T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TARİHÎ AÇIDAN TÜRK BOĞAZLARI MESELESİ (1833-1936)

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Şarika GEDİKLİ BERBER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. E.Semih YALÇIN

Ankara-2008

ONAY

Şarika GEDİKLİ BERBER tarafından hazırlanan **"TARİHÎ AÇIDAN TÜRK BOĞAZLARI MESELESİ (1833-1936)"** adlı bu çalışma, 27.11.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

.....
Prof. Dr. E. Semih YALÇIN

.....
Prof. Dr. Mustafa TURAN

.....
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

.....
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

.....

Prof. Dr. Timuçin Faik ERTAN

ÖNSÖZ

Boğazlar, tarih boyunca siyasi, askeri ve ticari açıdan medeniyetlerin buluşma ve çarpışma noktası olmuştur. Boğazlar çağlar boyu önemini kaybetmemiş, aksine zamanın akışı ile boğazlara daha da değerli bir rol biçilmiştir. Tüm medeniyetlerde büyüleyici cazibesiyle boğazlar, hep hakimiyetin simgesi ve gücün anahtarı olmuş, birçok uygarlık bu ufuk noktasında günışığına çıkmış veyahut batmıştır.

Boğazların, doğu ve batı arasında geçit olma formunu tarih boyunca korumasının nedenlerine ati teoriler çok çeşitlidir. Bu teorilerden en çok kabul görenlerinden biri de Fransız tarihçi René Pinon'a aittir. Pinon, Boğazların zamanın değişen dengelerine rağmen önemini muhafaza etmesini coğrafi mukadderatın değişmezliği prensibine bağlar. Ona göre zaman ve mekana bağlı olarak hukuk kaideleri değişebilse de coğrafi konumun sağladığı avantajlar ve sebep olduğu dezavantajlar sabittir.

Tezimizin; "Boğazlardaki Türk Hakimiyeti Dönemi" adlı birinci bölümde öncelikle Boğazlarla ilgili kavramasal terimler açıklanmış ve Boğazların tâbi olduğu hukukî rejimin zamana bağlı olarak ne tür aşamalardan geçtiği ele alınmıştır. Boğazların stratejik ve jeopolitik önemi ve buna bağlı olan teorilerin de analiz edilmeye çalışıldığı bölümde, Boğazların Türk Boğazları adını aldığı 1453'ten Osmanlı Devleti'nin fiili varlığının bittiği zaman aralığına kadar olan periyot incelenmiştir. Bu dönemin bir bölüm altında alınma sebebi ise hakimiyet kavramı ile direk ilintilidir. Nitekim bazı akademisyen ve araştırmacılar, Boğazlardaki Osmanlı hakimiyetini 1809'e bazıları ise 1840'a kadar getirmiştir. Halbuki siyasi terminolojide 'hakimiyet' bölünebilir, parçalanabilir bir anlam içermemektedir. Bu yüzden "Türk Boğazlarındaki Osmanlı hakimiyeti 1918'e kadar devam etmiştir!" hükmü bu bölümün ve tezin kurgusunu şekillendirmiştir.

İkinci bölümde; "I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Türk Boğazları (1914-1922)" başlığı altında Mütareke dönemi Boğazlarla ilgili siyasi ve askeri kırılma noktaları ve Boğazların bu süreçte geçirdiği evreler

anlatılmaya çalışılmıştır. Bölüm, Mudanya Mütarekesinin uygulanışı ve Türk ordularının Boğazlara girişi ile neticelendirilmiştir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise, “Lozan Barış Konferansı ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Boğazlar” başlığı altında şekillenmiştir. Bölümde Lozan Boğazlar Sözleşmesi’nin imzalanma süreci, sözleşmenin avantaj ve dezavantajları incelenerek Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin kabulüne yer verilmiştir. Tezin konu kapsamı 1833-1939 olmasına rağmen bu bölümde Montrö Boğazlar Sözleşmesi sonrasına da değinme gereksinimi ve lüzumu hissettik. Özellikle 21. yy dünya coğrafyasında Türkiye’nin artık kıtalararası kültürel, askeri, siyasi, ekonomik bir ‘boğaz’ olduğu düşünülürse, konunun önemi daha da belirginleşmiş olur.

Çalışmamızda tarihî süreç içerisinde Türk Boğazları’nın geçirdiği siyasi evrelere ait bilgi ve belgeler toplanarak ele alınmış, incelenmiş ve tarih ilminin gerektirdiği metot ve yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir. Ele alınan konunun uzun bir siyasi süreç içerisinde incelenme zarureti, konunun bir hayli çetrefilli oluşu, çalışma ilgili birçok güçlüğü de beraberinde getirmiştir. Konuyla ilgili sayısız ve hâlâ günışığına çıkmamış arşiv belgeleri mevcuttur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi başta olmak üzere birçok kurumda Boğazlarla ilgili yüzlerce hatta binlerce arşiv malzemesine rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Tezimizde konunun sınırlandırılmasına paralel olarak, klasik dönem dahil olmak üzere birçok Osmanlı arşiv belgeleri kullanılmıştır. Bununla beraber İngilizce kaynak ve arşivlere de ulaşılmaya çalışılmıştır. Fakat Osmanlı diplomasi dili olan Fransızca kaynaklardan –ki dışişlerinde yapılan yazışmaların çoğu Fransızcadır- faydalanma imkânımız bu dile vakıf olamadığımızdan mümkün olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren ise Boğazlar üzerindeki yoğun diplomasi devam etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı ve sonrası süreçte Almanya ve Rusya devlet arşivlerinde binlerce belge tarihçiler tarafından incelenmeyi beklemektedir.

Boğazlarla ilgili bu başdöndürücü siyasi süreç ve zengin tarihi materyal düşünüldüğünde çalışmamızın konuyla ilgili son çalışma olmayacağını söylemek bir kehanet değildir. Tarih ilminde asıl olan; bir konunun tekrar incelenişi değil, bilgi ve belgelerin konuşturulma şekli yani tahlil ve terkibidir.

Ayrıca tarihî malzemenin zenginliği, yeni belgelerin günışığına çıkışı ve mevcut bilgi ve hükmün tekrar yargılanma prensibi her konuyu özde ve içerikte farklı kılar. Sosyal bilimlerdeki "olasılık kavramı" ile tarihçi, hiçbir zaman yüzde yüz doğruya ulaşılamayacağını bildiğinden konu taassubu olmaksızın meseleleri tekrar ve tekrar ele alabilmelidir.

Tezimizde konu; tarihî bir yaklaşımla, analitik yöntem kullanılarak, özgün bir yorumlama ile dünü, bugünü tahlil edilip, Boğazların Türk dış politikasındaki geleceği öngörülmeye çalışılmıştır. Günümüzde Türk Boğazları hiç olmadığı kadar Türkiye için önem arz etmektedir. Sadece bu hususiyet göz önüne alındığında, boğazlarla ilgili daha pek çok çalışma yapılacaktır ve yapılmalıdır da…

Tüm bu kanaatlerin yanı sıra şu da bilinen bir gerçektir ki; tarihsel süreçle tarihi bilinç aynı şeyler değildir. Tarihsel süreçte belirli kanaatler oluşabilir ama önemli olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bugün Boğazlar gibi eşi benzeri olmayan büyük bir olguyu stratejik, politik ve ekonomik olarak değerlendirip değerlendiremediğidir. Bu tezi hazırlarken tezin içine koymadığım fakat günlerce beni meşgul eden temel sorun aslında budur. Elbetteki tezimin tüm verileri ve teorilerine inandım ve kanaatlerimi izhar ettim fakat tezimin ötesinde bu soru ve sorunu daha fazla önemsiyorum. Türkiye devleti Boğazlar kozuyla nasıl ve ne şekilde dünya hakimiyetini tesis edebilir? Evet tezimden öte Boğazlar vesilesiyle dünya veya bölge hakimiyetine karşı devletin kullandığı hatta kullanabildiği inisiyatif kurgusu beni daha fazla heyecanlandırmaktadır. Bundan dolayı tarihçiler dünün ayrıntıları yerine geleceğin inşasına odaklanmalıdırlar. Bu kadar ayrıntılı bir şekilde tezime çalışmış olmam; Türkiye'nin Boğazlar gibi eşi benzeri olmayan jeopolitik bir fırsattan ve nadide stratejiye sahip bu mühim kozdan yeterince yararlanamadığımız gerçeğine vakıf olmamı iliklerime kadar hissettirdi. Sonuç olarak; tarihsel süreçten daha ziyade tarihsel bilinç daha önemlidir ve 21. yy'da uluslar arası sahada her türlü siyasi çözümü tarihçi ve bilim adamları değil; siyaset ve güç belirleyecektir. Ve kanaatim odur ki; siyaset ve erke sahip olanlar, tarihsel bilince sahip değillerdir!

Çalıştığım tezimin hazırlanmasında beni yönlendiren, cesaretlendiren, teşvik eden ve her türlü problemde hiçbir zaman yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. E.Semih Yalçın'a teşekkürü bir borç bilirim. Değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Mustafa YILMAZ, Prof. Dr. Mustafa TURAN, Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Prof. Dr. Timuçin Faik ERTAN'a ise tez hakkındaki aydınlatıcı, yol gösterici ve teşvik edici eleştirileri için çok teşekkür ederim.

Tezimde karşılaştığım zorlukları küçülten, sesinin bile bana huzur verdiği 'yol arkadaşım' Dr. Miyase KOYUNCU KAYA'ya; en son boğazın lacivert sularına bakan Aşiyan tepelerinde lisans tezimi hazırladığımız; şimdi ise doktora tezime beraber şekil verdiğimiz, emeğini, samimiyetini, vefasını ve gönüldaşlığını hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Rahime Demir Bulut'a; ve yıllara rağmen dost kalabilen Dr. Müjgan KARATAŞ'a; uzun ve anlaşılmaz cümlelerimin içinden boğulmadan çıkabilen sevgili Bedia ŞAHİN'e; konumla ilgili teori ve analizleri ile ufkumu açan, her yanına gittiğimde akıl, gönül ve ruh kâsemi dolduran üstad-ı bî-misal Yaşar BERBER ve sevgi abidesi eşi Zehra BERBER'e; çok sevgili kayınvalidem Kevser BERBER'e; varlığını kendilerine borçlu olduğum canım annem Şehzane GEDİKLİ ve babam Orhan GEDİKLİ'ye; sevgisi, gücü ve bitmez enerjisi ile bana hayat sevinci veren ve yavaşladığım zaman beni yüreklendiren eşim Cemil BERBER'e; ve hiçbir güzel sıfatla niteleyemediğim kızım E. Ebrar'a ve tüm dostlara gönül kâsesi dolusu teşekkürler...

Sonsuz güzelliğin ayaklarının altına
serpiştirildiği biricik annemin aziz hatırasına …

Şarika GEDİKLİ BERBER
Çankaya/2008

İÇİNDEKİLER

Sayfa Numarası
Önsöz.....i
İçindekiler.....vi
Kısaltmalar Cetveli.....xii
GİRİŞ.....1

I. BÖLÜM

BOĞAZLARDAKİ TÜRK HÂKİMİYETİ DÖNEMİ (1453 - 1918)……...6

I- “BOĞAZ” KAVRAMI ve “BOĞAZ”LARIN ULUSLARASI HUKUKA DAHİL OLUŞ SÜRECİ ……..……..……6

A- “Boğaz” Kavramının Lügat Tanımı……..……..……6

B-Tarihte Denizlerin Serbestliği İlkesinin Doğuşu ve Boğazların Hukukîleşmesi……6

C- Uluslararası Hukukta Boğazlar……10

II- “TÜRK BOĞAZLARI” ve TÜRK BOĞAZLARINDAKİ HUKUKİ REJİM……...14

A-Türk Boğazları ve Coğrafi Sınırları….....14

B-Türk Boğazlarında Uygulanan Hukuk Rejim……17

C-Türk Boğazları’nın Stratejik ve Jeopolitik Önemi……20

III- BOĞAZLARIN TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ……..……...26

IV- BOĞAZLARDAKİ MUTLAK HÂKİMİYET DEVRESİ (1453-1809)…….…33

A-Boğazların Kapalılığı Meselesi……33

B-"Türk Boğazları Meselesi"nin Başlaması……35

1-Rusya'nın Siyasi Bir Güç Olarak Temayüz Edişi……...36

2-Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)…….42

C- 1798-1805 Osmanlı-Rus İttifakı……..46

V- BOĞAZLARDAKİ HAKİMİYETİN İKİLİ ANTLAŞMALARLA DEVAMI (1809-1841)…….……55

A-1809 Kale-i Sultani (Çanakkale) Antlaşması ve Boğazların Kapalılığı İlkesinin Doğuşu……...55

B-1829 Edirne Antlaşması…….57

C-1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması……..60

VI- TÜRK BOĞAZLARINDAKİ HÂKİMİYETİN ÇOK TARAFLI ANTLAŞMALARLA DEVAMI (1841-1914)……..……63

A-Londra Boğazlar Antlaşması ve Türk Boğazları'nın Yeni Statüsü (1840) …….……63

B- Londra Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Konvansiyonu)(13 Temmuz 1841…….……..65

C- Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (30 Mart 1856)…..……...68

D-Londra Boğazlar Sözleşmesi (13 Mart 1871)……..76

E-Berlin Antlaşmasından I. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Süreçte Türk Boğazları (1878-1914) ……...80

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ve MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK BOĞAZLARI (1914-1922)…….90

I-20. YÜZYILDA İNGİLTERE VE RUSYA'NIN DEĞİŞEN OSMANLI POLİTİKASI……..90

II-BALKAN SAVAŞLARI (8 EKİM 1912–10 AĞUSTOS 1913)……..…….93

III-I.DÜNYA SAVAŞI VE TÜRK BOĞAZLARI…..……..95

A- Boğazlar Üzerinde Çatışan Menfaatler ve I. Dünya Savaşı'nın Başlaması……95

B- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Türk Boğazlarındaki Tehlike…….99

C- Çanakkale Savaşları……102

D- I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Paylaşma Projeleri……106

1-Gizli Anlaşmalar……106

a-İstanbul Antlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915)……107

b-Londra Sözleşmesi (26 Nisan 1915)……...108

c-Sykes-Picot Anlaşması (26Nisan-9Mayıs 1916)……109

d- St.Jean de Maurienne Anlaşması……..110

IV-I.DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU ve MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ BOĞAZLAR……...112

A-Mütareke Döneminde Boğazlar……113

1-Mondros Mütarekesinin İmzalanması ve Boğazların İşgali.

……..113

2-Paris Barış Konferansında “Boğazlar Pazarlığı”……121

B-Büyük Millet Meclisi Dönemi Boğazlar Siyaseti(Nisan-1020-Nisan 1923)……124

1-Yeni Türk Devletinin Dış Politika Esasları……..124

a-Misak-ı Millî İlkelerinde Boğazlar…….124

2-İstanbul’un İtilâf Devletleri Tarafından İşgali……..129

3-Heyet-i Temsiliye Dönemi Sovyet Rusya İlişkileri…….131

4-Sevrès Projesi (10 Ağustos 1920)……..136

5- Londra Konferansı (Ocak 1920- Ağustos 1920)……..141

6- Moskova Antlaşması…….143

6- Mudanya Mütareke Antlaşması……..145

a- Mudanya’ya GidenYol……145
b- Devletlerin Karşılıklı Notalaşmaları……...152
c- Mudanya Mütarekesinin Kabulü……...155
d- Mudanya Mütarekesinin Uygulanışı ve Türk Ordularının Boğazlara Girişi……..159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI ve TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ BOĞAZLAR……...162

I- LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE GİDEN YOL……...162

A-Lozan Heyetinin Tespiti ve Konferansın Başlaması…….169

B- Lozan Barış Konferansı Görüşmelerinde Türk Boğazlar Meselesi……..176

C-Lozan Boğazlar Sözleşmesi…….185

D- Boğazlardan Geçiş Rejimi……..188

1- Lozan Boğazlar Sözleşmesinde Gemilerinin Geçiş Düzenlemeleri……..188
a. Ticaret Gemileri Açısından……...189
b. Savaş Gemileri Açısından……189
c. Boğazlar Komisyonu……..192

E-Lozan Boğazlar Sözleşmesi Hükümlerince Türk Boğazları Meselesinin Tahlili…….193

II- DEĞİŞEN SİYASÎ KONJONKTÜR VE LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNİN REVİZYONUNUN GEREKLİLİĞİ……..198

A- Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Çıkmazları……198

B- II. Dünya Savaşı Arifesinde Sonra Değişen Siyasi Konjonktür ……203

1-Lozan Antlaşması Sonrası Siyasi Tablo……203

2- Türk Boğazlarındaki Tehlike ve Montreux'ya Giden Yol……..210
3- Montreux Konferansı Görüşmeleri Başlıyor……221
a- TBMM'nin Görüşü……...226
b. Sovyet Rusya'nın Görüşü……..227
c-İngiltere'nin Görüşü……..228
4- Montreux Boğazlar Sözleşmesi Hükümleri……..233
III-II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA BOĞAZLAR MESELESİ……
……..242
A-1939 Saraçoğlu-Molotof Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi……..242
B-Yalta Konferansı (4 Şubat 1945–11 Şubat 1945)…245
C-Postdam Konferansında Boğazlar Meselesi (17 Temmuz– 2 Ağustos1945)……..246
D-Notalar Devresi ve Sonrası Boğazlar Meselesine Bakış……249
SONUÇ……...257
KAYNAKÇA……264
EKLER
ÖZET (Türkçe-İngilizce)

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
ADM	:Admiralty (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı)
ATAM	:Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
AÜSBFD	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BCA	:Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:Bakınız
BOA	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
Çev.	:Çeviren
D.	:Devre
Der.	:Derleyen
F.O	:Dış işleri
Gen.Kur.Baş.	:Genel Kurmay Başkanlığı
Haz.	:Hazırlayan
K.	:Kısım
Koll. Şti	:Kollektif Şirketi
M.S.B. Dz. Kv. K.	:Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
National Archives in UK	:İngiltere Milli Arşivi
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	:Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TTK	:Türk Tarih Kurumu
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Siyasi, askeri ve ticari açıdan fevkalade bir öneme sahip olması nedeniyle boğazlar, vukuundan bugüne, milletlerarası mücadelelere sahne olmuştur. Boğazlar, stratejik konumundan dolayı devletlerin çıkarlarının çarpışma noktası olmuş, güç dengelerini yüzyıllar boyu Boğazlar değiştirmiştir. Ayrıca Boğazlar tüm medeniyetler üzerinde büyüleyici bir cazibe uyandırmış, bu coğrafyayı zaman eskitememiş, tarihi devirler boğazların ehemmiyetini daha da arttırmıştır. Tüm tarihi devirlerde "güç" simgesinin nişanesi Boğazlar olmuştur.

Boğazlar, II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesinin ardından, günümüze kadar Türk Boğazları adı ile anılagelmiştir. Boğazlar Osmanlı Devleti tahtında adeta surları üç kıtada muhteşem bir coğrafya üzerine yayılan bir kalenin ana kapısı gibidir. Bu devirde Boğazlar, sınırlarını tamamen Osmanlı Devletinin çevrelemesinden ve İstanbul'un payitaht olmasından dolayı ayrıca mühim bir rol arzetmiştir. Osmanlı Devletinin gücünün zirvede olduğu zamanlarda Boğazlar Osmanlı haremiyle eşdeğer tutulmuştur, Osmanlı haricindeki bir kayığın bile Boğazlardan geçişine tahammül gösterilmemiş, devlet mutlak yetki ve otorite ile Boğazlardaki seyrü seferi yönlendirmiştir. Bu dönemde ayrıca Boğazların devlete sağladığı inisiyatif devlet tarafından zekice kullanılmış, yabancı devletlerin ticaret gemilerine "kapitülasyon" adı altında geçiş imtiyazları sağlanmıştır. Yabancı devletlerin ticaret gemilerine verilen bu ticari imtiyazların Osmanlı devleti bütçesine ve siyasi çıkarlarına sağladığı fayda ise tartışılmazdır. Bu hakikatlerle beraber şu mühim nokta unutulmamalıdır ki; Osmanlı Devleti hiçbir zaman Boğazlardan savaş gemilerinin geçişine izin vermemiş –özellikle Rusya ile yapılan savaş sonrası yapılan, hükmü zamanla sınırlı antlaşma ve ittifaklar haricinde- , Boğazların savaş gemilerine kapalılığı prensibi I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devletinin Boğazlar üzerindeki mutlak tasarrufu, devletin güç kaybettiği andan itibaren ise kademeli bir şekilde değişmiştir. Özellikle 18.

yy'dan itibaren Osmanlı artık Boğazlara mutlak hakim değildir. Bu dönem ise Osmanlı diplomatlarının siyasi insiyatifi elde tutmak adına Boğazları 'koz' olarak kullandığı süreçtir. Osmanlı Devleti için özellikle son yüzyıllarda Boğazlar riske edilemez bir ehemmiyet taşır. ÇünküBoğazların kaybının telafisi mümkün değildir. Boğazlar demek payitaht demektir ve buranın kaybı devletin bekasının sonu demektir. Nitekim zaman gelecek Boğazlar Osmanlı Devleti'nin devamını sağlayacaktır!

Osmanlı devletinin başat güç olduğu yüzyıllar boyunca Boğazların Batılılarca bir 'mesele' halini almadığı görülecektir. 18. yüzyıla kadar devam eden bu süreç Rusya'nın sıcak denizlere inme siyaseti, Osmanlı Devletinin sınırları içinde ve dışında güç kaybetmesi ve Avrupanın sanayi inkılabını gerçekleştirmesinin ardından kolonileşmesiyle tamamen değişmiş, Boğazlar, 17-18. yüzyılda çözümlenmesi gereken uluslar arası bir 'mesele' haline dönüşmüştür.

Rusya'nın Boğazlar üzerinde ikinci etkin gücün olması dönemin sömürgeci devlerinden olan İngiltere'nin politik gayeleriyle bağdaşmadığından Boğazlar üzerinde yüzyıllar boyu Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere arasında güç mücadelesi sahnelenmiştir. Osmanlı Devleti, sanayileşen ve kolonileşen Batı ile güneye, sıcak denizlere inmek isteyen ve bunun için en kolay ve en kestirme yol olan Türk Boğazlarını hedef alan Rusya'nın arasında kalmıştır. İşte bu noktadan itibaren Osmanlı Devleti'nin Boğazlarda mutlak hakim olduğunu söylemek güçtür. Bu yüzden Osmanlı diplomatları devletlerin güç dengelerini değiştirecek bir piyon gibi Boğazları kullanmaya başlamış, güç dengelerini Boğazlarla devlet lehinde kullanabilmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Boğazlardaki hâkimiyetini kaybetmemiştir. I.Dünya Savaşı sonunda ise Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere imparatorlukların yıkıldığı bir dünya savaşıdır. Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda yıkılmış, Boğazlar İstanbul'un işgal edilmesiyle İtilaf kuvvetlerinin hakimiyeti altına girmiştir. I. Dünya Savaşı yüzyıllardır süren bir devletin sonunu hazırlamışsa da yeni bir Türk devletin kıvılcımını da

ateşlemiştir. Bu savaşta Türk milleti varlığını devam ettirebilme mücadelesi vermiş ve bunu Milli Mücadele'nin ardından imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile teyid edebilme başarısını göstermiştir.

Lozan Barış Antlaşması Türkler ile Batı medeniyeti arasında zamanımıza kadar süregelen kimi zaman cephelerde zaman zaman ise diplomasi sahasında yaşanan savaşın en önemli ve kritik raundu gibidir. Öyle ki artık Batı müttefiklerinin karşısında yıkılan ve sınırları çok önceden medeniyetler arasında paylaşılan bir Osmanlı Devleti'nin mirasçısı rüştünü ispata hazır millî bir Türk devleti vardır. Mustafa Kemal Paşa, askeri sahada ispat ettiği rüştünü siyasette de göstererek, Lozan görüşmelere giden başta İsmet Paşa olmak üzere tüm delegelere Türk tarafının dokunulmazlarını beyan etmiş ve Misak-ı Milli sınırlarını esas alarak hem sınırları toprak kaybına rağmen belirlemiş ve tavizkâr bir tutuma izin vermemiştir.

1918-1923 yılları arasında yapılan Kurtuluş Mücadelesinin ardından, Anadolu topraklarında istedikleri başarıyı elde edemeyen devletler Sevr'deki kazanım ve hedefleri elde etmek amacıyla Lozan'a gelmişlerdir. Lozan Barış Antlaşması günümüzde hâlâ geçerliliğini yitirmemiş olması sebebiyle de Türk tarihi için ayrı bir önem arz etmektedir. Lozan Görüşmelerinde ise "Türk Boğazları" meselesi ayrı bir önem arz etmiştir. İngiltere'nin hassasiyetle üzerinde durduğu ve geri adım atmayı düşünmediği iki meseleden biri Boğazlar Meselesi diğeri ise Musul Meselesidir. Türk tarafı ise Boğazlarda Türk hakimiyetini sağlamak hususunda oldukça etkin davranmışlar ve bu hususun çözüme kavuşturulmadan antlaşmanın nihayete eremeyeceğinin farkında olarak ne antlaşmayı yokuşa sürmeyi ne de kararlaştırılan hedeflerden geri adım atmayı düşünmüşlerdir.

Boğazlar Osmanlı Devletinde olduğu gibi üzerinde hakimiyet tesis edildiğinde yeni kurulacak olan Türk Devletinde de uluslar arası gücün timsali olacağının farkında olan Türk delegeleri bu gücün kaybının da telafisinin mümkün olamayacağını bilir bir tavırla Lozan'da, Boğazları dönemin başat güçleri olan Rusya ve İngiltere arasında siyasi kontrol ve insiyatifi ellerinden

bırakmamış aynı zamanda denge unsuruna oldukça dikkat bu unsuru başarıyla kendi lehlerinde kullanmışlardır.

Misak-ı Milli Metninde Boğazlarda Türk hakimiyeti prensibi yer almaktadır, fakat uluslar arası bir kurulun boğazlar üzerindeki kontrol ve hakimiyeti kabul edilmektedir. Lozan'da ise Boğazlar Meselesinin tam olarak Türk devletinin lehine çözüldüğünden bahsedilmez. Lozan'da şüphesiz büyük bir başarı elde edilmiştir fakat Boğazlar dahil bazı konularda amaçlanan hedeflere tam ulaşılamamıştır. Bunu ise başarısızlık olarak değil meselenin çözüm sürecinin tehir edilmesi olarak algılamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim bu tehir Montrö'yü doğurmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi Misak-ı Milli'nin boğazlar hususundaki hedefini aşan ve bir adım öteye götüren bir antlaşma olarak tarihe geçmiştir. Montrö ile boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyeti uluslar arası politikada kabul edilmiş ve belgelenmiştir.

Montrö Boğazlar Sözleşmesinin sonrasındaki süreç –kısa bir şekilde ele alınmış ise de- ise tezimizin sınırları dışında kalan fakat başlıbaşına incelenmesi gereken çok önemli bir periyottur. Özellikle değişimin çok hızlı yaşandığı 21. yüzyılda uluslar arası politikada Türkiye'nin çok dikkatli ve temkinli hareket etmesini gerektiren hadiseler yaşanmaktadır. Montrö Boğazlar Sözleşmesinin ardından patlak veren II. Dünya Savaşından önce ve sonra Boğazlardaki Türk hâkimiyeti her an farklı devletlerce delinmek istenmiştir. Bölge güç mücadelelerini yönlendiren devletler tarafından cazibesini yitirmemiştir. Türkiye'nin bu noktada yapması gereken yegâne şey boğazların üzerindeki hâkimiyet haklarını iyi bilerek bu haklardan vazgeçmemek olacaktır. Günün şartlarına göre değişen ya da değişmesi gereken antlaşma maddeleri ise tüzüklerle çözümlenmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOĞAZLARDAKİ TÜRK HÂKİMİYETİ DÖNEMİ (1453 - 1918)

I- "BOĞAZ" KAVRAMI ve "BOĞAZ"LARIN ULUSLARARASI HUKUKA DAHİL OLUŞ SÜRECİ

A- "Boğaz" Kavramının Lügat Tanımı

Türkçe'de "Boğaz" kelimesi, değişik anlamları çağrıştıran bir terim olarak kullanılmaktadır. Türk dilinde "Boğaz" kelimesinin; "Herhangi bir şeyin ağzına yakın olup en çoğu silindir şeklinde daralan geçit kısmı; iki dağ arasında dar geçit; iki kara arasında dar deniz" gibi anlamları vardır. Coğrafî anlamda "Boğaz"; "İki kara parçası arasında bulunan doğal dar su yolu" olarak tanımlanmaktadır [1]. Tarihi süreçte su yollarının kullanım meselesi devletlerin siyasetini belirleyici bir rol oynamış, su yollarının kullanımını için birçok siyasi ve hukuki metin düzenlenmiştir.

B- Tarihte Denizlerin Serbestliği İlkesinin Doğuşu ve Boğazların Hukukîleşmesi

Tarih boyunca denizler ve özellikle boğazlar ile ilgili birçok siyasî ve hukukî olay gerçekleşmiş, hızla değişen şartlar, denizler ve boğazların statüsünü yeniden düzenlemeyi gerekli kılmış, önemini daha da arttırmıştır. Tarihî devirlerin ilk hukukî metni olarak kabul edilen "Hamurabi Kanunları"nda, denizlere ve denizciliğe ait durumun, genellikle teamül hukuku çerçevesinde düzenlendiği ve bu kuralların daha ziyade özel hukukun ilgi alanının içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Aynı çağda Roma Hukuku'nda yaygın olan denizlerin herkesin "ortak malı" olması kavramı ile ise, denizlerin

[1] M. Deniz Vank, **Boğazların Hukukî Rejimi ve Türk Boğazları**, US-A Yayıncılık, Ankara 1998, s. 7-8.; Reşat İzbırak, **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Mat. ve Tic. Ltd., Ankara 1964, s. 42.

bütün devletlerin müşterek malları olmasından ziyade, Romalıların müşterek malı oluşu ifade edilmektedir. Bu husus, Roma Hukuku doktrini ile uğraşan yazarlar tarafından da muhtelif yorumlar getirilerek doğrulanmaktadır. Milletlerin karşılıklı bağımsızlıklarını tanımak yerine, bunu sistemli bir şekilde imha etmeye yönelik bir siyaset izleyen ve hatta Akdeniz'den "bizim deniz" [mare nostrum] diye bahseden Roma İmparatorluğu'nun, denizlerin serbestliği prensibini benimsediği söylenemez[2].

İlk Çağ'a oranla ticarî ilişkilerin daha fazla önem kazandığı Orta Çağ'da muhtelif devletler; özellikle İspanyol ve Portekiz denizcilerinin yaptıkları keşiflerden sonra, denizler üzerinde hâkimiyet iddialarında bulunmaya başlamışlardır. Hatta bu iddialara zaman zaman itiraz eden İngiltere de dahil olmak üzere, bu devletler iddialarını, kuvvetleri ölçüsünde diğer devletlere kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu nedenledir ki Orta Çağ'da da, denizlerin serbestliği ilkesinin benimsendiğini söylemek pek doğru olmayacaktır. Daha sonra ise Portekizliler Hint Okyanusu'ndaki hâkimiyet iddia etmişler, buna karşılık Hollandalılar menfaatlerini savunmak için, Roma Hukuku prensiplerine dayanarak "Mare liberum" ve "de Iure Belli ac Pacis" adlı eser ortaya koymuşlardır. Grotius'un 1600'lü yılların başında yazmış olduğu bu eserde, denizler üzerinde hiçbir devletin hâkimiyeti olamayacağına, denizlerin mülkiyetinin ancak fiili işgal ve zaman aşımı ile teessüs edilebileceğine, denizlerin de böyle bir işgale konu olamayacağı cihetiyle denizler üzerindeki hâkimiyet iddialarının geçersizliğine[3] dair belirli hükümler yer almaktadır. Ayrıca İngiltere'nin denizlerdeki hâkimiyet iddialarına karşılık,19. yy. başlarında "Le Lous" ve "Marianna flora" adlı gemi meselelerindehakemler; "Okyanusun kullanılabilen bölgelerinde bütün milletlerin seyr ü sefer bakımından eşit hakları vardır." prensibi ile; "Okyanusta barış zamanında, herkesin tam bir eşitliği vardır, okyanus herkesin istimaline tesis edilmiş, herkes için müşterek bir yoldur; hiç kimse burada kendi lehine bir üstünlük

[2] Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş,** C.:I, 3. Baskı, AÜSBF Yayınları No.: 237, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s.576.
[3] Meray, **a.g.e.,** C.: 1, s. 578.

veya inhisar iddiasında bulunamaz." görüşünden hareketle, uygulamada denizlerin serbestliği ilkesinin benimsenmesine imkân tanımışlardır[4].

Denizlerin serbestliği ilkesinin benimsenmesi, devletlerin iç hukukuna dahil olan boğazların, çok uluslu düzenlemelere tâbi olmasını bir zorunluluk haline getirmiş, bu ise uluslararası örgütlenmeleri doğurmuştur.

Bilindiği gibi Avrupa'da "Uluslararası"\"Enternasyonal" kavramı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Uluslararası örgütler genellikle büyük savaşlar dizisinin sonunda çok taraflı antlaşmalarla, ileriye yönelik düzenlemeler yapılma amacıyla doğmuştur Zamanla, "uluslararası" ifadesi, devletlerarası olsun, sivil toplum örgütü olsun tüm yapıları kapsayan bir sıfat durumuna gelmiştir. Uluslararası örgütler, amaçlarına göre farklılık gösterir ve askeri, siyasi, ekonomik, ticari, insani ve kültürel amaçlı olarak kurulabilirler.. Uluslararası örgütlenmelerin/yapılanmaların sebebi, güvenlik amacının yanı sıra, askeri, ekonomik, kültürel, siyasi ve ticari hedeflerdir. Genellikle bölgesel düzeydeki belli alanlarda rekabet ya da işbirliği, bazen ortaya bu türden örgütler çıkarır. Bazı uluslararası yapılanmalar/örgütlenmeler, somut bazı alanlara uluslararası bir düzen, rejim, sistem ya da standart getirmek amacıyla da kurulur. Uluslararası örgütlemenin ana hedefi ise bir "rejim" ortaya çıkarıp, ulusların eylem alanında uyacakları kurallar ve kurumlar oluşturmaktır[5].

Küresel ya da bölgesel ölçekli konulara ilişkin olarak uluslararası rejimlerin artan sayıda kurulmakta olduğu görülmektedir. Bunun bir nedeni söz konusu rejimlere ilişkin olarak uluslararası bir konsensüs olması ve belirli, dar, spesifik konuların düzenlenmesinin hedeflenmesidir. Bu rejimler çok taraflı anlaşmalarla kurulur, bunu onaylayan devletler de ilgili rejimle bağlanırlar. Yapılacak herhangi bir anlaşmada rejimin ayrıntıları belirlenir. Her anlaşmayla bir rejim ortaya çıkmak zorunda değildir, uzun süreli uygulamalarla da rejim oluşur. Ayrıca zamanla devletlerin ve dünya

[4] Meray, **a.g.e.,** C.: 1, s. 427.
[5] Mehmet Hasgüler, Mehmet B. Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslararası Örgütler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.1-4

kamuoyunun belli bir rejimden beklentileri değişebildiğinden uluslararası rejimler mutlak değildir ve zamanla değişebilirler[6].

Denizler ve boğazlarla ilgili ilk çağlardan itibaren üzerinde çoğunlukla mutabık olunan hukuki bir metin yoktur; bu konuda daha çok devletlerin kendi güç ve hedefleri doğrultusunda belirlenen doktrinlerden bahsetmek mümkündür. Denizler tarihi devirler boyunca önem arzetmesinden dolayı hukukileşme sürecini etkilemiş, fakat ülkeler arasındaki değişen güç dengeleri sebebiyle de üzerinde ittifak olunan siyasi metinler sık sık değişmiştir. Bu dönemlerde devletler arasında büyük bir çoğunlukla kabul edilen hukuki metinlerden çok, dönemin başat güçlerinin askeri ve diplomatik savaşlarından sonra ortaya çıkan ve uygulanan prensiplerin varlığından söz etmek daha doğrudur.

Denizler ve deniz hukukuna bağlı olan boğazlar rejimi, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devletler arasında akdolunan ve hükmü askeri, siyasi ve ekonomik sebeplerle kısa sürede değişebilen ikili ve çoklu antlaşmalarla sağlanmaya ve korunmaya çalışılmışsa da, özellikle uluslararası örgütlenmelerin yavaş yavaş belirmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tamamen değişim göstermeye başlamıştır. Bu sürece kadar devletlerin, kendi dış siyasi hedefleri doğrultusunda ferdi adım atma ve kendi doktrinlerini belirleme eğilimleri baskındı. Bu tarihten sonra devletler uluslararası bir kurumun ya da örgütün parçası olarak dünya siyasetinde var olma çabası içinde olma ihtiyacı duymaya başlamışlar ve uluslararası grubun veya oluşumun çatısı altında siyaset belirlemeye ve varlıklarının bekasını bu suretle sağlamaya çalışmışlardır. Bu yüzden ulusal devletlerin ortaya çıktığı ve imparatorlukların yıkıldığı bu dönemde devletlerin dış siyasette tamamen bağımsız olduklarını söylemek güçtür. 20. yüzyıl adeta siyasi, askeri ve ekonomik anlamda uluslararası ittifakların belirlediği dış politikada bağımlılık devrinin de başlangıcı sayılabilir.

---

[6] Hasgüler, Uludağ, **a.g.e.,** s.1-5.

C- Uluslararası Hukukta Boğazlar

Uluslararası hukuk açısından "Boğaz" kavramının en genel tanımı; "İki deniz parçasını birleştiren tabii ve dar su yollarıdır.[7]" şeklinde yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, uluslararası hukukta, "Boğaz" kavramı için; "Boğaz, iki kara arasında bulunan dar deniz parçasıdır[8].", "Boğazlar, iki deniz parçasını birleştiren doğal ve dar su yollarıdır[9]." veya "Boğaz, iki denizi birleştiren, bir denizden diğerine geçmek için kullanılması zorunlu olan iki kara parçası arasında kalarak darlaşan deniz yoludur[10]." gibi tanımlamalar kullanılmıştır.

Ancak bu tanımlamalarda coğrafi kıstaslar temel alınmış ve boğazların uluslararası anlamlarına daha çok fonksiyonel bir bakış açısı getirilmiştir. Fakat yapılan bu tanımlamalar, karşılaşılan problemlerin çözümünde yeterli olmamış, zamanla yeni kıstaslara gereksinim duyulmuştur.

Uluslararası hukuk açısından önemli olan "Boğazların" kara parçaları arasında kalmış veya denizleri birleştiren su yolları olmalarında ziyade, uluslararası deniz trafiğinin istifadesi ve kullanıma açık olmasıdır. Bu noktadan hareketle, uluslararası deniz trafiğinin istifadesine veya kullanımına açık olan boğazlar -yani bu özellikleri nedeniyle uluslararası boğaz niteliğini kazanmış bulunan boğazlar- için yukarıdaki coğrafi tanımlamaların ötesinde, yeni bir tanımlamanın yapılmasında yarar ve hatta gerek vardır[11].

Nitekim uluslararası hukuk doktrininde hangi boğazların uluslararası boğaz sayılacağı konusunda boğazın genişliği meselesi de önemli bir etken olarak karşımıza çıkmakta ve boğazın ağız açıklığı, bu boğaza kıyısı olan devlet veya devletlerin karasuları genişliğinin iki katı kadar veya daha dar ise bu boğaz, "uluslararası boğaz" olarak nitelendirilmektedir[12].

Uluslararası hukukta su yolları, "tabii" ve "sun'i" olarak ikiye ayrılmaktadır. "Sun'i su yolları" yani "kanallar" ile, iki kara parçası arasında bulunan ve insan eliyle gerçekleştirilmiş dar su yolları kastedilmektedir. Bu dar su yolları iki açık denizi veya iki devletin karasularını ya da ekonomik

---

[7] Meray, **a.g.e.,** C.: 1, s. 425.
[8] Akipek, **a.g.e.,** s.47
[9] Cemil Bilsel, **Lozan**, C.:II, Birinci Basım, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul 1933, s. 299.
[10] Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk**, Cilt II, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977, s. 149.
[11] Vank, **a.g.e.,** s.4-7.
[12] Çelik, **a.g.e.,** s. 149.

bölgelerini birbirine bağlıyor veya birbirinden ayırıyorsa uluslararası hukuk açısından önem kazanırlar. Eğer bu dar su yollarından uluslararası deniz ulaşımı amacıyla da yararlanılıyorsa, bu durumda hukuki önemleri yanında ekonomik önemleri de artmaktadır. Bu tanım 1982 yılında hazırlanan "Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi"nde de açıkça yer almıştır [13].

Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştiren Mısır'daki Süveyş Kanalı (1869), Kuzey Denizi ile Baltık Denizi'ni birleştiren Almanya'daki Kiel Kanalı (1896) ve Atlantik ile Pasifik'i birleştiren Orta Amerika'daki Panama Kanalı (1914) bu tür sun'i su yollarından en çok kullanılanlardır. Fonksiyonel olarak "tabii su yolları" yani "Boğazlar" ile aynı özelliği taşısalar da, insan eliyle gerçekleştirilmiş olmaları sebebiyle uluslararası hukuk açısından ayrı olarak değerlendirilirler ve farklı hukuk kurallarına tâbi tutulurlar[14].

Dünyada tabii su yolu tanımına sahip şekilde 30 kadar Boğaz bulunmaktadır. Akdeniz ve Atlantik Okyanusu'nu birbirine bağlayan Cebelitarık Boğazı, Atlantik ve Pasifik'i birbirine bağlayan Şili ve Arjantin arasında yer alan Macellan Boğazı ve Baltık Denizi'ni Kuzey Denizi'ne bağlayan Danimarka Boğazları (Sund Boğazı ile Küçük ve Büyük Belt Boğazları), Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı bu tabii su yollarından sadece birkaçıdır[15].

Ancak, bir boğazın, sadece bu kıstas dikkate alınarak, uluslararası boğaz olarak nitelendirilmesi, uluslararası boğazlardan geçişe ilişkin hukuki rejim sorununa; bu boğazın bütün devletlerce kullanılabileceği ve boğaz devletine, güvenlik açısından hiçbir hak ve yetki tanınması söz konusu olmadığı cihetle, tam bir çözüm veya açıklık getirmeyecektir. Bu nedenle, bir boğazın yukarıda belirleyici faktörleri sıralanmaya çalışılan ve salt fonksiyonel kıstas muvacehesinden uluslararası boğaz olarak nitelendirilmesi oldukça zordur[16].

---

[13] Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:40, Ankara 1986, s. 1.; Edmund Jan Osmanczyk, **Encyplopedia of the United Nations. and International Agreements**, New York, 1990, s. 817.
[14] Erhan Başyurt, **Ateş Yolu –Boğazlarda Bitmeyen Kavga-,** Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s.15.
[15]Cemil Bilsel, **Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s.6.; Başyurt, **a.g.e.,** s.15-16.
[16] Meray, **a.g.e.,** C.: 1, s. 425.

II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukukta "Korfu Boğazı Uyuşmazlığı" meselesinde, bir boğazın uluslararası boğaz olarak nitelendirilmesi ve tanımı sorunu ortaya çıkmıştır. Uluslararası Adalet Divanı'nda yapılan görüşmelerde; "Korfu Boğazı'nın uluslararası bir niteliğe sahip olmadığı ve uluslararası deniz ulaşımı açısından kullanımı zorunlu olmayan ikinci derecede öneme haiz bir boğaz olduğu…"[17] şeklindeki uluslararası boğazların tanımlanmasında kullanılan kıstaslardan "fonksiyonel kıstas"a ağırlık veren savunmasına Divan katılmamış ve davanın kararında, bir su yolunun uluslararası boğaz olarak nitelendirilmesi için iki temel ölçüt ortaya konmuştur. Bunlardan ilki; bu su yolunun coğrafi durumudur. İkincisi ise; söz konusu su yolunun uluslararası deniz ulaşımı için kullanılıp kullanılmadığıdır. Divan ayrıca, bir su yolunun uluslararası boğaz olabilmesi için söz konusu su yolunun uluslararası deniz ulaşımı açısından öneminin ya da yoğunluğunun bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Ayrıca, bir su yolunun, belirli bir yere ulaşılması için geçilmesi zorunlu ya da sadece alternatif bir geçiş olmasının da önemli olmadığı saptamasını yapmıştır[18].

Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, Uluslararası Adalet Divanı; boğazın rejimini tayinde önemli kıstas olarak, boğazın coğrafî durumunu, yani iki açık deniz parçasını birleştirip birleştirmediğini göz önünde tutmuştur[19].

Hangi boğazların uluslararası boğaz olarak nitelendirilecekleri konusu Birleşmiş Milletler Devletler Hukuku Komisyonu'nca defalarca ele alınmış ve Komisyon uluslararası boğazları "normal olarak uluslararası seyrüseferde kullanılan boğazlar" şeklinde tanımlamıştır[20].

Ancak 1958 Birleşmiş Milletler Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nde "…normal olarak…" tabirine yer verilmemiş ve sözleşmenin 16. maddesinde uluslararası boğazlar; "Açık denizin bir kısmı ile açık denizin

---

[17] Çelik, **a.g.e.,** s. 149.
[18] Kudret Özersay, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 26-27.; Vank, **a.g.e.,** s.13.
[19] A. Bilge Suat, "Milletlerarası Adalet Divanının Korfu Boğazı Davası", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.: X, S.: 1, Ankara 1955, s. 228-242.
[20] Vank, **a.g.e.,** s.14

diğer bir kısmını veya yabancı bir devletin karasularını birleştirmek sureti ile milletlerarası seyrüseferde kullanılan boğazlar…[21]" şeklinde tanımlanmıştır.

Burada belirtilmesi gereken husus, her geçen gün gelişen teknoloji ve değişen gemicilik kural ve uygulamaları dikkate alınarak, bugün için bile, hangi boğazların uluslararası deniz ulaşımı açısından daha fazla kullanıldığı sorusuna net ve kesin bir cevabın verilemediğidir. 1958 Birleşmiş Milletler Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi ile getirilen tanımlamadan, uluslararası boğazların: "Uluslararası deniz ulaşımında kullanılan ve coğrafi açıdan açık denizlerin iki parçasını veya açık denizin bir kısmını bir devletin karasuları ile birleştiren doğal su yolları..." şeklinde tanımlandığı sonucunu çıkarmak mümkündür[22].

Denize sahili olmayan ülkelerin bile denizler üzerinde hak iddia ettikleri günümüzde, özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısında, uluslararası arenada, biraz da gelişen teknolojinin etkisiyle görülen yapısal değişiklikler ve oluşturulan "yeni ekonomik düzen", insanlığın kullanımına açık olduğu kabul edilen denizlere ilişkin konuların yeniden tartışılmasını ve Birleşmiş Milletler bünyesinde yeni bir Deniz Hukuku Konferansı toplanması gereğini gündeme getirmiştir. 1967 yılında hazırlıklarına başlanan ve 1973 yılında birinci dönem toplantısı yapılan Birleşmiş Milletler III. Deniz Hukuku Konferansı, yaklaşık dokuz yıllık bir çalışma süreci sonunda, "Deniz Hukuku Sözleşmesi"nin hazırlanması ile sonuçlanmıştır. Denizlerle ilgili hukuki konuların yanı sıra ekonomik, mali ve teknik konuları da içeren bu yeni sözleşmede, uluslararası boğazlara ilişkin sorunlar, deniz ve denizcilikle ilgili olarak daha önceki dönemlerde toplanan birkaç konferansta veya akdedilen sözleşmede ele alınmadığı kadar ayrıntılı olarak, "Uluslararası Seyrüsefere Açık Boğazlar" olarak maddeleştirilmiştir. Aralık 1982'de Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi[23]'ne göre uluslararası boğaz kavramını belirleyen faktör olarak, coğrafi kıstasın ön planda tutulduğu görülmektedir[24].

---

[21] İlhan Lütem, **Deniz Hukukunda Gelişmeler,** BM Deniz Hukuku Konferansı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:137, Ankara 1959, s. 457.
[22] Vank, **a.g.e.,** s.15.
[23] **Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi,** (Çev.: M. Aydoğan Özman), İstanbul Deniz Ticaret Odası, Yayın No: 5, İstanbul 1984, s. 15-20.
[24] Vank, **a.g.e.,** s.16.

II- "TÜRK BOĞAZLARI" ve TÜRK BOĞAZLARINDAKİ HUKUKİ REJİM

A-Türk Boğazları ve Coğrafi Sınırları

İstanbul Boğazı[25], Çanakkale Boğazı[26] ve bunlar arasında yer alan Marmara Denizi[27] eskiden beri "Boğazlar[28]" genel adıyla bilinirler. Boğazlar,

---

[25] "Bosfor (Bosphore)" ya da İstanbul Boğazı, iki denizin ilginç bir kanalı olan bu şaşılacak boğaz, çevresinde yaşayan komşu milletler için oluşum açısından hayrete düşüren bir yer olmuş ve bunun varlığı orada yaratılışın olağanüstü olayları oluyor düşüncesini akla getirmiştir. Altı mil boyunda güzel bir liman görüntüsü veren bu Boğaz, iniltili dalgalarıyla Avrupa ve Asya kıyılarını boylu boyunca yalayarak kıyılarda birikinti oluşmasına engel olur. Akıntısı sağ tarafından Haliç limanına girerek Cyndaris ve Barbyzes'in sürekli olarak getirdiği kumları kaldırarak birikmesini engeller. Asya Kıtası burada görüntüsünü değiştirir. Alanı ancak Afrika'nın büyük gölleri kadar olan Marmara Denizi, kıyılara o kadar kuvvetli etki yapamaz. Gördüğümüz o İzmit (Nicomédie), Gemlik (Cius) ve Mudanya (Moudania) gibi büyük körfezler karaya doğru girerek ilk dönemlerdeki gibi suların taşıdığı bütün madde ve yıkıntılardan arınmış ve el değmemiş bir hâlde kalmışlardır. Büyük bir mermer taşı olan Marmara Adası, bu denize bir farklılık verir; kıyının gölgeli ormanları sürekli olarak saf dalgalara yeşil renklerinin yansıtırlar". (Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası**, **Tarihi ve Arkeolojisi**, (Çeviren: Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, I. Cilt, s. 33-34.)

[26] Çanakkale Boğazı İlk Çağ'da, bugün Avrupa dillerinde kullanılmakta olan Dardanel ismini Truva civarındaki Dardanos şehrinden almıştır. Mirliva Sedat, **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi**, (Yay. Haz.:: Mehmet Köçer), Phoenix Yayınevi, I. Basım, Ankara 2007, s. 2.; Bugün Çanakkale (Dardanelles) ismi verilen Hellespont Boğazı'nın bu adı, kardeşi Phryxus ile Kolhis (Colchide)'e giderken dalgalar içinde yok olan Athamas'ın kızı Hellé'den almıştır. Bu boğazın boyu, on iki deniz milidir ve en dar yerindeki genişliği, bin dört yüz metreden çok değildir. Bunun bütün Asya tarafı kıyısı, Rumlar'ın Hellespont sahası adını vermiş oldukları Küçük Misya'ya aittir. Bu kıyı, çok sayıda zengin şehirleri işgal ediyordu ve Kserkses (Xérxès)'in bu denizi yüzer bir köprü ile geçme girişimi, eski zamanların meşhur safhalarından birisidir. (Texier, **a.g.e.,** s. 274). Çanakkale Boğazı, Gelibolu Yarımadası ile Anadolu'nun kuzeybatı köşesindedir. Boğaz, çok girintili çıkıntılı sahillere sahip ve yaklaşık 65 km uzunluktadır. Genişliği çok değişken olup, en geniş yeri 7.800, en dar yeri de 1.400 metredir. En dar yerleri Nağra Burnu, Bigalı ve Çanakkale-Kilitbahir'dir. Bir iki noktası haricinde derinliği 45-50 metre ve daha fazladır. Boğazlar'da iki türlü akıntı vardır. Ancak bu akıntılar devamlı olarak değişir. Bunlardan biri denizin yüzeyinde, diğeri de denizin altındadır. Denizin yüzeyindeki akıntı Marmara'dan Ege Denizi'ne doğru, altındaki akıntı da ters istikamettedir. Yüzeydeki akıntı hızı bir buçuk metre ile elli metre arasında değişmektedir. Doğal yapıdaki eğrilikler sebebiyle şiddetli akıntılar seyrüsefer için tehlike oluşturur. (Mirliva Sedat, **a.g.e.,** s. 2.)

İstanbul Boğazı'nın hızlı akışı Marmara'da şiddetini kaybederek Karadeniz'in suları sakin bir şekilde Çanakkale Boğazı (Hellespont)'na yaslanırlar. Çanakkale'nin Anadolu kıyısı alçak ve az engebelidir. Boğaz'ın girişini gösteren Sigeia (Sigée) burnuyla Asya kaleleri arazisi alçak ve hareketsiz yerlerdir. Truva topraklarının görüntüsü de böyledir. Kaz (İda) Dağı silsilesi kıyıdan uzakta Truva (Troie) ovası denilen geniş araziyi kendisiyle deniz arasında bırakarak yükselir. Bu arazide bugün yaşayan türden de olmak üzere göç etmiş her tür deniz sedeflerine ve hayvan kabuklarına yığınla rastlanır. Kaz Dağından inen sular, insanlardan uzun zaman önce burada ikamet ederek pek ünlü olması gereken bu ovayı meydana getirmiş olsalar gerektir. (Texier, **a.g.e.,** s. 34.),

[27] Marmara Denizi (Propondie) adını, Marmara adındaki büyük adanın en gösterişli yeri olan Procconèse'den almıştır. (Texier, **a.g.e.,** s. 70). Marmara Denizi Ege Denizi'ne Çanakkale Boğazı ile, Karadeniz'e İstanbul Boğazı ile bağlıdır. Uzunluğu takriben 150 mil (275 km.) dir ve azami genişliği takriben 40 mil (75 km.) dir. Bkz.: (Mahmut R. Belik, **Türk Boğazlarının Boğazların Hukukî Statüsü**, Sermet Matbaası, İstanbul 1962, s. 5.

[28] "Boğazlar denilince, Çanakkale Boğazı'yla ona yakın olan Tenedos, İmbros, Samotras ve Lemnos adaları arasındaki denizi de anlamak gerekir. Boğazlar'ın sevkülceyşi önemi şuradadır ki; onları elinde tutan devlet, önemli bir donanma kullanmak zorunda olmadan yalnız gözetlemesiyle savaş gemilerinin Akdeniz'le Karadeniz arasında gidip gelmesini yasak edebilir. Bundan başka Boğazlar, bir donanmanın gerek Ak gerek Karadeniz'deki işlemleri (operations) için çok iyi bir deniz üssüdür. İki

Avrupa'dan Asya'ya, Karadeniz'den Akdeniz'e geçmek veya aksi istikametlerde hareket etmek ya da seyrüsefer için geçilecek su yoludur[29].

Devletler Umumî Hukuku'nun mevzuuna girip iki veya çok taraflı antlaşmalarla hukukî rejimleri tespit edilen dünyadaki başlıca tabii deniz geçitleri Cebelitarık, Macellan, Danimarka ve Türk Boğazları'dır. Cebelitarık, Danimarka, Macellan, ya da herhangi bir boğazdan bahsederken zorunlu olarak bunların adlarıyla belirtilmelerine karşılık, İstanbul ve Çanakkale Boğazları için ise kısaca "Boğazlar" tabiri kullanılır. Boğazların tek adla anılmasının sebebi ise; Marmara Denizi, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her üçünün birlikte bir bütünlük arz etmesinden dolayıdır[30]. Karadeniz ve Ege Denizi'ni birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Adalar Denizi kapısı olan Çanakkale Boğazı[31], geçiş açısından her zaman bir bütün sayılmıştır[32].

Marmara Denizi; İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı arasında kalan ve Marmara Bölgesi olarak adlandırılan coğrafi bölgenin iç kısmını kapsayan 11.350 kilometrekare yüzölçümüne sahip, Boğazları birleştiren bir denizdir. Marmara Denizi'nde, İstanbul Boğazı çıkışından Çanakkale Boğazı girişine kadar olan mesafe, gemiler için intikal rotaları üzerinden 109 mil; Çanakkale Boğazı çıkışından İstanbul Boğazı girişine kadar olan mesafe ise yine intikal rotaları üzerinden 111,7 mildir. Boğazların Ege Denizi ile Karadeniz arasındaki mesafe 160 deniz mili[33]dir. Bu iki denizi birbirine bağlayan Çanakkale Boğazı'nın uzunluğu 36 deniz milidir (yaklaşık olarak 60 km). Genişliği ise, en dar yerinde 3/4 deniz mili, en geniş yerinde ise 4 deniz milidir. Karadeniz Boğazı'nın (İstanbul Boğazının) uzunluğu 17 deniz milidir

---

Boğaz'dan birinin elde bulunması gemilerin bir denizden ötekine geçmesini önlemeye ve her ikisinin elde bulunması ise bu geçişi sağlamaya yarar. " (Yusuf Hikmet Bayur, "Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)", **Belleten,** C.:7, S.: 28, s. 93.

[29] Mirliva Sedat, **a.g.e.,** s. 1.

[30] Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959, s.9.

[31] Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri 1244 metre ve en geniş yeri de 7408 metredir. Bkz.: (Baltalı, **a.g.e.,** s. 9).

[32] Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri**, Beta Basımevi, İstanbul 1996, s. 156.; Gülcan Şahingöz, **Milli Mücadele Sonlarına Kadar Boğazlar Meselesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 1994, s.2-3.; Mirliva Sedat, **a.g.e.,** s. 1.

[33] Bir deniz mili 1852 metredir.

(yaklaşık olarak 30 km). Genişliği ise, en dar yerinde 700 metre en geniş yerinde ise 1/4 deniz milidir[34].

Boğazların durumuna temas eden veya bunlar üzerinde kitap yazan bilim adamların çoğu, bunları Çanakkale Boğazı[35] ve İstanbul Boğazı adı ile anarlar, kimi de Türk Boğazları adı ile incelerler[36]. Türk Boğazları, sınırları belirli bir alana verilen coğrafî bir isimdir, fakat bu kavram, siyasî, askerî, hukukî, jeostratejik vs… birçok ilim dalının alanına girmekte ve dahil olduğu her ilim dalının tanımlamaları ile kavramsal farklılık göstermektedir. Türk Boğazları, aidiyeti belirli bir medeniyeti çağrıştırması yönüyle tarihî bir tanımlamayı, bu tanımlama ise, sosyo-kültürel, ekonomik ve siyaset ilminin prensiplerine başvurup, bu ilim dallarından istifade etmeyi gerekli kılar[37]. Bu iki boğaz kesin olarak Türk hâkimiyeti altına girmesinden sonra "Türk Boğazları" adıyla anılagelmişlerdir[38]. Türk Boğazları adı verilen İstanbul (Karadeniz[39]) ve Çanakkale (Akdeniz) Boğazları, Karadeniz sularını Akdeniz'e boşaltan tabii bir su yoludur[40]. İki açık denizi bağladığı için de uluslararası bir su yolu mahiyetindedir. Bu niteliği sebebiyledir ki, Türk Boğazları'ndan geçiş ulusal değil, uluslararası düzenlemelere tâbidir[41]. "Türk Boğazları" terimi, bu boğazlarla ilgili uluslararası düzenlemelerde, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nı kapsayan bir terim olarak kullanılır[42].

"Türk Boğazları Bölgesi", İstanbul Boğazının kuzey girişinden, Çanakkale Boğazı'nın güney çıkışına kadar toplam 326 km. uzunluğa sahiptir. Kandilli önlerinde 45 derece ve Yeniköy açıklarında 80 dereceye

---

[34] İnan, **a.g.e.,** s. 3.

[35] Çanakkale Boğazı Ege Denizi ile Marmara Denizi'ni ayırır. Uzunluğu 33 mil (61 km.) dir; genişliği, en dar yerinde 1200 metre, doğudan batıya genişliği 150 mil, en geniş yerinde 40 mil (7400 metre) dir. Bkz.:(Belik, **a.g.e.,** s. 5.; Baltalı, **a.g.e.,** s. 9.

[36] Profesör George Scelle ve Rus Devlet Hukuku alimi Fredrik de Martens bu görüşe katılan bilim adamlarındandır. Fredrik de Martens'e göre: "Eğer Boğaz tek bir devletin top menzili içinde bulunursa bu devlete bağlı ve topraklarının parçalarından sayılır…Bu suretle Türk toprakları ile çevrili olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türk Boğazları sayılmıştır". Bkz.: (Bilsel, **a.g.e.,** s.23).

[38] Özersay, **a.g.e.,** s.19.

[39] Karadeniz, Yunan inanışına göre önceleri "Konuk Sevmez" anlamına gelen *Pontus Akseinos* adıyla anılırken, sonraları, özellikle İyon kolonizasyonu sonrasında "Konuk Sevmez" olarak adlandırılan Karadeniz'e "Kuzey Denizi" de denilmektedir. (Texier, **a.g.e.,** s. 27.)

[40] Şahingöz, **a.g.t.,** s.3.

[41] Bilsel, **a.g.e.,** s.6.

[42] Toluner, **a.g.e.,** s. 154.

varan 12 keskin dönüşü ile 31 km. uzunluğundaki İstanbul Boğazı, üzerinde önemle durulması gereken bir bölgedir. 70 km. uzunluğundaki Çanakkale Boğazı da benzer bir durumdadır ve Nara Burnu'nda 80 derecelik bir dönüş vardır. İstanbul Boğazı'nda yaklaşık 1500 metre olan ortalama genişlik Kandilli'de 700 metreye kadar düşmekte, Çanakkale Boğazı'nda ise 1300 ile 2000 metre arasında değişmektedir. Türk Boğazları'nın oşinografik yapısı da seyir güvenliğini zorlaştıran diğer bir sebeptir. İstanbul Boğazı'nda yer hızı saatte 7-8 km.'ye, Çanakkale Boğazı'nda ise yer hızı saatte 5-6 km.'ye varan karmaşık akıntılar ve zaman zaman alttan ve üstten "orkoz" denilen ters akıntılar olmaktadır. Bazı bölgelerde İstanbul Boğazı'nın derinliği 19 metreye kadar düşmektedir[43].

B- Türk Boğazlarında Uygulanan Hukukî Rejim

"Boğazların hukukî rejimi" kavramından, Boğazların uluslararası ulaşıma açık veya kapalı oluşunu, uluslararası ulaşıma açıksa hangi koşullar altında açık olduğunu, kapalı ise hangi nedenler ve koşullarla kapalı olduğunu anlamamız gerekir[44].

Uluslararası deniz ulaşımında boğazlara uygulanmak üzere getirilecek hukuki rejimin sağlıklı ve uzun ömürlü olması isteniyor ise, uluslararası toplumun, deniz ulaştırması ile sağlayacağı ticari çıkarların yanı sıra, bu boğaza kıyısı olan devlet veya devletlerin güvenliklerinin ve deniz çevrelerinin korunmasının da öngörülmesi gereklidir[45].

Doğal yapıları birbirinden çok farklı özellikler arzeden uluslararası boğazlardan geçişi düzenleyici müşterek kurallar oluşturmak oldukça zor olduğu için uluslararası boğaz niteliğine sahip bulunan her boğaz için özellikleri göz önünde bulundurularak, ayrı bir hukuki rejim uygulamasının daha fonksiyonel olacağı muhtemeldir. Tüm bu tanımlamalar doğrultusunda

---

[43] İ. Reşat Özkan, **Dış Kapının Dış Mandalı Dış Politika**, Çınar Yayınları, İstanbul 1996, s. 163.
[44] "Boğazlar'ın siyasî rejimi" kavramından ise, genel olarak, Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ve özellikle Boğazlar üzerindeki hayati hakları ve ulusal savunması bakımından Türkiye'nin güvenliğinin anlaşılması gerekmektedir." Ayrıntılı bilgi için bkz.: (İnan, **a.g.e.,** s. 4.).
[45] Vank, **a.g.e.,** s.24-25.

doğal ve hukuki yapılarına uygun olarak ayrı ayrı özelliklere sahip olan uluslararası boğazları:

1- Hukuki Rejimleri Özel Sözleşme ile Düzenlenmiş Boğazlar,

2- Hukuki Rejimleri Özel Sözleşme ile Düzenlenmemiş Boğazlar şeklinde iki şıkta incelemek mümkündür.

Dünya boğazları içerisinde, geçiş rejimleri özel bir sözleşme ile düzenlenmiş boğazlar arasında, hiç şüphe yok ki en önemlileri, gerek coğrafi konumları ve gerek ülkemiz için taşıdıkları önem dikkate alındığında, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'dır[46].

Kıyıları aynı devlete ait olan boğazların, sahildar devletin hâkimiyeti altında oldukları, sahildar devlet ülkesinin bir parçası sayıldıkları ve boğazların sularının iç sular rejimine tâbi oldukları bilinmektedir. Ancak eğer bu tür boğazlar, uluslararası deniz ulaşımı açısından kullanılması zorunlu deniz yolları ise, bu boğazlardan geçiş rejiminin sahildar devletin yetki ve takdirine bırakılması halinde, uluslararası hukukun bu boğazı kullanan diğer devletlere tanıdığı hakların kullanımı da, sahildar devletin bu boğazlar üzerindeki tasarrufları sonucunda, zaman zaman inkıtaya uğrayabileceği bilinmektedir[47].

Türk Boğazları ise Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağlayan ve Avrupa ile Asya kıtalarının buluştukları noktaları teşkil eden tabii bir su yolu olması ve iki açık denizi birbirine bağlamak yerine, Akdeniz ve Karadeniz'i 225 km. uzunluğundaki bir "iç deniz" olan Marmara Denizi vasıtasıyla birbirine bağlamasıyla diğer tabii su yollarından ayırt edilmektedir.[48]. Bu coğrafî yapıdaki farklılık sebebiyle Marmara Denizi bir Türk iç denizi olduğu gibi, her iki Boğaz da tamamen Türk karasuları içerisinde yer almaktadır[49]. Fakat

---

[46] Vank, **a.g.e.,** s.15-16.
[47] Meray, **a.g.e.,** C.: 1, s. 425.
[48] Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Birinci Baskı, Vatan Yayınları, İstanbul 1994, s. 3.
[49] Feridun Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s.10-11.

Marmara Denizi, iç sular rejimine tâbi olan bir deniz olmasına rağmen, bu konumu ulaştırma dışında kalan tüm hususlarda geçerlidir.[50]

Tarih boyunca Boğazlar'ın hukukî rejimi, siyasî durumlara bağlı kalmıştır. Bir başka deyişle, Karadeniz'in rejimi Boğazlar'a, Boğazlar'ın rejimi de Karadeniz'e bağlı kalmıştır[51]. Osmanlı Devleti, Karadeniz'in bütün kıyılarına sahip olduğu zamanlarda Boğazlar'dan gemi geçişini keyfine göre düzenleme hakkını kullanmış, Rusya'nın bu kapalı denizin kuzey kıyılarını zaptetmesinin ardından Karadeniz, açık bir deniz statüsüne bürünmüştür. Böylece İstanbul ve Çanakkale'den gemi geçme serbestliği Rusya için bir hayati mesele ve açık denizlerin serbestliğini tanıyan bütün milletler için mutlak bir hukukî hak oldu. Bunun içindir ki Rusya, geçen yüzyılın sonundan itibaren Rus gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için Padişahın iznini alma lüzumuna itirazda bulunmuş; Babıali ise bütün ticaret gemileri için geçişin genel olarak serbest olmasına razı olmuştur. Fakat bu müsaadenin yabancı harp gemilerine de verilmesi ile İmparatorluk payitahtının maruz kalabileceği tehlike sebebiyle Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nı bütün milletlerin harp gemilerine kapayabilme hakkından vazgeçememiştir[52].

Çarlık Rusyası'nın yıkılmasının ardından kurulan Sovyetler Birliği için de Boğazlar'ın önemi azalmamış, bilakis artmıştır. Boğazlar, Rusya için yalnız açık denizle tek ulaşım yolu değildir; aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de ve diğer denizlerde bulunan toprakları arasındaki tek deniz yoludur. Stratejik, ekonomik ve siyasi açıdan Sovyetler Birliği için büyük önem taşıyan Boğazlar, Rus ihracatının da belkemiğini oluşturmaktadır[53].

Sovyetler Birliği'nin ekonomisinde büyük bir yüzdeye sahip olan petrol ihracatı da ancak Boğazlar yoluyla yapılabilmektedir. Bakü, Kafkas petrolleri Karadeniz kıyılarındadır ve ihraç yolu Boğazlar üzerinden yapılmaktadır. Nitekim herhangi bir sebepten dolayı Boğazlar'ın Rus ticaretine kapanması, Rusya'ya büyük kayıplar verdirmiştir. Aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı'nda

---

[50] Toluner, **a.g.e.,** s. 156.
[51] Türk Boğazları'na ilişkin olarak uzun süre bir anlaşma yoktu ve bu konu Osmanlı Devleti'nin iç hukuku kapsamındaydı. Fakat XIX. yüzyıldan itibaren Boğazlar uluslararası rejim içine girmiştir ve halen daha öyledirler. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Hasgüler, Uludağ, **a.g.e.,** s.1-5).
[52] Bilsel, **a.g.e.,** s.36-37.
[53] A.F. Miller, "Türkiye ve Boğazlar Sorunu", (Çev.: Azer Yaran), **Ülke**, S..1, 1977, s. 260.

Boğazlar'ın kapanması ve İkinci Dünya Savaşı'nda Almanların Ege Denizi nakliyatını sekteye uğratması, Rusya'yı Boğazlar'dan başka yollardan ihracat yapmak zorunda bırakmışsa da bu yollar zengin ve kalabalık bir hinterlandı olan Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan Türk Boğazları'nın yerini tutmamıştır[54].

Sonuç olarak Boğazlar, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında ikili ve çoklu antlaşmalarla hüküm sürmüştür; 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile kabul edilen hukuki rejimi günümüze kadar devam etmektedir. Çağın ilerlemesi ve teknolojik gelişmeler dahi Türk Boğazları'nın gerek jeopolitik ve gerekse stratejik önemini azaltmamış bilakis arttırmıştır[55].

C- Türk Boğazları'nın Stratejik ve Jeopolitik Önemi

Dünyanın büyük parçalarını ve önemli denizlerini birleştirmiş olmalarından dolayı Boğazlar'ın ekonomi ve siyaset üzerindeki etkileri insanlık tarihi ile başlar. Asya kavimlerinin Avrupa'yla ve özellikle Avrupalıların Asya'yla olan her türlü iktisadi, siyasi ve özellikle askeri icraat ve harekâtı, hep Boğazlar sahnesinde gerçeklemiştir. Tarih, bu bölgede, ilk çağlarda olduğu gibi daha sonraki devirlerde de, hemen hemen ardı arkası kesilmeyen mücadeleler kaydeder. Söz konusu bölge ihtiras ve istila güzergâhı olmuş; buralar, nadiren huzura kavuşmakla beraber, yine İlk Çağ'da Marmara kapılarıyla içeride ve dışarıda büyük medeni şehirler kurulmuştur[56].

Türk Boğazları'nın siyasi, ekonomik ve stratejik yönden önemli olduğu açıktır. Bu önem coğrafi durumlarından ve bunlarla ilişkili siyasi menfaatlerden kaynaklanmaktadır. Türk Boğazları, iki işlek deniz arasındaki tek geçittir. Asya ile Avrupa'yı birleştiren bu geçitler aynı devletin toprakları içindedir ve savunmaya gayet elverişlidir[57].

---

[54] Rus diplomatlarından M. Sazanof'un Çar II. Nikola'ya 23 Kasım 1914 tarihinde verdiği raporda, 1911 Osmanlı-İtalyan Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nın Rus ticaret gemilerine geçici bir süreliğine kapalı tutulmuş olması, Rusya'nın 1912'ye ait ticaret bilançosunda son üç seneye nazaran büyük bir düşüşün olduğu belirtilmektedir. Bkz.: (M. Sadık Atak, **Türkiye'nin Kapısı Boğazlar**, Ankara 1947, s. 7).

[55] İnan, **a.g.e.,** s. 4.

[56] Mirliva Sedat, **a.g.e.,** s. 1.

[57] Bilsel, **a.g.e.,** s.28-29.

Asya ile Avrupa, Karadeniz ile Akdeniz arasında bir köprü ve tabii su yolu olan Boğazlar'ın, haritaya baktığımız zaman, ekonomik, askeri ve stratejik bakımdan dünya ölçüsünde kıymet taşıyan deniz ve karayollarının, hatta hava yollarının birleştiği bir yerde olduğunu görürüz. Bu deniz yolu dünyanın en işlek olan iki denizini, Karadeniz ile Akdeniz'i birbirine bağladığından, Karadeniz'e sahildar olan devletlerle, Tuna Nehri vasıtasıyla bu denize ulaşan devletlerin diğer denizler üzerindeki menfaatleri ile olan irtibatları ve keza diğer devletlerin de, Karadeniz devletleri ile olan irtibatını sağlar[58].

Anadolu yarımadası ile Trakya'yı yani Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bu geçit üzerindeki karayolu ise; Avrupa'yı Irak, İran ve Hindistan olmak üzere dünyanın belli başlı hammadde kaynaklarına sahip zengin Uzakdoğu ülkelerine ulaştırır. Bir karayolu olması itibariyle bu yola, barış ekonomisinde ifade ettiği kıymet az olabilir. Fakat yukarıda saydığımız zengin hammadde kaynaklarının karadan istilası için takip edilecek bir yol olması sebebiyle, yine bu karayolunun askeri açıdan da değeri yüksektir. Boğazlar, deniz trafiği ve stratejik bakımdan tarih boyunca büyük önem taşımıştır. Boğazlar'a hâkim olan devlet, Karadeniz, Akdeniz, Ege, Anadolu ve Balkanlar üzerinde etkinlik kurabilir. Zengin Ortadoğu petrollerinin korunmasının da Boğazlar'da egemenlik durumu ile yakın ilişkisi vardır. Görülüyor ki; Türk Boğazları kara, deniz ve gün geçtikçe ekonomik sahada değeri artan yolarının birleştiği konumdadır[59].

Genel olarak tarihî akış ve gelişme, bize deniz geçitlerinin çok eski devirlerden zamanımıza kadar milletlerin göçlerine, istila ordularına yol veren bir köprü vazifesi gördüklerini göstermekle kalmıyor, aynı zamanda, bunların ve bilhassa Tuna vadisiyle Avrupa'nın göbeğine kadar uzanan ve stratejik durumu dolayısıyla, dünya siyaseti bakımından pek önemli bir su yolu olan Türk Boğazları'nın siyasî nüfuz ve tesirlerin bir ihtirak noktası, batı ile doğu ve kuzey ile güney arasında bir çarpışma konusu olduğunu gösteriyor. Son iki asırdan beri Avrupalı büyük devletler, belki de birçok milletin kaderlerine

---

[58] Şahingöz, **a.g.t.,** s.3.

[59] Karl Marks, Friedrich Engels, **Doğu Sorunu: Türkiye**, (Çev.: Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara 1977, s.27.

hükmetmek imkânını verebilecek olan bu geçitler üzerindeki egemenlik için siyaset yapmış, çarpışmış ve çarpışmaktadırlar. Gerçekte büyük devletlerin zıt menfaatleri Boğazlar meselesinde olduğu gibi hiçbir meselede bu denli şiddetli çarpışmamıştır. Boğazlar meselesiyle, Tuna üzerindeki seyrüsefer meselesi zarurî bir bağlılık münasebeti içinde bulunageldiğinden, denilebilir ki; Avrupa devletler hukukunun hiçbir problemi, deniz ticaretiyle ilgili devletler için aynı önemi haiz olmamıştır[60].

Tarihen sabittir ki, Boğazları kontrol altında tutan her devlet, sonunda Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. Gerçekten de Boğazların iki tarafındaki ana topraklara hükmeden devletler, Bizans ve Osmanlı devletleri örneklerinde olduğu gibi bunu başarmıştır[61].

Asırlar, kültürlerin, hukuk kaidelerinin, dilin, güç merkezlerinin değişimine tanıklık etmişse de; coğrafi mukadderatın devam ettiği değişmez bir gerçeklik olarak kalmıştır[62]. Boğazlar'ın önemini zamanla kaybetmemesi; aksine, değişen tüm olgulara rağmen önemini artırmasının nedeni, coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır. Boğazlar'ın; Anadolu ve Balkanları dolayısıyla Türkiye'nin iki parçasını birleştirmesi, coğrafi ve kültürel anlamda bu yarımadaya medeniyetler arası bir karşılaşma ve kavuşma noktası hüviyeti kazandırmıştır.

Bugün üzerinde Türk devletinin bulunduğu Anadolu yarımadası, insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kendinden söz ettiren yegâne toprak parçalarından birini ve belki de en önemlisini oluşturmaktadır. Öte yandan bu topraklar, kalenin iç surlarında aranan tüm fiziki ve beşeri şartları taşımaktadır. Karadan, denizden ve havadan en avantajlı konuma sahip olan sur bölgesi olarak, Anadolu toprakları görülmektedir. Tarihi coğrafya açısından, dünya ülkelerine kısa bir göz atan, bunu rahatlıkla görebilmektedir. Yeryüzünde mevcut üstün medeniyetlerin, hemen hemen birçoğunun izlerini bu coğrafyada bulmak mümkündür. Anadolu yarımadasına, tarih boyunca, insanlar

---

[60] Cemal Tukin, **Boğazlar Meselesi,** (Yay. Haz.: Bülent Aksoy**)**, Birinci Basım, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 15-16.
[61] Halil İnalcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", **Arkheinon Pontou**, Athens 1979, s. 74.
[62] Bilsel, **a.g.e.,** s.21.

doğudan-batıdan, kuzeyden-güneyden, denizden-karadan velhasıl her yönden gelmişler ve kültürler mozaiğini oluşturmuşlar[63].

Dünyanın üçte ikisini denizler, üçte birini ise karalar oluşturmaktadır. Kapladığı alan itibariyle, denizlerin karalara üstünlüğü fazladır. Türkiye, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkedir. Trakya ile Avrupa'ya; Anadolu yarımadasının doğusu ile Asya kıtasına karadan bağlantılıdır. Kuzeyden Karadeniz, batıdan Marmara Denizi ve Ege Denizi, güneyden Akdeniz ile çevrilidir. Bu denizler, çeşitli boğazlar yoluyla birbirlerine bağlantılı olup; Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na, Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz ve oradan Hint Okyanusu'na ve ötelerin ötesindeki Pasifik Okyanusu'na kadar ulaşma imkânına sahiptir. Diğer bir ifadeyle, denizden ve karadan tüm kara parçaları ile bağlantı kurma avantajına sahip olduğu için, aynı zamanda amfibi (karada ve denizde hareket kabiliyeti olma) devlet olma özelliğini taşımaktadır[64].

Ayrıca Karadeniz ve Boğazlardan Akdeniz'e doğru yapılacak teşebbüsler konusunda da Boğazların önemi küçümsenmeyecek bir durum arz eder. Gerisinde Marmara Denizi ve Karadeniz gibi kuvvetli deniz üsleri gibi kuvvetli deniz üslerini elinde bulunduran bir taraf için, Akdeniz'e doğru yöneltilecek hareket ve faaliyetlerin daha güvenli ve başarılı olması kuvvetle muhtemeldir[65].

Nitekim birçok ilim adamı, Birinci Dünya Savaşı'nda bütün güçlerin Anadolu'ya saldırmalarının sebebini, Anadolu'nun siyasi coğrafyasına bağlar. Yine İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, Türkiye'yi savaşın ortasına çekmek istemelerinin ve bir taraf olmaya zorlamalarının temel etkeni, bu jeopolitik konumdur. Günümüzde yeni dünya düzenlerinin tartışıldığı bir ortamda, Türkiye'nin sürekli gündemde kalmasının nedenlerinden biri de ülkenin jeopolitik durumu ve bu noktada ortaya sürülen çeşitli teorilerin uygulanmasından başka bir şey değildir.

Jeopolitiğin, uygulanan politikalar üzerinde direk bir etkisi vardır ve devletler coğrafi sahalarını, teorik ve pratik aşamalar halinde genişletirler. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında, dünya hâkimiyeti üzerinde çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teoriler ayrı ayrı incelendiğinde, Türk

---

[63] Özey, **a.g.e.,** s. 18.
[64] Özey, **a.g.e.,** s. 26.
[65] Atak, **a.g.e.**, s. 8.

Boğazları'nın bu üç teorinin de merkezinde olduğu ve bu coğrafyaya etki etmeden olası bir dünya hâkimiyetinden bahsetmenin mümkün olmadığı açıkça müşahede edilecektir.

Dünya hâkimiyeti teorilerinden başlıca üçü; "Kara Hâkimiyeti", "Kenar-Kuşak Hâkimiyeti", "Deniz Hâkimiyeti" teorileridir. Dünya hâkimiyet teorileri adını verdiğimiz bu teorilerden birincisi, "Kara Hâkimiyet Teorisi"dir. **Kara Hâkimiyet Teorisi**, Halford John Mackinder adlı bir İngiliz siyasi coğrafyacısı tarafından geliştirilmiş ve ortaya atılmıştır. Halford Mackinder (1861-1947), jeopolitik alanında gerek çağdaşı olan gerekse kendinden sonraki meslektaşlarını büyük ölçüde etkilemiştir. 1904'te yayınladığı "The Geographical Pivot of History-Tarihin Coğrafi Ekseni" adlı eserinde özetle; önceden ileri sürmüş olduğu gibi, yalnız deniz gücüyle dünyada egemenlik sağlamanın mümkün olamayacağını, gelişen ulaşım imkânları nedeniyle büyük bir hareket kabiliyeti kazanan kara kuvvetlerinin etkisini artırdığını ve büyük bir kıtasal güçle, ileri endüstriye sahip bir kıyısal gücün okyanuslara da açılabilecek şekilde birleştiği takdirde dünya egemenliği avantajına sahip olabileceğini belirtmiş ve tarihi bir bakıma deniz ve kara güçlerinin mücadelesi olarak tanımlamıştır. Mackinder'e göre dünya 9/12'si denizler, 1/12'si adalar ve 2/12'si kıtalarla kaplı bir gezegendir. Karalar içinde en önemli bölümü Asya, Avrupa ve Afrika'nın oluşturduğu **"Dünya Adası"** teşkil eder. Asya ve Avrupa ise, bir bütün olarak **"Avrasya"** (Euroasia) kıtasını meydana getirirler. Akdeniz'i **"Atlantik Körfezi"** olarak kabul eder. Dünya nüfusunun 14/16'sının Dünya Adasında, 1/16'sının adalarda ve 1/16'sının Kuzey ve Güney Amerika'da yaşadıklarını belirtir. Ona göre, Dünya Adasının en önemli ve etkin bölgesi Volga-Doğu Sibirya, Kuzey Buz Denizi-İran-Afganistan arasında kalan Merkez Bölgedir. Buradaki doğal güç kaynaklarının bir devletin tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olduğunu açıklayarak. Merkez Bölgeye **"**Heartland-Kalpgâh" adını verir ve Heartland'ın çevresindeki Balkanlardan Çin'e kadar uzanan saha ise "İç veya Kenar Hilâl" ya da "Rimland" kuşağıdır. Bunun dışında kalan Amerika-Afrika-Avustralya-Japonya hattı ise "Dış veya Kenar Hilâl" ya da "Dünyanın Peykleri" olarak kabul edilir." Mackinder, Dünya'yı bu şekilde tasnif ettikten sonra, teori oluşturan görüşünü şu şekilde sonuçlandırıyor: "Doğu Avrupa'ya hükmeden

bir devlet Heartland'a hâkim olur. Heartland'a hükmeden ise öncelikle İç-Kenar Hilâl'e ya da Rimland'a hükmeder. Sonra da Dış-Kenar Hilâl'e yani bütün dünyaya hâkim olur[66].

Kenar-Kuşak Hâkimiyeti Teorisi; Kenar Kuşak (Kenar Ülkeler ya da Rimland) Hâkimiyet Teorisi ise Halford John Mackinder tarafından ortaya atılan kara Hâkimiyet Teorisine karşılık ortaya atılmış bir dünya hâkimiyet teorisidir. Teori; Yale Üniversitesi Profesörü ve önemli jeopolitikçilerden Nicholas J. Spykman [1843-1943] tarafından ortaya atılmıştır. Spykman, Kenar-Kuşak Hâkimiyet Teorisini ortaya atarken Kara Hâkimiyet Teorisinden oldukça fazla yararlanmışsa da görüşlerinde esas olarak coğrafyanın değişmezliğinden yararlanarak, coğrafyanın politika üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Spykman, Mackinder'in Merkez Bölgesine dayanan dünya hâkimiyeti görüşünü bir anlamda tersine çevirerek "Kenar"a sahip olmanın önemi üzerinde durmuştur[67].

ABD amirallerinden Alfred Thayer MAHAN (1840-1914), bir jeopolitikçi olmamasına rağmen kitap ve makalelerinde ileri sürdüğü fikir ve yorumların büyük bölümü jeopolitik karakter taşır ve bunların toplam bilimsel verimi "**Deniz Hâkimiyeti Teorisi**" adı altında belirtilebilir. Mahan, Mackinder'den önce yazdığı "Problem of Asia - Asya Sorunu" adlı kitabında, onun Heartland'ini, bu tanımı kullanmadan fakat çok yakın boyut ve niteliklerle belirtmiştir. Bu eserde, Kuzey Yarımküresinin, dünya hâkimiyeti mücadelesinde esas zemini oluşturduğunu, özellikle Asya'da 30-40 enlemleri arasındaki kuşağın Britanya deniz gücü ile Rusya'nın kara gücü arasında sürekli bir mücadele bölgesi olduğunu belirtmiş; ileriye dönük olarak da İngiltere ve ABD gibi okyanuslara hakim devletlere, Rusya ve Almanya gibi karada güçlü devletlere oranla daha fazla şans tanımıştır. Mahan'ın en önemli eseri olan "Influence of Sea Power Upon History - Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi" adlı kitap, bazı bölümleriyle klasik nitelik kazanmış ve etkisini günümüze kadar sürdürebilmiştir. Ona göre; açık denizler kıtaları birbirine bağlayan engin ovalardır ve buralarda da

[66] Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ramazan Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi 1999, s. 18-23.
[67] Ayrıntılı bilgi için bkz.:(Özey, **a.g.e.,** s. 22-25.; Servet Cömert, **Jeoloji, Jeostrateji ve Strateji**, Hak Yayınları, 2000, s.95.

ulaşım istikametleri seyrüseferi etkileyen hususlar (akıntı, derinlikler, en kısa yol vb.) nedeniyle bir ölçüde sabitleşmiş durumdadır, bu yolları kontrol etmek dünya ulaşımının kontrolü anlamını taşır. Kara kuvvetleri ile dünyada ancak belirli ölçüde yer işgal edilebilir, halbuki dünya egemenliği- veya büyük imparatorluklar kurmak için denizaşırı nokta ve bölgelerin ele geçirilmesi ve bunlarla anavatan arasındaki irtibatı sürdürmek için denizlerde egemen olmak gereklidir[68].

Yukarıdaki verilerden hareket ederek genel bir sonuca varmak gerekirse; 21. yüzyıl dünya hâkimiyet stratejisinin merkezi yine Boğazlar'a dayanmaktadır. Nitekim Kafkasya ve Orta Asya sahip olduğu enerji kaynakları itibariyle, Batı ekonomisi için çok büyük değer taşımaktadır. Ukrayna, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi devletlerin doğal[69] kaynaklarının, bölgedeki petrol ve doğalgazın Batıdaki pazarlara güvenli bir şekilde -ki bu Boğazlar yolu ile mümkündür- taşınması pazarlığı, günümüzün önemli konularından birini teşkil etmektedir. Tercih edilecek petrol boru hattı güzergâhı, 21. yüzyılın Avrasya politikasının da ana çizgilerini belirleyecek, ileride gerçekleştirilecek enerji nakil projeleri, Türkiye'yi ve Boğazları 21. yüzyılda Avrasya politikalarında çok önemli bir konuma getirecektir[70].

[68] Cömert, **a.g.e.,** s.99-100.; Özey, **a.g.e.,** s. 25-26.
[69] Cömert, **a.g.e.,** s.98
[70] Cömert, **a.g.e.,** s. 95.

III- BOĞAZLAR'IN TÜRK HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİ

Eski çağlardan beri Boğazlar, bulunduğu coğrafyada ve çeşitli milletler üzerinde büyüleyici bir cazibe uyandırmıştır. Her dönemde Boğazlar, konumundan dolayı gücü elde etmek isteyen tüm devletler tarafından elde edilmeye çalışılmış, Boğazlar'ın elde tutulması da devletlerin varlığı ve itibarlarının devamının adeta bir simgesi olmuştur. Bu yüzden Boğazlar'daki hâkimiyet coğrafi bir hâkimiyetten çok, siyasi bir anlam taşımaktadır.

Tarihi kaynaklara göre Boğazlar'a hâkim olmaya ilk teşebbüs edenlerin Argonatlar olduğu sanılmaktadır. Yunanlılar da, Akdeniz'den Karadeniz'e geçişi kontrol eden Truvalılarla ihtilafa düşmüş, Ege Denizi'ni ve Boğazlar'ı Truvalılardan almak isteyerek,[71] Sparta Kralı'nın karısının kaçırılmasını bahane ederek Truva Savaşları'nı başlatmış[72] ve Boğazlar'a hâkim olmayı hedeflemişlerdir. Bundan sonraki devirlerde Boğazlar, bilhassa Persler ile Atina ve Ispartalılar arasında "Med" ve "Palegones" Savaşları sıralarında ihtilaf konusu olmuştur[73].

M.Ö. 514 yılında, İran kralı I. Dara'nın 700.000 kişilik bir ordu ile Asya yakasından Gelibolu Yarımadası'na geçerek İskitler üzerine yürüyüp, Boğazlar'ı ele geçirmesine rağmen, hastalık ve ikmal güçlükleri sebebiyle geri döndüğü bilinmektedir. Bu sırada Bizans şehri de İran hâkimiyeti altına girmişti. İranlılar Bizans'ı zaptettikten sonra, şehrin Avrupa hâkimiyetine bir basamak olmasını arzu etmiş, şehri kuvvetli bir sur ile çevirmişlerdir. M.Ö. 478'de Ispartalılar İstanbul'u İranlılardan almış, şehir daha sonra Atina birliğine dâhil olmuştur. M.Ö. 405 yılında Peleponez Seferleri esnasında Ispartalılar, Meriç'e yakın bir yerde Atina donanmasını imha edince İstanbul, Isparta birliğine girmeye mecbur olmuştur. Nihayet M.Ö. 355'te Bizans kendi

---

[71] Erkin, **a.g.e.,** s.10-14.

[72] Homeros'un "İlyada" adlı eserine göre Truva Savaşları, bir kadın kaçırma yüzünden çıkmıştı. Truva Kralı Priamos'un yakışıklı ve çapkın oğlu, Aleksandros Paris, Aka beylerinden Sparta Kralı Menelaos'un güzel karısı Helena'yı kaçırmış, bunun üzerine Mikenai Kralı Agamemnon'un liderliğinde toplanan Aka beyleri, büyük bir filo ile Truva önlerine gelmişler ve Truvalılara savaş ilân etmişlerdi. Fakat bu savaşta Truvalılar da yalnız değillerdi. Onların da Anadolu'nun diğer yörelerinden ve Trakya'dan gelmiş olan Likyalılar, Karyalılar, Frigyalılar, Kikonlar gibi birçok müttefikleri vardı. Homeros'a göre on yıl boyunca amansız bir şekilde devam eden bu ilk Boğazlar savaşını Akalılar kazanmış ve savaşlara sahne olduğu kabul edilen Truva kenti yıkılmıştı. (Ayrıntılı bilgi için bkz.:(Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara 1971, s. 83).

[73] Numan Özdalga, **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1965, s. 9.

bağımsızlığına sahip olmuş, o zamanlar serbest bir şehir olan İstanbul, Roma İmparatoru Büyük Kostantin'in saltanat rakibi olan Lisnios'u M.S. 330'da mağlup ettikten sonra imparatorluk şehrini İstanbul'a nakledince, şehir Bizans'tan Konstantinopolis'e dönüşmüştür[74].

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması (M.S. 395) ve Bizantion'un, Doğu Roma İmparatorluğu'nun seviyesine yükselmesi üzerine, Boğazlar ile birlikte başkent Konstantinopolis'in de önemi artmıştır. Bizans İmparatorluğu, kurulduğu coğrafyanın stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca birçok saldırıya maruz kalacaktır. 559 yılında Hunlar'ın geçici muhasarasından sonra Avarlar ve İranlılar birlikte hareket ederek kuzey ve güneyden şehre saldırmışlarsa da başarılı olamamışlardır. 668'de ve 672'de Emeviler Çanakkale Boğazı'nı geçerek, İstanbul'u iki kez kuşatmışlar, 717'de yeniden saldırmışlarsa da şehri ele geçirememişlerdir.

Bizans İmparatorluğu, zamanla nüfuzunun ve gücünün azalması üzerine Boğazlar'ı kullanmak suretiyle, dış nüfuzunu devam ettirmeye çalışmıştır. Bu ise IV. Haçlı Seferi'ni gerçekleştirenlerin İstanbul'u işgal etmesine ve İstanbul'da Latin İmparatorluğu kurmasına sebep olacaktır.

IX. ve X. yüzyılda Rus Çarlığı'nın kurucuları Rurik ve Oleg de Boğazlar bölgesini ele geçirmeye teşebbüs etmişse de başarılı olamamışlardır. Aynı şekilde Bizans İmparatorluğu'nun da Karadeniz ticaretini ele geçirme planı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türklerin bu coğrafyaya gelişleri ve Boğazlar üzerinde hak iddia etmeleri ise XI. yüzyıla rastlar. Bu tarihten sonra Boğazlar, Türklerin hedefi haline gelecektir. Türklerin Avrupa'ya ilk geçişleri Mikhail Palaiologos'un Selçuklulara iltica ederek, Selçukluların yardımıyla Bizans tahtına oturmasına rastlayan 1263 yılında gerçekleşmiştir. Avrupa'ya ilk geçen Türkler, Saltuk Dede önderliğindeki 12.000 kişilik Türkmenler olup, Dobluca'da yerleşmişlerdir. Türklerin Avrupa'ya 1307 yılında Aydın Türkmenlerinden Melik İshak kumandasında ikinci geçişleri ile Türkmenler İpsala civarına kadar ilerlemiş ve önceden oraya yerleşmiş diğer Türkmenlerle Bizans İmparatoru'nu yenilgiye uğratıp Ganos-Tekirdağ-Vize'ye kadar olan sahaya hâkim olmuşlardır. Türklerin üçüncü geçişleri ise 1321'de

[74] Mirliva Sedat, **a.g.e.,** s. 3.

Trakya ve Makedonya sahillerinde yaptıkları korsan harekât olup, tarihte bunlar hakkında bir bilgi yoktur[75].

Türkler, Orhan Gazi'nin kayınpederine karşı İmparator Kantakuzenos'un diğer damadı Ioannes Palaiologos ile ittifak yapıp Boğazlar'dan geçişi (1353) dâhil farklı tarihlerde tam on yedi kez Rumeli'ye geçmişlerdir[76]. Çanakkale bölgesinde Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Rumeli geçişi 1356 yılına rastlar. Bu girişimde Boğazlar'daki durum eski halini sürdürmekle beraber, Kantakuzenos ile vasisi olduğu Ioannes Palaiologos arasında ortaya çıkan savaş, Kantakuzenos'un Orhan Gazi'den yardım istemesine neden olmuştur[77].

Bu şekilde Rumeli yakasına geçen ve yerleşen Osmanlı kuvvetleri daha Orhan Gazi'nin saltanatı zamanında Şarköy, Mürefte, Tekirdağ, Ereğli bölgesini alarak, Bizans İmparatorluğu'nun Marmara havzasındaki hükümranlık haklarına büyük ölçüde son vermiş ve bu havzaya hâkim olmuşlardır. Böylece Çanakkale Boğazı'nın her iki sahil şeridi de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanına girmiştir. Daha sonra bütün Trakya fethedilerek devletin başkenti Bursa'dan Edirne'ye nakledilmiş ve böylece fetihler Balkanlara doğru genişlerken Bizans zayıflayıp surların içine doğru çekilmiştir[78].

Yıldırım Bayezid, Avrupa'daki Osmanlı topraklarının anahtarı sayılan Gelibolu'yu tahkim ettiyse de bu tahkimatın asıl amacı Boğazlar'dan yabancı gemilerinin geçmelerini engellemek değil; Osmanlı donanmasına bir üs oluşturmaktı. Rumeli ve Anadolu[79]'da fütuhat ilerledikçe Türk askerlerini bir sahilden diğerine nakletmek lüzumu Çanakkale Boğazı'ndan sonra İstanbul Boğazı'nın da ehemmiyetli hale gelmesini neticelendirdi[80]. Yıldırım Bayezid, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın en dar yerlerinde kaleler inşa ederek setler oluşturmak ve donanma kurmak gibi faaliyetlerle Boğazlar'a hâkim

---

[75] Mirliva Sedat, **a.g.e,** s.5.
[76] Süleyman Kocabaş, **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Birinci Baskı, Vatan Yayınları, İstanbul 1994, s. 2-3.
[77] Mirliva Sedat, **a.g.e,** s.9.
[78] Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev., Mehmet Harmancı), C.:1, Birinci Baskı, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1982, 36-39.: Mirliva Sedat, **a.g.e,** s.12.; Bilsel, **a.g.e.,** 32.
[79] Yıldırım Bayezid'in Anadolu Seferleri için bkz.: (Shaw, **a.g.e.,** s. 57-58, 62-63).
[80] Süleyman Kâni İrtem, **Boğazlar Meselesi**, İstanbul Akşam Matbaası, İstanbul 1936, s. 10.

olmayı hedeflemişti. Nitekim Bayezid, 1393 yılında, İstanbul Boğazı'nın darlaştığı bir noktada Güzelce Hisar (Anadolu Hisarı)'ını yaptırmıştı.[81]

Tüm yapılan hazırlıklar sonunda Yıldırım Bayezid'in 6 ay boyunca devam eden İstanbul kuşatması, Timur'un Anadolu'ya girmesi üzerine durmuş, II. Murat döneminde de Konstantinopol'u almak için mücadeleye devam edilmişse de başarılı olunamamıştır. İstanbul'un fethi, genç Padişah II. Mehmed'e nasib olacaktır.

Boğazlar'ın Türk hâkimiyeti altına alınıp, tüm dünyada Türk Boğazları adı ile anılması döneminin başlangıcı İstanbul'un Osmanlılar tarafından 1453 yılında fethi olarak kabul edilmektedir. II. Mehmed daha babası devrinde teşebbüs edilen Mora'nın fethini tamamlamış, Eflak seferinden dönünce de stratejik durumu dolayısıyla İmroz, Semendre ve Limni adalarına ve Enez'e hükmeden Midilli adasını zaptetmiştir. Boğazlar'a hâkim olmak için Anadolu Hisarı karşısında Rumeli kıyısında eski Hermis mabedinin yıkıntılarının üzerinde Rumeli (Boğazkesen) Hisarı'nı yaptıran II. Mehmed,[82] Çanakkale ve Kilitbahir kalelerini yaptırmakla da Marmara ve Karadeniz'e hariçten yapılacak saldırılardan korunmayı ve Akdeniz'den gelip bu denize açılacak olan gemilerin giriş çıkışını önlemeyi hedeflemişti[83].

II. Mehmed, kuvvetlendirdiği donanma sayesinde Trabzon'u, Cenevizlilerden Amasra'yı, Kırım yarımadasındaki Kefe'yi almış; Kırım Hanları da Türk hâkimiyetini kabul etmişlerdi. II. Mehmed, Bizans'a gelecek her türlü yardımı imkânsız kıldıktan sonra[84] 80.000 kişilik ordu ile 2 Nisan 1453 tarihinde İstanbul kuşatmasına başlamıştır[85]. 6 Nisan 1453'te İstanbul'un karadan kuşatılması tamamlanmış; denizden kuşatmayı tamamlamak üzere de 15 Nisan'da Türk donanması Beşiktaş önüne demirlemişti. Bundan birkaç gün sonra bütün Mart ayı boyunca Sakız adasından çıkamayan birkaç parça gemiden oluşan Ceneviz filosu, İstanbul

---

[81] Bu kalenin milattan önceki dönemler dayanan bir geçmişi vardır ve kale Jüpiter Oryus mabedinin harabesi üzerinde kurulmuş ve bu mabedin taşlarıyla yapılmıştır. Bkz.,(Mirliva Sedat, **a.g.e,** s.12.; Bilsel, **a.g.e.,** s.13.; İrtem, **a.g.e.,** s. 10.).

[82] İrtem, **a.g.e.,** s. 13.

[83] Tukin, **a.g.e.,** s. 28..

[84] Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, (Yay. Haz.: Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 300-301.

[85] John Freely, **Evliya Çelebi'nin İstanbul'u**, (Çev.: Müfit Günay), II. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 28.

önlerinde belirmişti. Filo, Türk donanmasının arasında yol açarak, Haliç'e girmişti. Türk donanması ise Bizanslıların Haliç'in girişine çektikleri büyük zincirle engellenmiş; buna karşı II. Mehmet 21 Nisan gecesi küçük bir donanmayı yağlı kazıklar üzerine yerleştirip, 22 Nisan sabahı Bizanslıların bakışları arasında gemileri Boğaz sırtlarından Haliç'in üst taraflarına çektirmiştir[86].

Nihayet 53 günlük bir kuşatmadan sonra, 1453 yılı Mayıs ayının yirmi dokuzuncu günü Konstantinopolis (Konstantiniyye)[87] fethedilmiştir[88].

İstanbul'un fethinin sadece Osmanlı devleti açısından değil dünya devletleri açısından çok önemli sonuçları vardır. Tarihi, askeri ve jeo-stratejik açıdan irdelendiğinde, esasen Orta Asya'da "kara hâkimiyeti[89]" stratejisine dayalı Türk devletlerin denizci devlet olabilmek yolunda en önemli açılımları, Boğazlar'a hâkim oluştan sonra gerçekleşmiştir[90].

İstanbul'un fethiyle Osmanlı Devleti Boğazlar'a hâkim bir devlet olarak dünyanın en önemli ve hassas mevkilerinden birine tamamıyla yerleşmiş, aynı zamanda Bizans İmparatorluğu tehlikesini ortadan kaldırarak[91] dünyanın yeni çehresini belirleyen bir zafer de kazanmıştır.

İstanbul Boğazı Osmanlıların eline geçtikten sonra, Karadeniz kıyılarına giden bütün yollar artık açılmış oluyordu. İstanbul'un fethinden sonra Karadeniz'de askeri başarılar devam etmiş, Karadeniz'in kuzeydoğusunda bulunan Azak ve diğer kaleler de alınmıştır[92]. Böylece Karadeniz'in bütün kıyıları 1475 yılında ele geçirilmiştir[93].

1484'te Kili ve Akkerman kalelerinin alınmasıyla Karadeniz kıyılarının tamamını ele geçiren Osmanlı Devleti, genel bir kural olarak bu denize kendi

---

[86]Shaw, **a.g.e.**, s. 91-92.; Freely, **a.g.e.,** s. 36.
[87] Fethin nasıl gerçekleştiği ve fetih sonrası İstanbul'un genel görüntüsü için bkz.: (Philip Mansel, **Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir (1453-1924)**, (Çev.:Şerif Erol), Birinci Basım, Everest Yayınları, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 1. vd.).
[88] Freely, **a.g.e.,** s. 28.
[89] Ramazan Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi 1999, s. 18-23.
[90] Mesut Hakkı Caşın, "Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazları'nın XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu", **Türk Dış Politikası**, (Editör: İdris Bal), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s.961.
[91] Tukin, **a.g.e.,** s. 28-29.
[92] Shaw, **a.g.e.,** s. 99-103.
[93] Bilsel, **a.g.e.,** s.32-33.

bayrağını taşıyan gemiler dışındaki tüm giriş ve çıkışları yasakladı. Böylece Yıldırım Bayezid zamanında yaptırılan Güzelcehisar kalesine ek olarak, II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra Rumeli Hisar'ındaki Boğazkesen Kalesi ve Gelibolu Valisi Yakup Bey tarafından inşa ettirilen Çanakkale ve Kilitbahir Kaleleri ile Boğazlar, fiilen yabancı bayraklı gemilere kapatılmış; Sinop, Trabzon, Kırım ve Eflak-Boğdan'ın Osmanlı topraklarına katılmasıyla da Marmara ve Karadeniz bir Türk gölü haline gelmiştir[94].

Bu devirde Boğazlar'ın ve Karadeniz'in yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerine kapalı olması ilkesi benimsenmiştir. Dünya tarihinde Boğazların "Türk Boğazları" adı ile kabul edildiği bu devreyi Osmanlı Devleti'nin "mutlak hâkimiyet devresi" olarak değerlendirmek yerinde olacaktır[95].

[94] Her ne kadar Venedik ve Cenevizlilere kısa bir süre daha Karadeniz'de ticaret ve seyrüsefer imtiyazı tanınmışsa da, İmparatorluğun 1484'den sonra yaptığı tüm anlaşmalarda bu keyfiyet, "ecdattan mevrus" bir hak olarak yer almıştır. (Bkz.:Tukin, **a.g.e.,** s. 32).
[95] İnan, **a.g.e.,** s. 10-11.

IV- BOĞAZLAR'DAKİ MUTLAK HÂKİMİYET DEVRESİ (1453-1804)

A-Boğazlar'ın Kapalılığı Meselesi

Osmanlıların İstanbul'u almasından, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Boğazlar, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yabancı devletlerin ticaret ve savaş gemilerine kapalı olma prensibi benimsenmiştir[96]./ Osmanlı Devleti bu sular bölgesinde yabancı gemilerin girip çıkmasını ve durmasını serbestçe düzenlemeye, müsaade etmeye, kayıt altına almaya veyahut yasaklamaya dair olan hakkını 1484'den itibaren her iki Boğaz'ı da kapatmak suretiyle kullanmaya başlamıştır. Ancak Karadeniz'de yabancı gemilerin dolaşmasını men eden bu prensip derhal yürürlüğe konmamış,[97] ahdnâmelerde yer almasına rağmen Karadeniz'de serbestçe ticaret yapabilmeyi öngören maddeler; aynı şekilde Akdeniz ile ilgili olanların tam aksine, kullandırılmayan ve kullanılmayan bir hak olarak saklı kalmıştır[98].

Osmanlı Devleti Boğazlar'ın kapalılığı hükmünü uygulamasına karşılık, 1535 yılından itibaren çeşitli devletlere verilen kapitülasyonlar[99] çerçevesinde ticaret gemilerini Boğazlar'dan geçirme ayrıcalığı tanımaya başlamıştı. Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Avrupa devletleri ile barışın korunmasına ve ticarete dair yaptığı antlaşmalarda onların gemilerine, Osmanlı sularında serbestçe ticaret yapma ve dolaşma hakkını tanımış,[100] 17. asırda bu hakkın

---

[96] Sevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi**, Beta Basımevi, İstanbul 1996, s. 158.

[97] Tukin, **a.g.e.,** s. 31-32.

[98] Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve "Mîrî Ticaret" Teşebbüsü, **Belleten**, C.: 55, S.: 214, s. 687.

[99] Mısır-Girid ve Mora üzerinden geçtiğini farz ettiği bir hat ile Akdeniz'i ikiye bölen ve bu "hatt-ı mefrûz"un doğusundaki sahillerin tamamının kendi toprakları ile sarılmış olması gerçeğinden hareketle, bu sahayı kendisine mahsus bir iç deniz gibi gören Osmanlı Devleti, burada ticaret yapma hakkını çeşitli dönemlerde ve genelde zaman zaman ticari kaygıların ötesinde siyasi amaçlarla Avrupa devletlerine bahş etmiş bulunuyor ki, bunlara Osmanlı terminolojisinde Ahdnâme veya Batı tabiriyle Kapitülasyonlar denilmekte olduğu malumdur. Bu mefruz hattın doğusunu Avrupa ticaretine açık tutan Osmanlı Devleti, yine tüm sahilleriyle hâkim ve sahibi bulunduğu Karadeniz'e yabancı gemilerin girmelerini ve ticaret yapmalarını kesin olarak yasaklamış ve bu prensibi yüzyıllar boyu özenle sürdürmüştür. Bkz.:(Halil İnalcık, "İmtiyâzât", **Encyclopedia of İslam**, Leiden-Londra 1971, s. 1179-1189.;A. İhsan Bağış, **Osmanlı Ticâretinde Gayr-ı Müslimler, Kapitülasyonlar-Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları, 1750-1839**, Ankara 1983, s.1-16.; Beydilli, **a.g.m.**, s. 688).

[100]Her ne kadar bundan sonra yapılan antlaşmalarda yabancı devletlerin ticaret gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşıp ticaret yapabilecekleri kaydı açık bir şekilde belirtildi ise de, bu izin nazariyatta kalmış ve hiçbir zaman fiilî sahada gerçekleşmemişti. Bu sürede Avrupa devletlerinin gemileri İstanbul'a kadar gelebildiler ve daha ileri gidemediler. Bu geliş gidiş ve Osmanlı sularındaki iskelelere uğramak, her defasında geçiş izni almak ve geminin kontrole tâbi tutmak gibi birtakım kayıt

yabancı gemilere ancak Osmanlı bayrağı çekmek şartıyla verilme prensibi benimsenmiştir[101].

Yüzyıllar boyu özenle sürdürülen bu prensip, ancak özel şartların ve durumların istinai uygulamaları şeklinde aşılabilmiştir. Nitekim Venedik'e de 1513 tarihli ahdname ile Osmanlı sularında ticaret serbestliği tanınmasına[102] rağmen Osmanlı verdiği tüm izinleri Karadeniz'e geçiş için kullandırılmamıştır. 1612'de ise ilk ahdnamesini alan Hollanda'ya Karadeniz limanlarında serbest ticaret hakkı verilmiş olmakla beraber, bu hak hiçbir zaman kullandırılmamıştır[103].

Fransızlara verilen ilk kapitülasyonlar Padişahın dostluk ve hatır sayarlığının bir nişanesi olarak, Kanuni Sultan Süleyman ile I. François arasında 1535'te imzalanmıştı. Bu vesika, dini, iktisadi, siyasi ve adli sahalarda Sultan tarafından yabancı devlete ihsan edilen imtiyazları tespit ediyordu. Fransa'ya bağışlanan imtiyaz, bu memleketin gemilerine Türk limanlarına kendi bayrağı ile girmek hakkını veriyordu. 1525 yılında gerçekleşen Pavia yenilgisinden sonra krallığını kurtarmak ve eski Avrupa dengesini sağlamak amacıyla I. François'in Osmanlı Devleti'nden yardım istemesiyle başlayan bu yakınlaşma 1569, 1581, 1597'de daha da artmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'ndeki tüm Fransız tacirlerine toptan ticaret özgürlüğü, gümrük muafiyeti ve ölüm halinde mal, mülkünün mirasçılara geçmesi gibi bazı özel avantajlar sağlanmıştır[104].

Osmanlı Devleti, 1535 kapitülasyonları ile Fransızlara, 1579 kapitülasyonları ile İngilizlere[105] ticaret yapma hakkı vermiş; daha sonra ise İngiltere'ye l655'te, Fransa'ya ise 1740'ta ticaret yapma hakkının yanında

---

ve şartlara bağlı tutuldu. Karadeniz'deki ticaret ise eskisi gibi yine yalnız Türk bandırasını taşıyan gemilere münhasır kaldı. Bkz.:(Tukin, **a.g.e.,** s. 33).

[101] Erkin, **a.g.e.,** 20-21.; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.: 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, TTK Basımevi, Ankara 1953, s. 115-137.

[102] M. Tayyib Gökbilgin, **Yeni Belgeler Işığı Altında Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı-Venedik Münasebetleri**, Kanunî Armağanı 1970'ten ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara 1970, s.172.; İngiliz ticaretinin Akdeniz'e yayılma serencamı için bkz.:(Kütükoğlu, **a.g.e.,** s. 5 vd.)

[103] Beydilli, **a.g.m.**, 689.; Meray, **a.g.e.,** C.: 1, s. 428.; Süslü, **a.g.m.,** s. 259.

[104] Azmi Süslü, "Osmanlı- Fransız Diplomatik İlişkileri (1798-1807)", **Belleten**, C.:47, S.: 185, s. 259.

[105] İlk defa, 1553 senesi sonlarında, Kanunî Sultan Süleyman, İran'a sefer yapmak üzere Halep'te kışladığı sırada, İngiliz tüccarlarından Anthony Jenkinson'a bir ticaret müsaadesi vermiştir. Bkz.: (Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1) (1538-1838),** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 42, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, s. 9).

çeşitli imtiyazlar bahşetmiştir. Osmanlı, 1612 kapitülasyonları ile Hollandalılara da ticaret gemilerini Boğazlar'dan serbestçe geçirme olanağını tanıyan ayrıcalıklar verdi[106]. Osmanlı Devleti'nin Nemçe Çasarlığı (Avusturya)'na 1718 Pasarofça'da tanınan ticaret hakkı[107], 1783 yılına kadar fiilen kullandırılmamış;[108].

Tüm bu devletlere verilen haklara rağmen Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçmemesi, Karadeniz'in bir Türk iç denizi olmasını devam ettirdi. Karadeniz'in bu özel statüsü Osmanlı Devleti'nin zayıflayıp büyük devletlerin çeşitli imtiyazlar elde etmek ve Avrupa'da üstünlük kurabilmek için Boğazlar'ın ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni hedef kabul etmesine kadar devam etmiştir. Bu dönem, hem Osmanlı Devleti'nin zayıflama emareleri gösterdiği hem de kendisine sınır olan bazı devletlerin –Rusya gibi- güçlendiği bir dönem olarak kabul edilmelidir.

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişki 1492 yılında III. İvan'ın, Kırım Hanı Mengili Giray aracılığıyla, II. Bayezid'a gönderdiği Mikhail Pleşçeyev başkanlığında bir sefaret heyeti ile kurulmuştur. Osmanlılara ait iskele ve limanlarda ticaret yapan Rus tüccarlarına karşı sancak beylerinin iyi davranması, bu tüccarların Osmanlı reayası gibi muamele görmesi talepleriyle İstanbul'a gelen Pleşçeyev'e istediği ayrıcalıklar verilerek geri gönderilmiştir. Bundan sonra Ruslarla ilişkiler uzunca bir süre Kefe Sancakbeyi olan şehzade aracılığı ile yürütülmüştür. Rusya'dan Aleksiyev adındaki ikinci elçi 1514 yılında İstanbul'a gelmiş, Aleksiyev'in dönüşü sırasında ilk Osmanlı temsilcisi Kemal Bey de biri Türkçe, diğeri Sırpça yazılmış iki "nâme" ile 1515 yılında Moskova'ya gitmiştir[109].

Diplomatik ilişkiler bundan sonra da sürmüş; Ruslar, Osmanlı hanedanlarından, ticari tavizler kopartmak ya da çeşitli devletlere karşı ittifaklar yapmak için taleplerde bulunmuşlardır. 1569 Ağustos'unda

---

[107] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.: 6, Üçüncü Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 14.
[108] Erim, **a.g.e.,** s. 115-137.; Erkin, **a.g.e.,** s. 19.
[109] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.: 2, 5. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.476-477.

Sadrazam Sokullu'nun inisiyatifi ile kalkışılan Don ve Volga nehirleri arasına bir kanal kazılması teşebbüsü ve Ejderhan Seferi yüzünden ilişkiler bir süre gerginleşmişse de, 1570 yılında İstanbul'a elçi olarak gönderilen Novosiltof'un temasları sayesinde sorunlar aşılmıştır[110].

B- "Türk Boğazları Meselesi"nin Başlaması

1- Rusya'nın Siyasi Bir Güç Olarak Temayüz Edişi

17. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti Rusya'yı pek önemsememiş, kaim olduğu coğrafyada onu bir "güç" olarak telakki etmemiştir. Rusya, 17. yüzyılın sonuna kadar kuzeydeki denizden başka bir denize sahip olmayan küçük bir devlettir. Tatar hücumlarıyla Hazar ve Karadeniz kıyılarından çekilen Rusya, İsveç ve Leh savaşlarıyla Baltık Denizi'ni de kaybetmiş, Avrupa ile münasebetleri kesilmiştir. Batıdan kendisine düşman İsveç ve Lehistan'la sınır komşusu olan Rusya, güneyden de Osmanlı Devleti ile sarılmış, adeta her taraftan kapanmıştı. Bu durum Çar I. Petro'nun tahta çıkışına kadar devam etmiş, genç Çar'ın güneyi hedef almasıyla, Rusya'nın çehresi değişmeye başlamıştır[111].

Özellikle 17. yüzyılın sonunda Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki bazı savaşlar, Rusların kuvvetli ve tehlikeli bir düşman olarak gelişmekte olduğunu göstermesi itibariyle Osmanlı Devleti'ni düşündürecek bir hal arz etmeye başlamıştır[112]. Ruslar ile Osmanlılar arasındaki ilk önemli çatışma bugünkü Ukrayna'daki Cehrin Kalesi yüzünden 11 Nisan l678'de ilân edilen savaşla başlamıştır[113].

Bunun üzerine Padişah bizzat sefere çıkarak Rus sorununu çözmek üzere 1680 Eylül'ünde Edirne'ye hareket etmiştir. İstanbul'dan 30 Nisan'da başlayan sefer 12 Ağustos'ta zorlu çatışmaların ardından kalenin alınması ile tamamlanmıştır. Bu olayın ardından Rusya'nın Kırım Hanı Murat Giray aracılığı ile barış istemesi üzerine 13 Şubat l681'de

---

[110] Uzunçarşılı, **a.g.e.,** , C.: 3, s.432.
[111] Mozgfesky, **Rus Karadeniz Filosu Tarihi (337 sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi İlavesidir),** (Der.: Fevzi Kurtoğlu), İstanbul 1935, s. 6-7.
[112] Uzunçarşılı, **a.g.e.,** C.: 3, s.433.
[113] Uzunçarşılı,**a.g.e.,** C.: 3, s.432.

Bahçesaray'da 20 yıl geçerli olmak üzere 12 maddelik ilk Türk-Rus Anlaşması imzalanmıştır[114].

Fakat anlaşma çok geçmeden bozulmuştur. Ruslar, l683'te Osmanlı'nın Viyana surlarının önünde yenilmesinin ardından Avusturya, Polonya ve Venedik ile girdiği savaştan faydalanarak l688'de Kırım ve Azak Kalesi üstüne yürümüştür. 26 Temmuz l697'de Karadeniz'in kilidi sayılan bu mühim Türk kalesi, Rusların eline geçmiştir[115]. Azak Kalesi'nin Çar I. Petro tarafından zaptı, Osmanlı Devleti'ne indirilen ilk büyük Rus darbesi idi. Buna rağmen Çar I. Petro, asıl amacı olan Kırım'a sokulamadı ve çok arzu ettiği Kerç Boğazı'nı ele geçirerek Karadeniz'e ayak basamadı[116].

Osmanlı Devleti ile mukaddes İttifak Devletleri ile imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması[117] Avusturya ve Venedik ile anlaşmayı sağladığı halde Rusya ile sadece iki yıllık bir ateşkes yapıldı ve asıl antlaşmanın daha sonra imzalanması kararlaştırıldı. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yalnız olarak antlaşma imzalamak istemesinin altında, Karadeniz ile ilgili emelleri yatmaktaydı. Nitekim İstanbul'da başlayan müzakerelerde Rusya'nın öne sürdüğü teklifler arasında Azak'tan İstanbul'a kadar Rus gemilerinin Karadeniz'de serbestçe dolaşmasına izin verilmesi de vardı. Osmanlı Devleti ise savaşta Rusya'nın eline geçen Azak Kalesi'nin geri verilmesinde ısrar ediyordu[118]. Rusların Karadeniz'de serbest ticaret yapma isteği; "Karadeniz'in Padişah'ın haremi gibi telâkkî edildiği, dolayısıyla oraya hiçbir yabancı geminin girmesine izin verilemeyeceği…[119]", "Karadeniz'de diğer milletlere mensup gemiler serbest

---

[114] Azak Kalesi daha önce 1637'de Rusların eline geçmiş ve 1642'de elde tutulmasının zorlukları gözönüne alınarak geri verilmişti. Bkz.: (Uzunçarşılı, **a.g.e.,** C.: 3, s. 154.

[115] Uzunçarşılı, **a.g.e.,** C.: 3, s.593.; Necmi Osten, "Boğazlar Meselesi", **Aksu**, Cilt 4, Sayı 40, Giresun 1946, s. 2-3.

[116] Mozgfesky, **a.g.e.,** s. 8.; İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802),** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1964, s. 30. ; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları,Sevinç Matbaası, Birinci Baskı, Ankara 1990, s. 13-14.

[117] Uzunçarşılı, **a.g.e.,** C.: 3, s. 594.

[118] İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Belleten,** C.: LIX, S.: 225, Ağustos 1995, s.354.

[119] İmparator Petro, Azak Denizi sahillerini ele geçirdikten sonra İstanbul'a gönderilmek üzere Kriepost adındaki ilk Rus savaş gemisini teçhiz etmiş, bu gemiyle, Rusya'nın ilk İstanbul fevkalade elçisi olan Emilien Oukraïnzow, İstanbul Boğazı'na girmiş, Çargrad'a,

seyrüsfere selahiyetini aldıkları gün Osmanlı Devleti'nin sonu gelmiş olur[120], memalik-i Osmaniye alt üst olmadıkça Karadeniz'de hiçbir ecnebi gemi görünemez!"[121] denilerek geri çevrilmiştir.

Tüm bunlara rağmen, 3 Temmuz 1700'de Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Barışı, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı ilk diplomatik zaferdir. Bu barışla, Osmanlı Devleti, Azak gibi mühim bir kaleyi, Don Nehri çevresinde 100 km. kadar sahili ve Kuban çevresinde de geniş bir sahayı Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bir de Osmanlı hiç arzu etmediği halde İstanbul'da daimî bir Rus elçiliği bulunduracaktı[122].

1700 yılında yapılan İstanbul Antlaşması Çar I. Petro'nun fetih gayretlerini körüklemiş; Azak Kalesi'nin zaptından hemen sonra, bu kaleden 60 km. mesafedeki Taygan mevkiinde deniz üssü kurma çalışmalarını başlatmıştır. Çok geçmeden donanma inşa eden Ruslar, üç-dört yıl içinde birçok savaş gemisini denize indirmişlerdi[123].

İstanbul Antlaşması'nda yer alan ticaretle ilgili onuncu maddede ticari meselelerin daha sonra büyükelçi seviyesinde görüşülmesi kabul edilmiş[124] yine de Karadeniz'e çıkamayan Rusya, elçisini İstanbul'a kara yoluyla göndermeyi kabul etmek zorunda kalmış[125], Baltık Denizi'ni Atlas Okyanusu'na bağlayan Sund ve Belt Boğazları, geçen asır içinde bütün

---

Rusların bu isimle andıkları İstanbul'a çıkmıştı. Bu elçiye verilen vazife ise, Karadeniz'de Azak ve Taygan'dan itibaren İstanbul'a kadar Rus gemilerine seyrüsefer imtiyazını bahşeden bir barış antlaşması yapmaya çalışmasıydı. Bu mesele hakkında müzakereler devam ederken, Divan-ı Hümâyun Tercümanı olan Aleksandr Mavrocordato, hiç kimsenin Karadeniz'e girmek hakkına sahip olmaması ve orada herhangi bir yabancı geminin seyrüsefer etmesinin kesinlikle yasak bulunması dikkate alınarak, bu denizin Osmanlılar indinde "bikr-i pâk-dâmen=el değmemiş kızlık" adıyla anıldığını 29 Nisan 1800'de vuku bulan ikinci mülâkatta Bâbıâli'nin kesin beyanları şeklinde elçiye bildirmiştir. Bkz.: (Sergey Goryanof, **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, (Çev: Macar İskender-Ali Reşat) (Yay. Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s.46.).; Nitekim II. Mustafa adına kaleme alınan ve aynı muhteva ile III. Ahmed tarafından Rus çarına gönderinle mektupta Karadeniz'in tasarrufunun Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu ve bu denize girişlerin müsaade edilmeyeceği beyan olunmuştur. Bkz.: (**BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri**, Nr.: 6, s. 37.; Bostan, **a.g.m.,** s.354-355.; Piton, **a.g.e.,** s. 16.

[120] Bilsel, **a.g.e.,** s. 18.

[121] Ahmet Refik Altınay, **Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük Petro**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1327, s. 135.

[122] Kurat, **a.g.e.,** s. 15.

[123] Kurat, **a.g.e.,** s. 17.

[124] **BOA, Nâme-i Hümâyun Defteri**, Nr.: 1, s. 8-9.; **BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri**, Nr.: 83, s. 8.

[125] **BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri,** Nr.: 83, s. 8-9.

milletlere mensup her nevi gemilere açıldıkları halde Karadeniz, Çar I. Petro'ya doğrudan doğruya halef olan sultanların saltanat devirlerinde bile, gemilerin seyrüseferine dahi açılmamış ve bu denizi Akdeniz'e bağlayan Boğazlar Rus donanmasına karşı da kapalı tutulmuştur [126].

Rusya'nın Balkan Hıristiyanlarının hâmiliğini üstlenmesi, Bizans varisliği iddiasıyla ortaya çıkışı ve İstanbul'a sahip olma arzusu, "Boğazlar Meselesi"ni başlatmıştır[127]. Bu mesele giderek Batıda Osmanlı Devleti'ne inhisar eden "Şark Meselesi"nin ortaya çıkmasında en önde gelen sebeplerden birisini meydana getirmiş ve "Şark Meselesi[128]", "Boğazlar Meselesi"nden neşet etmiştir[129].

18. yüzyılda Rusya Çar I. Petro'nun zorla endüstrileşme politikasıyla sadece askeri açıdan değil, endüstriyel açıdan da kendine yeten bir ülke konumuna gelmiştir[130]. Bu yüzyılda güçlü bir kara devleti olan Rusya'nın, denize çıkış yolu araması, Karadeniz ve Baltık Denizi'ni daha da önemli hale getirmiştir[131].

Osmanlı Devleti ise artık yanı başındaki Rusya tehlikesini görmeye başlamıştır. 1708-1709 yılında Rusya İsveç istilasına maruz kaldığı zaman Osmanlı Devleti, Azak Kalesi başta olmak üzere 1700 Barışı ile Rusya'ya bırakılan sahayı alma şansını elde etmişse de, II. Viyana Kuşatması'ndan sonraki hezimetler ve Devlet'in karşılaştığı iç sarsıntılar sebebiyle başta Sadrazam Çorlulu Ali Paşa olma üzere dönemin yönetim erkanı Rusya'ya karşı harekete geçmeye cesaret edememişlerdir. Çorlulu Ali Paşa'nın mevkiinin sarsılması, III. Ahmed'in Rusya'nın Osmanlı Devleti için yaklaşan

---

[126] Goryanof, **a.g.e.,** s.45.

[127] **Boğazlar Meselesi**, Bâbıâli Hariciye Nezareti, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334, s. 3.

[128] Şark Meselesi ifadesi, ilk kez 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır. Kongrede Avusturya Başbakanı Metternich statükoyu korumak ve büyük devletlerin Ortadoğu'da sürüklenecekleri çıkar çatışmalarını önlemek amacındaydı. Öte yandan Rus delegeleri ise Osmanlı Devleti'nin yönetiminde olan Hıristiyan halkın durumunu tartışmak ve bu vesileyle "Akdeniz'e açılma" siyasetine zemin hazırlamak istiyorlardı. Bkz.: (Halûk Ülman, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Dış Politika ve Doğu Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.:1, İletişim Yayınları, Ayhan Ofset, İstanbul 1985, s. 274).

[129] Rene Piton, **Karadeniz ve Boğazlar Meselesi**, (Çev.: Hüseyin Nuri), İ. Hilmi Kitabevi, İstanbul 1325, s.3.

[130] M.E. Falkus, **Rusya'nın Endüstrileşmesi (1700-1914)**, (Çev.: Alâeddin Şenel), V Yayınları, s.32-33.

[131] Edouard Driault, **Şark Meselesi**, (Çev.:Nâfiz), Muhtar Halit Kitabhanesi, İstanbul 1912, s. 292.

bir tehlike olduğuna inanması, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın teşviki ve Kırım Hanı Devletgerey Han'ın ısrarı ile Osmanlı Devleti 1710 yılında Rusya'ya karşı savaş ilân etmiş, 1711 yılında ise Prut Seferi gerçekleştirilmiştir[132].

Çar I. Petro'nun, ordusuna olan inancı tamdı. Ayrıca Karadağ, Eflak-Boğdan, Sırp ve Bulgar ahalisini Osmanlı Devleti aleyhine bir süreden beri kışkırttığından, Osmanlı'daki Hıristiyan tebanın Çar'a kurtarıcı sıfatıyla destek vereceklerine inanıyordu[133]. Fakat Rusların hesapları yanlış çıktı ve sefer tam bir hezimete dönüştü. Çar I. Petro'nun ordusu 1711'de Prut Nehri boyunda Türk ve Tatar kuvvetleri tarafından kuşatıldı ve Ruslar ya esir düşmek veya tamamıyla imha edilmek tehlikesi içine düştüler. Bu yüzden Çar I. Petro, Prut boyunda Baltacı Mehmet Paşa'dan barış istemek zorunda kalmış ve teklifi hemen kabul edilmişti. 21 Temmuz 1711'da imzalanan Prut Mütarekesi ile Rusya Azak bölgesinden ve denizinden vazgeçmiş, Taganrog Kalesi'ni ve Denpr boyundaki kaleleri de yıkma sözü vermişti. Lehistan'ın işlerine karışmayacağını ve İsveç kralının da memleketine dönmesine mani olmayacağını kabul eden Rusya, kara yoluyla gelip gidecek tüccarın haricinde İstanbul'da elçi bulundurma hakkını da kaybetmiştir[134].

Prut Mütarekesi'nden bir yıl sonra İstanbul Anlaşması ve 1713'te imzalanan Edirne Anlaşması sayesinde Rusya ile Osmanlı arasındaki ilişkiler normal seyrine dönmüş, Ruslar Karadeniz kıyılarından iyice uzaklaştırılmıştır[135]. Ancak bu çok uzun sürmemiştir. Polonya kralının kim olacağı konusunda Avusturya, Fransa ve Rusya arasında çıkan savaşa, İstanbul'daki Fransız elçisinin kışkırtmasıyla giren ve Rusya'ya savaş ilân eden Osmanlı; yine Fransız delegelerinin ısrarı üzerine 18 Eylül 1739'da imzaladığı Belgrad Antlaşması[136] ile Azak Kalesi'nin yıkılmasını ve burasının iki devlet arasında tarafsız bir saha olarak bırakılmasını kabul etti. Azak Kalesi böylece elden çıkmış oldu ve burası bir daha

---

[132] Kurat, **a.g.e.,** s. 19.

[133] Rus Çarının bu teşebbüsü sonuç vermemiş ancak Karadağlılar Osmanlı aleyhine ayaklanmışlardı. Bkz.: (Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", **DTCF Dergisi**, C.: 11, S.: 2-4, Ankara 1953, s. 246).

[134] Soysal, **a.g.e.,** s.30.; Bostan, **a.g.m.**, s. 356-357.; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 19-20.; Erim, **a.g.e.,** s. 115-137.

[135] Çar Petro, 1725'de öldüğünde "Türk Meselesi"ni halledemediyse de, bu meselenin hallini kendi haleflerine bir kağıt üzerinde vasiyet etmediyse de, faaliyetleri ile kendinden sonra gelen Çariçe ve Çarların bu siyaseti benimsemesinde rol oynamıştır. Bkz.: (Kurat, **a.g.e.**, s. 22).

[136] Antlaşmanın sureti için bkz.: (**BOA, Nâme-i Hümayûn Defteri**, Nr.1, s. 17-19).

Osmanlı'nın idaresi altına girmedi[137]. Her ne kadar bu antlaşmayla sınırların değişmeyeceği ve Azak Deniz'inde Rusya'nın savaş gemisi bulundurmayacağı garanti altına alındıysa da, Azak Kalesi'nin yıkılmasıyla Ruslara Karadeniz yolunu tıkayan önemli bir engel tarihe karışmış oluyordu[138].

Belgrat Antlaşması'nın diğer bir önemi de; antlaşmanın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Karadeniz'deki Rus tüccarların statüsüne temas eden ilk antlaşma oluşudur. Antlaşmanın dokuzuncu maddesinde Osmanlı ve Rus tüccarlarının karşılıklı olarak ülkelerinde serbest ticaret yapabilmeleri kabul edilmiş; ticaretin, Karadeniz yoluyla değil, karadan Dobruca ve Bulgaristan üzerinden sadece Osmanlı tebaasına ait gemiler vasıtasıyla yapabileceği karara bağlanmıştı[139]. Ayrıca Rusya'yı Azak ve Karadeniz'de bir donanma vücuda getirmekten veya bulundurmaktan men eden hüküm getirilmiştir ki bununla, Karadeniz'in tamamen Osmanlı hükmünde olduğu Rusya tarafından da kabul edilmiş oluyordu[140].

Belgrat Antlaşması'ndan sonra Rusya tekrar İstanbul'da daimî elçilik bulundurma hakkını elde etmiş, Karadeniz ticaretinin Rusya için giderek önem kazanması ile Karadeniz'de ticaret gemilerinin serbestçe gidip gelebilmeleri meselesi problem olmaya başlamıştı. Bu yıllarda İstanbul'un zaptı sık sık Rus diplomatları tarafında dile getirilmeye ve bununla ilgili çeşitli projeler öne sürülmeye başlanmıştır[141].

---

[137] İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C.:1**,** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Birinci Basım, Ankara 1983, s. 34.
[138] Kurat, **a.g.e.**, s. 23.
[139] **BOA, Nâme-i Hümayûn Defteri**, Nr., 1, s. 18.; **BOA**, **Düvel-i Ecnebiye Defteri**, Nr.83, s. 85.
[140] Goryanof, **a.g.e.,** s.46.; Bostan, **a.g.m.,** s. 357.
[141] Kurat, **a.g.e.,** s. 23.

2- Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)

Rusya 18. yüzyılın başlarında artık Avrupa'daki büyük devletlerden birisi olma sıfatını kazanmıştır[142]. 18. yüzyılın son çeyreğinde, Çar I. Petro'dan sonra Çar III. Petro'nun karısı olan Çariçe II. Katerina, Rus zabitleri tarafından eşinin öldürülmesi ile Rusya'nın Çariçesi olarak tahta çıkmıştı. II. Katerina da Çar I. Petro'nun siyasetini takip edecek ve tahta çıktıktan sonra Karadeniz'e inmek ve Kırım'ı ilhak etmek isteyecekti. Çariçe II. Katerina bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne yönelik "Grek Projesi"ni planladı. II. Katerina'nın son yıllarında Taurida-Kırım valisi olan Gregory Potemkin tarafından dikte edilen proje, Boğazlar ile İstanbul ve Ege Denizi'ni ele geçirerek, bir Grek (Yunan) Devleti kurmak suretiyle, Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını ve Osmanlı Devleti'ne son vermeyi öngören esaslardan oluşmaktaydı[143].

Grek Proje'sine göre Ruslar, İstanbul'u kendilerine ayırmışlardı. Projeye göre İstanbul "Konstantinopolis" adıyla tıpkı Moskova ve Petersburg gibi üçüncü bir Rus başkenti durumuna dönüşecekti. Bu, Rusya için sadece Doğu Hıristiyan dünyasında manevi bir üstünlüğü değil, aynı zamanda Avrupa üstünlüğüne doğru ilk adımı da ifade ediyordu[144].

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalamak yolundaki projeleri yalnızca sözde Grek Devleti'nin kurulması değildi. Ruslar, Kafkasları ele geçirip Anadolu'nun işgal edilmesini de tasarlıyorlardı[145]. II. Katerina, Osmanlı Devleti'ne açtığı harpler sırasında Slavları da kışkırtmak istemiş ve 1788

---

[142] Öyle ki Rusya, 1815 ve 1914 yılları arasında Avrupa'da herhangi bir toprak kazancında bulunmamış, 20. yüzyılın başında ise bir dünya devleti haline gelmiştir. 1815 ve 1914 yılları arasında Rus dış politikası başlıca dört bölge üzerine eğilmiş bulunuyordu. Bunlar Avrupa'da özellikle Lehistan ve Merkezi Avrupa, Yakındoğu'da Çanakkale, İstanbul Boğazı ve Balkanlar, Ortadoğu'da İran ve Orta Asya, Uzakdoğu'da da Çin ve Kore olmak üzere sınıflandırılmışlardı. Bkz.: (G. H. Bolsover, "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", **Belleten**, C.: 30, S.: 118, s. 265- 271).

[143] Isabel de Madariaga, **Russia in the Age of Catherine the Great**, Yale University Press, New Haven and London, 1981, s. 207.; Gladys Scott Themson, **Catherina the Great and Expansion of Russia**, Paper Ed., New York, 1962, s. 145.; Alfred L.P. Dennis, **Eighteenth Century**, Cambridge University Press, 1901, s. 95-105.

[144] Vladimir Potyemkin, **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, (Çev.: Atilla Tokatlı), C.:1, May Yayıncılık, İstanbul 1977, s. 749.

[145] Erkin, **a.g.e.,** s. 23.; Mozgfesky, **a.g.e.,** s. 10. vd.;

yılında; “Sırp, Karadağ ve diğer kavimlerin Ruslar gibi şanlı Slav ırkından geldikleri…” ifadesini kullanmıştır[146].

Çar I. Petro’nun sıcak denizlere inmesinin önünde engel olan İsveç’le mücadelesi yaklaşık yirmi yıldan fazla sürmüş, neticede Rusya İsveç engelini geçmişti. Çariçe II. Katerina döneminde ise Rusya yayılış sahasını Lehistan ve Osmanlı Devleti yönünde devam ettirecektir[147].

Lehistan ve Osmanlı Devleti, Rusya’ya göre yumuşak saha idi ve Leh asilzadelerinin Rusya'nın müdahaleleri karşısında Osmanlı Devleti’nden yardım istemeleri ve Babıâli'ye toprak vaat etmeleriyle 1770'te Rusya ve Osmanlı Devleti arasında başlayan savaş, 1771'de Baltık Deniz'inden gelerek Çeşme'deki Osmanlı donanmasının yakılması da dahil olmak üzere pek çok yenilginin yaşanmasına, bir yıl sonra ise Bender, Akkerman, Kili ve Bükreş kalelerinin düşmesine yol açmıştır. 1773'te Ruslar Kırım'ı işgal etmiş, 1774'te Mareşal Romanozof komutasındaki kuvvetler Sadrazam Muhsinzade Mehmet Paşa'yı Şumnu'da sıkıştırıp; Rusların Karadeniz'e inmesini ve bu denizde kendi bayraklarıyla ticaret yapmasını da sağlayan 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması’nın imzalanmasını sağlamıştır[148]. Antlaşma 28 esas ve 2 ayrı maddeden ibarettir[149].

18. yüzyılda imzalanan Osmanlı-Rus antlaşmaları içinde Karadeniz’i bir Türk gölü olmaktan çıkaran ve Boğazlar’ı milletlerarası tartışma konusu haline getiren, bu antlaşma olmuştur. Antlaşma, siyasi sonuçlarının yanında

---

[146] 1870 yıllarında sık sık kullanılan Panslavizm sözü ile Rusya’nın önderliği altında bütün Slav kavimlerinin siyasi bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan bir harekettir. Rusya’nın milli emellerine erişmesi yolunda engel olabilecek bazı devletlere karşı takip ettiği sanılan, haddi zatında muayyen bir sisteme girmeyen ve kısmen birbirine zıd görüşleri içeren bu hareket, Batılı devletler tarafından “Panslavizm” olarak adlandırılmıştır. Panslavizm teşkilâtlı bir hareket veya bir doktrinden ziyade, mahdud zümrelerin görüş ve ifadesi halinde geliştiğinden, hareketin hakiki ölçüsü ve unsurlarını tespit etmek zordur. Bu hareket bazen meselâ 1875-1878 yıllarında, Londra, Viyana, Budapeşte ve İstanbul’da Rusya’nın içinde faaliyette bulunan en tehlikeli bir siyasi cereyan olarak telakkî edilmiştir. Rusya daha önce kültürel bir içeriğe sahip olan bu hareketi zamanla Rusya dışındaki Slavlarla Ruslar arasında birliği ifade eden siyasi bir harekete dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Kurat, **a.g.m.,** s. 241-249).

[147] Kurat, **a.g.e.,** , s.25.

[148] Antlaşma metni için bkz.: (**BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri**, Nr., 83, s.139-149.; **Muahedat Mecmuası**, C.: III, Hakikat Matbaası, İstanbul 1294-1307, s. 254-273).

[149] Kurat, **a.g.e.,** s. 27.

Karadeniz'in tarihinde oynadığı rol bakımından da çok önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Bu derece müsait şartları içeren bir antlaşmayı hiç kimse beklememiş ve Çariçe Katerina'nın bizzat söylemiş olduğu şekilde, hiç kimse antlaşma yapılmadan önce, daha sonra elde edilen faydalar nispetinde isteklerde bulunmayı hatırına bile getirmemişti[150]. 1774'te ve iki imparatorluğun bunu izleyen ilişkilerinde Rusya'nın kazançları ve Türkiye'nin kayıpları o kadar açıktı ki, olayın önemi konusunda tarihçiler arasında hiçbir antlaşmazlık yoktu. Bu antlaşma 1855 öncesinde Rusya'nın Yakındoğu'ya doğru attığı en önemli, belki de yegâne adımdır[151].

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kerç, Yenikale ve Azak Denizi Ruslara bırakılmış[152] Azak Kalesi'nin kati olarak Ruslarda kalması[153] ile "Boğazlar Meselesi" sorunu ortaya çıkmıştır. Karadeniz, böylece bir Türk gölü olmaktan çıkacaktır: Bundan sonra Karadeniz'de ticari gemilerin geçişine getirilen sınırlamalar giderek azalarak Karadeniz uluslararası bir deniz hüviyeti alacaktır[154].

Antlaşmanın diğer önemli bir sonucu da Kırım'ın, Osmanlı denetiminden çıkarılıp bağımsız yapılmasıdır. Bu sayede Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyısında tutunacağı ilk nokta olarak sahil şeridine kavuşmuş oldu[155]. Rusya bu antlaşma ile, muğlak ifadelerle de yer alsa (7. ve 14. maddeler), Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoksların himaye hakkını elde ediyordu[156]. Ayrıca İstanbul'da daimi bir Rus elçiliğine ve tüm Osmanlı Devleti'nde Rus konsolosluklarına izin veriliyordu.

---

[150] Goryanof, **a.g.e.,** s.46.
[151] Roderic H. Davison, **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, (Çev.: Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, Birinci Baskı, 2004, s. 62-63.
[152] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazı'nın Tahkimi", **Belleten**, C.: 44, S.:173-176, s. 511.
[153] Osten, **a.g.m.,** s. 2-3.
[154] Erkin, **a.g.e.,** s. 22..
[155] Karal, **a.g.e.,** C.:6, s. 14.
[156] Ülman, **a.g.m.,** s. 273.

Birkaç yıl içinde, II. Katerina, Kırım[157]'ı (1783) ve Karadeniz kıyısında daha çok toprağı ele geçirecek; Babıâli, yeni bir savaştan sonra, 1792'de bunu da kabul etmek zorunda kalacaktı[158].

Antlaşmanın 11. maddesiyle Rusya'nın Karadeniz ve Akdeniz'de kendi ticaret gemileriyle serbest ticaret yapabilmesi, Fransa ve İngiltere gibi dost devletlerin tüccarının tâbi olduğu şartların Rus tüccarına da uygulanması imtiyazı verildi. Buna göre Rus tüccarı Fransız ve İngiliz tüccarının ödediği gümrük resminden başka vergi ödemeyecekti. Ayrıca Rusya'da denizlerde kazaya uğrayan gemilere yardım edilecekti. Bu anlaşma ile Rusya yaklaşık bir asır süren uzun mücadelelerden sonra Karadeniz'de ilk defa kendi gemileri ile ticaret yapabilme hakkını elde etmiş oldu. Antlaşmada savaş gemileri için kapalılık, prensip olarak kalmıştır[159].

Antlaşmanın kabulünden sonra Karadeniz'de ticaret hakkını elde eden Rus tüccarları, karşılaştıkları her problemde Fransız ve İngiliz tüccarlarını örnek göstererek kendilerine çözüm bulunmasını istemeye başlayacaklardır. Ancak Osmanlı Devleti, İngiliz, Fransız ve diğer devletlerin savaş gemilerinin de İstanbul Boğazı'ndan geçip Karadeniz'e girmesine müsaade etmediğinden Rusya'ya direnecek, Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkmasına asla izin vermeyecektir[160].

Antlaşmadan kısa bir süre sonra ise Karadeniz ve Akdeniz arasındaki deniz ticaretini ihtiva eden maddenin tadile muhtaç görülmesiyle beraber 21 Mart 1779'da imzalanan Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin altıncı maddesiyle Rus tüccarına Karadeniz ve Akdeniz'de ticaret izni verildiği halde gemilerin

---

[157] II. Katerina Kırım'ı ele geçirdiği zaman Fransa Kralı XVI. Louis'in bakanlarından olan De Vergennes tarafından Karadeniz'in tarafsız bir duruma getirilmesi fikri ortaya atılmıştır. Bu Fransız devlet adamı 22 Ağustos 1783 gününde Londra ve Viyana hükümetlerine, Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesinin kendilerinde tanınmasının karşılığı olarak, Rus Çariçesi II. Katerina'dan Karadeniz'deki Rus deniz kuvvetlerini küçük gemilerden kurulu belirli bir sayı ile sınırlamasını istemeyi önermiştir. Amaç Osmanlı Devleti'ni sistematik Rus saldırılarına karşı korumak idi. Fakat bu Fransız önerisi diğer hükümetlerce benimsenmemiştir. Bkz.:(Kemal Baltalı, **1856-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu**, Elif Matbaacılık, Ankara 1973, s.9.

[158] Davison, **a.g.e.,** 50.

[159] Bilsel, **a.g.e.,** s.33.; Belik, **a.g.e.,** s 7.; Erim, **a.g.e.,** s.115-137.; M. Ali Bulut, "Montrö Antlaşması ve Boğazlar", **Ortadoğu**, 19.03.1994, s.6-7.; Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, s. 26.; Kurat, **a.g.e.,** s. 31.; Bostan, **a.g.m.,** s. 357-358.; Toluner, **ag.e.,** s.158.; Erkin, **a.g.e.,** s. 22..

[160] Kurat, **a.g.e.,** s. 31.

büyüklüğüne kısıtlama getirilecek[161] Rusya'nın denizlerdeki ticareti kısmen şartlara bağlanıp, uygulamada kısıtlamalar öngörülecekti[162].

Yaşanan siyasi olaylar neticesinde, Osmanlı Devleti, Ruslara Karadeniz'de üstün bir mevki tesis etmek fırsatını vermektense, diğer devletlere de geçiş hakkı tanıyarak, devletler arasında eşit bir politika uygulamayı daha uygun bulmuş; Karadeniz'in kapıları 1784'te Mukaddes Cermen İmparatorluğu'na[163], 1802 yılında Fransa'ya, hemen ardından da İngiltere'ye açılmıştır[164].

İngiltere ise bu antlaşmadan önce, kendisinin hayati çıkarları için, gelecekte Rusya'nın oluşturacağı tehlikeden habersizdir, bu nedenle de bu antlaşma ile sonuçlanan savaş sırasında, Rus gemilerinin Akdeniz'e girmesine ve Osmanlı'ya güneyden saldırmasına yardımcı olmuştur. Aslında bu döneme kadar Rusya, İngiltere'nin deniz aşırı çıkarları için bir tehlike olarak algılanmamıştır; çünkü Rusya ne güçlü bir deniz gücü, ne de koloni hareketlerinin iddialı bir adayı idi. Oysa ki, Fransa her iki güce de sahipti, bu nedenle bu dönemde İngilizlerin dikkati daha çok Fransa üzerinde yoğunlaşmıştır[165].

C- 1798- 1805 Osmanlı-Rus İttifakları

Küçük Kaynarca Antlaşması'yla elde edilen zafer, Çariçe II. Katerina'ya kâfi gelmemişti. Onun hedefi sadece bir ticari başarı değildi. II. Katerina'naya göre, Osmanlı Devleti parçalanmalı; Türkler Avrupa'dan çıkarılmalı ve Rusya, İstanbul'a yerleşmeli idi. Bu amaçla İmparatoriçe, güney Rusya'da çıktığı bir teftiş seyahati esnasında, Alman İmparatoru II. Josef ile ittifaka girdi. Sivastopol kalesinin inşası ve yeni tersanelerin kurulması, İstanbul'un fethini hazırlamaya yöneltilmiş hummalı faaliyetin merhalelerini teşkil ediyordu. Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesi ve savaş için bahane araması karşısında

---

[161] Kısıtlamalar için bkz.: (**BOA, Düvel-i Ecnebiye**, Nr., 83, s.155.
[162] Bostan, **a.g.m.**, s. 358-359.
[163] Erkin, **a.g.e.,** s. 23.
[164]Erkin, **a.g.e.,** s. 23. Aynca 1774'de Rusya'ya tanınan imtiyaz 10 Mart 1779 Aynalı Kavak Anlaşması ile de teyid edilmiştir. Bkz.: (Erim, **a.g.e.,** s.149-158).
[165] Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", **Belleten**, C.: LXIII, S.:237, s.562.

Osmanlı Devleti, Rusya ile Haziran'da 1783 Ticaret Antlaşması imzalamak zorunda kaldı. 81 maddeden oluşan ve Osmanlı-Rus tarihinde önemli bir yeri olan bu antlaşma ile Rusya'ya geniş ticaret imtiyazı verilmiştir[166]. Antlaşmadan bir sene sonra ise Rusya, 1784'te Kırım topraklarını sınırlarına katarak Karadeniz kıyısına yerleşmiştir[167].

Rusya, Kırım'ı ele geçirdikten sonra Baltık Denizi'ndeki donanmasını artırmış bu ise İngiltere'nin dikkatinden kaçmamıştı. Ayrıca II. Katerina'nın Fransa ile yaptığı ticaret antlaşması, İngiltere'nin Rusya'yı daha da dikkate almasını neticelendirmiş, Rusya'nın Özbek ve Keşmir yolunu ele geçirmesi, İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'ın güvenliğinin tehlike altına girmesine neden olmuştu[168].

II. Katerina, Kırım'ı ilhak ettikten sonra 1787'de Avusturya İmparatoru II. Joseph ile anlaşarak, Osmanlı Devleti aleyhine savaş hazırlıklarına başlamıştı. II. Katerina Türkleri savaşa tahrik etmek maksadıyla birtakım ağır taleplerde bulunmuş; Basarabya üzerinde hak iddia etmiş, Özü (Oçakov) Kalesi'nin Ruslara teslimini de istemişti. Osmanlı Devleti bu gelişmelerin ardından 15 Ağustos 1787 tarihinde Rusya'ya savaş ilân etmiş, bu savaşa Avusturya da katılınca Osmanlı, iki büyük düşmanla savaşmak zorunda kalmıştır. Ruslar arka arkaya zafer kazanmış, İsveç'in Osmanlı yanında savaşa girmesi ise neticeyi değiştirmemiştir. Rusların 1788 Aralık ayında Özü Kalesi'ni ve ardından İsmail Kalesi'ni zaptetmeleri üzerine Babıâli Ruslarla barış müzakerelerine girişmek zorunda kalmıştır[169].

Nitekim Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ilkesini benimsemiş olan İngiltere'nin baskıları sonucu Rusya, 29 Aralık 1791 yılında Yaş Antlaşması'nı imzalamıştır[170]. Antlaşma ile Küçük Kaynarca Antlaşması'nın tüm şartları tasdik edildiği gibi, Rusya'ya yeni araziler de verilmiştir. Kırım'ın ilhakı Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. Karadeniz'deki pozisyonlarını

---

[166] Ticaret Antlaşmasının tam metni için bkz:(**BOA**, **Düvel-i Ecnebiye Defteri,**, Nr., 83, s. 175-190).
[167] Erim, **a.g.e.,** s. 297-299.; Erkin, **a.g.e.,** s. 10.; Soysal**, Fransız İhtilali ve ….**, s. 31.
[168] Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, (Yay. Haz.: Dündar Günday, Mümin Çevik), C.:III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983, s. 1378-1380.
[169] Kurat, **a.g.e.,** s. 36-37.
[170] A. Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.:III, s. 1380.

sağlamlaştıran Rusya, bu antlaşmadan sonra Rus Karadeniz donanmasının inşasına girişecek ve tamamen Boğazlar ve İstanbul üzerine yönelecektir[171].

Nitekim bu tarihten sonra, özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren Rusya, Karadeniz filosunu oluşturmaya ve Türk Boğazları'nı zorlamaya başlamıştır. Türk Boğazları'ndaki muhtemel bir Rus varlığı, ya da Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçerek Akdeniz'e açılması, elbette ki İngiltere için kabul edilebilir bir durum değildir. Tehlike görünüşte Osmanlı Devleti'ne yöneliktir fakat esas itibariyle bu durum Akdeniz'deki güç dengesini ve İngiltere'nin Hindistan'a yönelik en temel çıkarlarını etkileyebilecek niteliktedir[172].

18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve teknolojilerinin gelişmesinden yararlanan Batılı devletler, yeni ticaret yolları aramışlar ve böylece Akdeniz ve Kızıldeniz önem kazanırken, Boğazlar'dan serbest geçiş ve Karadeniz'de serbest dolaşım sorunları Batılı devletlerin de uğraş alanı olmuştur[173]. Bu yüzyıl Boğazlar üzerinde sadece Rusya'nın ve Osmanlı'nın değil, diğer iki büyük devletin; İngiltere ve Fransa'nın da hak iddia etmeye başladığı, oldukça karışık siyasi ilişkilerin cereyan ettiği bir süreç olacaktır.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toprakları üzerinde genişlemeye çalışan iki devlet Fransa ve Rusya idi. Rusya, gözlerini İstanbul ve Boğazlar üzerine dikmişti. Bu, Rusya'nın güçlendikten ve Karadeniz'in kuzey kıyılarına yerleştikten sonra izlemeye başladığı "Akdeniz'e açılma" projesinin bir sonucu idi. Fransa ise, sömürgelerini 18.yüzyılda İngiltere'ye kaptırdıktan sonra gücünün dünyanın uzak bölgelerine değil, yakın bölgelerine yetebileceğini anlamış ve bu nedenle Kuzey Afrika ile Ortadoğu'yu yayılma alanı olarak seçmişti. Kaldı ki, Fransa'nın Ortadoğu, özellikle Lübnan ve Suriye bölgeleriyle, daha doğrusu buralardaki Hıristiyan halkla eskiden kurulmuş ilişkileri vardı [174] .

Doğuda ise faklı politik yaklaşımlar söz konusuydu. İmparator Çariçe II. Katerina'nın oğlu olan I. Paul'ün saltanatı zamanında takip edilen siyaset

[171] Erkin, **a.g.e.,** s. 23.; Kurat, **a.g.e.,** s. 37.
[172] Yurdusev, **a.g.m.,** s562.
[173] Süslü, **a.g.m.,** s. 261.
[174] Ülman, **a.g.m.,** s. 272.

gereğince, Rusya, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması yolunda ittifak yaparak Osmanlı'nın müttefiki olmuştu.

Tam da bu süreçte Fransız İhtilâli (1789) ve Napoleon Bonaparte'ın sahneye çıkması, dünya siyasetinde önemli değişikliklerin başlangıcı olmuştur. 1797'de Adriyatik'te Alpler zaferini kazanıp, aynı yıl Korfu, Zanta ve Kefalonya'yı fethetmiş olan Bonaparte, düşmanı İngiltere'ye kesin bir darbe vurmayı, Akdeniz'i Fransız gölü haline getirmeyi düşünüyordu. Fransa'nın 1797 Campoformio Antlaşması neticesinde Avusturya ile Venedik topraklarını paylaşıp Adriyatik kıyılarına ve Yedi Ada[175]'ya yerleşmesi, komşu olduğu Osmanlı Devleti'nden çok Rusya'yı telaşa düşürmüştü. Rusya bunu kendisine karşı girişilen hasmane bir hareket ve Karadeniz'deki topraklarına yöneltilmiş bir tehdit olarak algıladı. Fransız donanması Yedi Ada'yı bir üs olarak kullanmak suretiyle Boğazlar'dan geçerek Karadeniz'deki Rus kıyılarını tehdit edebilirdi[176].

Fransa, Osmanlı Devleti'nden hissesini alabilmei ve İngiltere'yi ezmek için de yakında Mısır'ı fethetme plânları kuruyordu. Nihayet Malta'yı alan Bonaparte 1 Temmuz 1798'de Mısır toprağına çıkartma yapmıştı[177].

Napolyon Bonapart'ın 1798-1801'de Mısır'ı işgalinin[178] ardından İngiltere ve Rusya hemen Osmanlı Devleti'nin yardımına koşmuş, 2 Temmuz 1798'de ise Türk-Rus İttifakı için müzakereler başlamıştı. Nitekim müzakereler sırasında Rus elçiliği de Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla Çar tarafından 22 parçalık bir donanmanın ilkbaharda sefere hazır bulundurulacağını ve bu deniz kuvvetinin Fransa'ya karşı kullanılabileceğini ifade edecektir[179]. Osmanlı Devleti, Mısır meselesinden dolayı kendisine yar-

---

[175] Cezâir-i Müçtemia Cumhuriyeti veya Cezâir-i Seb'ai Müçtemia Cumhuriyeti diye meşhur olan yedi ada cumhuriyeti, Fransızların Mısır'ı işgalini müteakip meydana çıkmış ve 19. yüzyılın ilk senesinin (1800) Mart'ında akdedilen Muâhede mucebince Osmanlı Devleti'nin himayesi altında bulunması kabul edilmiştir. Bkz.: (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cumhuriyeti", **Belleten**, C.: 1, S.: 3-4, s. 627).

[176] Cemal Tukin, 1798-1833 Osmanlı-Rus Antlaşmaları Arasında Benzerlik", **Atatürk Konferansları**, C.:2, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1970, s. 89-90.

[177] Süslü, **a.g.m.,** s. 262, 264.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âmedî Galip Efendinin Murahhaslığı", **Belleten**, C.: 1, S.: 2, s. 359-360.

[178] Fransa'nın Mısır seferi ve sebepleri için bkz.: (Enver Ziya Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1792-1802)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 63, İstanbul Millî Mecmua Basımevi, İstanbul 1938, s. 51. vd)

[179] Tukin, **a.g.m.,** s. 91.

dım etmek bahanesiyle gelip Büyükdere koyuna demirleyen Amiral Uchakow komutasındaki 11 parça gemiden oluşan Rus filosunun geçişine ilk kez 19 Eylül 1798'de izin vermek zorunda kalmıştır.

Muhtemel bir Rus-Türk ittifakı kolay gerçekleşmeyecektir. Türk-Rus ittifakı için yapılan görüşmelere göre; Rus donanması İngiliz ve Osmanlı savaş gemileri ile birlikte hareket edecekti. Varılacak uzlaşmaya göre, Mısır'a karşı gönderilecek Osmanlı donanmasına birkaç Rus savaş gemisi de katılacak ve İngiliz Amiralinin kumandasında hepsi de harekete iştirak edeceklerdi. Fakat Rus filosunun önemli bir kısmı, Osmanlı donanması ile birlikte Korfu tarafına hareket edecekti. Bu karar üzerine 19 Eylül 1798 tarihinde Rus filosu Büyükdere'den kalkmış ve Beşiktaş'tan hareket eden 30 kadar Osmanlı savaş gemisiyle hareket edip, Çanakkale Boğazı'nı ilk kez geçmiştir. Çanakkale Boğazı'nı geçen Rus donanması Yedi Ada'nın alınmasına yardım edecek, fakat bu adalar üzerinde hiçbir hak iddia etmeyecekti. Rus donanmasının hareketinden sonra ittifak görüşmelerine devam edilmişse de gerek İngiltere ile gerekse Rusya ile ittifak yapılma süreci epey uzamıştır. Fakat Napoleon tarafından baş gösteren tehlike karşısında İngiltere'nin teşviki ve baskısı altında Rusya ile ittifak yapılarak 23 Aralık 1798 tarihinde Osmanlı ile Rusya arasında İstanbul Antlaşması imzalanmıştır[180]. İngiltere ise 5 Ocak 1799 yılında Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması yapacaktır[181].

Rusya ile yapılan ittifak antlaşması bir açık, bir de gizli kısımdan oluşmaktaydı. Sekiz yıl için imzalanmış olan ittifak antlaşmasının açık hükmü klâsik ittifak hükümlerini ihtiva etmekte olup, buna göre; devletler birbirlerinin toprak bütünlüklerini garanti edip birinin saldırıya uğraması halinde diğerinin hemen yardıma koşacağını taahhüt ediyorlardı[182].

Antlaşmanın önemli hükümleri ise gizli kısmında yer almaktaydı. 13 maddelik olan bu gizli kısmın en önemli hükümleri 2. ve 4. maddelerdi [183].

---

[180]**BOA, Name-i Hümayun Defteri**, Nr., 9, s.: 37,vd.; **Muahedat Mecmuası**, C.:IV, s. 14-19.
[181] Karal, **a.g.e.,** s. 101.; Erim, **a.g.e.,** s. 201-204.
[182]Tukin, **a.g.m.,** s. 94.; Fahir Armaoğlu, Siyasi Tarih (1789-1960), 2. Baskı, AÜSBF Yayınları No: 362, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 36.; Karal, **a.g.e.,** s. 101.; Goryanof, **a.g.e.,** s.49.
[183] Toluner, **ag.e.,** s.159.; Belik, **a.g.e.**, s. 8.; Baltalı, **a.g.e.,** s. 27.

İkinci maddeye göre sadece savaş zamanına münhasır kalmak kaydıyla, Rus savaş gemileri, donanmanın levazım ve mühimmatının tamamlanması dâhil olmak üzere Boğazlar'dan serbest bir şekilde geçecek ve savaş bitince Rus donanması Karadeniz'e dönecekti.

Dördüncü maddede ise iki devlet Karadeniz'i kapalı deniz olarak kabul ettiklerini ve bu denize girmek teşebbüsünde bulunacak savaş gemilerine karşı bütün kuvvetleri ile karşı geleceklerini bildirmişlerdir [184].

Osmanlı Devleti yaptığı bu ittifak antlaşmasıyla ilk defa olarak Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin vermiştir. Zira daha önce Karadeniz Türk gemilerinin dışında bütün yabancı savaş gemilerine kapalıydı. Bu antlaşmanın doğurduğu diğer bir önemli sonuç da Osmanlı Devleti'nin dış politikada uyguladığı siyasetin değişmesidir. Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı İngiltere'yi de yanına alarak; gerçekte aynı bölgeye göz koyan Rusya ve İngiltere'yi karşı karşıya getirerek kendi varlığını bu üçlü kombinezona dayandırmış oluyordu. Böylece Osmanlı Devleti bu antlaşma sonrasında 19. yüzyıl boyunca sürdüreceği 'denge politikası'nı uygulamaya başlamıştır[185].

Antlaşmadan sonra, Rus gemileri Boğazlar'dan vakitli vakitsiz geçmeye, Büyükdere koyunda demirlemeye ve içlerinde bulunan askerler dışarıda dolaşmaya başlamıştı[186]. Öyle ki, bu tarihlerde Rus donanması, Türk donanmasına katılarak Şarktaki Fransız tesis ve gemilerine saldırıyordu[187].

Mısır'ı 1798 yılında işgal eden Fransızlar, Osmanlı-Rus-İngiliz ittifakına karşı uzun süreli mukavemet gösterememişler; 1801 yılında Mısır'ı tahliye etmek zorunda kalmışlardır. Fransızlar bu süreçte yorgun düşmüş ve barışa razı olmuştur. Nihayet Londra'da 1801'de Fransa ve İngiltere arasında sulh akdi esasları kararlaştırılmıştır. Bu antlaşmanın esas maddelerinden biri, Mısır'ın Osmanlılara terki ve Osmanlı arazisinin savaştan önceki haline dönmesi olacaktır[188].

---

[184] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 37.
[185] Erim, **a.g.e.,** s. 297-299.; Bulut, **a.g.m.,** s.6-7.; Goryanof, **a.g.e.,** s.49.
[186] Tukin, **Boğazlar Meselesi,** s. 93.
[187] Erkin, **a.g.e.,** s. 23.
[188] Uzunçarşılı, **a.g.m.,** s. 360.

Mısır Meselesi'nin 1801'de nihayete ermesi ile Osmanlı Devleti, Avrupa olaylarına katılmak istemeyip, resmen tarafsızlığını ilân etse de İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle 1799 yılında yaptıkları ittifak antlaşmasını Rusya ve İngiltere, daha sonraki senelerde ittifakın geçerliliğinin devamı için öne sürerek, Osmanlı Devleti'nin serbest ve tarafsız bir siyaset izlemesine mani olmuşlardır[189].

Nitekim Rusya, 1798 tarihli antlaşmanın süresinin dolmasından birkaç sene önce, Babıâli ile müzakerelere başladı. Bu maksatla Rusya'nın İstanbul Elçisi İtalinski, iki devlet arasında mevcut bulunan ittifak bağlarını vakit kaybetmeksizin yenilemeye memur edildi. Yapılması düşünülen bu yeni antlaşmadan maksat ilk olarak; Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya daha sıkı bağlarla bağlayacak ve Fransa ile antlaşma yapmaktan men edecek bir ittifak oluşturmaktı. İkinci olarak; Rusya'nın İngiltere ve diğer devletlerle birlikte Fransa'ya karşı meydana getirmesi muhtemel olan ittifak grubuna Osmanlı Devleti'ni de girmeye mecbur edecek şekilde, devleti bazı taahhütler altına sokmaktı. Üçüncü olarak; Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan tebaanın ıstıraplarını hafifletip refah içinde yaşatmak gibi bir maksatla Rusya'nın münasip gördüğü zamanlarda Babıâli nezdinde müdahale ve aracılıkta bulunabilmesi hakkını elde etmekti.

Yapılması düşünülen yeni bir Rus-Osmanlı ittifak antlaşmasında Karadeniz'in statüsünün tasarlandığı hüküm ise şu şekilde olacaktı: "İki taraf Karadeniz'i kapalı bir deniz sayacak ve herhangi bir devlete mensup savaş sancağı taşıyan gemilerin Karadeniz'de görünmesine müsaade etmeyecekti. Devletlerden biri bu denizde silahlı kuvvetleriyle varlığını göstermek teşebbüsünde bulunduğu zaman bunu bir savaş sebebi sayıp karşılıklı emniyet ve huzuru garanti eden yegâne çareye başvurarak, böyle bir teşebbüsün meydana gelmesine bütün deniz kuvvetleriyle Boğazlar'ın savunmasını yaparak mani olacaklardır[190]. Rusya İmparatoru'nun savaş ve nakliye gemilerine gelince; bunlar tabiî olarak eskiden olduğu gibi İstanbul

[189] Fehmi İsmail, "Bükreş Andlaşması'nın Müzakeresi (1811-1812)", **Belleten**, C.: 46, S.: 181-184, s. 73.
[190] **Muahedat Mecmuası**, C.: IV, s. 44-45.

Boğazı'ndan serbestçe geçecek ve Babıâli bunlar hakkında elinden geldiği kadar yardım ve kolaylık sağlayacaktır[191].

Nitekim bu madde tasarısı Babıâli ile Rusya arasında yenilenen dokuz yıl müddetle yürürlükte kalacak olan 23 Eylül 1805 tarihli ittifak antlaşması[192]na aynen alınacaktır. Böylece Karadeniz, artık bundan sonra Rusya ve Türkiye'nin ortak tasarrufu altında sayılacak ve bunun girişi, iki devlet tarafından ortak olarak savunulacaktı. Babıâli, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçecek Rus savaş gemilerine tanıdığı serbest geçiş hakkından -Rus gemilerine her durumda verilmekte, bununla birlikte- 11 (23) Eylül 1805 tarihli Rus-Osmanlı İttifak Antlaşması'nın 4. maddesinde açıklandığı üzere, özellikle Yedi Ada'ya giden Rus savaş gemileri istifade edeceklerdir[193].

Böylece Rusya, Babıâli'den yeni tavizler koparmış ve kendi gemilerine Boğazlar'dan tekel halinde geçiş hakkını sağlarken, bu hakkın diğer ecnebi gemilerden esirgenmesini de temin ederek, Babıâli Karadeniz'in yabancı savaş gemilerine kapalı, ama Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin barış zamanında da serbest olması prensibini kabul etmiştir[194].

Osmanlı Devleti, bu vahim imtiyaza sırf kendini savunmak ihtiyacıyla razı olmuştur. Fakat ittifak antlaşmasından kısa bir süre sonra Rusya, kopardığı tavizlerden faydalanarak ittifak antlaşmasının şartlarını aşan taleplerde bulunmakta gecikmeyecektir. 1805'te Napoleon Bonaparte'in Osterliç'te Avusturyalılarla Ruslara karşı kazandığı zafer üzerine, Türk-Fransız dostluğu yeniden doğmuş ve Napoleon, bu dostluktan Osmanlı Devleti'ni Rus genişlemesine engel olarak kullanmak suretiyle faydalanmayı tasarlamıştı[195].

Bu doğrultuda Fransa Büyük Elçisi Sebastiani, devrin Osmanlı padişahı olan Sultan III. Selim ile dostluk kurmuş, İngilizlerin Çanakkale'yi zorlama teşebbüslerine karşı İstanbul'un savunmasına memleketini teşvik etmiş ve Babıâli'den Boğazlar'ın Ruslara kapatılmasını temine çalışmıştı. Rusya

---

[191] Goryanof, **a.g.e.,** s.50-51.
[192] **BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri**, No.: 10, s. 26-32.; **Muahedat Mecmuası**, C.: IV, s.35-41,41-48.
[193]Goryanof, **a.g.e.,** s.52-53.; Uzunçarşılı, "**Arşiv Vesikalarına…"**, s. 639.; Tukin, **1798-1833 Osmanlı-Rus …,** s. 94.
[194] Bulut, **a.g.m.,** s.6-7.
[195] Vernör John Puryear, **Napoleon and the Dardanalle**, The University of California, California 1951, s. 23.

Boğazlar'dan geçiş konusunda, antlaşmalarla elde ettiği hakkı "sürekli bir hak"mış gibi kullanmak istiyordu. Rusya'nın itirazları ise Osmanlı Devleti'nin takip ettiği tarafsızlık ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle reddedilmişti[196].

1805 yılında yenilenen İstanbul Antlaşması, Rusya'nın, Boğazlar'ı savaş gemilerine yeniden açmak için 16 Ekim 1806'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesiyle geçersiz sayılmış, bunu İngiltere kendi lehine değerlendirmekte gecikmemiştir. Bu savaş sırasında İngiltere, Osmanlı'nın Fransa ile ilişkilerini engel olmak istemiş, bu uğurda Rusya'nın yanında yer almış, donanmasını İstanbul önlerine kadar göndermiştir. Donanma, bir bayram sabahı Çanakkale Boğazı'nı zorla geçerek 24 Şubat 1807'de İstanbul önlerine demirlemiştir[197]. İngiliz donanmasının asıl hedefi Rusya'ya destek vermekti ama donanma, İstanbul'da fazla kalamamış ve geri dönmek zorunda kalmıştır[198].

Bu esnada Fransa İmparatoru Napoleon ve Rusya İmparatoru Aleksander'in Osmanlı Devleti'nin paylaşımı hususunda Tilsit'te görüşmeleri, Fransız-Rus yakınlaşmasına yol açmıştır[199].

Napolyon, Rusya ile yaptığı müzakerelerde İstanbul, Mısır ve Suriye'nin Fransa'ya verilmesinde ısrar ediyor; Çar ise buna şiddetle karşı çıkıyor, Fransız İmparatoru'nun Bizans tahtına oturmasını istemiyordu[200]. Çar I. Aleksandr, Boğazlar'ın, imparatorluğunun anahtarı olduğuna inanıyor, buranın Rusya'ya bırakılmasında ısrar ediyordu[201].

Napoleon ise, Rusların Balkan Dağları'nı geçmesini istemiyor hele İstanbul'un onlara verilmesine kesinlikle yanaşmıyordu. Napoleon İstanbul'u kimseye bırakmayacağını ve kendisi için anlamını; "Ona hâkim olan dünyaya hâkim olur[202]!" sözleriyle ifade etmiştir.

---

[196] A. Cevdet Paşa, **a.g.e.,** C.: IV, s. 19-57.
[197] Puryear, **a.g.e,** s. 113.; Mansel, **a.g.e.,** s. 321.
[198] A. Şeref Efendi, **a.g.e.,** 307.
[199] İsmail, **a.g.m.,** s. 74.
[200] Elizabeth Wormeley Latimer, **Russia and Turkey in the Nineteenth Century**, A.C. MacClirg and Co., Chicago, 1897, s. 83.
[201] Puryear, **a.g.e.,** s.281.
[202] Piton, a**.g.e.,** s. 19.

İstanbul'dan ne Fransızlar ne de Ruslar vazgeçiyorlardı. Hatta Ruslar, Çanakkale Boğazı'nın bile Fransızlara bırakılmasına razı olmak istememişlerdir[203].

Fakat Napoleon İstanbul'a sahip olacak devletin dünyaya da hâkim olacağına inandığından bu şehri Rusya'ya bırakmaya razı olamayacak, bu sebeple Rus-Fransız yakınlaşması ve ittifakı uzun sürmeyecektir [204].

Böylece iki imparator, İstanbul ve Boğazlar üzerinde anlaşamayınca 8 Temmuz 1807'de Tilsit Antlaşması'nı imzalamışlardır[205].

Antlaşmanın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren maddeleri şunlardı: Rusya, Eflak ve Boğdan'ı terk edecek, sulh antlaşması imzalanana kadar Osmanlı ordusu buraya giremeyecekti. Fransa, barış için iki ülke arasında arabuluculuk yapacaktı[206]. Antlaşmanın gizli maddelerine göre; Ruslar, Yedi Ada'yı Fransızlara bırakıyordu. Fransa ve Rusya, savunma alanında ittifak yapacaklar, Osmanlı toprakları Fransa ve Rusya arasında paylaşılacaktı[207].

V- BOĞAZLAR'DAKİ HÂKİMİYETİN İKİLİ ANTLAŞMALARLA DEVAMI (1809-1841)

A- 1809 Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması ve Boğazlar'ın Kapalılığı İlkesinin Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransızların işine yarayan bir tarafsızlık siyaseti izlemesi, 1806'da Rusya ile başlayan ve aralıklarla 6 yıl sürecek bir savaşa yol açtığı gibi, Şubat 1807'de Rusların müttefiki İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul üzerinde baskı kurma girişimine de neden olmuştur. Ancak Rus Çarı bu olaydan birkaç ay sonra Napolyon ile

---

[203] Puryear, **a.g.e.,** s.281.

[204] Kont de Las Cases'in "Le Mémorial de Sainte-Hélène" adlı eserinde, İmparatora, menfâsında refakat eden bu Fransız tarihçisi, Napoleon'un İstanbul hakkındaki intibalarını şöyle naklediyor: "Türk İmparatorluğu'nu Rusya ile paylaşabilirdim. Mesele aramızda birkaç defa konuşuldu. Konstantinopol onu her defasında kurtardı. Bu başkent büyük gaile, meselenin gerçekten mihenk taşı idi. Bu şehir bir mücevherdir. Öyle bir mücevher ki, bir imparatorluğa değer. Ona sahip olan dünyayı idare edebilir." Bkz.: (Erkin, **a.g.e.,** s. 24).

[205] Edouard Driault, **Napolyon'un Şark Siyaseti Selim-i Salis ve Napolyon, (Çev.: M. Fuat) Kanaat Kitabhanesi, İstanbul 1329**, s.. 219

[206] Driault, **a.g.e.,** s. 219.

[207] Driault, **a.g.e.,** s. 220.: A. Cevdet Paşa, **a.g.e.,** C.:IV, s. 2131.

uzlaşmaya gidince, İngiltere de Osmanlı ile anlaşma gereğini duymuş ve bunun sonucu olarak 5 Ocak 1809'da 12 maddelik Osmanlı-İngiliz Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması[208] ile Boğazlar'ın barış zamanında savaş gemilerine kapalılığı geleneği, bir uluslararası ilke olarak ortaya çıkmıştır. Bu prensip aslında Rus savaş gemilerinin Boğazlar'ı geçişlerinin önlenmesi amacını taşımaktaydı.

Söz konusu antlaşma ile I. Dünya Savaşı sonrasına kadar yüzyılı aşkın bir müddet sürecek olan Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı biçimindeki İngiliz politikası da başlamış ve Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki mutlak hâkimiyeti sona ermiştir[209]. Boğazların kapalılığı Türk Boğazlarından geçiş rejiminin ikili antlaşmalarla düzenlenme süreci Kale-i Sultaniye Anlaşması ile başlamıştır.

Esas itibariyle 5 Ocak 1809 yılında imzalanan Çanakkale Antlaşması ile İngiltere, Türk Boğazları'nın bütün yabancı savaş gemilerine kapalılığı kuralını bir antlaşma maddesi olarak kabul eden ilk ülke oldu. Bu antlaşma ile İngiltere bu kurala uymayı, Osmanlı Sultanı da, bütün yabancı savaş gemilerini Boğazlar'dan uzak tutmayı taahhüt etti. Kolayca anlaşılacağı gibi bu antlaşmanın gizli hedefi Rusya idi [210]. Osmanlı Devleti, artık Boğazlar'ın müdafaasında kendi gücüne güvenememiş, Rus tehlikesine karşılık Boğazlar'ın emniyetini ikili antlaşma ile sağlama çaresine başvurmuştur. Boğazlar artık uluslararası bir mesele haline dönüşmüştür[211], Boğazlar'daki mutlak Osmanlı hâkimiyetini bitirmiştir[212], 1841'de yapılacak olan Boğazlar Antlaşması'na da esas teşkil etmiştir[213].

---

[208] **BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri**, No.: 10, s. 82-84.

[209] Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan Perceptions dergisinin Temmuz-Ağustos 1998 sayısında Gündüz Aybay ve Nilüfer Oral, İmparatorluğun Boğazlar üstünde mutlak egemenliğini sürdürdüğü dönemi 1841 yılına kadar uzatmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gündüz Aybay, Nilüfer Oral, **"Turkey's Authority to Regulate Passage of Vessels through the Turkish Straits",** Perceptions, Vol. 3, No. 2, (June-August 1998), s. 84-108.

[210] Yurdusev, **a.g.m.,** s.564.
[211] **Boğazlar Meselesi**, s. 13.
[212] Bilsel, **a.g.e.,** s. 27.
[213] Kocabaş, **a.g.e.,** s. 55.

B- 1829 Edirne Antlaşması

Rusya 1812 Bükreş Antlaşması[214]'nı müteakip Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Yunan Mesele'sini ortaya atmıştı. Osmanlı Devleti'nin Rum tebaasını devlet aleyhine kışkırtarak isyan çıkarmak istiyor, bu isyandan faydalanarak Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirme planları yapıyordu. Bizans İmparatorluğu'nu ihya etmek isteyen Rusya, Ortodoks cemaatlerini ihya etme bahanesiyle Filiki Eteria -Dostluk Cemiyeti- kurdurmuştu[215]. Cemiyetin kurucusu olan Rus Çarı, yaveri Aleksandr İpsilanti'yi faal başkan olarak atamıştı[216]. Rus Hükûmeti, Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını kazanacağını düşündüğü Yunanistan'ın üzerinde büyük nüfuz kuracağı düşüncesiyle 1894'te Yunanistan'ın başkentinde subaylar, aydınlar ve tüccarlar tarafından kurulan Etnik-i Eterya(Milli Cemiyet)'yı da gizlice destekliyordu[217].

Osmanlı Devleti'nin Rumlar'la meskûn bütün alanlarında teşkilatlanan ve isyan için militanlar yetiştiren Etnik-i Eterya, 1821'de isyan başlattı. İlkin isyana Rusya'nın gizli desteği dışında Avrupa'nın hiçbir büyük devleti destek vermedi. Çünkü bütün devletler I. Napoleon'un Avrupa'da alt üst ettiği düzeni yeniden kurmak için isyancı ve ihtilâlci hareketlere destek vermemeyi hedef alan 1815 Viyana Kongresi kararlarına uymaya devam ediyorlardı. Fakat Yunan isyanı büyüdükçe bu düşünce değişti. Bu doğrultuda ilk defa Rusya ve İngiltere anlaştı. İki devlet arasında 1826'da Petersburg'da Yunan istiklâlini hedef alan bir antlaşma imzalandı. İngiltere Dışişleri Bakanı, Rusya'nın Türkiye'ye karşı savaşa girip Yunanistan'a bağımsızlık sağlamasını şiddetle istiyor ama buna karşılık aynı Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkmasını ve özellikle Boğazlar'ı ele geçirmesine karşı çıkıyordu. Bu durumda Rusya'yı

---

[214] 1806 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Fransa ve Rusya'nın arası açılmış, iki ülke savaşın eşiğine gelmişti. Bu sırada İngiltere Rusya ile anlaşarak, Osmanlı ile Rusya arasında barış akdi için görüşmelerin başlamasını sağladı. Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 16-28 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalandı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Kurat, **a.g.e.,** s. 50-51).

[215] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 2005, s. 81.

[216] Adolp Slade, **Kaptan Paşa**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1976, s. 31.

[217] Mercia Mac Dermott, **A History of Bulgaria 1393-1885**, Fredericha Praeger Publisher, New York, 1962, s. 111.

gizliden savaşa teşvik etmiştir[218] fakat Rusya'nın en ufak bir Osmanlı toprağını ilhak etmesine tahammülü olmadığını açıklamıştı[219].

Bu yüzyılda Rusya'nın siyasi tutumu ise, Çar I. Nikola[220] zamanında kaleme alınan ve şu neticeyi ihtiva eden hükümlerle tayin edilmiş bulunmaktaydı: "Osmanlı Devleti'nin varlığının devamı sağlanmalıdır. Devletin düşmesi Rusya'nın gerçek menfaatlerine aykırı olur. Ancak Avrupa'da Türk egemenliğinin son saati çalacak olursa, Rus hükümeti de Karadeniz kapısının herhangi bir büyük devletin eline düşmemesi için en etkili tedbirleri almak mecburiyetinde kalacaktır." Nitekim raporda tavsiye edilen politika fayda ve etkinliğini göstermekte gecikmedi. Çar I. Nikola açısından ise Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş ilân ederse birinci hedefi, Yunanistan'ın bağımsızlığını sağlamak, ikinci hedefi ise Çar'ın bizzat "kendi evimin anahtarı" şeklinde tanımladığı Boğazlar'ı ele geçirmek olacaktı[221].

Bu alanda ilk fırsat, Rusya'ya, Yunanistan'ın İstiklâl Savaşı vesilesiyle verildi (1821-1829). 1825'te İmparator olan I. Nikola, Osmanlı Devleti'ni 7 Ekim 1826 tarihli Akkerman Antlaşması'nı kabul etmeye zorlamıştı. Bu antlaşmayla, Rusya'ya yeni imtiyazlar tanınmış ve eskileri de tasdik edilmiştir. Antlaşma gereğince, Rus ticaret gemileri serbestçe Boğazlar'dan geçecek, aynı şekilde Rus limanlarına gitmek isteyen yabancı ticaret gemilerine de mani olunmayacaktı[222].

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Yunan İsyanı'nı gerçekleştirenleri tanımalarının ardından bu üç devlet ile Osmanlı'nın araları açılmıştı. Bunun üzerine 27 Ekim 1827'de Boğazlar'ı geçerek İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleriyle birleşen Rus donanması, Yunanlılar'ın lehine bir gösteri yapmak için Mora açıklarına gelmişler, Navarin limanına demirleyen Osmanlı-Mısır donanmasını Navarin'de tahrip etmişlerdir.[223].

---

[218] Poryemkin, **a.g.e.**, s. 511.
[219] Potyemkin, **a.g.e.,** s. 506.
[220] Çar I. Nikola'nın hükümdarlığının ilk devresinde Kafkaslardan İran ve Osmanlı Devleti'nin kesin olarak çıkartılması sağlanmıştır. Bkz.: (Bolsover, **a.g.m.,** s. 266).
[221] Potyemkin, **a.g.e.,** s. 508.
[222] **BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri**, No.: 10, s. 360-365.; **Muahedat Mecmuası**, C.:IV, s. 49-51.
[223] Osmanlı donanmasının ortak Avrupa donanması tarafından tahrib edilmesi ve yakılması Osmanlı Devleti'nin bir yandan Avrupa dışında bir müttefik aramaya sevkederken bir yandan da kaybettiği donanmasını yeniden, hızla ve dış yardımla inşa zarureti ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple 45

Navarin olayından sonra tazminat talebinde bulunan Osmanlı yönetimi ile Fransa, İngiltere ve Rusya'nın arası, diplomatik yönden de açılmış ve adı geçen devletlerin elçileri İstanbul'u terk etmişlerdir[224].

Kesilen münasebetlere rağmen İngiltere ve Fransa Türklerle yeniden çatışmaya girmek niyetinde değilken, Rusya 1828 Nisan'ında Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etti. 1827'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, yeniden tesis edilmeye çalışılan Osmanlı donanmasının tamamlanmasına fırsat vermemiş, eldeki mevcut kuvvetler de iki yıl süren savaş sırasında mahvolmuştu. Osmanlı Devleti'nin maliyesi de askeri durumu da oldukça kötü idi ve bu şartlar altında, Ruslar Edirne'ye kadar gelmişlerdi. Ancak Edirne'de Rus ordusunda yaşanan hastalık ve ağır kayıp yüzünden Ruslar daha fazla ilerleyemeyecek; İstanbul'a gidemeyeceklerini anlayıp, 2-14 Eylül 1829'da Edirne Barış Antlaşması[225]'nı yapmak zorunda kalacaklardır[226].

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra imzaladığı en ağır antlaşma olan Edirne Antlaşması'nın ilgili maddelerinde Osmanlı Devleti, Yunanistan probleminin çözümü hakkında İngiltere ve Rusya arasında yapılan –Fransa'nın da tasvip ettiği- 4 Nisan 1826 tarihli Petesburg Protokolü'nü tanıdığını belirtmekteydi. Bu, Yunanistan'ın bağımsızlığı anlamına geliyordu. Böylece Osmanlı'dan ayrılıp da üzerinde milli bir devletin kurulduğu ilk Osmanlı toprak parçası Yunanistan olmuştur[227].

Yunanistan'ın bağımsızlığının tanındığı 1829 Edirne Antlaşması'nın yedinci maddesine göre, Osmanlı Devleti ile savaş halinde olmayan devlet-

---

yıldır kendisi ile bağlantı kurmaya çalışan Amerika'nın bu çabalarına cevap vererek, Amerika ile "Seyri Sefain ve İcra-yı Ticarete dair" bir "Muahede-i Hümayun" imzalamıştır. Bu antlaşmanın onay belgeleri her ne kadar 5 Ekim 1831'de İstanbul'da teati edilmiş ise de, Amerika kaynaklarında 7 Mayıs 1830 tarihinde kabul edildiği bilgisi mevcuttur. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, (Yay. Haz.: Fahir Armaoğlu), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 1 vd.); A. Halûk Ülman, **İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1942),** Sevinç Matbaası, Ankara 1961, s. 4.

[224] M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 85, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988, s. 25.

[225] **BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri**, Nr.: 10, s. 409-414.; **Muahedat Mecmuası**, C.:IV, s. 70-80.

[226] James Brown, **Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı (1828 Osmanlı-Rus Seferleri)**, (Çev.: A.R. Seyfi), Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1940, s. 117.; Potyemkin, **a.g.e.,** s. 511.; Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi (1831-1841)**, I. Kısım, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1945, s. 51.; Kocabaş, **a.g.e.,** s.58.; Bu antlaşma dünya tarihinde, söz konusu kentin Bizans döneminden kalma adıyla, Adrianople Antlaşması olarak bilinmektedir. Bkz.: **Palmer**, a.g.e., s. 109).

[227] Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 25.

lerin ticaret gemilerine Karadeniz'e geçiş ve dolaşma imtiyazı verilmiş[228], Karadeniz'deki ticaretten büyük devletlerin ticaret gemilerinin yararlanacağı ilân edilmiştir[229].

C- 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması

Edirne Antlaşması'ndan beş ay sonra 3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya aralarında imzaladıkları yeni bir Londra Protokolü ile bağımsız Yunanistan'ın kurulduğunu ilân etmişlerdi[230]. Bu protokol, Yunanistan'ın devlet şeklini, sınırlarını ve bağımsızlığını milletlerarası seviyede belirlemiş olması bakımından önem taşımaktaydı[231].

Yunan isyanından sonra Osmanlı Devleti'ni tehdit eden en önemli mesele Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı olmuş,[232] Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı bu günlerde Osmanlı Devleti kendi sınırları içerisinde Mısır Meselesi ile uğraşmaya başlamıştı. Avrupa'yı uzun bir müddet uğraştıran ve bir Avrupa savaşı meydana getirecek derecede tehlikeli safhalara giren Mısır Meselesi, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 1831 tarihinde Suriye'ye taarruzu ile başlamıştır. Fakat Mehmed Ali Paşa'nın Suriye ile de yetinmeyip Anadolu'ya saldırmak istemesi, başlangıçta bölgesel bir başkaldırı şeklinde olan hareketin mahiyetinin değişmesiyle sonuçlanmıştır. Mısır Meselesi artık bölgesel değil, Avrupa devletlerini çok yakından ilgilendiren birinci derecede siyasi bir hadise haline gelmiştir[233].

---

[228] Ayrıca bu antlaşmanın 7. maddesinde Boğazlar'dan geçecek ticaret gemilerinin kontrol edilemeyeceği, aranamayacağı gibi bazı kısıtlamalar da kondu. Bkz.: (Tukin**, Boğazlar Meselesi,** s. 169).

[229] Erim, **a.g.e.,** s. 297-299.;; Altundağ, **a.g.e.,** s. 51.; Baltalı, **a.g.e.**, s. 27.

[230] Bu yıllarda daha önce Osmanlı Devleti'nin parçalanması yönünde bir politika belirleyen Avusturya, Balkanlarda ilerlemeyi bir tarafa bırakarak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemeye başlamıştır. Bunun birinci nedeni Avusturya Başbakanı Metternich'in 1814-1815 Viyana Kongresi'nde kurulan Avrupa "statüko"sunu korumak isteğidir. İkincisi ise bu sırada Osmanlı Devleti'ni çatırdatmaya başlayan "liberalizm" ve "milliyetçilik" akımlarının yaygınlaşması ve Rusya'nın Slav ırkından tebaları Slavcılık Politikası ile yanına çekme çabası Osmanlı gibi çok uluslu bir imparatorluk olan Avusturya'yı da tehdit etmesidir. Bkz.: (Ülman, **a.g.e.,** s. 272.; Barbara Jelavich, **The Ottoman Empire the Great Powers and the Straits Question 1870-1887**, Indiano U.P, Blooming and London, 1960, s. 8).

[231] Hatipoğlu, **a.g.e.,** 20-25.

[232] Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere**, Vatan Yayınları, Bayrak Yayıncılık ve Matbaacılık Koll. Şti., , İstanbul 1985, s. 29.

[233] Altundağ, **a.g.e.,** s.41.; Kocabaş, **a.g.e.,** s. 29-30.

1833'deki Mısır Valisi Mehmet Ali'nin isyanı sırasında dönemin padişahı olan II. Mahmut, Fransa ve İngiltere ile ittifak denemelerine girişse de başarılı olamayacak, ardından Rusya ile ittifakı denemek zorunda kalacaktır.

Bu doğrultuda Padişah, Rus elçisine ve olağanüstü yetkilerle donatılmış diplomat Kont Orlof'a ittifak düşüncesini açtı[234]. 27 Ocak 1833'te Reis-ül Küttab'ın İstanbul'daki Rus elçisinden resmen yardım talep etmesinin ardından, Çar I. Nikola'nın emriyle, 8 Şubat'ta Visamiral Lazaref komutasında dokuz savaş gemisi Büyükdere açıklarına demirledi, 5 Nisan'da ise beş bin kişilik bir Rus birliği Beykoz'da karaya çıkarak kamp kurdu[235]. Rus filosu, Mehmet Ali Paşa Anadolu'da kaldığı müddetçe Boğazları terk etmeyecekti[236].

Çar I. Nikola Mehmed Ali Paşa mesesinden faydalanmayı bilmiş, Babıâli ile meşhur Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzalamadan İstanbul'dan ayrılmayı reddetmiştir. (26 Haziran-18 Temmuz 1833). Böylece 8 Temmuz 1833'te Osmanlı ve Rusya arasında Hünkâr İskelesi Antlaşması yapıldı. Rus donanması ve birlikleri ancak, 8 Temmuz'da imzalanan ve Boğazlar'ın kendi savaş gemilerine açık, diğer devletlerin gemilerine kapalı olması kuralını getiren Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra çekildi[237]. Tarih boyunca Boğazlar konusunda Rusya açısından en avantajlı koşulları içeren Hünkâr İskelesi Antlaşması böyle bir ortamda gerçekleştirilmiştir[238].

Antlaşma bir önsöz, altı açık ve bir gizli maddeden oluşmaktaydı.

Buna göre:

1- Antlaşma bir savunma ittifakı olup, iki devletten kim saldırırsa diğeri ona her türlü yardımda bulunacak.

2- 1829 Edirne Antlaşması ile buna dayalı olarak daha sonra yapılan antlaşmalar doğrultusunda Rusya, karadan ve denizden yardım gönderecek.

---

[234] Erim, **a.g.e.,**s. 297-299
[235] Tukin, **a.g.e.,** s. 202.; Erkin, **a.g.e.,** s.25-26.
[236] Kocabaş, **a.g.e.,** s. 31.
[237] Bir önsöz, altı açık ve bir kapalı maddeden oluşan Hünkâr İskelesi Anlaşması İçin bkz.: Erim, **a.g.e.,** s. 293-299.
[238] Bulut, **a.g.m.,** s.6-7.

3-Osmanlı Devleti'nin yardıma ihtiyacı olursa, iki tarafın kararlaştırıldığı antlaşmalar yeniden onaylanacak.

4- Yardım isteyen taraf, yardıma gelen kara ve deniz kuvvetlerinin masrafını ödeyecek.

5- Antlaşmanın süresi sekiz yıl olacak.

6- Bu savunma antlaşması iki ay içinde onaylanacak.

Gizli maddesine gelince: Osmanlı Devleti Rusya'nın yaptığı yardımı karşılayamayacak güçlüklerle karşılaşırsa Rusya bu yardımın karşılığını istemeyecektir. Buna karşılık Rusya'nın lehine Çanakkale Boğazı'nı kapatacak. Yani, yabancı savaş gemilerinin hiçbir şekilde Boğaz'a girmesine izin vermeyecekti. Ayrıca Rusya ile Avrupa devletleri arasında bir savaş olursa, Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı Avrupa devletlerine kapatacaktı. Rusya gemileri, -Osmanlı Devleti'nin dostu olduğundan- Boğaz'dan her iki istikamette seyredebilecekti.

Osmanlı Devleti bu şartlar altında Rusya'nın himayesine girmiş oluyordu. Hünkâr İskelesi Antlaşması'na Fransa ve İngiltere aşırı tepki gösterdiler ve Osmanlı Devleti ile Rusya'yı protesto ettiler. Antlaşmayı tanımadıklarını bildirerek donanmalarını Çanakkale önlerine kadar gönderdiler[239].

Sonuçta Rusya, Edirne Antlaşması'yla elde ettiği üstünlüğü 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla daha da güçlendirdi. 8 yıl süreliğine yapılan bu antlaşma ile Çanakkale Boğazı'nın yabancı savaş gemilerine kapalı olması şartı getirildi. Buna karşılık yardım bahanesiyle Rus savaş gemilerine Boğazlar'dan geçme hakkı verildi[240].

Bu başarı ile Rusya Osmanlı Devleti'ni kendi himayesi altına alarak,[241] Osmanlı Devleti'ni zayıf ve mümkün olduğu kadar Rus tesiri altında tutma yönünde adım atacaktır[242].

---

[239] Erim, **a.g.e.,** s. 297-299.; Baltalı, **a.g.e.,** s. 28-29.,
[240] Erim, **a.g.e.,**, s. 297-299.
[241] A. Halûk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol**, AÜSBF Yayınları, No: 333, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 74.
[242] Bolsover, **a.g.m.,** s. 279.

VI- TÜRK BOĞAZLARI'NDAKİ HÂKİMİYETİN ÇOK TARAFLI ANTLAŞMALARLA DEVAMI (1841-1914)

A- Londra Boğazlar Antlaşması ve Türk Boğazları'nın Yeni Statüsü (1840)

Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın hükümleri Osmanlı Devleti açısından çok ağırdı. Bu itibarla süreklilik şansından mahrum bulunması tabii idi. Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda gizli bir maddenin mevcudiyeti kısa bir zaman içinde Avrupa başkentlerinde öğrenildi. 1809 Kale-i Sultaniye Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olan Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın, İngiltere'ye rağmen uzunca bir süre yaşaması imkânsızdı. Rusya Karadeniz'e indiğinden beri bu devletin Akdeniz'e çıkmasını engellemeye çalışan İngiltere, 1809 yılında elde ettiği imtiyazı elinden kaçırmamak için Babıâli nezdinde çeşitli teşebbüslerde bulundu[243].

İşte bu durumdan haberdar olan İngiltere ve hatta Fransa'da mesele o kadar telaş yarattı ki, Başkan Palmerston memnuniyetsizliğine fiili bir şekil vermek üzere, Fransa Başbakanı Dük Dobroie'ye Boğazlar'a müşterek bir filo göndermesini teklif etti. Fakat o sırada Mısır işlerinden olayı iki devlet arasında ittifak olmadığından Osmanlı Devleti'ne ve Rusya'ya protesto göndermekle yetinmişlerdir [244].

1839'da Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa ikinci defa savaşa tutuşunca İngiltere[245] ve Fransa olaya hemen müdahale ettiler. Osmanlı Devleti ile Mısır valisi arasındaki bu yeni savaş, Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a vergi göndermekten kaçınması ve bağımsızlığını ilân ederek

---

[243] Tukin, **a.g.e.,** s. 229-230.
[244] Mirliva Sedat, **a.g.e,** s. 21.
[245] İngiliz Devlet adamı Chatham; "Osmanlı Devleti'nin yaşamakta devam etmesinin, İngiltere için hayatî bir zaruret olduğunu kabul etmeyen insanla konuşmam." demişti. Whit de; "Eğer İstanbul ve Boğazlar başka bir devletin eline geçerse İngiltere menfaatleri bundan büyük zarar görecektir. Bu takdirde yalnız bizim ticaretimiz sekteye uğramış ve yakın doğuda bizim siyasi nüfuzumuz gömülmüş olmakla kalmayacak, üstelik donanma için yapmakta olduğumuz masraflar da önemli ölçüde artacaktır. Çünkü bir deniz kuvvetlerimizi şimdi İstanbul Boğazı'nda duran tarafsız donanma seviyesine çıkarmak zorunda kalacağız." demek suretiyle Chatham'ı desteklemiştir. Bkz.: (Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.: 6, s. 17).

Suriye'nin geri kalan kısımlarını da kendi yönetimi altına almak için harekete geçmesiyle patlak vermiştir. Mehmet Ali Paşa'nın bu davranışı üzerine Osmanlı, güneye yeninden bir ordu göndermişti. Mısır ordusu ile 24 Haziran 1839 günü Nizip'te karşılaşan İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu büyük bir yenilgiye uğramış, hiç umulmadık yenilgi karşısında Osmanlılar Mısır valiliğini babadan oğula geçmesi şartıyla Mehmet Ali Paşa ile anlaşma yoluna gitmeyi denemiştir. Fakat Mehmet Ali Paşa, Mısır, Suriye, Adana ve Maraş'ın kendisine verilmesi şartı ile barışı kabul edebileceğini bildirmişti[246].

Rusya ise Boğazlar üzerinde daha önce elde ettiği imtiyazı korumak için sekiz yıl sonra Boğazlar'ın bütün savaş gemilerine kapanması prensibine yeniden dönmek için antlaşmayı yenilemek üzere Avrupalı devletlerin işbirliğine başvurdu. Avrupalı devletler açısından bu durum, halihazırdaki tabloyu değiştirmek için en uygun zamandı. Zira Osmanlı Devleti'nin başını epey ağrıtan Mısır Sorunu Avrupalı devletlerin önüne gelmişti[247].

İngiltere Mısır Sorunu'nu bir fırsat bilerek, Fransa ile karşı karşıya gelmek pahasına da olsa Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı ve Mehmet Ali Paşa'yı durdurmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin de fırkasının katıldığı bir donanmayla Lübnan'a asker çıkardı[248]. Öte yandan Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yerleşmesini istemeyen Rusya ile Avusturya da İngiltere'nin tarafında yer almışlardı. İngiltere ve Fransa arasında savaş çıkması bir an meselesi gibi görünmeye başladıysa da Fransa kendisini büyük bir yalnızlık içinde gördü ve savaşı göze alamayıp geriledi. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa da gerilemek zorunda kaldı ve Osmanlı Devleti ile uzlaşma yoluna gitti. 15 Temmuz 1840'ta Avusturya, Prusya, Rusya, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında Londra'da Mehmet Ali Paşa'ya karşı alınacak yaptırım tedbirlerini içeren bir protokol imzalandı. Bu protokolün üçüncü ve dördüncü maddelerinde Mehmet Ali Paşa'nın Boğazlar'a yürümesi durumunda tarafların İstanbul'u nasıl koruyacakları, işleri bittikten sonra nasıl geri çekilecekleri karara bağlandı ve Osmanlı Devleti'nin barış halinde Boğazlardan herhangi

---

[246] Karal, **a.g.e.,** C.:6, s. 86.; Ülman, **a.g.e.,** s. 74.
[247] Erim, **a.g.e.,** s. 303-308.
[248] Cevdet Paşa, **Tezakir (1-12),** (Yay. Haz.: Cavid Baysun)**,** 2. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1986, s.7.; Ülman, **a.g.e.,** s. 74

bir savaş gemisinin geçirilmesine müsaade etmeyeceğine dair kat'i beyanına karşılık dört akid devlet de Babıâli'nin bu kararına uyma sözü verdi[249].

Mısır Sorunu'nun bu şekilde sonuçlanmasıyla İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumak için yaptığı ilk girişim başarıyla sonuçlandığı gibi, Fransa'nın Ortadoğu'ya yerleşmek için yaptığı yeni deneme de başarısız olmuştur[250].

B- Londra Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Konvansiyonu) (13 Temmuz 1841)

1839'da başlayan ikinci Mısır Sorunu, Boğazlar Meselesi'nin bir Avrupa konferansında incelenmesi için Batılı devletlere bir fırsat daha vermiştir. Bu doğrultuda Fransa elçisi tarafından Osmanlı Dışişleri makamına gönderilen habere göre, Avrupa'ca Mısır Meselesi sona erdiğinden, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın kapalılığı hususunun güvence altına alınması için yapılacak konferansa Osmanlı Devleti'nin de katılması için çağrıda bulunularak bu doğrultuda yapılacak bir antlaşmanın Padişah tarafından da onaylanmasının gereği bildirilmiştir[251].

Rusya ise yapılacak konferansa önce karşı gelmiş; "Osmanlı Devleti'ni yüz yıldan beri ölüme sürükleyen Rusya'ya karşı Türklerin gösterdikleri güvensizlik yeniden meydana çıkacaktır. Devletlerin düşündüğü gibi bir teminat, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan beri elde ettiklerimizi elimizle yok etmek olacaktır. Devletler sözde Türkiye lehine, gerçekte Rusya aleyhine taahhütlerle bizi bağlamak istiyorlar. Bunlar meydanda iken biz konferansa gidemeyiz…" diyerek endişelerini dile getirmiştir. Fakat konferansın Rusyasız toplanacağını anlayınca teklifi kabul edip Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığını Avrupa kamu hukukunun bir kaidesi yapma doğrultusunda hareket edecektir[252].

---

[249] Erkin, **a.g.e.,** s. 27-28.
[250] Erim, **a.g.e.,** s. 303-30
[251] **BOA**, **DUİT**, Dosya No:71-1, Gömlek Sıra No: 1.
[252] Bilsel, **a.g.e.,** s.34-35.

Konferansın toplanması için yapılan çağrıya Osmanlı Devleti olumlu cevap vermiş ve Londra'da Boğazlar'ın yeniden yapılanması hususunda bir toplantı tertip edilmiştir. Avrupa devletlerinin katılımıyla Londra'da imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin tasdiknameleri Padişah tarafından incelendikten sonra, kabulüne ait imza seremonisi için Paris Sefiri Reşit Paşa görevlendirilmiş [253] ve akid devletlerin nezaretlerine iletilerek, nezaretlerden gelen kabul ve tebriklerin ardından antlaşmanın resmî geçerlilik süreci başlatılmıştır[254].

13 Temmuz 1841 günü imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi[255] ile belirlenen Boğazlar'ın statüsü 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar devam etmiştir[256]. Londra Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar'ın hukuki rejimini düzenleyen ilk çok taraflı antlaşma (Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya) olması yönüyle ayrı bir önem arz etmektedir. Bu antlaşma Avrupa dengesi çıkarları için bütün üye devletlerinin katılımı ile gerçeklemiştir[257].

Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin giriş kısmında Sultan'ın hükümranlık haklarının ihlâl edilemeyeceği prensibi yeniden ortaya konmuş ve sözleşme üç madde ile sınırlandırılmıştır.

1840 protokolünün dördüncü maddesinin tekrarı niteliğinde olan birinci maddeye göre; Osmanlı barış halindeyken, hangi bayrağı taşırsa taşısın bütün ticaret gemilerinin Karadeniz'e girip çıkması serbest bırakılmış ve Osmanlı Sultanı'na Boğazları yabancı bayraklı savaş gemilerine kapatma hakkı ve zorunluluğu da tanımıştır[258].

İkinci maddede ise; beş büyük devlet (Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya) antlaşma şartlarına yalnız Sultan'a karşı değil, birbirlerine karşı da uyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Böylece Boğazlar, hem Sultan'ın iradesi, hem de beş büyük devletin garantisi altında tarafsız hale getirilmiştir.

Üçüncü maddeye göre ise Âkit devletler, antlaşma şartlarını Babıâli ile karşılıklı anlaşma yolu ile değiştirmeye mezun değildiler. Nihayet rejimin

---

[253] **BOA, DUİT**, Dosya No:71-1, Gömlek Sıra No:3.
[254] **BOA, DUİT**, Dosya No: 71-1, Gömlek Sıra No: 4.; **BOA, DUİT**, Gömlek Sıra No: 2.
[255] Kocabaş, **a.g.e.,** s. 66-67.
[256] A. Şeref Efendi, **a.g.e.,** s. 302.; Erim, **a.g.e.,** s. 307-313.
[257] Baltalı, **… Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu**, s. 21.
[258] A. Şeref Efendi, **a.g.e.,** s.302.

herhangi bir Âkit devlet tarafından bozulması, bu devleti diğer âkitlerin karşısında bırakıyordu[259].

Aslında bu sözleşmeye kadar Boğazlar'dan geçişi bütün devletler için düzenleyen, uluslararası bir antlaşma yoktu. Bu ise, çeşitli devletlerin sızma hareketlerine sebep oluyor, tehdit unsurları oluşturuyordu[260]. Londra Sözleşmesi, 1809 Anlaşması'ndan sonra Boğazlar'ın kapalılığı ilkesini bu kez kesin olarak idari tasarruf olmaktan çıkartıp uluslararası kural haline getiriyor, Türk Boğazları'nın statüsünün çoklu antlaşmalarla belirlendiği bir devri başlatıyordu. Londra Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan rejim I. Dünya Savaşı'na dek Türk Boğazları için geçerliliğini korumuştur[261].

Osmanlı'nın gitgide zayıflayan durumu ve Rusya'nın artan hevesleri düşünüldüğünde, Boğazlar'ın kapalılığı prensibinin varlığı ve İngiltere tarafından savunulması önemlidir fakat Rusya gibi bir ülkenin Akdeniz'de durdurulması için yeterli değildir. Bu nedenle İngiltere, Osmanlı'nın ancak güçlü olduğu dönemlerde uygulayabildiği "Boğazların Kapalılığı" kuralını sadece savaş gemileri için geçerli olmak üzere yeniden gündeme getirmeye çalışmıştır. İngiltere'nin bu dönemdeki en büyük hedefi, bu eski Osmanlı kuralını, bütün devletler için geçerli olacak uluslararası bir yaptırım gücü haline getirebilmek, aynı zamanda da, Türk Boğazları üzerinde, gerektiğinde Rusya'ya karşı kullanabilecek uluslararası bir denge oluşturabilmekti. Bu ise ancak ve ancak, Avrupa Büyük Devletleri arasında bir ahengin ve görüş birliğinin oluşması ile mümkün olabilirdi. Gerçekten de 1841 Londra Boğazlar Konvansiyonu'na kadar İngiltere'nin bütün girişimleri bu yöndedir. Lord Palmerston'un (Bu dönemde Dışişleri Bakanıdır, daha önce iki defa da başbakanlık yapmıştır) çabalarıyla İngiliz diplomasisi bu dönemde önemli bir başarı kazanmıştır. Barışçı yollar kullanılarak, Boğazlar Meselesi, bir Rus-İngiliz ve Rus-Osmanlı sürtüşmesi olmaktan çıkarılıp, uluslararası bir sorun haline getirilmiş ve bu şekilde Boğazlar üzerinde kurulan uluslararası denge sayesinde; hem Osmanlı Sultanı'nın otoritesi desteklenmiş, hem de, Rusya'nın istediği zaman tek başına hareket etmesi engellenmiştir.

---

[259] Erkin, **a.g.e.,** s. 28-29.
[260] Yurdusev, **a.g.m.,** s.564.
[261] İnan, **a.g.e.,** s. 13-14.

Sonuç itibariyle, 1841 Antlaşması ile uluslararası bir nitelik kazanan Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı kuralı, Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarını, Boğazlar'ı ve İstanbul'u olası bir Rus saldırısından korumayı mümkün kılmış ve aynı zamanda da Rusya'nın Karadeniz Filosu'nu Akdeniz dışında tutarak, İngiltere'nin de Hindistan'a bağlanan imparatorluk yollarındaki güvenliğini sağlamıştır[262]. Bu antlaşma yalnızca Rusya'yı güneyden gelecek düşmanlardan korumakla kalmıyor, diğer güçler de Boğazlar yoluyla Akdeniz'e çıkacak Rus donanmasından korunmuş oluyordu[263].

C- Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (30 Mart 1856)

Şüphesiz Londra Boğazlar Sözleşmesi, Avrupa'nın Rusya'nın önüne koyduğu ilk engel değildir. Bu dönemde Çar I. Nikola'nın ifadesiyle "Hasta Adam'ın mirasının dostça paylaşılması"[264] yönündeki faaliyetlerin yanı sıra Rusya'nın politikası; bütün Slavları Osmanlı Devleti ve Habsburg İmparatorluğu'nun harabeleri üzerinde, merkezi İstanbul olmak şartıyla bir Slav devleti kurmak olarak tanımlayabileceğimiz "Panslavizm" ekseninde şekillenecektir[265]. Ancak burada belirtmek gerekir ki, Rus Panslavizminin amacının, bütün Slavları Rusya'nın hegemonyası altına koymak ve Slavları Ruslaştırmak olduğu açıktır. Bu bağlamda Panslavizm, Rus tarihçisi Pogodin tarafından şöyle ifade edilmektedir:

1- Türkler Avrupa'dan kovulmalıdırlar.

2- Slavlar mutlaka Türk ve diğer milletlerin hâkimiyetlerinden kurtarılmalıdırlar.

3- Rusya, Avrupa'da üstün bir duruma çıkarılmalıdır.

---

[262] Yurdusev, **a.g.m.,** s566.

[263] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev.: Mehmet Harmancı), C.:2, Birinci Baskı, E Yayınları Tarih Dizisi, Doğuş Matbaası, İstanbul 1982, s. 89.

[264] Arnold J. Toynbee, **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev.: Kasım Yargıcı), Birinci Baskı, Milliyet Ltd. Şti. Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1971, s. 27

[265] Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Hans Kohn, **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çeviren. Agah Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 3. Baskı. Ankara, 1991.

4- İstanbul Patrikhanesi'nin mevkii yükseltilmeli ve Ortodoks Kilisesi'ne layık olduğu önem verilmelidir[266].

Nitekim Rusya, Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden kısa bir zaman sonra savaş hazırlıklarına başlayacak, Çar I. Nikola Ortodoksların koruyuculuk sıfatı ile Eflak ve Boğdan'a girecektir. I. Nikola, harekâtına dini görüntü vermek isteyerek 23 Haziran 1853'te Prut Nehri'ni aşmış ve Osmanlı topraklarına girmiştir. Bir Avrupa savaşını önlemek isteyen Avusturya'nın barış çabaları da netice vermemiş, 4 Ekim 1853 günü Osmanlı Devleti Rusya'ya resmen savaş ilân etmiştir[267].

Kırım Harbi'nin esas sebebi, Rusları Boğazlar'dan uzaklaştırmaktır. Avrupa'nın Büyük Devletleri, İstanbul'u Ruslara bırakmaktansa, savaşmayı tercih etmişlerdi. Bu sırada Sadrazam olan Mustafa Reşit Paşa, bütün olup bitenler karşısında, olayların esasını ortaya koyarcasına; "Devlet-i Aliye İstanbul'u değil, İstanbul Devlet-i Aliye'yi koruyor!" sözlerini sarfedecektir[268].

Savaşın başlamasının ardından Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu harekete geçip Rus ordusu komutanı Garçekof'a bir ültimatom vererek Eflak-Boğdan'ı boşaltmasını istemiş, Rusların ültimatomu reddetmesi üzerine Türk ordusu Küçük Eflak'ı ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti bu savaşta Balkanlarda ve Kafkaslarda olmak üzere iki cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Savaş devam ederken İngiliz ve Fransız donanmaları Osmanlı Devleti'ne destek olmak amacıyla Çanakkale Boğazı önündeki Beşiğe Koyu'na gelmişlerdi. Rusya ise İngiltere ve Fransa'nın bu hareketini protesto etmiştir. Osmanlı filosu savaşın ilerleyen günlerinde Batum'a savaş ve gıda maddesi götürürken fırtına sebebiyle Sinop Limanı'na sığınmış, Rus Amirali Nahimof Osmanlı filosuna baskın düzenleyerek 30 Kasım 1853 günü şehri topa tutmuş ve gemileri ateşe vermiştir[269].

Sinop felaketi üzerine İngiltere ve Fransa savaşta kesin olarak Osmanlı tarafında yer almaya karar vermiştir. Çünkü Rusların Osmanlı donanmasına vurduğu darbe Boğazlar'ın emniyetini de tehlikeye düşürmüştü. Böylece

---

[266] Kohn, s. 8.
[267] Karal, **a.g.e.,** C.: 4, s. 233-234.; Cevdet Paşa, **a.g.e.,** s. 23.
[268] Bilsel, **a.g.e.,** s. 31.
[269] Karal, **a.g.e.,** C.: 4, s. 29-31.

Rusya'ya karşı 12 Mart 1854'te İngiltere, Fransa ve Osmanlı arasında bir ittifak antlaşması yapıldı. İngiltere ve Rusya Osmanlı topraklarının bütünlüğünü sağlamak için kara ve deniz kuvvetlerini göndermeyi kabul ettiler. Babıâli de Rus tehlikesini bertaraf etmek için İngiltere, Fransa ve Sardunya donanmalarına Boğazlar'ı açmıştır[270].

24 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa resmen Rusya'ya savaş ilân etmiştir. Müttefikler ile savaş Kırım ve Baltık Cephesi'nde de başladı. 1854 yılında Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş şiddetlendi ve 1854 yılının Mayıs ayında İngilizler ve Fransızlar Gelibolu'ya büyük kuvvetler çıkardılar. Eflak ve Boğdan'ı boşaltmayı başaran Osmanlı askerleri Rusları geri püskürttü. Burası geçici olarak Avusturya'nın himayesine bırakıldı. Rusya'yı barışa mecbur etmek için müttefik orduları 13 Eylül 1854'te Kırım'a asker çıkardılar ve Ruslar da Kafkas Cephesi'nde Doğu Beyazıt'ı ele geçirdiler.

Savaş esnasında Rusya her ne kadar Müttefiklerin çevreleme ve kısıtlama politikasını kabul etmeyeceğini her defasında beyan etse de Karadeniz'deki mevcut gücünü artıramamıştır. Özellikle Sivastopol Kalesi'nin 1855'te müttefikler tarafından ele geçirilmesi, Boğazlarla ilgili diplomasiyi tekrar gündeme getirerek barış müzakerelerinin açılmasına yol açmıştır. Müzakerelerdeki tartışmalar esnasında en nazik konu, gene Boğazlar ve Karadeniz meselesidir.

Rusya Karadeniz'deki donanmasını tahdit etmek, istihkâmlarını ve tersanelerini kaldırmak veya yabancı kuvvetlerin bu denize girmesini kabul etmek şıklarından hangisinin kendisine daha az zararlı olacağını tartarak bir karara varmaya çalışmış; Prens Gorçakof, 1855'te toplanan Viyana Kongresi'nde ikinci şıkkın Rus politikası için daha avantajlı olacağını ileri sürmüştür. Rus projesine göre Padişah bütün savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine müsaade edebilecek, olağanüstü hallerde bunu değiştirebilecek, harpte bulunması veya başka devletler arasındaki harbin kendi emniyetini tehdit etmesi halinde geçişi kaldırabilecektir. Rusya Boğazlar'ın bütün savaş gemilerine açılmasını kabul etmesine rağmen bu teklifi konferans heyetince

[270] Cevdet Paşa, **a.g.e.,** s. 24.

kabul edilmemiş, devletler Karadeniz'in tarafsızlığı hususunda görüş beyan etmişlerdir.

Böylece Fransız ve İngiliz hariciyesi ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen pazarlık ve yazışma trafiği gittikçe artmış, her ülke kendi politik görüşünü kabul ettirme yoluna gitmişti.

Müzakerelerde Fransa devlet temsilcilerinden Nazır Kont Buol tarafından yazılan resmi mektupla Fransız Devleti Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesinin kabul edilmesini önermiştir. Buna göre:

"1- Karadeniz tarafsız olup Rus Devleti'nin ve diğer devletlerin gemileri Karadeniz'de bulunmaz ise Osmanlı'nın bu şartı kabulü elbette ki kendi lehinedir.

2- Barış zamanında savaş gemilerinin Karadeniz'e çıkmamasında Osmanlı Devleti aleyhine bir durum zaten söz konusu değildir. Savaş gemilerinin Boğazlar'ı kullanmaması, Boğazlar'ın güvenliği açısından bilhassa ehemmiyetli olup, Boğazlar'ın güvenliğini bir kat daha artıracaktır. Böylece Rusya'nın Karadeniz'de hiç donanması bulunmayacaktır. Bu ise tamamen Osmanlı'nın lehine olacaktır" diye görüş bildirmişlerdir[271].

Fransız Nazırı, daha önce Boğazlar konusunda 1841 yılında yapılan antlaşmanın üçüncü maddesi hakkında İngilizlerle de Osmanlı Devleti'ne bildirmeden ikili antlaşma gerçekleştirmiş; bu antlaşma neticesinde Karadeniz tarafsızlaştırılıp, bu denize ne Osmanlı donanmasının ve ne de diğer devletlerin donanma ve savaş gemilerinin sokulmaması hususu…" iki devlet arasında bir antlaşma ile karara bağlanmıştır. İki devletin yaptığı antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin donanma ve savaş gemilerinin sokulmaması hususunda ittifak yapılarak, Osmanlı donanma ve savaş gemilerinin de Karadeniz'e çıkmama kararı dahi alınmıştır. Fransız ve İngiliz yetkilileri alınan bu kararların savunmasını ise: "…aslında bu iki devletin verdikleri karar Rusya aleyhine değerlendirilmemelidir. Çünkü Karadeniz'deki Rusya'ya ait limanların tümü ticarî olup, ticaretgâh niteliğindedir. Alınan bu yasaklamadan Rusya'nın ticarî anlamda bir zarar görmeyeceği açıktır. Bu doğrultuda

[271] **BOA, DUİT**, Dosya No: 71-1, Gömlek Sıra No:6.; Baltalı, **a.g.e.,** s.21.

Osmanlı Devleti ile beraber karara varmamız avantaj sağlayacaktır...” ültimatomuyla pekiştirilerek Osmanlı Devleti’nin önüne adeta bir emri vaki ile sunulmuştur. Osmanlı Devleti’ne yapılan bu emrivaki sonucunda Osmanlı sefarethanesinde yapılan yorum ise dönemin dış politika anlayışını yansıtması bakımından bir hayli ilgi çekicidir. Hariciye’nin resmî olmayan ve bağlayıcılığı bulunmayan yorumunda; sonuç olarak aşağıda zikredilen hükümlere varılmıştır:

“..a- Eğer devletlerarasında böyle bir karara varılırsa, Saltanat-ı Seniyye tersanesinin Dersaadetten kaldırılıp, Akdeniz’de bir mahalle nakli ve İstanbul’da Donanma-yı Hümayun bulunmaması veyahut Sefîne-i Hümayun’un adedinin kısıtlanması veya ortaya konulmaması;

b- Veyahut, saltanatın Karadeniz sahillerinde olan mülküne ve Enderun memalikine asker sevkiyatını mümkün kılabilmek şartıyla suret-i mezkur (zikredilen şey) kabul buyrulur ve bu şartlar diğerlerine tercih edilebilir”[272].

Şüphesiz Boğazlar, üzerinde hâkimiyet kurulduğu andan itibaren Osmanlı Devleti’nin devamının ve bekasının anahtarı ve simgesi olagelmiştir. Bu yüzyılda hariciyenin tavsiye etmiş olduğu aczin ifadesi sayılacak bu karar ise; dış politikada artık yönlendirme ve yönetme devrinin Osmanlı tarafından terk edildiğinin, mevcut durumdan zarar görmeden en iyi seçeneği seçme, tabiri caizse zevahiri kurtarma tavrının ağır bastığı görülmektedir. Bu ise Osmanlı’nın ileriki yüzyılda daha fazla mukim olamayacağını ispat eder gibidir.

Hariciyenin bu tavrına rağmen Payitaht donanma ordusunun tahliyesinin bir lakırdıdan ibaret olup asla kabul edilemeyeceği yönünde görüş bildirmiştir.

“Rusya yapılan teklifi kabul etmezse; karşı tarafın teklifi makbul olmayıp, kırılacaktır. Rusyalılar bu antlaşmaya dâhil olmayıp, daha önce beyan edilen Karadeniz’deki savaş gemilerinin tahdidini kabul ederlerse bu konudaki teferruata bilahare karar verilecektir. Bu şık üzerinde Osmanlı

[272] **BOA, DUİT**, Dosya:71-1, Gömlek:6.

Devleti, Fransa ve İngiltere devlet murahhaslarının fikirleri mutabıktır. Hariciye Nazırı olan Ali Paşa Hazretlerinin Fransa devleti umur-ı ecnebiye nazırı olup önce Londra'ya ve Yanya'ya azimet etmiş olan Mösyö Dö Lonır cenabıyla görüşülerek:

1- Karadeniz'in tarafsız hükmüne konulup, orada ne Rus Devleti'nin ve ne de diğer devletlerin savaş gemilerinin bulunmaması ve saltanat-ı seniyye donanmasının dahi Karadeniz'e çıkmaması hükmünü savunmasının ardından aynı gün Kont Buol cenapları sefarethaneye gelerek, Rusya'nın Karadeniz'in bi-taraflık meselesini kabul etme ihtimali olmadığını, ancak bunu kabul etmese de aksini gerçekleştirmek için savaşa girmeyeceğini de beyan etmiştir…"[273].

Rusya'nın bu konudaki tercihi Karadeniz'deki gemi sayısının kısıtlanması olarak belirmiştir. Rusya, Karadeniz'in bi-taraflılığını[274] Avusturya Devleti tarafından da kabul edilmeyeceğini beyan ederek, mevcut yapılanmaya karşı bir duruş sergilemiştir.

Karadeniz'in tarafsızlığı hususunda Kont Buol ve Baron Bourqueney ile aralarında düzenledikleri Protokol'ün redaksiyonu müttefikler arasında yeniden şiddetli tartışmalara yol açtı. Özellikle İngiltere hükümeti kullanılacak terimler üzerinde Avusturya ve Fransa hükümetlerine tarizde bulundu. 26 Kasım'da İngiltere Karadeniz'in tarafsızlığına dair önerinin kabul edilmesini istedi. Bu tarafsızlığı Türkiye ile Rusya arasında yapılacak bir antlaşmaya bağlamak yeterli değildi. Sonuçta Londra'nın Karadeniz'in tarafsızlığı hakkında temel koşulunun, bütün delegeler tarafından imza edilecek olan genel bir anlaşma içerisine alınması ve bunun tarafların rızası alınmadan değiştirilmesi hakkındaki isteğinde kararlı olması, bu görüşün müttefikler arasında da kabul edilmesine yol açtı[275].

Süren bu müzakerelerin ardından barış, Paris'te 30 Mart 1856'da imza edildi. Barış Antlaşması 34 maddelik Boğazlar!a dair bir sözleşme ve sahil

---

[273] **BOA, DUİT**, Dosya:71-1, Gömlek:6.
[274] Karadeniz'in tarafsızlığının yanında, Besarabya'da bir miktar arazinin Rusya'nın elinden alınması, Rusya'nınTuna Nehri'nden tebîd edilmesi, Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki hakkından vazgeçmesi gibi hususlar da tartışılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cevdet Paşa, **a.g.e.,** s. 66.
[275] Baltalı, **a.g.e.,** s.21.

sahibi devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemilerine dair ikinci sözleşmeden ibaretti[276].

1856 Boğazlar Sözleşmesi 1841 Londra Sözleşmesi'nin aynen tekrarı idi. Eski metne ilaveten yeni metinde, devletlerden her birine Tuna Nehri ağzında polis vazifesini görmek üzere Karadeniz'e iki küçük gemi geçirmeleri için ruhsat veriliyordu. 1856 Boğazlar Sözleşmesi'nde kararlaştırılan asıl manalı değişiklik, Karadeniz'in tarafsızlaştırılması ve Osmanlı Devleti haricindeki tüm savaş gemilerine kapanması prensibi idi[277]. Bu prensiple ilgili 11. maddenin şu hükmü içeriyordu: "Karadeniz tarafsız hale getirilmiştir. Karadeniz, bütün milletlerin ticarî filolarına açık olup; gerek sahil sahibi devletlerin, gerek herhangi bir devletin savaş bayraklarına kesinlikle ve ebediyen kapalı kalacaktır". 13. madde ise 11. maddeyi tamamlar ve kuvvetlendirir bir mahiyet arzetmekteydi: "11. madde gereğince Karadeniz tarafsızlaştırıldığına göre, Karadeniz sahillerinde askeri-bahri tersanelerin muhafazası veya tesisi hem lüzumsuz, hem de sebepsiz bulunmaktadır; bu itibarla Majeste bütün Rusyalıların İmparatoru ve Majeste Sultan bu sahillerde hiçbir askeri-bahri tersane kurmamayı ve bulundurmamayı taahhüd eder."[278].

Bu haliyle Karadeniz, Osmanlı ve Rus gölü olma özelliğini kaybediyor, bir "Avrupa gölü" haline geliyordu. Rusya, kendi evinin avlusuna tardedilmişti[279].

Bu antlaşma Osmanlı Devleti sınırları içinde sevinçle karşılanmış[280], Rusya'nın tek başına bir çıkar elde etmesine ve Boğazlar sahip olmasına engel olmak için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü, Batılı devletlerin garantisi altına alınmıştır.

Bu antlaşma, her ne kadar Rusya'nın yeniden Osmanlı Devleti'ni denizden tehdit etmesini önlemesine yardımcı olacaksa da, asıl amacı İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarını korumaktı[281]. İngiltere, Rusya'nın

---

[276] Paris Antlaşması'nın metni için bkz.: **Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)**, (Editör: Yusuf Sarınay), T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nr: 84, Ankara 2006, s. 66-79.
[277] Bilsel, **a.g.e.,** s.35.
[278] Erim, **a.g.e.,** s. 347
[279] Piton, **a.g.e.**, s. 27.
[280] **Osmanlı Belgelerinde Kırım…,** s. 79-80.
[281] Tukin, **a.g.e.,** s. 282-283.

Karadeniz'deki deniz gücünü ve askeri varlığını yok etmeye ve dolayısıyla, Boğazların kapalılığı kuralını güçlendirmeye çalışmıştır[282].

Paris Sözleşmesi, Büyük Petro'nun tasarladığı "Hasta Adam"ın ölümünü çabuklaştırma ve verasetini açtırma politikasını uygulamak hususundaki Rus planlarına karşı, Türk-İngiliz-Fransız koalisyonunun zaferini teyit etmiştir. 1841 Sözleşmesi ile kurulan denge, Rusya aleyhine bozulmuştur ve Karadeniz'in tarafsızlaştırılması uluslararası hukuka bir yenilik getirmiştir.

1853-1856 Kırım Savaşı da, Osmanlı Devleti ve Boğazlar'ın bu statüsünü zorla değiştirmek isteyen Rusya'ya karşı mevcut düzeni koruma amacıyla yapılmıştır. Savaşın sonunda imzalanan Paris Antlaşması'nda da 1841 Londra Sözleşmesi'nin hükümleri teyit edilmiş; Karadeniz de silâhsızlandırılarak savaş gemilerine kapalı duruma getirilmiştir. Bu ise Boğazlar konusunda Rusya'nın karşılaştığı en ağır şartlardandır. Bu savaşın; Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere kapalı kalma düşüncesinin temel bir Rus dış politika hedefi[283] haline gelmesinde büyük etkisi olmuştur[284].

Nitekim Rusya Paris Antlaşması'nın ardından antlaşma kararlarına uymuş, hatta Karadeniz'de 6 bin kıtalık gemi bulundurma hakkı olduğu halde sayı artırımı hususunda Osmanlı Devleti'ne şimdiye kadar herhangi bir yaptırımda bulunmadığını resmi bir dille ifade etmiş ve Paris Muahedesi'ni imza eden devletlere tâbi kalarak, antlaşma dışına çıkmama titizliğini gösterdiğinin altını çizmiştir[285].

---

[282] Yurdusev, **a.g.m.,** s566.

[283] Rusya, Avrupa siyasetinde kuvvetli bir rol oynamaya başladığı günden beri Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmeyi ana siyaset prensibi olarak kabul etmişti. Bu prensibi gerçekleştirmek için de devletlerarası münasebetlerin oluşturduğu imkânlara göre kullanmak üzere üç yol tutmuştu. Birinci yol, Osmanlı topraklarını Rus İmparatorluğuna katmak, ikinci yol imkân dâhilinde aynı toprakları alakalı Avrupa devletleriyle paylaşmak; üçüncü yol da Osmanlı arazisi üzerinde muhtar veya müstakil devletler kurulmasını sağlamak ve bu devletleri günün birinde, kendi himayesi altına almak. 1856'da Paris Antlaşması'nı imzalamakla Rusya, Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmek emelinden vazgeçmiş değildi. Ancak, bu antlaşmayı imzalamış olan büyük devletler Osmanlı Devleti topraklarının bütünlüğüne riayet etmeyi taahhüt etmiş olduklarından, Rus politikası birinci ve ikinci yoldan gitmek suretiyle emeline ulaşmak imkânları kalkmış görünüyordu. Bununla beraber üçüncü yol henüz açıktı; bu sebepledir ki, Ruslar 1856'dan sonra Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesine dayanarak, Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan tebaanın avukatlığını tekrar üzerlerine aldılar. Bkz.:(Karal, **a.g.e.,** , C.: 6, s. 15).

[284] Shaw, Kural Shaw, **a.g.e.,** s. 239.; Mehmet Hasgüler-Bülent Uludağ, "Boğazlar Sorunu ve Türk Dış Politikası Yazı Serisi 1- Boğazlar'ın Tarihteki Önemi", **Siyah Beyaz**, 22.09.1997.

[285] **BOA, HR.SYS.,** Dosya No:205, Gömlek No:66.

Paris Antlaşması Karadeniz'deki hâkimiyet alanının sınırlanmasına razı olan Osmanlı Devleti'nin kısa soluklu rahat bir nefes almasını sağlamışsa da bu barışın uzun süre devam ettirilemeyeceği aşikârdır. İngiltere ve Rusya uluslararası antlaşmalarda karşı karşıya gelip pazarlık için kapışsa da Osmanlı Devleti'nin parçalanıp paylaşılması, İstanbul'un bağımsız bir il haline getirilmesi, Rumeli'den Osmanlı idaresinin tahliyesi gibi Osmanlı'yı bizzat alakadar eden pek çok konuda hemfikirdirler[286]. Bu iki devleti karşı karşıya getiren husus, Osmanlı'nın mirasının paylaşımı hususundaki muhalefetlerinden başka bir şey değildir. Paris Antlaşması'nda Rusya, antlaşma şartlarına uyduğunu ifade etse de dış politikada dengelerin değişeceği izlenimi dünya kamuoyunda ağırlık kazanmaktadır ve böyle bir ortamda antlaşma şartlarının değişme beklentisi hâkimdir . Pozisyonunu değiştirmede sabırsız bir Rusya'nın ise ilk önce adım atmak istediği coğrafya tamamen Osmanlı coğrafyası ve anahtarı da Boğazlar'dır. Artık bu yüzyılda devletler Osmanlı üzerinden birbirlerine diplomasi uygulamaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin İngiliz çıkarları doğrultusunda toprak bütünlüğünün kısmî korunma prensibi farklılaşana kadar Rusya bu hayali için uygun zamanı bekleyecek; İngiliz çıkarları ile kendi diplomasisinin kesiştiği anda dış politikadaki temel taşlar Osmanlı aleyhine tamamen değişecektir.

Nitekim Karadeniz'in tarafsızlığı ancak 15 yıl devam edecek, 1870 Fransız-Prusya harbi sonunda, Fransa'nın yenilmesi üzerine dengeler yine değişecektir.

D- Londra Boğazlar Sözleşmesi (13 Mart 1871)

Paris'te altı Avrupa devleti ile Babıâli arasında imzalanan ve getirdiği sınırlamalar yüzünden Rusya'yı Karadeniz'de donanmasız bırakan antlaşmanın ömrü uzun olmadı. Uluslararası sahneye hükmeden Bismarck, Rusya'nın görüşlerini benimsemişti.

Rusya Paris Antlaşması şartlarına uyacağını taahhüd ettiyse de, antlaşmanın imzalanmasından henüz bir sene geçmişken, savaş gemilerini

[286] **BOA, HR.SYS.**, Dosya No: 206, Gömlek No: 30.

Karadeniz'den geçirmeye teşebbüs etmiş; Rusya'nın bu hareketi Avusturya'nın Osmanlı'yı ihtarına sebep olmuş; Osmanlı'nın Boğazlar'dan yabancı gemi geçirmeme yetkisini kullanması ve bunu Rusya başta olmak üzere diğer devletlere de hissettirmesinin lüzumu hakkında, görüş bildirilmiştir[287].

1870 yılındaki Fransa-Prusya Savaşı'nın yarattığı siyasi boşluktan yararlanan Rusya, 31 Ekim 1870'te Paris Antlaşması'nın imzacılarına birer nota göndererek çıkarlarına aykırı olduğuna inandığı Karadeniz'in tarafsızlığı ilkesine artık riayet edemeyeceğini bildirdi. Rusya 1856'da yapılan antlaşmanın ardından antlaşma maddelerinden bazılarını ihlal etmiş, bunu da antlaşma metninde var olan 'ta'mir' yani değiştirmeye açık olan hükümler maddesine dayanarak yapmıştır. Yani Rusya Devleti bu maddeleri kabul etmeyip, antlaşmayı delmesinin gerekçesini; 'Zamanın geçmesiyle beraber, şartların değişmesinden hasıl olan ihtiyaçlarının karşılanması ve bu denizde elzem olan nakliyat için Karadeniz'i kendilerine sınırlandıran antlaşma hükümlerinin, devletin ihtiyacı doğrultusunda daha derin ve geniş olarak kullanma ihtiyacı'ndan doğduğunu beyan ederek ilân etmiştir. Bu durum ise halihazırda tüm antlaşmaya imza atan devletler nezdinde usule aykırı olduğu için, 1856'da imza edilen antlaşmanın hakikaten tekrar gözden geçirilmesinin şart olduğu ilgili devletler nezdinde ilân edilmiştir. Ayrıca Rusya, bu sebeplerden dolayı antlaşmanın tekrar gözden geçirilmesinin ve yapılacak değişikliklerin barışı sağlamaya yönelik olduğunu ve bu değişiklikler gerçekleşirse ancak barışın sağlanabileceğinin altını çizerek yapılacak bir tadilatın "zorunluluk" olduğunu ifade etmiştir[288].

İlgili devletler, yürürlükte bulunan bir antlaşmanın tek taraflı feshi olarak telakki ettikleri Rus kararını şiddetle protesto ederek müzakerelere başlamışlardır.

Londra Meclisi'nin birinci toplantısında devlet temsilcileri tarafından verilen mülakat ve bu mülakatlar hakkında gerçekleşen müzakerelere dair olan belgelerin Sadaret'e sunulmasının ardından uzun süren diplomatik müzakereler başlatılmıştır.

---

[287] **BOA, HR.SYS.,** Dosya No: 205, Gömlek No: 66.
[288] **BOA, DUİT**, Dosya: 71-1, Gömlek:34.

Birinci toplantıda alınan kararlara gelince: Bu kararname Fransız temsilcisi Mösyö Jul Frederik dönene kadar bekletilmiş; Rusya Sefiri Mösyö Brunnow'nin önerdiği mukavele, İngiliz Lord Granwi ile anlaşılarak imzalanmıştır. Diğer devlet temsilcileri ise her biri kendi isteklerini açıklayan niyetleri nutuk irad etmek suretiyle açıklamışlardır. Prusya, Paris Antlaşması'nın Karadeniz'e gemilerin geçişi hakkındaki maddesinin yeniden gözden geçirilmesi için Rusya Devleti'nin önerisini gündeme taşımıştır. Bu teklife göre Karadeniz'e sahildar olan iki devlet (özellikle iki büyük devlet kastedilmiştir ki; bunlardan biri Rusya diğeri ise Prusya'dır) Osmanlı Devleti'ne ihtar ile antlaşma şartlarının kendi bağımsızlıklarına uygun olmadığı hatırlatılmış ve irad edilmiştir. Bu antlaşmanın şartlarında gerçekleşmesi mümkün olan bir tadilat söz konusu olduğunda "…antlaşmaya katılan ve imza atan devletlerin hepsinin onayı olmaksızın bu antlaşmanın şartları değiştirilemez..." kaydı konulduğundan[289] antlaşma Osmanlı Devleti'nin önüne apar topar getirilmiş ve diğer devletlerin aksine Osmanlı'yı doğrudan ilgilendiren böylesine hayatî bir mesele hakkında Devlet-i Aliyye'nin haberi ve müsaadesi olmadan karar alınarak, Osmanlı bu antlaşmayı imzalamaya mecbur bırakılmıştır.

Böyle bir oldubitti önünde eğilmekten başka çare bulamayan Osmanlı, uzun diplomatik müzakerelerin ardından 13 Mart 1871'de tarihe "Londra Boğazlar Sözleşmesi" olarak geçen, dokuz maddelik belgeyi imzalamıştır[290].

Yeni antlaşmanın 2. maddesine göre; "31 Mart 1856 sözleşmesiyle tespit edilen Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın kapalı tutulması prensibi yürürlüktedir ve Babıâli'nin 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması hükümlerinin icrasını korumak için lüzum görmesi halinde, Padişah hazretlerinin barış esnasında Boğazlar'ı dost ve müttefik devletlerin savaş gemilerine açması yetkisi de mahfuzdur". İki aylık tartışmaların mahsulü olan uzlaşma metni Boğazlar'ın kapalı tutulması hakkında âkit devletlerin arasında ortak taahhütlerin prensibini muhafaza ediyordu. Buna mukabil, 1871 Antlaşması barış esnasında Karadeniz'in tarafsızlığını kaldırmıştır. Antlaşmanın 3.

[289] **BOA, DUİT**, Dosya No: 71-1, Gömlek Sıra No: 34. EK-1
[290] Erim, **a.g.e.,** s. 369-371.

maddesine göre, Karadeniz eskisi gibi, bütün milletlerin ticaret gemilerine; dost ve müttefiklerin devletlerin savaş gemilerine açık olacaktır[291].

1871 Antlaşması, Karadeniz'in tarafsızlaştırılması prensibinden kurtulan Rus diplomasisi için bir başarı kaydetmiştir. Ancak Rus diplomasisinin stratejisinde, Boğazlar meselesinde her kazanılan başarının, yeni kazançlara bir sıçrama tahtası teşkil ettiği ölçüde değer taşıdığı malumdur.

Sözleşme ile Karadeniz'in tarafsızlığı ortadan kaldırılırken Boğazlar'ın kapalılığı prensibi teyit edilmiş, ama Babıâli'nin müttefiklerinin barış zamanında da Sultan'ın izni ile Boğazlar'dan savaş gemisi geçirebilecekleri kabul edilmişti. Böylece Osmanlı Devleti 1841 ve 1856 anlaşmalarıyla Mehmet Ali ayaklanması sırasında olduğu gibi koz olarak kullanarak kısıtlamalardan büyük ölçüde kurtulmuştur.

1871'de Londra'da yapılan yeni düzenleme ile Rusya sınırlamadan kurtulmuş, bu durumu dengelemek amacıyla da Osmanlı Sultanı, müttefik olan ülkelerin savaş gemilerine gerektiği zamanda Boğazlar'ı açabilme yetkisi tanımıştır. Bu şekilde oluşan yeni statü, 1. Berlin Antlaşması ile de teyit edilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar uygulanmıştır.

[291] Bilsel, **a.g.e.,** s.36.

E- Berlin Antlaşması'ndan I. Dünya Savaşı'na Kadar Olan Süreçte Türk Boğazları (1878-1914)

19. yüzyılda Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı topraklarını paylaşma hususunda kendi aralarında ihtilafa düştükleri görülmekteydi. Özellikle İstanbul'a bir diğerinin hâkim olması fikrine hiçbiri yanaşmıyordu. Bu yüzyılda bu üç büyük devlet, Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar kuvvetler dengesi ilkesi içinde Osmanlı Devleti'nin yaşamasına razı olmuşlardı. Öncelikle Rusya söz konusu olduğunda, İngiliz stratejistleri, Hindistan'ın savunmasının Türk Boğazları'nda ve Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarında başladığını varsaymışlardır[292].

İşte bu amacın mümkün olabilmesi için, iki önemli şartın gerçekleşmesi gerekmiştir: Bunlardan birincisi, Boğazlar'ın kontrolünde dost bir ülkenin varlığı; ikincisi ise, Boğazların gerçekten bir "bariyer" olma özelliğini kazanabilmesidir. Fakat her iki şartın da gerçekleşmesinde çok ciddi bir engel bulunmaktadır ki, o da giderek Osmanlı'nın daha güçsüz bir hale gelmesi ve varlığının herkes tarafından tartışılır olmasıdır. Bu durumun doğurabileceği sonuçlar, Osmanlı'nın daha hızlı bir biçimde parçalanması ve dolayısıyla, Boğazlar'ın kontrolünün bir başka devletin eline geçmesidir. Oysa ki İngiltere bu dönemde, Akdeniz'deki güç dengesini bozabilecek yeni bir güç odağı istememektedir. O halde yapabileceği bir tek şey vardır; mümkün olduğunca Osmanlı'nın devamını desteklemek. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması ve varlığının devamı prensibi; bu dönemde İngiltere'nin Türk Boğazları ile ilgili politikalarının en temel prensiplerinden birisini oluşturmuştur [293].

19. yüzyılın son çeyreğinde deniz trafiğini ve siyasal dengeleri değiştiren Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Hindistan yolu İngiltere'ye yakınlaşmış; Avustralya ve Çin gibi büyük ülkeler ticaret âlemi için yeni

---

[292] İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerstone (1830-41, 1846-1851) Akdeniz'in İngiliz çıkarları için savunulmasının İstanbul Boğazı'ndan başladığını ileri sürerken, Çar I. Nikola (1825-1855)'nın diplomatları da 1829 Edirne Antlaşması'ndan hemen sonra Tuna Nehri'ni geçerek İstanbul'a doğru yürümekte direnmenin faydasından çok giderilmesi mümkün olmayacak zararlara yol açacağı fikrinde birleşmişlerdi. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Kalite Matbaası, Ankara 1976, s. 5-9.; Kocabaş,**a.g.e.,** s.67-69.; Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),** Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:73, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970, s. 61. Vd.).

[293] Yurdusev, **a.g.m.,** s563.

dolaşma yerleri olmuştur. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Akdeniz'deki İngiliz çıkarları için artık Boğazlar'da değil; güçlü bir donanma ile Malta ve Kıbrıs suları arasında savunma ihtiyacı doğmuştu. Bu yüzden 1840-56 yılları arasında İngiltere diplomasisinde etkin olan Palmerstone'un kuvvetler dengesi prensibi değişmiştir[294].

Bu yıllarda özellikle Türk Boğazları'nın da ele geçirilmesi adına Balkan milletlerinin milliyet duygularının uyandırılmasında, Rus teşvikiyle cesaretlenmelerinde Rusların önemli çıkarlarının olduğu bir gerçektir. Ayrıca Rusya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Balkanlarda çıkabilecek ayaklanmalar karşısında Osmanlı Devleti'ne karşı aralarında gizli anlaşmalar yapmıştır[295]. Bosna-Hersek'te 1 Ağustos 1875 tarihinde başlayan isyan hareketi yayılmakta ve ertesi yıl bütün Balkanları alevlerle sarmakta gecikmedi. Kırım Savaşı'ndan yenilgi ile çıkan Rusya, Akdeniz'in bekçisi İngiltere'yi tarafsız kalmaya mecbur kılan sebeplerden faydalanmış, Balkanlardaki amansız rakibi Avusturya-Macaristan ile de gizli bir antlaşma yaparak Bulgaristan üzerinden İstanbul'a yürümeye kalkışmıştır. (24 Nisan 1877). Rus Genel Kurmayı en çok üç ay içerisinde Osmanlı Devleti'nin başkentine varacaklarını hesaplamışsa da, sonuç hiç de planladığı gibi çıkmamıştır. Gazi Osman Paşa ve askerlerinin müdafaası, Rus ordusunu 19 Temmuz 1877'den 10 Aralık 1877'ye kadar Pilevne önünde kilitlemişti. Ancak Romen takviyeleri alan Ruslar, ilerlemeyi sürdürerek, Plevne'yi ele geçirmiş, bunun üzerine savaşı kaybedeceğini anlayan Osmanlı Devleti, İngiltere'den donanmasını Türk karasularına göndermesini istemişse de beklenen cevap hemen alınamamıştır. Rus ordularının ilerlemeyi sürdürerek İstanbul ve Boğazlar'ı tehdit etmesinin ardından Osmanlı Devleti, 8 Ocak 1878'de ateşkes akdi için Rus Başkomutanlığı'na müracaatta bulundu. Buna rağmen Rus ilerleyişi durmadı ve Ruslar Filibe ve Edirne'yi işgal etti. Böylece 31 Ocak 1878 tarihinde

---

[294] Başbakan Disraeli (1874-1880) '93' Osmanlı-Rus Savaşı'ndan faydalanarak Akdeniz'in anahtarı olarak tanımladığı Kıbrıs Adası'nda değerli bir üsse sahip olmuştur. (Bkz.: Tekin Kurat, a**.g.e.,** s. 5-9).

[295] Bunlardan birincisi, 8 Temmuz 1876 tarihinde Reichstadt'ta yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasında cereyan etmekte olan harbe her iki devlet de müdahale etmeyeceklerini beyan etmiş, eğer vaziyet değişirse karşılıklı istişare ederek hareket edeceklerinin teminatını vermişlerdir. Yine Balkanlarda tahaddüs edebilecek vaziyete dair Rusya ile Avusturya arasında ikinci bir anlaşma 1877 yılında Budapeşte'de imzalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Sıtkı Baykal, "93 Harbinde Tavassut ve Sulh Şayiaları", **Belleten**, C.: 5, S.: 17-20, Ankara 1941, s. 371).

akdedilen ateşkes hükümleriyle bir miktar Rus kuvveti Ayastefanos'a gönderildi. Artık Rusya'nın, tarihi gayesini gerçekleştirmesi için sadece birkaç adım atması yeterliydi [296].

Rusya'nın bu ilerleyişi İngiltere'yi telaşlandırmış, 15 Şubat 1878'de Sultan'ın geçiş hakkındaki menfi cevabına kulak asmadan, filosunu Marmara'ya sokmuştur. Ruslar da bu harekete, Gelibolu'ya doğru ilerlemek suretiyle mukabele etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesine izin vermemiş; diğer taraftan da Ruslar İstanbul civarında Ayestefanos (Yeşilköy)'ta duraklamışlardır. Edirne'de başlayan müzakerelerin ardından Ocak 1878'de mütareke yapılmış, 19 Şubat-3 Mart 1878'de ise Ayestefanos (Yeşilköy) Barışı imzalanmıştır.Bu barış ile Osmanlı Devleti'ne çok ağır şartlar yükletilmişti. Buna göre Karadağ, Sırbistan ve Romanya tam bağımsızlıklarına kavuşmuş, Bulgaristan Osmanlı egemenliği altında özerk bir prenslik haline getirilmiş, Bosna-Hersek'in geleceği hakkında Rusya ve Avusturya'nın söz sahibi olacağı kararlaştırılarak, Doğu sınırları Rusya lehine düzenlenmiş ve Rusya'ya tazminat ödeneceği kabul edilmiştir[297].

Ayestefanos Barışının Boğazlar hakkındaki, 24. maddesi şu hükmü içeriyordu: "İstanbul ve Çanakkale Boğazları, gerek barış, gerek savaş halinde, Rus limanlarından çıkan ve bu limanlara giden tarafsız devletlere ait ticaret gemilerine açık bulunacaktır[298].

Ayastefanos'un şartlarını öğrenen İngiltere, dehşete kapılmıştı. İngiltere Rusya'yı Boğazlar'dan uzaklaştırmak için hemen harekete başladı ve bunun için Rusya'ya 1 Nisan'da verdiği notada Ayastefanos Barışı'nı tanımadığını bildirdi. Notada, Karadeniz'in bütünüyle Rusya'nın nüfuz ve hükmüne girdiğinden, Osmanlı Devleti'nin istiklâli bir mefhumdan ibaret kaldığından ve bunun kabul edilemeyeceğinden bahsediliyordu. Avusturya da Ayestefanos Barışı'na karşı çıkmış, İngiltere ve Avusturya ile savaşı göze

[296] Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", **Belleten**, C.: 26, S.: 100-104, s. 567.; Kurat, **Tükiye ve Rusya,** s. 84-85.
[297] Kurat, **a.g.e.,** s. 85-86.
[298] Kurat, **a.g.e.**, s. 87.

alamayan Rusya, Alman Başbakanı Bismark'ın teklifini kabul ederek, mütarekenin tadili için Berlin'de bir konferans toplanmasını kabul etmiştir[299].

Kendi aleyhine gruplaşan Avrupa karşısında, Rusya Ayestefanos Barışı'nın aşırı hükümlerini gözden geçirmekle görevli bir kongre toplanması prensibini kabul etmek zorunluluğunda kaldı. Bismark'ın teklifi üzerine kongrenin Berlin'de toplanması kararlaştırıldı. Burada büyük devletler, kendi aralarında Prusya'nın da desteği ile şu karara varmışlardı: "Rus genişlemesini frenlemenin en iyi yolu Balkanlardaki bazı illerin Avusturya işgaline terk edilmesidir." Yani Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya rakip, diğer devletler lehine yeni bir parçalanmaya maruz bırakılması teklif ediliyordu. Kongrede Büyük Bulgaristan projesi de terkedilmiş bulunuyordu. Kongre 13 Haziran 1878'de açıldı ve Berlin Antlaşması 14 Temmuz 1878'de imza edildi[300].

Ayastefanos Barışı böylece, büyük ölçüde Rusya'nın Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunu kıracak şekilde tadil edildi. Bulgaristan Prensliği üçe bölünerek Rusya Ege Denizi'nden uzaklaştırılmıştır.

Boğazlar Rusya için önem arz ettiği kadar, İngiltere'nin de ticaret yollarının özellikle Hindistan'ın emniyeti için çok önemliydi. Rusya'nın Karadeniz filosunun Doğu Akdeniz'e serbestçe girmesi, İngiliz filosu için büyük bir tehlike ve kriz demekti. Bu yüzden birbirleriyle ilgili olarak üç devlet; İngiltere, Rusya ve Osmanlı, en iyi çözüm olarak, antlaşmanın 63. maddesi ile 1856 ve 1871 tarihli sözleşmelerin değiştirilmeyen maddelerinin yürürlükte olduğunu teyit ederek, barış zamanında Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalı kalması ile Sultan'ın Boğazlar'ın bekçiliğini sürdürmesinde görüş birliğine varmışlardır. Boğazlar'ın kapalılığı, barış zamanında geçerli olacak, savaş zamanında Boğazlar Osmanlı Devleti'nin müttefiklerine açılacaktı. Böylece Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı prensibinin genel bir kural olarak I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yürürlükte kalması mümkün oldu[301].

Berlin Kongresi, İngiltere politikası için bir başarı demekti. İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumuştu. Boğazlar'ın açılıp kapanışının

---

[299] Driault, **Şark Meselesi,** s. 306-307.
[300] Tekin Kurat, **a.g.m.,** s. 567.
[301] Jelavich, **a.g.e.**, s. 14. ; Erim, **a.g.e.,** s. 423.

Padişahın hal ve salahiyeti olduğunu Rusya'ya kabul ettirmek, sırf İngiltere'nin istifadesini temin etmek demekti[302].

İngiltere, Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı topraklarına gösterdiği ilgiyi azaltmış, Salisbury, Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimini isteyecek kadar ileri gitmişti. Ancak İngiltere, bu projede, Berlin Kongresi'nden beri Şark Meselesi'nde ilk defa ortaya çıkan yeni ve kudretli bir unsurun muhalefeti ile karşılaşıyordu. Bu unsur şüphesiz İngiltere'nin İstanbul'da kaybetmeye yüz tuttuğu açıkça görülen değer ve rağbeti, kendisine mal etmek gayretine girişmiş olan Almanya'dan başkası değildi.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı ordusu için ıslahatın en önemli gerekliliklerden biri olduğunu da göstermiştir. Dönemin padişahı II. Abdülhamit, orduda yapılacak ıslahat için Fransa'ya, bir heyet gönderilmesi talebiyle başvurmuş, Fransa'nın isteksizliği sebebiyle Sultan, öteden beri sempati duyduğu Almanya'dan subay getirmek için faaliyete girişmiştir. Böylece Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler, zamanla iktisadi ve ticari sahadan askeri sahada da müttefikliğe doğru ilerleyen bir seyir takip edecektir[303].

Rusya'nın Boğazlar'dan savaş gemilerini geçirmek için 1884'ten sonra yaptığı hemen her teşebbüs, İngiltere'nin tepkisine yol açtı. Yine de Ruslar çeşitli bahanelerle savaş gemilerini geçirdiler ve ticaret gemisi olarak maskelenmiş savaş gemilerinin geçişini engelleyen Babıâli'ye pek çok kez nota verdiler.

Basında ise bu yıllarda Rusya'nın tutumu hakkında birbirine muhalif görüşler vardır. Nouvelle Presse Libre gazetesinde, Rusya'nın 1856 Boğazlar Antlaşması'nı bozmak niyetinde olduğu sık sık dile getirilmiş[304], Temps

---

[302] Piton, **a.g.e.,** s. 32.

[303] Aslında Osmanlı Devleti 18. yüzyıl başından itibaren orduyu kuvvetlendirmek amacıyla eskiden daha çok ve bilinçli bir şekilde Avrupalı uzman ve danışmanlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Başlangıçta bu uzmanların çoğu Fransız ve İngiliz idi. Ancak Fransa'nın Yunan isyanındaki taraflı tutumu ve Cezayir'i işgal etmesi orduda kısa bir süre için Prusyalı subayların tercih edilmesine neden oldu. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı-Fransız münasebetleri düzelince, Osmanlı ordusunun eğitimi ile meşgul olmak üzere tekrar Fransız subayları çağrıldı. 1870'te Fransız-Alman Savaşı patlak verince heyet memleketine döndü. Bkz.: (Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)", **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.: 2, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 1207).

[304] **BOA, HR.SYS.**, Dosya No: 184, Gömlek No:5.

gazetesi ise, Rusya'nın 1856 Boğazlar Antlaşması'nı tanıyıp tanımadığının şüpheli olduğunu, fakat Rusların bu hususta resmî bir teşebbüslerinin olmadığını[305] vurgulamıştır. Bu iki görüş zahiren farklı görünse de her iki haberin de gerçeklik payı vardır. Rusya Paris Antlaşması şartlarına uyacağını resmi bir dille beyan etmiştir fakat fiilen bunu çiğneyecek pek çok icraatı yapmaktan çekinmemiş, diğer devletlerin tepkisini önemsememiş, antlaşma şartlarının değişmesi için resmî bir yola başvurma ihtiyacında bile bulunmamıştır. Nitekim bu tarihlerde Ruslar çeşitli bahanelerle savaş gemilerini geçirdiler ve ticaret gemisi olarak maskelenmiş savaş gemilerinin geçişini engelleyen Babıâli'ye pek çok kez nota verdiler.

Bu arada 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı kontrolü altına alan İngiltere'nin Boğazlar rejimine bakışı değişmeye başlamıştı. Londra, kendi gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçebilmesini, Boğazlar'ın kapalı olmasına tercih etme eğilimine girdi. Bunun doğal sonucu olarak da İngilizler, Boğazlar uğruna ayakta tutmaya çalıştıkları Osmanlı'yı destekleme düşüncesini terk etmeye karar verdiler. İngiltere'nin dış politikasındaki bu değişim, Boğazlar'da uygulanan rejimin de değişikliğe uğramasını gündeme getirmiş, Süveyş Kanalı ile Boğazlar'ın tarafsızlaştırılması bu yıllarda siyasetin gündemine girmiştir[306].

1890'larda ise Türk Boğazları'ndaki hâkimiyet, Rus tehdidinin[307] giderek artması yüzünden kritik bir hal almıştır[308]. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın arifesi sayılan ve tüm dünya devletlerinin askeri, ekonomik ve siyasi hazırlıklar yapıp ülkelerarası ittifakların belirginleştiği bu yıllarda aslında Osmanlı dâhil tüm imparatorluklar da son demlerini yaşamaktadırlar. Osmanlı Devleti birkaç yüzyıldır toprak kaybı ile güç kaybetmektedir ama öyle bir hayatî noktası vardır ki o noktanın zaptının kaybedilmesi yüzyıllardır süren varlığının

---

[305] **BOA, HR.SYS.**, Dosya No: 184, Gömlek No:7.

[306] **BOA, HR.SYS,** Dosya No: 59, Gömlek No: 6.

[307] Ruslar kendi aralarında İstanbul'u "Czarıgrad (Czarın şehri) ismiyle anıyorlardı. Ruslar yüzyıllardan beri kendilerini bu şehrin cazibesinden kurtaramadıklarını, bu hedefe erişebilmek için Boğaz medhalinde bir köprübaşı kurmak fırsatını kollamaktadırlar. Bkz.: (Esad Fuad Tugay, "Rusların İstanbul ve Boğazlar Hakkındaki Gayeleri", **Belleten**, C.: 33, S.: 130, s. 221).

[308] Rusların Boğazlar'a saldırı ihtimali artık günlük basına da yansımaktadır ve çoğu ulusal ve uluslararası yayımda bu tür haberlere sıkça rastlanmaktadır. Nitekim 1894 yılında Allgemenie Zeitung'da çıkan bir habere göre, İstanbul'a ve Boğazlar'a karşı Rusların saldırı ihtimali ve buna karşı tedbir alınması gerektiği konusuna yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (HR.SYS, Dosya No: 27, Gömlek No: 4, Tarih: 09/01/1894).

sonunun ilânı olacaktır. Bu yüzden payitahtın, dolayısıyla Türk Boğazları üzerindeki hâkimiyetin kaybedilmemesi için Osmanlı Devleti de çeşitli plânlar doğrultusunda hareket etmek ve yeni ittifak arayışına girişmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı'nın Almanya ile ilişkileri, daha gerilere uzansa da; ikili ilişkiler daha çok erzak temini ve mühimmat hususunda devam etmiştir. Fakat uluslararası siyasette gelinen noktada Almanya, Osmanlı ile olan münasebetini, ticari bir mahiyet arz etmesinden öte, siyasi bir mahiyete de büründürmeyi istemektedir. Osmanlı hariciyesi ise Nyon hükümeti ile olan alakanın ve yakınlığın ilerlemesinin gerekliliği hususunda hemfikirdir ve her iki devletin siyasi ve askeri açıdan birbirlerine destek ve birbirlerinin müttefiki olmalarının gereği vurgulanmakta; Almanya ile ittifaka yeşil ışık yakılmaktadır[309].

Osmanlı Devleti'nin neden İngiltere gibi bir müttefike karşı Almanya'yı tercih ettiği, tarihî bir problemdir aslında. Her şeyden önce Osmanlı'nın Almanya'yı seçiminin bir tercih mi yoksa bir zorunluluk mu olduğu sorgulanmalıdır. Şüphesiz dış politika açısından düşündüğümüzde, Osmanlı'nın tüm dünyanın beklediği büyük savaşa girmemesi mümkün değildir; çünkü savaşın gerçekleşeceği fiziki alan ve savaş sonunda hâkimiyeti plânlanan coğrafyanın göbeğinde Osmanlı vardır. İngiltere 19. yüzyılda dış politikasının temel ekseninin yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır ve bu değişim şüphesiz en çok Osmanlı'yı etkileyecektir. Gelinen bu nihaî noktada, Osmanlı'nın son yüzyılında karşısında sömürgecilik ağını mümkün olabildiğince uzaklara taşımış ve bu alanı koruma prensibiyle birçok riski göze alan İngiltere; doğusunda ise Osmanlı sınırlarını aşıp güneye inmeye azimli bir Rusya vardır. Osmanlı'nın, muhalifi bu iki dünya devi arasında yapacağı çok fazla da bir tercihi yoktur. Tüm bu sebepler Almanya'nın Osmanlı'yı müttefikliğe ikna etmesini kolaylaştıracaktır.

Bu yüzyılda dış politikada hızlı bir şekilde yaşanan tüm bu değişikliklere rağmen Osmanlı teslim bayrağını hemen çekmemiştir. Osmanlı, her ne kadar çoğu tarihçinin müttefik olduğu gibi birçok alanda tedenni yaşamışsa da son

[309] **BOA, HRSYS,** Dosya No: 28, Varak: 54.

yüzyıllarda devletin bekasının devamı için askeri, siyasi ve kültürel alanlar başta olmak üzere her türlü çözüm arayışına başvurmuş, çağına göre radikal reform sayılabilecek çoğu değişimin altına imza atmaktan kaçınmamıştır. Bu tür yenilikler birçok çevre tarafından ülkenin siyasi geleneğine aykırı sayılsa da dış politikada prensip ve uygulamada mahrem sayılıp, üzerinde hassasiyetle durulup, dengelerin gözetilerek politika takibinin yapıldığı meselelerden biri de Türk Boğazları'dır. Osmanlı Devleti yıkılana kadar Türk Boğazları'ndaki hâkimiyet, zafiyet dönemlerinde bile devam etmiştir. Özellikle 19. yüzyılda yapılan ikili ve çoklu antlaşmalarda Boğazlar hususunda verilen hükümler taviz olarak görünse de; aslında bize göre değişen konjonktürde Osmanlı'nın en değerli kozunu kullanıp, devletlerarası dengeleri temel alarak yaptığı diplomatik manevralarından başka bir şey değildir.

19. yüzyılın son çeyreği, Osmanlı Devleti için yıkım plânlarının açıkça yapıldığı, devletlerin uluslararası antlaşmaların getirdiği yükümlülüklere uymayıp, resmen olmasa da fiilen iptalinin yaşandığı savaş habercisi yıllar olarak kabul edilebilir. Ama Rusya mücadeleden vazgeçmeyecektir. 1892'de Boğazlar'ı ani bir baskınla ele geçirmek istemişse de başarılı olamamıştır.

1894 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya'nın aralarında bir antlaşma yaparak yeni bir ittifak teşkil etmeleri,[310] Türk Boğazları'ndaki durumu tamamen kritik hale getirir. Öyle ki uluslararası antlaşmalarla yasaklanmasına rağmen artık Boğazlar'dan geçen ticaret gemilerinin içlerinde silah ve mühimmat bulunduğunun haber alınması üzerine mesele Padişah'a arz olunur olmuş, bu istihbaratın devamı üzerine, yabancı devletlerinin gerekli mercilere durum tebliğ ile iletilmiş ve antlaşmaya bağlı kalınması ısrarla talep edilmek zorunda kalınmıştır[311].

Nitekim 1894'te Rusya'nın Adalar Denizi'nde kaim olan adalardan Poros (Pevros)'u kendine tersane olarak kullanmak için harekete geçmiş, burada her türlü ihtiyacını gidermek maksadıyla donanımlı bir liman bile inşa edilmiştir. Bahsedilen yerde Yunan donanmasının tersanesinin olması bile limanın inşasına engel olamamıştır. Bu yerin diğer bir stratejik önemi de

[310] **BOA, HRSYS**, Dosya No: 29, Varak: 53.
[311] **BOA, DUİT**, Dosya No:71-1, Gömlek Sıra No: 37. EK-2

Süveyş Kanalı ile Boğazlar arasında bulunuşudur. İki önemli kanalın arasında muhkem bir yerde Rusya'nın liman inşa etmesi önem arz etmektedir. Süveyş Kanalı'nın İngiltere hükümetince ne derece ehemmiyeti var ise burasının da Rusya için o derece ehemmiyetli olduğu aşikârdır. Zira bu noktanın, Rusya'nın sıcak denizlere çıkışını kolaylaştıracağı açıktır. Bu limanın inşası ile Rusya ve İngiltere'nin nüfûz alanları Orta Asya'dan ziyade Adalar Denizi'nde de buluşmuştur. Rusya'nın Adalar Denizi'nde liman inşasının ardından Aynaroz'daki manastırda silahlı mühimmat depolayıp, burada asker bulundurduğu da dönemin istihbaratı arasında yer almaktadır. Rusya, Aynaroz'daki bu manastırı istihkâm haline getirmiş, manastırda kayıtlı 25.000'i aşkın ruhbanın ise Rus askerleri olduğu kaydedilmiştir. Nevrosis Ritonika gazetesinin 1891 tarihli nüshasından alınan yazıda, buranın bir manastır değil ciddi bir istihkâm olduğu ve hareket etmeye hazır bir birlik bulunduğu ve günbegün Aynaros'taki manastıra savaş mühimmatı nakledildiği bildirilmektedir. Ayrıca sadece Ayraroz'da askeri açıdan muhkem bir mevki tutmanın yanı sıra Rusya, bölgede bulunan diğer birkaç manastırın da asker müdafaası için ziyadesiyle elverişli bulduğundan hareketle, donanmaların her türlü ihtiyacını gidermek için diğer önemli mevkilerin tesisine başlamıştır. Böylece Rusya'nın Kınalı Adası'nı yeniden donatması ile, Kal'a-i Sultaniye ile Selânik Pire arasındaki yolları zapt etmesi mümkün olacaktır[312].

Artık Rusya, Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetine rağmen, Karadeniz donanmasını güneye indirmek için umumî harbin ilânını beklemeyecektir. 1895 yılında Rus askerlerinin Kars hududuna saldırmaya hazırlandıklarını ve İngiltere'nin ise Kal'a-i Sultânî'de veyahut Dolmabahçe yakınlarında bir nümayiş-gösteri, tatbikât yapmaya hazırlandıkları hususundaki haberler gündeme oturmuştur. 21 Haziran 1895 tarihli Niyo Prustaç Çayitung gazetesinin Petersburg'daki beyanın devamında "Rus askerinin 20. fırkası Osmanlı hududuna girmek üzere Batum tarikiyle Kars'a azimiyyete emr olmuştur, 1500 askere hamil olan bir vapuru zaten geçen hafta Batum'a hareket etmiştir. Askerlerin geri kalan kısmı ise daha sonra gönderilecektir"[313]

[312]**BOA, HRSYS**, Dosya No: 28, Varak: 42.
[313] **BOA, HRSYS**, Dosya No: 31, Varak: 50.

ifadesi yer almaktadır. Osmanlı hariciyesi ise İngiltere ve Rusya'nın bu girişimini kınamış ve beklenen neticenin gerçekleşemeyeceği yönünde kanaat bildirdikten sonra İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında menfaati olduğunu ısrarla beyan etmiştir[314].

Bu belge aslında birçok şeyi yorumlama adına tanıklık yapmaktadır. Osmanlı Devleti bu kadar tehlikeye yaklaşmış olmasına rağmen, dış politikasında kendine güvenli ve tavize yaklaşmayan bir tutum sergilemekte, müttefik devletlerin hesabının boşa çıkacağını ifade etmekten imtina etmemektedir. Bu da bize Osmanlı'nın mevcut olacak umumî bir savaşın farkında olması ile beraber kendi gücünün de küçümsenemeyeceğinin altını çizmekte, özelikle payitahtta ve dolayısıyla Boğazlar'daki hâkimiyetten taviz verilmeyeceği, ilgili her belgede vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın çoğu cephesinden yenik ayrılmamış, tâbi olduğu ittifak cephesinin bir üyesi olarak yenik addedilmiştir.

[314] **BOA, HRSYS,** Dosya No: 31, Varak: 50.

İKİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ve MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK BOĞAZLARI (1914-1922)

I- 20. YÜZYILDA İNGİLTERE VE RUSYA'NIN DEĞİŞEN OSMANLI POLİTİKASI

18. yüzyılda dünya ticaret yollarının Akdeniz'den Atlantik'e kaymasıyla birlikte İngiltere, Batı Hint Adalarında, Kuzey Amerika'da, Hindistan ve Uzakdoğu'da büyük bir savaş filosunun desteğine dayanan ticaret faaliyetleri ile önemli bir hâkimiyet kurmuştur. Bu dönemde sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere dünya ticaretinin beşte birini, mamul mallar ticaretinin ise beşte ikisini elinde bulundurmaktaydı. İngiltere, zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu'da hâkimiyet kurmak ve bu coğrafyadaki etkisini artırmak istemekteydi. Bu politika 19. yüzyıl boyunca İngiliz politikasının ana stratejisini oluşturmuştur. Bu aynı zamanda geleneksel İngiliz politikası olan Hindistan yolunun güvenliği için de gerekli idi[1].

Bu yüzyılda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemiştir. Ancak İngiltere bu politikasını sürdürürken, Yunan isyanında ve 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması gibi bazı vakalarda Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki diğer devletlerle birlikte hareket etmekten de çekinmemiştir. İngiltere'nin takip ettiği bu politika 20. yüzyıl başlarından itibaren değişmiştir. İngiliz politikasındaki bu değişikliğin temel sebebi, emperyalist devletler arasındaki çıkar çatışmalarıdır.

[1] 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'nin mukasemesi bahsini konuşmaya başlamışlar bu doğrultuda Rusya Hariciye Nazırı diğer devletleri bir araya getirip; "Devlet-i Osmaniye hastadır. Elimizde ölecek. Sonra Avrupa'ca bir gaa'ile-yi mûcib olacak. İşte görüyorsunuz ki günden güne hali fenalaşıyor. Evvelce bunun bir çaresine bakmalı..." ifadeleriyle niyetlerini açıkça beyan etmişleridir. (Bkz.: Cevdet Paşa, **Tezâkir** (13-20), (Yay. Haz.: Cavid Baysun), II. Baskı, TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 99-100).

Rusya'nın Boğazlar'a hâkim olma ve Akdeniz'e inme arzusu; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlarda hâkimiyeti tesis etme gayesi; yeni bir güç olarak kendisini gösteren Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki nüfûzunun artması ve özellikle Berlin-Bağdat Demiryolları Projesi ile Basra Körfezi'ne inmek istemesi gibi sebeplerle; Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza etmek, İngiliz menfaatleri açısından artık anlamsız görünmeye başlamıştı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların İskenderun Körfezi'ne kadar inmelerini önlemek gerekçesiyle çaresiz devlet erkânını zoraki de olsa iknâ ederek Kıbrıs'a yerleşen İngiltere'yi buradan çıkarmak ise mümkün olamamıştır. İngiltere benzer bir şekilde 1882 yılında geçici olarak işgal ettiği Mısır'dan da çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği bu politika, İngiltere'nin muhtemel bir dünya savaşında Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alacağının işareti olduğu gibi gerek Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi sırasında, gerekse Millî Mücadele döneminde Türk tarafının uğraşması gereken asıl devletin İngiltere olacağını göstermesi bakımından da kayda değerdir.

Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı II. Viyana Yenilgisi'nden sonra, hızla modernleşen ve Avrupa tekniğini ordularında başarıyla uygulayan Rusya, güçlü bir devlet olarak ortaya çıkıyordu. Çar I. Petro (1682-1725)'dan itibaren İstanbul'u ele geçirmek ve sıcak denizlere inmek, Rus dış siyasetinin ana prensibi haline gelmişti. Rusya'nın Boğazlar'da hâkimiyet kurmak istemesine rıza göstermeyen İngiltere ve Fransa gibi devletlerin siyasi ve ekonomik sahadaki rekabetleri Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı koymasında çok büyük rol oynamıştır. Rusya belirlediği politikalar çerçevesinde, bir yandan Balkanlarda Panslavist hareketlere destek vermiş, bir yandan Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks tebaayı devlete karşı kışkırtmış, bir yandan da Kavalalı Mehmet Ali Paşa meselesi ve buna bağlı olarak Boğazlar meselesi gibi konularda görüldüğü üzere, ortaya çıkan fırsatları değerlendirmekten geri durmamıştır. Rusya'nın yürüttüğü politikalar ve faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki en önemli amillerden biri

olduğu kadar, Osmanlı mirası üzerinde menfaatleri olan diğer emperyalist devletlerin politikaları üzerinde de önemli bir rol oynamıştır.

Rusya 1878'de Berlin Antlaşması[2] ile Boğazlar'ın savaş gemilerine kapatılması hükmünü, kendi lehine çevirmek için 20. yüzyılın başında çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur[3]. Bunlardan birisi de, daha sonra I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının perde arkası sebeplerinden olan Eylül 1908'de Rus Dışişleri Bakanı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanlarının Buchlau'da yaptıkları görüşmedir. Burada varılan anlaşmaya göre; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i kendi topraklarına katmasına Rusya karşı çıkmayacak, buna mukabil Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1878 Berlin Antlaşması'nın Rusya'nın isteğine bağlı olarak değişmesine razı olacak, Boğazlar'ın Rusya lehine açılması durumunu bu anlaşmayı imzalayan diğer devletlerle beraber kabul edeceklerdi[4].

Avusturya'nın Bosna Hersek'i 1908 Ekim'inde kendi sınırlarına dahil etmesiyle patlak veren Bosna-Hersek ve Bulgaristan krizleri o dönemde Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Jön Türk rejimini, yeni bir ittifak arayışına itmişti. 1908 Diplomatik Krizi sırasında Avrupa devletlerinden hiçbiri Osmanlı Devleti'ni desteklememişti. Yönelecek tek yer olan Alman İmparatorluğu ve müttefiki Avusturya-Macaristan idi. Nitekim Ağustos 1908 ortalarında Ahmet Rıza Bey, Stockholm Sefiri Şerif Paşa aracılığıyla Alman

---

[2] Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti yeniden dirilmenin ideolojisini aramaktaydı. Arnavutluk, Kuzey Yunanistan ve Makedonya dışında Rumeli vilayetleri kaybedilmiş, doğuda Kars, Ardahan, Rusya'ya bırakılmıştı. Devlet artık değişik etnik gruplardan oluşan, Müslümanların çoğunlukta olduğu bir devletti. Dönem içinde Batı emperyalizmine karşı İngiliz, Fransız kolonilerinde ve Rusya'da yaşayan milyonlarca Müslümanın himayesi, öncülüğü gibi bir rol benimsendi. Panislamizmin yeni bir diriliş dönemini başlatacak bir ideoloji haline gelmesi bu döneme rastlar. Panislamizm bir zaman sonra Müslüman ülkelerde kolonileri olmayan ve İslâm'a dost görünmeyi beceren Almanya'yı hayırhah bir müttefik olarak kabul etti. .Bkz.: (İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, AÜSBF Yayınları No: 479, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 24, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 41.).

[3] Rusya ekonomisinde Boğazlar'ın önemi için bkz.: (Süleyman Aliyarlı, "Rusya'nın Boğazlar Politikasında Petrol Faktörü Üzerine", **XIII. TTK Ankara, 4–8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. C.:, I. Kısım, 2002, s. 345–347).

[4] A. Halûk Ülman, **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol**, AÜSBF Yayınları, No: 333, Sevinç Matbaası, Ankara 1972, s. 186-187.

yetkilileri ile temasa geçmiş ve Osmanlı-Alman yakınlaşması için girişimde bulunacaktır[5].

II- BALKAN SAVAŞLARI (8 EKİM 1912–10 AĞUSTOS 1913)

1911–1912 yılları Osmanlı Devleti'nin dış politikada tamamen tecrit edildiği bir dönemdir. İttihatçılar meşrutiyet rejimini getirdikleri halde Avrupa'nın desteğini alamamalarını kabul edemiyorlardı. Devletin siyasi ve askeri gücü bu tür taleplere karşı yeterince caydırıcı bir unsur olmaktan çıkmıştı. Rusya 1908 ve 1911 yıllarında bir dizi manevra ile Boğazlar'dan serbest geçiş hakkını koparmak istemiş, bununla ilgili olarak 1911 Ekim başlarında Sadrazam Sait Paşa ile görüşen Rus elçisinin bir antlaşmaya yaklaşmaması, bazılarının da muhalefeti sebebiyle maksadını gerçekleştirememişti. Bunun üzerine Rusya Balkanlardaki Slav toplulukları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlayacaktır[6].

1912'de Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ bir araya gelerek Balkan birliğini oluşturmuş, 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ birliklerinin Kuzey Arnavutluk'a ve Yenipazar Sancağı'na yürümesi ile birlikte Balkan Savaşları başlamıştır. 8 Kasım'da Yunan ordusu Selânik'e girerek, son Osmanlı adalarını da ele geçirmiştir. Böylece Boğazlar'ın önemli bir giriş kapısı olan Ege Denizi'nin Boğazlar'la irtibatı kesintiye uğramıştır. 9 Ekim 1912'de önce Balkan devletlerinin en küçüğü olan Karadağ Türkiye'ye savaş ilân etmiş, bundan 5 gün sonra, yani 13 Ekim 1912'de diğer Balkan devletleri verdikleri notalarla savaşı başlatmışlardır[7].

---

[5] **N.A. in UK, F.O.,**800/185A.

[6] Ömer Turan, "Meşrutiyet ve Balkan Savaşları," **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz.: İsmail Soysal), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.247.

[7] Balkan Harbi en elverişsiz şartlar içinde başlamıştır. Ordu hazır değildir ve Hükümet de zayıftır. Dış münasebetler ise Osmanlı Devleti'nin aleyhinedir. Balkan Harbi devam ederken Trablus Harbi de devam etmektedir. İttihat ve Terakki sinmiş ve Temmuz 1912'den beri kabine dışı kalmış olmakla beraber, halk ve ordu içinde siyaset kavgaları millet birliğini parçalamaktadır. Balkan devletleriyle

Doğu Trakya'da savaşan Türk ordusu da hazırlıksızdır ve ilk taarruz karşısında Bulgarlara yenilerek Çatalca'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Balkan devletlerinin bu kolay ve beklenmeyen zaferleri Türkler kadar Balkan milletlerini ve Avrupa devletlerini de şaşırtmış; bilhassa Arnavutluk'un da Sırplara geçmesi ihtimali, hem Avusturya'yı, hem İtalya'yı telaşa düşürmüştür. Fransa ve İngiltere de bu yeni ve garip gelişmeden hoşnut değildirler. Türkler ise karışıklığa, açlığa, hastalıklara rağmen, Çatalca hattında toparlanmak gayretindedirler. 17 Kasım 1912'de Bulgarların İstanbul'a girmek için yaptıkları taarruzları, onlara 10.000 kişilik kayba mal olur ve saldırı geri püskürtülür[8].

Balkan devletlerinin kendilerine düşen paydan memnun olmamaları İkinci Balkan Harbi[9]'ne yol açmış, bu savaşta Osmanlı Devleti'nin galibiyeti üzerine Yunanistan'ın eline geçmiş olan adaların geri alınma imkânı ve hakkı doğmuş iken Avrupalı büyük devletleri, 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'na atıfta bulunarak bu adaların geleceğinin kendilerine bırakıldığından bahisle Oniki Ada'nın İtalya'ya, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışındaki bütün Ege Denizi'ndeki adaların ise Yunanistan'a verildiğini 14 Şubat 1913 tarihinde verdikleri nota ile bildirmişlerdir[10]. Balkan Savaşları'nın sonucunda Rusya, İstanbul ve Boğazlar üzerinde daha etkili politika izleyecek bir pozisyon kazanmıştır[11]. Bu ise Türk Boğazları'nı güneyden gelecek herhangi bir tehlike karşısında tamamen savunmasız

---

Osmanlı Hükümeti'nin münasebetleri Eylül 1912'den beri gittikçe kötüye gitmektedir.. Bkz.: (Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)**, C.: 1, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul 1963, s. 170.

[8] Aydemir, **a.g.e.,** s. 171.; Mustafa Turan, "Osmanlı Devleti'nin Çöküşü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Kitabevi, Ankara 2007, s 80.

[9] Balkan Harbi sırasında gelişen siyasi hadiseler için bkz.: Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları II. Seri No:15, TTK Basımevi, Ankara 1949, s. 65. vd.)

[10] Turan, **a.g.k.,** s 81.

[11] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.: II, Kısım III, 3. Baskı, TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 307.

bırakacak, işgal kuvvetleri Balkan Savaşları'nın hemen akabinde patlak verecek savaşta bu durumu değerlendirmekten geri kalmayacaklardır[12].

III- I. DÜNYA SAVAŞI VE TÜRK BOĞAZLARI

A- Boğazlar Üzerinde Çatışan Menfaatler ve I. Dünya Savaşı'nın Başlaması

"Türk Boğazları Meselesi" I. Dünya Savaşı'na sebep olacak derecede önemli bir mesele olmuştur. Çünkü XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri arasında başlayan bloklaşma hızla devam etmiş, büyük devletler arasında karşılıklı menfaatlere dayanan görüşmeler yapılmıştır. I. Dünya Savaşı'na sebep olan hadiselerin değerlendirilmesi, Avrupalı devletlerin dış politika ilkelerinin değerlendirilmesiyle kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

1890 yılından beri Almanya, izlemiş olduğu politika ile Güneydoğu Avrupa ve Ön Asya'yı etkisi altına alarak Afrika ve Asya'da sömürgecilik faaliyetlerini genişletmişti. İngiltere ise Almanya'nın gelişen ekonomisiyle dünya pazarlarını ele geçirmesinden ve askeri yönden güçlenmesinden endişe duyuyordu. Denizlerde güçlü bir rakip, Avrupa'da dengeyi bozan bir kuvvet haline gelmiş olan ve Hindistan yolunu tehdit eden Almanya, İngiliz menfaatleri bakımından tehlikeli idi. Alsace-Lorraine'i kaptıran Fransa da Almanya'nın bu denli güçlenmesinden endişe ediyordu. Doğu Avrupa'daki Panslavist hareketleri engelleyen ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na arka çıkan güçlü komşusu Almanya'nın tutumu Rusya'nın yayılmacı politikasına karşı düşmanca tavırlar olarak görülüyordu. Almanya'nın İstanbul ve Osmanlı ordusu üzerinde kazandığı nüfûz, Rusya'nın hiç de

[12] Mustafa Kemal Paşa'nın Balkan Harbi için öngörüleri ne yazık ki doğru çıkmıştır. Onun daha 1908 İttihat ve Terakki Kongresi'nde ortaya atıp her yerde açıkça ve cesaretle savunduğu ve cemiyetin 1909 Kongresi'nde kesinlikle müdafaa ettiği "ordunun siyasetten ayrılması" görüşü eğer kabul edilseydi, Balkan Harbi'nde zafer kazanılmasa bile yenilgi bu kadar çirkin ve geniş olmayacaktı. Bkz. (Aydemir, **a.g.e.,** s. 183).

istemediği bir gelişme idi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da gittikçe güçlenen Panslavizmin kendisine vereceği zararı düşünerek Rusya'nın desteklediği Sırbistan'ı ortadan kaldırmak suretiyle Balkanlarda Rus nüfûzunu kırmak istiyordu.

Menfaatleri çatışan emperyalist devletlerin arzuları, güçleri ve politikaları çok yakın bir gelecekte kaçınılmaz bir büyük savaşın çıkacağını gösteriyordu. Bu devletlerin çıkarları ve güçleri mesabesinde ittifak oluşturmaları da tabii olarak kaçınılmazdı. Almanya'nın yayılmasından dolayı aynı endişeleri taşıyan Fransa ve İngiltere, Rusya ile çok önceleri ayrı ayrı ittifaklar oluşturmuşlardı. Bu ittifaklar esasen doğrudan Almanya'ya karşı yürütülecek bir savaş için oluşturulan ittifaklar olmayıp sömürge alanları üzerinde yapılan uzlaşmalardı[13].

I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa'nın büyük devletlerinin oluşturdukları ittifaklar genişlemiş ve iki blok ortaya çıkmıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya, Üçlü İttifakı; İngiltere, Fransa ve Rusya, Üçlü İtilâfı oluşturmuşlardır.

28 Haziran 1914 tarihinde Saray-Bosna'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Sırp asıllı öğrenci tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a harp ilân etmesiyle (29 Temmuz 1914)[14] I. Dünya Savaşı başlamıştır. Bu tarihten hemen sonra Almanya, Rusya'ya; Fransa da Belçika'ya harp ilân etmişlerdir. Savaşın başlaması ile birlikte Akdeniz'e

[13] Fransa ile Rusya, 1904 yılında üzerinde menfaatlerinin çatıştığı Fas ve Mısır konusunda bir anlaşma (Entente Cordiale) yaptıkları gibi 1907 yılında gerçekleşen İngiliz-Rus ittifakı ile de taraflar İran ve Afganistan üzerindeki nüfuz alanı paylaşımı üzerinde anlaşmışlardır. Bkz.: Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1789-1914)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 441 vd.

[14] Aydemir, **a.g.e.,** s. 202.

inmek, İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmek isteyen Rusya'nın baskısının arttığı da bir gerçektir[15]

I. Dünya Savaşı çıktıktan kısa bir süre sonra ve daha Osmanlı Devleti tarafsız iken Rusya, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek isteyecek, bu yönde İngiltere ve Fransa nezdinde bazı teşebbüslerde bulunacaktır. Bu dönemde Rusya'nın her tarafında işitilen şu sözler bu devletin savaştan beklentisini ortaya koymaktadır: "Bu harp bize Konstantinopol ve Boğazlar'ı sağlayamazsa bütün manasını kaybeder!"[16]. Hatta savaşın başlamasından aylar önce Rus devlet adamlarında katıldığı, Şubat 1914 tarihindeki bir toplantıda; İstanbul ve Boğazlar için yapılacak mücadele ile ihtimallerden bahsedilerek ileriye yönelik bir dizi plân gözden geçirilmiştir. Toplantıda Dışişleri Bakanı Sazanof; "Boğazlar üzerindeki mukaddes gayenin ancak genel bir Avrupa Harbi ile gerçekleşeceğini bu sebepten Boğazlar'ı işgale mecbur kalacağını…" beyan etmiştir[17].

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının ardından Çar II. Nikola, 2 Kasım 1914 tarihinde yayınladığı bir beyannamesinde; "Karadeniz'in kıyılarında ecdadımız tarafından bırakılmış olan tarihi ödevin sonucunun yaklaşmakta olduğunu…" bildiriyordu[18].

Bu süreçte tüm Rus istihbarat birimlerinde İstanbul'un olası zaptı ile ilgili bir sürü veri bulmak mümkündür. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Girs'in, 2 Ağustos 1914 gün ve 612 sayılı telgrafı dikkat çekicidir: "Rusya'nın İstanbul Boğazı'nı derhal zapt ve işgal edeceği hakkında düşmanları tarafından yapılan iftiraların etkisi ile bizden korkan ve kuşkulanan Türkiye,

---

[15] Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Kalite Matbaası 1976, s. 5.
[16] Feridun Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası,Ankara 1968, s. 48.
[17] Cemal Tukin, **Boğazlar Meselesi**, (Yay. Haz.: Bülent Aksoy), Birinci Basım, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 355-356.
[18] Tukin, **a.g.e.**, s. 362.

düşmanlarımızın başarıya ulaşmasını can-ı gönülden dilemektedir.[19]" ifadesiyle Osmanlı Devleti'ne ihtarda bulunmaktan çekinmemiştir.

İstanbul'un zaptının nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili süren görüşmelerden birinde İstanbul Elçisi Giers, söz alarak; "Genelkurmay Başkanının ifadelerinden harbin başlangıcında, Batı Cephesi'nde faaliyete başlandığı takdirde, Boğazlar'ın zorla ele geçirilmesi için gereken çıkarma ordusunun hazırlanmasının ve sırası geldiğinde bir askeri harekat yapmanın mümkün olacağına inanmanın kabul olmadığı (imkân bulunmadığı) sonucu çıkıyor." dedikten sonra Giers; "Boğazlar'a çıkarma yapmak amacıyla belirli bir kuvvetin hazırlanması ve görevlendirilmesi ve kuvvetlerin başka amaçlarla kullanılmaması gereğine şözleriyle dikkat çekmiştir: "İstanbul'un başka bir devlet tarafından ele geçirilmemesini sağlamak sorunu ise dış politikamızın görevidir!"[20]

Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı Temsilcisi Kaptan Nemits; "Boğazlar'a doğru yürürken Alman ve Avusturya'dan da başka ciddi düşmanlarımız vardır. Batı Cephesi'nde hareketlerimiz ne kadar başarılı olursa olsun başarılar bize Boğazlar'ı ve İstanbul'u vermeyecektir. Batı Cephesi'nde çarpışmalar devam ettiği sırada Boğazlar'ı yabancıların donanma ve askerleri işgal edebilirler. Bu nedenlerle harp devam ettiği sürede İstanbul ve Boğazlar'ın zorla ele geçirilip; barış görüşmelerine başlandığı zaman İstanbul'un tarafımızdan işgal edilmiş olması, bunun bir oldu bitti haline getirilmesi gerekli görülmektedir." demiş ve "Ancak durum böyle olursa Avrupa Boğazlar sorununu bizim arzumuza uygun bir şekilde çözüme razı olacaktır. … İstanbul ve Boğazlar'ın elimize geçmesi gibi tarihi

---

[19] E. E. Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, (Çev.: Hüseyin Rahmi), Belge Yayınları, İstanbul 1972, s.96.

[20] Kâzım Karabekir, "Rusların Bir Dünya Harbi Çıkartarak İstanbul ve Boğazlar'ı İşgal Plânı (II)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Haziran 2002, S.: 65, s. 37-38.

bir gayemize varmak yolunda silâhlanmamız için böyle bir fedakârlık Rusya'nın gücü dışında sayılmamalıdır." şeklinde sözlerine son vermiştir[21].

Tüm bu gelişmelerden kısa bir süre sonra Rusya, Karadeniz Donanması'nı Osmanlı Donanması'na karşı kuvvetlendirerek İstanbul'un ve Boğazlar'ın ele geçirilme plânını uygulamaya başlayacaktır[22].

B- Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Boğazlar'daki Tehlike

Balkan Savaşları'nın ardından dünya devletleri adım adım yaklaşan savaşa hazırlanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin, stratejik konumu dolayısıyla bu savaşın içine çekilmesi kaçınılmazdı. Osmanlı Devleti, bilhassa coğrafi mevkiinin bu savaşta taşıdığı önem dolayısıyla ve asırlardan beri kendisi hakkında beslenen ihtiraslar sebebiyle, Avrupa dengesinin bozulması yüzünden geleceği en fazla kararan ve tehdit altında kalan memleket oluyordu[23].

Bu durumda Osmanlı Devleti için İngiltere veya Almanya yanında savaşa girmekten başka bir çıkar yol gözükmüyordu. Silâhlı ve tarafsız kalmak, en makul bir fikir olarak ileri sürülmüş ise de, bu fikrin kabulü ve uygulanabilirliği şüpheli, hatta imkânsız görünüyordu.

Nitekim İngiliz ve Fransızların, Rusya'yı Almanya'ya karşı savaşa sokabilmek için, aralarında İstanbul'un da bulunduğu birçok Türk beldesini Rusya'ya bıraktıklarına dair belgeler bunu teyit etmekteydi[24].

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın ardından oluşan gruplaşmada tarafsız kalamamış, çeşitli Avrupa devletleriyle ittifak

---

[21] Karabekir, **a.g.m.,** s. 38.
[22] Karabekir, **a.g.m.,** s. 39.
[23] Bu hususta bkz.: Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi**, C. II, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 54 vd.
[24] Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Tarih Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul 1980, s. 215.

girişiminde bulunmuştur[25]. Nitekim dönemin Maliye Nazır Cavit Bey'in 1911'de İngiltere ile, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın ise 1914 yılında Fransa ile ittifak teşebbüsleri reddedilmiştir[26]. Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, o günkü şartlarda mümkün olamayacağından 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak kuruldu[27].

Almanya ile yapılan bu ittifak, Osmanlı Devleti'ni savaşa girmeye mecbur etmiyor olarak telâkki edilmiş, Osmanlı Devleti, bir taraftan İtilâf Devletleri ile hemen arayı açmamak için tarafsızlığını ilân etmiş, diğer taraftan da yaptığı hazırlığı ihtiyati bir tedbir olarak göstermeye çalışmıştır[28].

Osmanlı Devleti, savaş karşısında tarafsızlığını ilân etmiş ise de[29] Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibine uğrayan Goeben ve Breslau[30] adlı

---

[25] "Sadrazam Sait Halim Paşa bu hususta, anlaşmazlıkları sebebiyle birbiriyle savaşan rakiplerin artık, Türkiye'nin paylaşılması meselesini anlaşarak hep birlikte halletmek istediklerini belirttikten sonra şunları söylemektedir: "Üçlü İtilâf, ta Güney Amerika hükümetlerine varıncaya kadar her tarafta kendine müttefikler arıyor; yirmi beş, otuz seneden beri Almanya'nın müttefiki olan İtalya'yı, yine Avusturya-Macaristan ile anlaşma imzalamış olan Romanya'yı kendi tarafına çekmek için mümkün olan her şeyi yapıyor, hiçbir fedâkarlıktan çekinmiyordu. Fakat, bütün bunların yanında, Türkiye'yi ittifak dairesine sokmak için herhangi bir teşebbüste bile bulunmamıştı. Hatta bu hususta bir arzu dahi göstermedi. Aksine, İtilâf Devletleri, bu cihanşümûl muhârebenin, Türkiye ile olan derin ve hayatî alâkasını, Türkiye'den saklamak ve bizi cereyan eden hâdiselerin dışında tutup, yalnız ve çaresiz bırakabilmek için lâzım gelen her şeyi yaptılar." Ayrıntılı bilgi için bkz. (Said Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991, s. 293 vd.)

[26] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980**, 2. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası, Ankara 1984, s. 107-108.

[27] Almanya ile ittifakın oluşu süreci için bkz.: Cemal Paşa, **Hatıralar**, (Yay. Haz.: Behçet Cemal), Çağdaş Yayınları, Kitap-Basın ve Yayın Anonim Şirketi, İstanbul 1977, s. 175 vd.).; Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 19393-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları No:22, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983, s. 5. vd.)

[28] "Mustafa Kemal'in düşündüklerinin aksine İttihat ve Terakki liderleri büyük idealler ve hayaller peşindedirler. Onlara göre, İngiltere ile Rusya'nın yayılmacı emellerine set çekmek için savaşa girilmelidir. İtilâf Devletleri'ne nispetle iktisadî ve sınaî üstünlüğe sahip Almanya, savaştan ancak zaferle çıkabilir. Tabiatıyla, zafer günü de Osmanlı Devleti mükâfatlandırılacaktır. Almanya'nın savaşı kaybedebileceği ihtimâlini hiç kimse düşünmek istemez. Sadece Türklerin son asırda kaybettiği toprakları geri almak değil, aynı zamanda Rus İmparatorluğu'nu parçalamak ve büyük bir Türk devleti kurmak ümidi hâkimdir". Bkz.: (Kâzım Karabekir, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?** C.: I, Emre Yayınları, İstanbul 1994, s. 75-76).

[29] İttihat ve Terakki üyeleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyacağını umuyorlarsa da, Almanlar ülkeyi İttifak Devletleri tarafında savaşa sokmaya karalıydılar. 3 Ağustos'ta İngilizlerin, o sırada İngiltere'de inşa edilmekte olan 'Sultan Osman I' ve 'Reşadiye' adlı Türk savaş gemilerine el koyması bunlara yardımcı olmuştur. Gemilerin inşa masrafı olan milyonlarca sterlinin büyük bir kısmı halktan yardım olarak toplandığı için bu hareket öfkeye neden oldu. İngiliz Hükûmeti el koyma olayını hafifletmek için bir adım atmadı ve Türk halkının zararını tazmin etmek Almanlar'a kaldı.

iki Alman harp gemisinin, Çanakkale Boğazı'ndan içeri girişi ile başlayan gelişmeler neticesinde harbe girmek zorunda kalacaktır. İngiltere, bu iki geminin sözde satın alınmasının hukuki geçerliliğini kabul etmeyi reddedince İngiliz gemileri Çanakkale Boğazı'nın girişini abluka altına almışlardır. 27 Eylül 1914'te İngiliz filosunun bir Türk torpido botunun Çanakkale Boğazı'ndan girmesine izin vermemesi üzerine Osmanlı Devleti Boğazlar'ın kapandığını tüm dünyaya ilân etti. Türklerin bu olaydan hemen sonra İttifak Devletleri tarafında savaşa girmesi bekleniyorsa da bu olay Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini bir ay daha ertelemiş; ancak Almanlar Osmanlı Devleti'nin kararsızlığına adeta son vermek istercesine 27 Ekim 1914'te Osmanlı donanmasını Karadeniz'e çıkarmış, Goeben ve Breslau gemileri ise Yavuz ve Midilli adlarını alarak, Türk bayrağı çekilip, mürettebata fesler giydirilmiş ve Enver Paşa'nın emriyle Amiral Souchon komutası altına verilerek, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'de Odesa, Sivastopol ve Novorosisk limanlarını bombalayarak Rus donanmasıyla savaşmışlardır[31].

Bu olay Osmanlı Devleti'nin fiilen harbe giriş tarihidir. Olayın ardından kamuoyuna bu gemilerin Osmanlı Hükümeti'nce satın alındığı, isimlerinin Yavuz ve Midilli olarak değiştirildiği, kumanda heyeti ile mürettebatının da Osmanlı ordusuna dahil edildikleri ilân edilmiş[32] ise de bu duyuru Osmanlı Devleti'nin tarafsız kaldığı şeklinde değerlendirilmeyecektir[33].

Goeben ve Breslau adlı iki Alman kruvazörü hemen Akdeniz'den İstanbul'a gönderildiler. Bkz.:(Nigel Steel, Peter Hart, **Gelibolu Yenilginin Destanı**, (Çev.: Mehmet Harmancı), Üçüncü Baskı, Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti, İstanbul 1984, s.18.

[30] Osmanlı Devleti'nin bu hareketi, donanma üstünlüğünün Türklere geçeceği endişesiyle Rusya'da endişeyle karşılanmıştı. Bkz.: (**İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, (Yay. Haz.: Erol Ulubelen), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967, s. 93-94).

[31] Steel, Hart, **a.g.e.,** s. 20.

[32] Mevlânzade Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, (Yay. Haz.: Metin Hasırcı), Pınar Yayınları, İstanbul 1993, s. 17.

[33] Bu gemilerin, İngiliz donanmasının önünden kaçarak Çanakkale Boğazı'ndan içeri girmesi ve Karadeniz'e geçmesi ile başlayan olaylar, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi için bir oldu-bitti olarak değerlendirilmişse de bu gemilerin gelişleri, Rus donanmasının Karadeniz'deki üstünlüğü ve Boğazlar'a yönelik herhangi bir harekete geçebilme ihtimaline karşı alınmış bir tedbir olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Osmanlı-Alman ittifakı açısından değerlendirilirse bu iki geminin gelişi

Bu gelişmelerden sonra 5 Kasım 1914 tarihinde İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne resmen harp ilân etmişlerdir. 11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti de aynı devletlere resmen harp ilânında bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile birlikte Boğazlar'la ilgili 1841, 1856, 1871 anlaşmalarının hükümleri de yürürlükten kalkmış oldu. Çünkü bu antlaşmadaki hükümler, Boğazlar'ın barış zamanındaki rejimini düzenlemekte ve savaş halinde Osmanlı Devleti'ne Boğazlar'la ilgili rejimi tek yanlı olarak belirleme hakkını tanımaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti Boğazlar'ı istediği devletin gemilerine açma, istediğine de kapama hakkına sahipti[34].

C- Çanakkale Savaşları

Türklerin Anadolu'ya ayak bastıkları, özellikle Avrupa'ya geçtikleri andan itibaren onları buradan uzaklaştırmak; Osmanlı Devleti gerilemeye başladığında da onun mirasına konma faaliyetlerine girişilmiş, ancak, hemen her seferinde konu İstanbul ve Boğazlar'a gelğinde, paylaşma şekli üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır. Boğazlar üzerinde emelleri olan bu devletler I. Dünya Savaşı'nda da birlikte hareket etmeye karar vereceklerdir[35].

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Müttefikler Çanakkale[36]'yi zorlayarak Rusya'nın, kâğıt üzerinde de olsa, Boğazlar üzerindeki geleneksel ve tarihi emellerini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmek suretiyle, İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirme teşebbüsünde

---

tesadüfî olmamalıdır. Bkz.: (Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler", **Türkler**, C.: XIII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002, s. 396).

[34] Yüksel İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No: 40, Ankara 1986, s. 20.

[35] Azmi Süslü, "Çanakkale Savaşları ve Önemi", **ATAM Dergisi**, C.: VII, S.:20, (Mart 1991), s. 302.

[36] Gelibolu yarımadası ve Çanakkale Boğazı'na saldırı fikri yeni değildi ve daha önceleri de pek çok kez düşünülmüştü. 1907'de Napolyon Savaşları sırasında Rusya'ya yardım çabasının bir sonucu olarak İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'nı geçip Marmara'ya girmeyi başarmıştır. 1914 Ekim'inde I. Deniz Lordu olan Lord Fisher yüzyılın başında Çanakkale Boğazı'nı zorla geçme sorununun irdelemiştir. Sonunda bir kara ordusu işbirliğiyle de olsa da bu girişimin 'çok tehlikeli' olacağı sonucuna varmıştı. Bkz.: (Steel, Hart, **a.g.e.,** s. 19.)

bulunmaya karar verdiler[37]. Osmanlı Devleti, Ekim 1914 sonunda savaşa katıldıktan sonra, Rusya bu konudaki faaliyetlerini arttırdı. Rusya, Kasım ayı içinde yaptığı teşebbüslerinde, müttefikleri İngiltere[38] ve Fransa'dan da olumlu cevaplar aldı.

İngiltere, 12 Mart 1915 ve Fransa 10 Nisan 1915 tarihlerinde Rusya'nın isteklerini kabul ettiklerini bildirmişlerdir[39]. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında varılan bu anlaşma I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda bir dizi gizli anlaşmanın yapılmasına yol açacaktır.

Yalnız İngiltere, İstanbul ve Boğazlar meselesinin Rusya'nın yararına bir şekilde çözümlenebileceğini bildirmekle birlikte, bu çözümün kesin şeklini Almanya'nın yenilgisine bırakmak istemiştir[40]. Çünkü İstanbul ve Boğazlar'ı Osmanlı Devleti yıkılır yıkılmaz ele geçirirse, Rusya'nın hemen savaştan çekilme ihtimali İngiltere'yi korkutuyordu. Fransa'ya gelince, bu devlet de Rusya'nın ileri sürdüğü istekler karşısında, kendisinin de Suriye ve Filistin üzerindeki isteklerini belirtmiş ve Rusya da bunları kabul etmişti. Fakat Rusya, donanmasını bu işe yeterli görmedi ve böyle bir teşebbüse cesaret edemedi. Onun üzerine İngiltere ve Fransa da Çanakkale macerasına atıldılar[41].

Bu savaşın en önemli etkenlerinden biri olan Rusya'ya yardım etme mecburiyetinin arkasında ise Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi durum

---

[37] Rusya'nın notası için bkz.: Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 115.; Adamof, **a.g.e,** 183-190.

[38] İngiltere 4 Eylül 1914te Yunanlılara İttifak devletlerine katıldıkları takdirde Yunanistan'ı müttefik kabul edeceklerini ve 1911-1912'de hazırladıkları plana göre Gelibolu Yarımadası'nı almak için ortak bir harekâta girmeye hazır olduklarını bildirdi. (Steel, Hart, **a.g.e.,** s. 19.)

[39] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 114-116.

[40] Adamof'a göre, her ne kadar İngiltere İstanbul'u Ruslara bırakmış gibi görünse de, İstanbul'u ele geçirmek için Çanakkale Harekâtı ile İstanbul'a çıkartma yapmaya çalışmıştır. İngiltere Rusya'dan daha önce İstanbul'u ele geçirmek istemektedir. Bkz.: (Adamof, **a.g.e.,** s. 127-129).

[41] Çarlık Rusya'sında ihtilal, en az yarım asırdan beri beklenmekteydi. Rusya'da ihtilalin kaçınılmazlığı, yalnız ihtilalci sosyalizmin doktrin edebiyatına değil, sanat edebiyatına, günlük yayınlarına, resim, heykel sanatlarının muhtevasına, anekdotlarına, atasözlerine, halkın günlük konuşmalarına kadar girmişti. Daha doğrusu Rusya'da ihtilal, 19. yüzyılın başından ve I. Aleksandr devrinden beri, zaten Rusya'nın havasında esiyordu. Bkz.: (Armaoğlu, **a.g.e.,** 115-116).

yatmaktaydı. Rusya silâh, mühimmat, uçaklar, ağır silâh ve mermileri ve nihayet ilâç, yiyecek bakımından da Batı devletlerinin kaynaklarına bağlanmazsa, er geç çökebilirdi. Rusya'yı Batı silâh endüstrisi ile Amerika ve Güney Amerika'nın gıda ve her türlü üretim kaynaklarına bağlamak lazımdı. Aksi halde Rusya'da ihtilâl patlak verebilir ve Rusya çökebilirdi. İngiltere-Fransa sanayi ve açık deniz pazarları ile Rusya'yı birleştirecek tek yol ise Çanakkale ve İstanbul Boğazları'ndan geçiyordu[42].

Muhtemel bir Çanakkale Zaferi sonrasında İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill, İstanbul'un ele geçirilip Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakılmasını savunuyordu. Çanakkale Savaşları'nda alınacak sonuçların, muhtemel kayıpları göze aldıracak kadar önemli olduğunu düşünen Churchill'e göre, Boğazlar'a girişilecek bir harekâtla, İstanbul, Müttefiklerin kontrolü altına girecek; Asya Türkiye'sindeki kuvvetlerin Avrupa cephesinde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas Cephesi'nde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur edilecekti[43].

İngiltere ve Fransa, mevcut plânlarını gerçekleştirmek için 18 Mart 1915 tarihinde 18 Müttefik gemisi ile Boğazlar'ı zorlamış, başarılı olamamıştır[44]. Denizde başarıya ulaşamayan İtilâf kuvvetleri, 3 Kasım 1915'te Seddülbahir ve Kumkale mevziilerinin bombalanması ile kara harekâtına başlamışlardır.[45]. Bu hamlede de başarılı olamayan Müttefikler

---

[42] Aydemir, **a.g.e.,** s. 216.
[43] Armaoğlu, **a.g.e.,** 122.
[44] Ekrem Memiş, "Eskiçağ'ın Birinci Savaşı ile Yakınçağ'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazlar'ın Oynadığı Rol ve Türkiye", **Askeri Tarih Bülteni**, C.: 12, S.: 22,Şubat 1987, s. 95. ; Steel, Hart, **a.g.e.,** s. 31, vd.
[45] Çanakkale Savaşı'na katılan kuvvetler içinde İngiliz ve Fransız birlikleri ile birlikte Rum ve Yahudi gönüllüler, Anzaklar, Sihler, Gurkanlar, Sudanlı zenciler, Senegalli, Faslı askerler de bulunuyorlardı. Bkz.: (Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve Bir Değerlendirme", **ATAM Dergisi**, C.: XV, S.: 43, Mart 1999, s. 78-79).

20 Aralık 1915'ten itibaren gizlice çekilmeye başlamış, 10 Ocak 1916'da Çanakkale'den tamamen çekilip gitmişlerdir[46].

Çanakkale'de kazanılan zafer ile İtilâf Devletleri'nin bütün hesapları bozulmuş, Rusya'ya giden yol açılmamış, Rusya'da Romanof İmparatorluğu, üç yüz yıllık bir saltanattan sonra son hükümdar II. Nikola ile birlikte Mart 1917 yılında yıkılmış, idareyi ele geçiren Hükümetler, bu yılın ancak Kasım'ına kadar işbaşında kalabilmiş, iktidar 7 Kasım 1917'de, Lenin'in başkanlığı altında Bolşeviklere intikal etmiştir[47]. Bu gelişme ile birlikte Bulgaristan Osmanlı Devleti yanında savaşa katılmıştır.

Çanakkale Savaşları[48] Osmanlı'nın varlığının tamamen yok edilmesi için yapılmış bir hamleydi. Bu savaşın bu kadar çetin geçmesi, Müttefiklerin bütün güçleriyle saldırması karşısında da Türklerin canları pahasına bu cepheyi savunmasının ardında yatan neden Çanakkale'nin savunulmasının İstanbul'un varlığının savunulmasıyla eşdeğer görülmesidir. Bu savaşta kazanılan zafer adeta Müttefiklerin Anadolu'daki Türk varlığını silemeyeceklerinin bir işareti olmuş, savaşın sonunda Osmanlı Devleti nihayete erse bile bu topraklardaki Türk varlığının emaresinin devamının bir delili olarak zihinlere ve tarih sayfalarına yerleşmiştir.

---

[46] Mustafa Turan, "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklâl Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara 1998, s. 452-453.

[47] Burçak, **a.g.e.,** s. 6.; **Ayın Tarihi**, C.:2., S.:5., s.206.

[48] Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Harbi'nde Çanakkale İngiliz ve Fransız donanmaları tarafından zorlandığı zamana İstanbul'u kurtardıktan sonra bu kurtuluşun muvakkat olduğuna inanıyordu. Almanya'nın yenileceğine ve onun yanında Osmanlı Devleti'nin de tehlikeye uğrayacağını düşünüyordu. Bunun için Almanya mağlup olmadan önce Osmanlı Devleti'nin münferit sulh yapması çaresini düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa bir gün bu maksat ile o zaman Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa ile mülakat yapmış ve maksadını anlatmıştı. Cemal Paşa bunu nasıl yapabileceğini sorunca: "Benim elimde bir ordu var, düşmanı buradan kovan askerler icap ederse, İstanbul üzerine yürür, mesele hal edilir." Demiştir. Bkz.: (Asım Us, **1930-1950 Atatürk, İnönü İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, Vakit Matbaası, İstanbul 1966, s. 31-32).

D- I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Projeleri

1- Gizli Anlaşmalar

Osmanlı topraklarının paylaşılması 1815 Viyana Kongresi'nden itibaren güçlü devletlerin en önemli meselesi idi. Bunu sağlayabilmek için muhtelif sebeplerle bir araya gelen devletler, çıkarları doğrultusunda uzlaşmaya çalışmaktaydılar. Ancak I. Dünya Savaşı'na kadar her devleti memnun edecek bir paylaşım gerçekleşmemiştir. Osmanlı Devleti'nin gün geçtikçe zayıflaması, devletin siyasi ve askeri zaafları, paylaşımı kolaylaştırmışsa da jeostratejik önemi haiz bir coğrafya olması, emperyalist devletlerin çıkarları açısından bu paylaşımın o kadar da kolay olmayacağını gösterecektir[49].

Büyük devletler 19. yy'da Osmanlı Devleti'nin elinde, Avrupa devletleri arasında anlaşmazlık çıkaracak daha pek çok arazi vardı. Bunlardan devleti Edirne'den mahrum bırakan ve Selanik'i terk etme zorunluluğunu doğuran 1912-1913 Balkan Savaşı, 20. yy'ın başlarına rastlayan önemli olaylardır. Batılı devletler 19. yy'da "Küçük Asya işlerine, Dünya Savaşı öncesine nazaran daha az ilgi gösteriyorlardı. Avrupa hükümetlerinin Asya'daki Osmanlı arazisiyle yakından ilgilenmeye başladıkları tarih pek o kadar eski değildir. Bu alanda çatışma, üç devlet merkezinde devam etmiştir: Fransa, İngiltere ve Rusya[50].

Özellikle Boğazların taraflar için taşıdığı stratejik önem 1904-1905 Rus-Japon, 1911'de Türk-İtalyan ve I. Dünya Savaşında bir kez daha ortaya çıkmıştır. Kıbrıs adası ve Mısır'a yerleşen İngiltere, Rusya'nın baskılarına karşı Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı esas alan geleneksel politikasını terk ederek Osmanlı-Alman yakınlaşmasına neden olmuştur.

---

[49] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 115.

[50] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: **Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması,** (Der.: E.E. Adamof), 4. Basım, Kaynak Yayınları, Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama ltd. şti., İstanbul 2001, s.40. vd.

Bunun sonucu olarak savaşa Almanya'nın yanında girmek zorunda bırakılan Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki Boğazların, savaş içinde yapılan gizli antlaşmalarla İngiltere ve Fransa tarafından Rusya'ya bırakılması taahhüd edilmiştir[51].

a- İstanbul Antlaşması (4 Mart-10 Nisan 1915)

1915 yılı başında İngiltere[52] veya Fransa Çanakkale'yi geçmeye çalışırken Boğazlar'ın ve İstanbul'un elden gideceğinden kaygılanan Rusya harekete geçti. Rusya'nın İtilâf Devletleri üzerindeki baskısıyla, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki notalaşmalar sonunda, tek bir metne dayanmayan bir antlaşmalar demeti ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmalardan çıkan sonuçlar doğrultusunda Rusya'nın istekleri şu şekilde özetlenebilir: İstanbul şehri, İstanbul Boğazı'nın batı kıyısı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Güney Trakya (Midye-Enez hattına kadar) Rusya'ya verilmelidir. Ayrıca, İstanbul Boğazı ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nde saptanacak bir nokta arasında, kalan Asya kıyısıyla Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz ve Bozcaada da Rus İmparatorluğu'na bağlanmalıdır[53].

Ayrıca Rusya'ya verilecek topraklar arasında Gökçeada ve Bozcaada'nın olması kararlaştırılmıştır. Buna karşılık Ruslar da İngiltere ve Fransa'nın, Anadolu ve Ortadoğu'daki Osmanlı toprakları ile İskenderun Körfezi ve Toroslar'a kadar Çukurova üzerindeki haklarını tanımayı kabul etmeyi taahhüt etmişlerdir[54].

---

[51] Sadık Ertaş, "Türk Boğazlarının Kısa Tarihi", **Türk Yurdu**, S.:34, s. 170.

[52] İngiltere, 1915 Nisan'ında Mısır'daki Amerikan diplomatları kanalıyla Osmanlı Devleti'ne Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa nezdinde barış yoklaması yapmış İstanbul ve Boğazların ya Rusya'ya ya da uluslar arası bir komisyona devredilmesini teklif etmişti. Bkz.: **N.A. in UK, F.O.,**371/2489.

[53] İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 1.; Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, 2. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 2. ; Tevfik Bıyıklıoğlu, "Birinci Dünya Harbi'nde Boğazlar Problemi", **Belleten,** C.:25, S.: 97, s.91.

[54] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.: I, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 6/1, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 157-158.

b- Londra Sözleşmesi (26 Nisan 1915)

I. Dünya Savaşı çıktığı tarihlerde tarafsızlığını ilân eden İtalya, merkezi devletlerin, İtilâf Devletleri'ne karşı kazanacakları kesin bir zaferden sonra bile kendilerine taviz vermeyeceklerini, dolayısıyla İtilâf Devletleri yanında yer almanın daha uygun olacağını düşünüyordu. İtilâf Devletleri'nce Çanakkale Cephesi'nin açıldığı bir zamanda, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'ya verileceğini ve Osmanlı topraklarını paylaşmakta olduklarını haber alan İtalya, İtilâf Devletleri ile anlaşmak istemiştir[55]. 26 Nisan 1915 tarihinde Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın Türk ve İtalyanları ilgilendiren hükümlerine göre; İtalya, bir ay içinde savaşa katılmasına karşılık Osmanlı toprakları bölüşüldüğünde Antalya bölgesini alabilecekti. Savaş sırasında Müttefikler Osmanlı topraklarından bazı yerleri işgal ederlerse, Antalya iline yakın olan yerler İtalya'ya ayrılacaktı. Ayrıca Oniki Ada[56] tamamen İtalyanların hâkimiyetine geçeceği gibi Trablusgarp'ta Sultan'a ait olan hak ve imtiyazlar da İtalya'ya verilecekti. Şayet Osmanlı Devleti parçalanmaz ve sadece büyük devletlerin menfaat bölgelerinde değişiklik yapılırsa İtalya'nın çıkarları da göz önünde bulundurulacaktı[57].

İtalya, savaş ilân ettikten sonraki yıllarda etkin bir politika sürdürememiş, savaşta başarı gösterememiştir. Ancak İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile savaşa tutuşmakla bu devlete yeni bir cephe açtırmış ve dolayısıyla İmparatorluğun diğer cephelerindeki gücünü

---

[55] İngiltere, İtalya'nın desteğini alarak, İtalya'nın savaşa girmesi üzerine İtalya ile yapılan antlaşmaya harfiyen riayet edilmesini isteyecektir. Bkz.: (**N.A. in UK, F.O.,**371/2767-64361). EK-3.

[56] Bizans devrinde bu adalar genel olarak Ege Adaları diye anılıyordu. Osmanlı Devleti zamanında İmroz'dan Meis'e kadar Anadolu sahillerindeki adalara Cezâir-i Bahr-i Sefîd (Akdeniz Adaları) adı verildi. Bununla beraber Rodos'un merkez olduğu adalar grubu bazı Avrupa kaynaklarında "Güney Sporadlar" adıyla zikrediliyordu. On İki Ada tabiri, 1912 İtalyan işgalinden sonra bu anlama gelen Grekçe "Dodeca-nissas"ın tercümesi olarak ortaya çıktı. Hatta bir ara Arapça bir deyimle "Cezâir-i İsnâ-Aşer" adı kullanıldı. Bununla, başta Rodos olmak üzere onun dışındaki; Patmos, Lipsos, Leros, Kilimli (Kalimnos), İstanköy (Kos, Coo), Astropalya (Stampalia), İncirli (Nisyros), İlyaki (Aleki, Tilos, Piskopi), Sömbeki (Symi), Herke (Harki, Kharki, Calchi), Kerpe (Karpe, Kalpathos, Scarpanto), Kaşot (Kasos), adlı adalar kastediliyordu. Bkz.: (Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, C.: 29, S.: 113, s. 77.

[57] Tansel, **a.g.e.,** s. 158-159.

zayıflatmıştır[58]. Yapılan bu gizli anlaşmadan da anlaşılacağı gibi İtalya I. Dünya Savaşı'nda önemli bir denge unsurudur. Zira bu anlaşma ile İttifak Devletleri'nden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hareket alanı daraltılmak istenmiş ve bunda da başarılı olunmuştur.

c- Sykes-Picot Anlaşması (26 Nisan- 9 Mayıs 1916)

Kâğıt üzerinde de olsa Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'ı almasından sonra harekete geçen Fransa, daha savaş sona ermeden Osmanlı toprakları üzerindeki paylaşımdan azami ölçüde yararlanmaya çalışmıştır. Fransa, İngiltere'ye müracaat ederek, Osmanlı topraklarıyla ilgili bir anlaşma yapılmasını önermiştir. İngiltere'nin Araplarla anlaşarak Ortadoğu'ya yerleşmek için gizlice yürüttüğü faaliyetlerden haberdar olan Fransa, Suriye ve Adana bölgeleri üzerinde ısrar edecektir. 1915 yılı içinde Rusya'yla da Suriye ve Adana bölgesinin kendilerine verilmesi konusunda anlaşmış olan Fransa, Anadolu ve Ortadoğu'da mutlaka yer almak istiyordu. İngiltere, Fransız emellerinden çekinen Arapları yatıştırmanın çaresinin, Fransa ile müzakereye oturmak olduğunu kabullenmiştir. Bunun üzerine 1915 yılı sonlarına doğru bir yandan İngiltere ile Fransa, bir yandan da İngiltere-Fransa-Rusya arasında Osmanlı topraklarının paylaşımı üzerine görüşmeler başlamıştır.

İngiltere'nin 12 Ekim 1915'te önerisi üzerine Beyrut'ta eskiden konsolosluk yapmış olan François Georges-Picot ile Arap uzmanı Albay Sir Mark Sykes'la 23 Kasım 1915'te başlayan görüşmelerden sonra iki Ortadoğu uzmanı, Arap vilayetlerinin paylaşımı hususunda bazı teklifler önermişlerdir[59].

Üçlü İtilâf Devletleri arasında yapılan 11 mektup teâtisi sonunda 3 Ocak 1916 tarihli Sykes-Picot Görüşmeleri ile hazırlanan öneri, 1916

---

[58] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 118.
[59] Öztoprak, **a.g.e.,** s. 2.

Şubat'ında İngiltere ve Fransa kabinelerinde de onaylanmıştır. Fransa ile Rusya arasında 26 Nisan 1916 tarihinde gerçekleştirilen Sykes-Picot Mutabakatı esas alınarak bir anlaşma yapılmıştır[60]. Buna göre Rusya; Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın Fransa ile İngiltere arasında paylaşılmasını kabul etmiştir. Boğazlar bölgesi; Trabzon'un batısından, Van ve Bitlis'in güneyine doğru Muş, Siirt, Fırat ve Cezire-i Ömer ve Ameriye'yi de içine alan yerler Rusya'ya bırakılmıştı. Kayseri, Aladağ, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan Anadolu toprakları da Fransa'nın olacaktı[61].

d- St.Jean de Maurienne Anlaşması

1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmalardan İtalya haberdar edilmemişti. Müttefikleri arasında bir anlaşma yapıldığını sezen ve müracaatta bulunan İtalya'ya Müttefikler, kesin bir anlaşmanın söz konusu olmadığını, sadece Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkında fikir alışverişinde bulunulduğu cevabını vermişlerdir. Rusya'nın 1917 İhtilali'nden sonra savaştan çekilmesi üzerine İngiltere ve Fransa, İtalya'ya daha çok önem vermeye başlamışlardır. 19–21 Nisan 1917 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya arasında St. Jean de Maurienne anlaşması yapılmıştır[62]. Bu anlaşmaya göre; 1916 yılında İtalya; İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan anlaşmaları kabul etmiş, buna karşılık da Mersin hariç Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgelerinin kendisine verilmesi taahhütünü almıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa İzmir'de serbest liman kurabilecekleri gibi İtalya da, Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest limana sahip olacaktı.

Bu antlaşma, I. Dünya Savaşı sona erdikten sonra İtilâf Devletleri'nin Osmanlı mirası üzerinde anlaşmakta güçlük çektikleri

---

[60] Metni için bkz.: (J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1914-1956**, C.: 2, D. Van Nostrand Co., New York, 1958, s. 18-22).
[61] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 125.
[62] Hurewitz, **a.g.e.**, C.: II, s. 23-25.

meseleye dönüşecek ve İtalya'ya bırakılan bu toprakların verilip verilmeyeceği tartışma meselesi olacaktır. Antlaşma ile Batı Anadolu'nun İzmir'den Konya'ya kadar geniş bir bölgesi İtalyan nüfûz bölgesi olarak tespit edilmiştir. İngiltere ve Fransa kendi çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle[63] önce, bu anlaşmayı geçersiz saymak isteyecekler[64] ve Rusya'nın ihtilâl sebebiyle bu anlaşmaya imza koymamış olmasını, hukuki bakımdan gerekçe göstereceklerdir. Bu arada Rusya içinde oldukça karışık günler yaşanmaktadır. 12 Mart 1917'de Petrognad'da büyük bir ihtilal patlak verir. Çar ve nazırları hapse atılır ve geçici bir hükümet kurulur[65]. Ancak dış politikada temelde bir değişiklik olmamıştır. Geçici Prens Lvow Hükümeti, gizli anlaşmalara bağlı kalınacağını çeşitli vesilelerle açıklama gereği duyar. Dışişleri Bakanı Miliukof da 1 Mayıs 1918'de Rus elçiliklerine, hükümetinin İstanbul ve Boğazlar'dan vazgeçmeyeceğini ifade eden bir genelge gönderir[66].

---

[63] Anadolu'da üstlenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya, İngiltere ve Fransa için önemli bir tehdit oluşturabilirdi. (Bkz.: Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.: V, S.: 29, (Şubat, 1970), s. 26.)

[64] Mr. Balfour, 1917 uzlaşmasının hükmü kalmadığını 14 Ekim 1918'de açıkladı. (Bkz.: Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), 2. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 60.)

[65] A.Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Birinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1990, s. 319.

[66] Bayur, **a.g.e.,** C.:II, K.: III, s. 65-66-76

IV- I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SONU ve WİLSON PRENSİPLERİ'NDE TÜRK BOĞAZLARI (8 OCAK 1918)

Savaşın devam ettiği yıllarda yorgunluğun ilk işaretlerini Avusturya-Macaristan vermeye başlayacaktır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, savaşın başından beri Doğu Cephesi'nde, Rusya'nın bütün ağırlığını üzerinde hissetmiş ve tek başına Rusya'ya karşı savaşamayacağı için Almanya ve Osmanlı Devleti'nden yardım almıştı. Avusturya, İtalya'ya karşı bile kesin bir zafer kazanamamış, bu cephede de Almanya'dan yardım alarak İtalyanları Caporetto'da yenilgiye uğratmıştı. Rus Çarlığın yıkılması Avusturya'yı ümitlendirmiş ise de geçici hükümetin savaşa devam kararı vermesi bu ümitleri suya düşürmüştü. Öte yandan üçüncü yılından itibaren Almanya için de savaş ağır gelmeye başlamıştı. Batı Cephesi'nde ise, durum her iki taraf için de değişmemekle beraber, savaş Alman kuvvetlerini günden güne eritmekteydi. Üstelik 1917 Nisan'ından itibaren ABD de karşı tarafta savaşa katılmış, Batı Cephesi'ne kuvvet göndermeye başlamıştı. Bu sebeplerden ötürü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya 1917 yılı yazında, çeşitli kanallardan Müttefikler nezdinde barış teşebbüslerinde bulundular. Fakat barış şartları üzerinde uzlaşma sağlanamadığı için bir sonuç elde edilemedi[67].

Müttefiklerin durumu da pek iyi sayılmazdı. Avrupa Cephesi onlar için de parlak değildi. Rusya'da Şubat İhtilâli'nin çıkması ve 1917 yılı sonundan itibaren Rusya'nın İttifak Devletleri ile barış görüşmelerine girişmesi, Sırbistan'ın yenilmesi, İtalya'nın Caporetto ve Romanya'nın yenilgisi, Müttefikleri zor durumda bırakacak gelişmelerdi. Herkesin barışa özlem duyduğu bu atmosferi, Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson fark etmekte gecikmedi ve barışın düzenini tespit etmek üzere ortaya atılarak, Kongre'de 8 Ocak 1918'de yaptığı konuşmasında 14 maddelik meşhur prensiplerini açıkladı. Bu prensiplerin mahiyeti kısaca şöyle idi:

---

[67] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 138.

Avrupa'da milliyetler esas tutularak siyasi harita ona göre düzenlenecekti. Bu düzenlemelerde bağımsız bir Polonya, Belçika ve Macaristan öngörülüyordu. İşgal edilen yerlerin derhal boşaltılması isteniyor ve küçük devletlerin bağımsızlık teminatının, büyük devletler tarafından sağlanması isteniyordu[68].

Hiç şüphe yok ki Wilson'un beyanatı Amerikan idealizmin mahsulüydü ve gerçekçi idi[69]. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un kararlılığını beyanatında da görmek mümkündü. Wilson İlkeleri'nin Boğazlar'la ilgili olan 12. maddesi; "Boğazlar devamlı surette açık tutulacak ve uluslararası garantiler altında bütün milletlerin gemileri ve ticaretleri için serbest bir geçit teşkil edecektir[70]." hükmünü içeriyordu[71].

Amerikan Hükümeti Wilson Prensipleri'ni yayınladıktan sonra 1919 Ağustos'unda savaş sonu düzenlemeler yapılması için Yakındoğu'da incelemeler yapmakla görevlendirilen King-Crane Komisyonu da, İstanbul ve Boğazlar bölgesinde, milletlerarası statüye sahip yeni bir devlet kurulmasını önerecektir[72].

A- Mütareke Dönemi Boğazlar Siyaseti

1-Mondros Mütarekesi ve Boğazlar'ın İşgali

I. Dünya Savaşı sadece İttifak Devletleri'ni değil, İtilâf Devletleri ve halklarını da derinden etkilemişti. Savaşın sonuna doğru ulusal ve uluslar

---

[68] Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 139.
[69] Laurance Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The John Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 78-89.
[70] Erkin, **a.g.e.**, s. 52. ; A. Halûk Ülman, **İkinci Cihan Savaş'ının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1942),** Sevinç Matbaası, Ankara 1961, s. 7.; Aydemir, **a.g.e.,** s. 298.; Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 137.
[71] Mustafa Kemal Paşa, Wilson İlkeleri'nin Boğazlar hususundaki maddesini:" Bu güzergâhta payitahtımız, kalbgâh-ı devletimiz vardır. Bunun emniyetini badelistihsal umum ticarete amade olarak küşat edilmesi de lâzımeden görülür." şeklinde yorumlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Wilson İlkeleri hakkındaki mülahazası için bkz.: **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1919-1923)**, C.:1, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 1, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.27-28).
[72] Ülman, **a.g.e.,** s.8.

arası iş yapan kuruluşlar savaşın getirdiği çok ciddi ekonomik sıkıntılarla boğuşmaya başlamışlardı[73].

Osmanlı cephesinde de durum günden güne kötüye gitmekteydi. 1918 yılında Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Filistin ve Suriye'nin yenilgisi sonucunda Osmanlı Devleti zor duruma düşmüş; Irak'ta 1918 başlarında Kifri Harekâtı ile önü açılan İngilizler, İran'dan geçerek Bakü savunmasına katılmış, Dicle yönünden kuzeye ilerleyen İngiliz ana kuvvetleri ise Musul'a girmek üzereyken Osmanlılar teslim olmuşlardı[74].

Anadolu her yönden tehdit altına girdiği için, işbaşına yeni gelen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, ülkenin işgale uğramaması ve Türk halkının daha fazla ezilmemesi için bir an önce mütareke yapmaya karar vermişti. Mütarekenin imzalanmasında, 8 Ocak 1918 tarihli Wilson Beyannamesi'nin, Osmanlı Devleti ile ilgili 12. maddesi etkili olmuştu. Nitekim Osmanlı Hükümeti'nin mütareke için Wilson'a başvurmaları ile süreç başlatılmıştır[75].

Türk tarafını Bahriye Nazırı Rauf Bey ile Hariciye Nazırlığı Müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay Yarbay Sadullah Beylerin; İngiliz tarafını ise Akdeniz Filosu Başkomutanı Amiral Sir Arthur Calthrope'nin temsil ettiği mütareke görüşmeleri 27 Ekim'de başlamış, Limni Adası'nın Mondros

---

[73] İngiliz kuruluşlarından olan Eastern Yapı Komitesi savaş yüzünden ciddi mali krize girmiş, Osmanlı Devleti tarafından ısmarlanan 4 torpido destroyeriyle ilgili sözleşmeyi bile yerine getiremediğinden sorunun hallini İngiliz Amirallik Dairesi'nden rica etmişti. Bkz.: (**N.A. in UK, F.O.,**371/3041-323.; **N.A. in UK, F.O.,**371/3041-324.; **N.A. İN UK, F.O.,**371/3041-325)

[74] **N.A. in UK, F.O.,** 371/3400-8070.

[75]**Ayın Tarihi**, C.:1., S.:1., s.5.; Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, AÜSBF Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977, s.409.; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.: III, Kısım IV, İkinci Baskı, TTK Yay., Ankara 1983, s.742-746.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 11-13.; **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, (Editör: Baskın Oran), C.: 1, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 110-112.

Limanı'nda, İngiltere Krallığı'nın Agamemnon savaş gemisinde, 30 Ekim 1918'de, iki örnek olarak imzalanmıştır[76].

Mütarekenin tamamı 25 maddeden ibarettir. Mütarekenin yürürlüğe girmesiyle, Osmanlı Devleti, Mütarekenin 23. maddesi gereğince İttifak Devletleri ile ilişkilerini kesmek zorunda kalmış ve o tarihten itibaren Almanya ile ilişkileri de kopmuştur[77].

Mütareke görüşmelerinde Türk heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey vasıtasıyla yapılan girişimler, ustaca yürütülen İngiliz siyaseti ile sonuçsuz bırakılmış[78] ve Mütareke'nin imzalanmasından hemen bir gün sonra Anadolu'da işgaller başlamıştır. İttihatçıların yenilgisi demek olan Mondros Mütarekesi sonrasında ise Sultan Vahideddin kabineyi değiştirmek istemiş, mevcut Sadrazam Talat Paşa istifasını vererek, yerine 14 Ekim 1918'de Ahmed İzzet Paşa atanmıştı[79].

Mütareke sonrasında Osmanlı Hükümeti'nin Mütareke hükümlerine açıklık getirilmesi için yaptığı müracaat dikkate alınmamış; Rauf Bey'e verilen tâlimatnâmede[80] işaret edilen hususlarda herhangi bir tadilat yapılmadığı gibi bazı maddeler, Türkiye açısından hiç de müsait olmayacak yorumlara açık bırakılmıştı[81]. Nitekim Mütareke'nin 7. maddesine göre Müttefik kuvvetler güvenliği tehdit eden bir durum karşısında Osmanlı topraklarının herhangi bir noktasını işgal edebileceklerdi[82].

---

[76] A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923),** (Çev.: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık A.Ş., Birinci Baskı, İstanbul 1999, s. 26.; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, TTK Yayınları TTK Basımevi, Ankara 1973, s.36.

[77] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s.9.

[78] Bu hususta bkz.: Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C.: I, İstanbul, 1993, s. 89 vd.

[79] **Talât Paşa'nın Anıları**, (Yay. Haz.: Alpay Kabacanlı), Dördüncü Baskı , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul 2007, s. 6.

[80] Bu tâlimatnâme için bkz.: Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 21-22.

[81] Jaeschke, **a.g.e.,** s.27.; Orbay,**a.g.e.,** s.89 vd.

[82] **Ayın Tarihi**, C.:1, S.:1, s.5.

Türk kamuoyundaki endişelere rağmen bu Mütareke, tehlikeli ve korkulacak bir mahiyetten uzak olarak telâkki edilmiş hatta Osmanlı Devleti'nin Müttefiklere karşı bir başarısı olarak değerlendirilmiştir. Bunu İsmet Paşa'nın ifadelerinde de görmek mümkündür: "gerçekten mütareke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibâı uyandırıyordu. İleride Mütareke'nin tatbikatı esnasında memleketin canını yakmış olan esaslı maddeler çok kapalı ve aynı zamanda her türlü tefsire müsait bir şekilde kaleme alınmıştı."[83].

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın; "2 Kasım 1918'de Mütareke şartları ordulara tebliğ edilmişti. Müttefiklerimize dikte ettirilen şartlar nazar-ı itibara alınırsa daha mûtedil sayılabilirdi. Bulgarlar kayıtsız şartsız teslim olmuşlardı. Ancak galip devletler ahde vefa gösterebilecekler miydi? Yoksa bir kin ve intikam politikası mı güdeceklerdi?"[84] sözleriyle ifade ettiği endişeler, Mütareke'nin akabindeki psikolojiyi ve belirsizliği izah etmektedir. Gerçekten de Türk milletinin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve Millî Mücadele boyunca İtilâf Devletleri'nin gayelerini gerçekleştirmek için imzalattıkları bu Mütarekenin maddelerinin son derece ağır olduğu kısa sürede anlaşılacaktır.

Mütareke imzalandığı sırada Amiral Caltrope'un; "Mütarekenameye imza atmakla, yıllardan beri insan kanı akıtılıp gidilişine nihayet vereceğimizi ümit ediyoruz!" sözlerine karşılık Türk Delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey'in; "Mütarekenin şartları ağırdır. Bununla beraber onları yerine getirmeye sadakatle çalışacağız. İngiliz devlet ve milletinin imzalarına sadık, vaatlerine vefakâr olduklarına itimadımız vardır. Bu inanç üzerimize düşen ağır vazifeyi yapmakta bize cesaret verdi. Büyük İngiliz milleti ile müttefiklerinin taahhütlerine ve vaatlerine sadakatle riayet edeceklerine olan itimadımızda hatamız yoktur zannındayız…" sözleri[85] manidardır. Rauf Bey,

---

[83] İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), C.: 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. l64.
[84] Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücâdele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 27.
[85] Orbay, **a.g.e.,** s. l46.

sanki Müttefikler'in taahhüt ve vaatlerine sadık kalmayacaklarını ihsas etmektedir. Ayrıca Rauf Bey'in Tawnshend'e "Mütarekede ağır şartlar var. Bunlara razı oluşumuzun başlıca sebebi, İngilizlerin durumu kavrayarak milli izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerine dair Calthorpe'un centilmence ve askerce verdiği teminattır[86]." demesi aynı endişeleri ve bir teslimiyeti göstermesi bakımından da önemlidir.

İtilâf Devletleri emperyalist emellerini Mondros Mütarekesi'nden sonra da devam ettirmişlerdi. Hatta Ortadoğu'da takip ettikleri siyaset çatışması, aralarındaki ittifakı zayıflatmaya başlamıştı. İngiltere görünüşte I. Dünya Savaşı'ndan en çok kârla çıkan devletti. Almanya'yı Ortadoğu'dan uzaklaştırmış ve Rusya'yı tesirsiz hale getirmişti. Bu sebeple Viyana Kongresi'nden beri gündemde olan Şark Meselesi'ni dilediği gibi halledebileceğini sanmaktaydı. İngiltere Osmanlı Devleti'nin yerine, toprakları Avrupa'dan Asya'ya kadar uzanan kendi himayesinde büyük bir Yunanistan kurulmasını istiyordu. Bu yüzden Mütareke imzalanır imzalanmaz Fransızlara haber vermeden kendi başına hareket etmeye başlamıştı[87].

Bu doğrultuda Müttefik donanması Osmanlı topraklarını resmen işgal kararı almış,[88] Mondros Mütarekesi'nden üç gün sonra İngiltere, Mezopotamya'daki ordularının ulaşım yollarını güvence altına almak bahanesiyle petrol bölgesi olan Musul'u ve Akdeniz'de önemli bir stratejik nokta olan İskenderun'u işgal etmiştir[89].

Diğer yandan Mondros Mütarekesi'nin 1. maddesine dayanarak 13 Kasım'da Karadeniz'e geçen bazı İngiliz harp gemileri de Karadeniz'e çıkmaya başladılar. Bu, Sovyetlerin Karadeniz sahillerini tehdit eden bir

---

[86] Orbay, **a.g.e.,** s. l48.
[87] Harry N. Howard, **The Partititon of Turkey, A Diplomatic History**, 1913-1923, Howard Fertig, New York, 1966, s. 76.
[88] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 1-3.
[89] Şamsutdinov, **a.g.e.,** s. 31.; Bıyıklıoğlu, **a.g.m.,** s.92.

durumdu. Nitekim çok geçmeden Fransızlar, Bolşevik kuvvetlerle çarpışmak için Odesa'ya asker çıkarmışlar, bunlara daha sonra iki Yunan tümeni de katılmıştır. İngilizler ise Bolşevikleri Kırım'dan çıkarmak için Sivastopol'u işgale başlamıştır. 21 Kasım tarihinde artık bütün Karadeniz sahilleri İngiltere'nin kontrolü altına girmişti[90].

İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Mütarekesi'nde Boğazlar Rejimi ile ilgili ayrıntılı bir ifade bulunmamakla birlikte 25 maddelik ateşkes antlaşmasının ilk maddesi Boğazlar'ın işgaliyle ilgili olarak aynen şöyle diyordu:

1- "Karadeniz'e geçiş için Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın açılması, İtilâf Devletleri'nin Karadeniz'e serbestçe geçebilmeleri, Karadeniz ve Marmara güçlendirilmiş bölgelerin (istihkâmlarının) işgalini öngörüyordu.". Bu madde, İtilâf Devletleri savaş gemilerini hiçbir engelle karşılaşmadan Karadeniz limanlarına ve Sovyet Rusya kıyılarına ulaşabilmelerine olanak tanıyordu[91].

Mütarekenin Boğazlar'la Türk karasuları ve limanlarıyla ilgili hükümleri ise şunlardır:

2- Türk sularında tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki engellerin yerlerinin taranması ya da kaldırılması için, istemde bulunulunca, yardım edilmesi,

3- Türk karasularında ya da Türkiye'nin işgalindeki sularda bulunan tüm savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek belirli küçük gemiler dışında,

---

[90] Kurat, **a.g.e.,** s.585-590.

[91] Şamsutdinov, **a.g.e.,** s. 27-28.; Türkgeldi, **a.g.e.,** s.69. Mütareke imzalandığı sıralarda Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında her çapta 273 top ve 12 mayın hattında 579 mayın, 2 deniz altı mania ağı ve bir torpido bataryası ile 16 ışıldak vardı. Bundan başka Boğaz'ın çıkarmalarına karşı savunulması için Gelibolu yarımadasında üç ve Anadolu yakasında da bir tümenlik kara kuvveti vardı. Bkz.: (Bıyıklıoğlu, **a.g.m.,** s.91).

anılan gemilerin gösterilecek Türk limanında ya da limanlarında gözaltına alınması[92],

4- Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması,

5- Türk işgali altında olan tüm limanların ve barınakların Müttefik gemilerince özgürce kullanılması fakat düşman tarafından kullanılmasının da önlenmesi, özdeş koşullar, ticaret ve ordunun terhisi amaçları için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır,

6- Tüm Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılması.

Mütarekenin imzalanmasından hemen sonra İtilâf Devletleri, daha önce yaptıkları gizli anlaşmaları vakit geçirmeden uygulamaya koymuş[93], Çanakkale Boğazı, 6-12 Kasım 1918 tarihinde İtilâf Devletleri'nin eline geçmişti. Çanakkale Boğazı'nın iki yakasını önce 28. İngiliz tümeni işgal etmiştir. 20 Kasım 1918'de Boğaz'ın Rumeli yakasının Seddülbahir ve Kilidülbahir kısmı Fransızlara devrolunmuş, Anadolu yakası İngiliz işgalinde kalmıştır. Bunun arkasından, Mütareke'ye aykırı olarak Gelibolu ve Bolayır bölgesini de İngilizler işgal ettiler. Bu suretle bütün Çanakkale Boğazı, baştan başa İtilâf işgaline girdi. Çanakkale Boğazı'nın açılması ve işgali, İstanbul ve Karadeniz yolunu da İtilâf kuvvetlerine açmıştı. İtilâf gemileri 8 Kasım 1918 gününden başlayarak İstanbul imanına gelmeye başladılar. 167 parçadan ibaret büyük İtilâf armadası (122 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan savaş gemisinden müteşekkil donanma) da Mütareke'ye aykırı olarak

---

[92] Şamsutdinov, **a.g.e.,** s. 28.

[93] Nitekim Times gazetesi muhabiri, Mondros Mütakeresi'ni yorumlarken: "Savaşın başarıyla sürmesi için Çanakkale Boğazı'ndan geçmek, Türklerin bize verebileceği her şeyden daha değerlidir. Boğazlardan geçiş bize sadece Karadeniz'in denetimini ve Hindistan'a ulaşım yolunu koruma olanağını vermekle kalmayacak, Rusya'da olup bitenlere etkide bulunmak için de bir yol alacaktır.". Bkz.: (Şamsutdinov, **a.g.e.,** s. 30).

13 Kasım 1918'de Haydarpaşa açıklarına demirledi[94]. 15 Kasım'da gemilerin sayısı 167'ye yükseldi. Çoğu İngiliz birliklerinden oluşan çeşitli muharip sınıflara mensup 3500 kişilik bir kuvvet, şehrin muhtelif yerlerine çıkarıldı[95].

Böylece Boğazlar ve İstanbul, mücadelesiz olarak, İtilâf Devletleri'nin eline geçmiş oluyordu. Mondros Mütareke'sinin uygulanmasına bir gün sonra başlanmasına ve Boğazlar'ın işgal edilmesine rağmen, Boğazlar'ın son alacağı statü ve gelecekte nasıl bir düzenle yönetileceği hakkında henüz kesin bir kanaat yoktu. Yalnız Boğazlar üzerindeki hâkimiyet hakkının Osmanlı Devleti'nden alınacağı aşikâr gibi görünüyordu. Mütareke'nin Boğazlar'ın açılmasıyla ilgili hükmü ise Wilson İlkeleri'ne uygun olarak kaleme alınmıştı[96]. Mütareke'nin imzasından sonra Boğazlar İtilâf Devletleri'nin işgali ile uluslararası ulaşıma açılmıştı. Bu ise Boğazlar'ın uluslararası statüsünün devamı konusunda atılan yeni bir adım oluyordu[97].

---

[94] 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul fiilen işgal edilmiş, işgalden sonra Londra Konferansı'nda kararlaştırılıncaya kadar şehir topyekûn işgal edilmemiş, kıyıya asker çıkarılmasıyla yetinilmiştir. İşgalin ilk iki günü (13-14 Kasım) devletin resmî gazetesi olan Takvim-i Vekayi gazetesinde işgalle ilgili bir haber yayımlanmamış, günlük haber akışına devam edilmişti. Bkz.: (**Takvim-i Vekayi**, 13 Teşrin-i Sani 1334.; **Takvim-i Vekayi,** 14 Teşrin-i Sani 1334). EK-4.

[95] Tansel, **a.g.e.,** s. 78-90.

[96] Erkin, **a.g.e.**, s. 52.

[97] İnan, **a.g.e.**, s. 21.

2- Paris Barış Konferansı'nda "Boğazlar Pazarlığı"

1919 yılının Ocak ayında bozulan güçler dengesini yeniden tesis etmek üzere toplanan ve 32 devletin katılımıyla başlayan Konferans, ateşkes altındaki beş ülke ile taraflar arasındaki ilişkileri yeniden kurma görevini üstlendi. Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile yapılacak anlaşmaların hazırlanıp imzalandığı ve adeta bir forum niteliği taşıyan Konferans'ta işlemler 12 Ocak 1919'da başladı ve geniş anlamda 10 Ağustos 1920 Sevr Anlaşması'nın imzalanmasıyla neticelendi. 7 Mayıs 1919'da barış şartlarının Alman delegasyonuna verilmesine kadar, konferans bir anlamda galip devletler için barış konferansının ön hazırlık devresi şeklinde yürütülmüştü. Bu nedenle Barış Konferansı Organizasyonu, galip devletlerin kendi isteklerini ayrıntılı olarak hazırladıkları düzenlemeler şeklinde yoğunlaştı. Daha sonra ise "Ana Müttefik Güçler ve Birleşik Güçler" olarak tanımlanan ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya temsilcileri tarafından organize edildi. Bu devletler bütün oturumlara katılırken; savaşla özel olarak alakalı taraf güçler ise (Belçika, Brezilya, İngiliz sömürgeleri ve Hindistan, Çin, Küba, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Hicaz, Honduras, Liberya, Nikaragua, Panama, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Siyam ve Çek-Slovak Cumhuriyeti) sadece kendileri ile ilgili sorunların tartışıldığı oturumlara iştirak edeceklerdi. Tarafsız güç ve devletler ise formasyon sürecinde, sadece kendilerini ilgilendiren sorunlar incelendiği sırada ve sürede sözlü veya yazılı olarak konferansa katılabileceklerdi. Görünürdeki geniş katılımına rağmen aslında kararlara hakim olan sadece beş devlettir: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya.

Mütareke sonrası İstanbul ve Boğazlar'ın mukadderatı, 1918 Paris Barış Konferansı'nda daha ilk günlerinde konuşulmuştu[98].

Lord E. Percy 2 Aralık 1918'de, yani Paris Konferansı toplanmadan önce Amerikan temsilcisi D.H. Miller'e böyle bir emaneti Amerika Birleşik

[98] Bayur, **a.g.e.,** s.36.

Devletleri'nin kabul edebileceğini düşündüğünü söyledi. Hatta genel prensipler ile bir şekle sokulduğu takdirde, Panama Kanalı'nın da Boğazlar gibi aynı sınıfa dâhil olabileceğini söyleyecek kadar ileri gitti. Miller bu İngiliz diplomatın kendisine Panama Kanalı'nı ima etmek suretiyle Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nin idealist yolları takip etmesinin zorluklarını belirtmek istediğine dikkat ederek, ona verdiği cevapta, şüphesiz Süveyş Kanalı'nın da aynı Boğazlar sınıfına dâhil olacağını söyledi. Lord R. Cecil, Albay Laurance ve diğer bazı zevattan mürekkep İngiliz murahhaslar heyeti 11 Ocak 1919'da Miller ile yaptıkları müzakerelerde Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlar'ı mandası altına almasını ittifakla ümit ettiklerini bildirdiler. Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul ve Boğazlar'a dair İngiltere tarafından yapılan manda teklifini kabul edeceği hususunda genel bir fikir hüküm sürüyordu. Bu hususta galip devletlerden hiçbiri diğerinin tek başına bu bölgede yerleşmesini istemedikleri gibi Fransızlar da İngilizlerin Boğazlar bölgesini işgal etmesini arzu etmiyorlardı. Aynı zamanda ne İngiltere ve ne de Fransa hayati önemi haiz olan Boğazlar bölgesinde bir İtalyan mandasına taraftar değildiler[99].

Bu yüzden Lloyd George sunduğu plânda tekrar İstanbul'un Amerikan mandası altına konulmasını teklif etti. Fakat ihtilâl esnasında Rusya'yı terk edip, Paris'e sığınan eski Çarlık devlet adamlarından Prens Lwow, bu işin geçek mahiyet ve önemini anlamamış görünerek, Paris Konferansı'na sunduğu bir muhtıra ile bu mandanın Rusya'ya verilmesini talep etti. Aslında Paris'te barış müzakereleri yapıldığı sırada resmî bir Rus murahhası yoktu. Bununla beraber Rusya'nın menfaatleri tabiatıyla İstanbul ve Boğazlar bölgesi için toplanıyordu. Onların fikrine göre, madem ki İstanbul ve Boğazlar manda altına konulmak isteniyor, o halde bu meselenin biricik hal çaresi bu bölgenin Milletler Cemiyeti'nin kontrolü altında Rus mandasına bırakılması idi. Mülteci Çarlık devlet adamları bunu talep etmişlerdi çünkü İstanbul başka ellerde bulunduğu takdirde, Rus menfaatleri

[99] Tukin, **a.g.e.**, s.445-449.

daimi bir tehdit altında kalacaktı. Bu sebeple Rus menfaatlerine uygun biricik rejim şu aşağıdaki esaslara göre yapılmalı idi:

1- Barış ve harp zamanında Boğazlar'dan serbest geçişin gerçek temini,

2- Barış ve savaşta Karadeniz'de sahildar bulunan devletlerin harp gemilerinin serbest giriş çıkışının sağlanması,

3- Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin harp gemilerine barışta ve savaşta kapalı bulundurulması[100].

Yapılan müzakereler sonunda fikir birliği sağlanamamış olmakla beraber, Boğazlar'ın Milletler Cemiyeti'[101]nin mandası altında uluslararası bir düzene konulması daha çok taraftar bulmuştu. İngiltere Hükümeti I. Dünya Savaşı sonunda biri 1918 yılının son ayları, diğeri 1919 senesinin ilk aylarında olmak üzere iki defa Boğazlar ve İstanbul mandasının kabulünü Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'ne teklif etmiştir[102].

Konferans'ta Türkiye'nin Avrupa'dan çıkarılması[103], gelecek barış programının hedefi olarak isteniyordu ve parola da şu idi: "Boğazlar'ın serbestisi". Gerçekleşme yolu da bu geçitlerin uluslararası bir duruma getirilmesinde görülüyordu. Madem ki galip devletlerden hiçbiri diğerinin İstanbul ve Boğazlar'a tek başına hâkim olmasına razı olmuyordu, o halde bunun biricik hal çaresi kalıyordu. O da, İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin

---

[100] Tukin, a.g.e., 445-448

[101] Milletler Cemiyeti 19. yüzyılda diplomatik bir konferans niteliğini temelde pek az aşan bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Üye devletlerin egemenliği ise fazla sınırlandırılmak istenmemiştir. Devletler üstü örgüt hiç değildir. Milletler Cemiyeti'nin asli üyeleri I. Dünya Savaşı'nı yenen devletlerdir: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya. Wilson'un öncülüğünü yaptığı Milletler Cemiyeti'ne Senato'nun çoğunluğunun onaylamaması yüzünden ABD katılamamıştır. İsveç, İsviçre, Arjantin, Venezuella, Norveç, Şili, Hollanda gibi savaş sırasında tarafsız kalmış bazı devletler de asli üyeler arasına alınmıştır. Bkz.: (Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1925),** İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Gür-Ay Matbaası, İstanbul 1982, s. 58.

[102] Bayur, **a.g.e.,** s.36.

[103] Lloyd George'ye göre İstanbul Türk değil, Yunandır ve Türkler oradan atılmalıdır. Bkz.: (**İngiliz Gizli Belgelerinde …**, s. 225)

elinde kalması keyfiyeti idi. Fakat bu devletin İstanbul'da bırakılması, onun Boğazlar üzerindeki hâkimiyet ve kontrol haklarının yeniden canlandırılması demek değildi. İngiltere Hükümeti daha ziyade ticaret ve harp gemilerinin Boğazlar'dan tam bir serbestlikle geçebilmesini temin etmek ve bu geçitleri uluslararası bir kontrol komisyonunun emri altına koymak planını güdüyordu. Bunun için de Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerinde her türlü nüfûz ve tesirinin bertaraf edilmesi gerekiyordu. Ancak bu takdirde İngiltere Osmanlı Devleti ile, Karadeniz'deki Sovyet Rusya'nın sahillerine hâkim olabilirdi. O halde bu devlet için parola, her ne suretle olursa olsun, Karadeniz'e giden suyolunun açık bulundurulmasını temine çalışmaktı[104].

B- Büyük Millet Meclisi Dönemi Boğazlar Siyaseti (Nisan-1020-Nisan 1923)

1- Yeni Türk Devletinin Dış Politika Esasları

a- Misak-ı Millî İlkelerinde Boğazlar

Mondros Mütarekesi, Türk milleti adına kabul edilebilir hükümler içermiyordu ve Mütareke'nin hemen ardından başlayan işgal ve ilhakın reddedildiği bir bildirinin tüm dünya kamuoyuna duyurulması çok gecikmeyecektir. Misak-ı Milli adındaki metin Anadolu halkının karşı karşıya bulunduğu iç ve dış tehditlerin içinden nasıl çıkılacağını adeta açıklar. Çıkış için yardımcı olacak olanakların başında Türk toplumunun özgürlük tutkusu ve direniş için birleşme eğilimi içinde olduğunu göstermesi gelir. Dışa dönük arayışta ise, somut olanaklar yerine, sırayla, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un, ulusların kendi yazgılarını kendilerinin saptaması gerektiği (self-determination) görüşüne dayanan 14 noktasının –bu arada doğrudan doğruya Osmanlı Devleti için önerilen ve devletin Türk olan bölümlerinde Türklere güvenli bir egemenlik tanınabileceği vaadi ile, Türk egemenliği altındaki öteki uluslara kendi gelişmelerini özerkçe sağlama olanaklarının

[104] Tukin, **a.g.e.**, s.449.

kesinlikle verilmesi ve Çanakkale Boğazının tüm ulusların gemilerine ve ticaretine açılmasının uluslar arası garantiler altına alınması koşullarını içeren 12. Maddenin- uygulanmasına, İtilaf devletleri arasında ganimet paylaşma anlaşmazlıklarından doğan politik ortama ve emperyalist güçlerle büyük bir savaşa tutuşmuş olan Sovyet Rusya'nın başarılarına ve yardımına bağlanan umutlar vardır [105].

Misak-ı Millî denilince akla gelen, yıkılan Osmanlı Devleti'nin üzerinde kurulan milli nitelikli yeni Türkiye'nin oluşturulmasında toprak ve bağımsızlık koşulları bakımından amaç ve temel olmuş bir ilkeler özeti akla gelir[106].

Bilindiği gibi Millî Mücadelenin temel hedefleri önce Erzurum'da daha sonra ise Sivas'ta toplanan kongreler vasıtasıyla ortaya konmuştur. Sivas Kongresi sırasında 9 Eylül 1919'da yayımlanan bildiride, Erzurum Kongresi tarafından yayımlanan dış politika ile ilgili esaslar bazı ufak değişikliklerle birlikte aynen kabul edilmiştir. Gerek Erzurum gerekse Sivas Kongrelerinde alınan kararlar daha sonra Meclis-i Mebusan tarafından "Misak-ı Millî adıyla kabul ve ilân edilecektir[107].

Misak-ı Millî diye adlandırılan bu metin, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Ziraat Mektebi'nin önünde halka yaptığı konuşmasında sınırlarını açıkça belirtmeden ifadeleriyle beyan ettiği hakikatlerden farklı bir şey değildir. Bu konuşma, kimsenin bilmediği gizli bir Misak-ı Millî beyanıdır. Bu doğrultuda Balkanlarda hilâl gibi olan yer, Selânik çünkü oraya ayrı bir ilgi duyuyor ve önem veriyordu. 36. paralele kadar olan alan -Musul, Kerkük,

---

[105] Nejat Kaymaz, "Misak-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.: 3, TTK Yayınları, TTK BASımevi, Ankara 1983, s. 1942.
[106] Kaymaz, **a.g.m.**, s. 1941.
[107] E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara 2007, s. 45.

Süleymaniye- hep onun çizdiği ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu sınırlardır[108].

Misak-ı Millî[109] metni üzerindeki ilk görüşmeler, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Heyet-i Temsiliye toplantılarında yapılmıştır. Misak-ı Millî ilkeleri hazırlanırken Mustafa Kemal ve arkadaşlarının göz önünde tuttuğu bir olgu da, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, savaştan sonra kurulacak barışa temel olmak üzere, Kongre'ye sunduğu prensiplerdir[110]. Bu prensiplerin 12. maddesine de vurgu yapmayı ihmal etmeyen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, dünya kamuoyuna Türk çoğunluğunun olduğu yerlerde bağımsız bir devlet kurmanın kendilerinin en doğal hakkı olduğu ifade edeceklerdir. Bunun içindir ki Misâk-ı Millî dünyanın kabul ettiği "Wilson Prensipleri"ne dayanılarak hazırlanmış ve dünyaya duyurulmuştu[111]

---

[108] E. Semih Yalçın, **Tar-403 -Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ders Notları**, 12 Kasım 2007.

[109] Misak-ı Millî'nin orijinal metni için bkz.:(**Meclis-i Mebusan, Zabıt Ceridesi**, Devre IV, (İçtima-î Fevkalâde, 17 Şubat 1336), s.115).

[110] İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C.:1**,** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Birinci Basım, Ankara 1983, s.11.

[111] Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de bu konu "Asrın Prensipleri" başlığıyla verilmiş ve haberde şöyle denilmiştir: "Bütün akvâm-ı cihânın hareket-i umumiyesinde Wilson'un daimi bir sulha esas olmak üzere ortaya koyduğu milliyet prensiplerinin amil olduğu görünüyor. Asırlardan beri muhtelif akvâm için tahammü'l-fersâ tazyikât icra eden emperyalizm ile milliyet ve istiklâl esaslarının bu mücadelesi hiç şüphesiz er geç emperyalizmin mağlubiyeti, hiç olmazsa tevkifi ile neticelenecektir. Bu muzafferiyetin ferdâsında istiklâllerini ve mevcûdiyetlerini kurtarmış olan milletler, prensiplerinin efrât ve taassuba müsait olmasından mütevellit kıskanç ve menfi siyasetler takip etmekten kendilerini kurtarabilecekler midir? Bu mesele çok mühimdir. Her kavmin saadeti ve inkişafı namına milliyetinin ve mevcudiyetinin sağlam bir iman ile bekasına haris olması tabi'idir. Fakat milletlerin zihniyetleri üzerinde sabit fikirler tevlit edecek olan bu sağlam iman, bir gün pek kolaylıkla kıskanç ve hodgâm bir taassuba inkılâp edebilir. Her millet, milliyetinin bekâsı tarihi zaferlerine ve medeniyet kadîmesine istinâd ettirmek suretiyle vicdan-ı milliyi tenmiye etmek mecburiyetindedir. O kadar ki milletlerin istinat ettikleri tarih ne kadar uzak zamandan teselsül ve teraküm etmiş an'anâta merbût ise bir millet o kadar esaslı bir mevcudiyet sahibidir, denilebilir. Hâlbuki tarihin o kadim medeniyetlerin safahatı topraklar ve kıtalar üzerinde muhtelif akvama ait muğlâk ve karışık hatırattan her kavmi istifadeye sevk edecektir. Bu gayretle arazi ve hudutlar üzerinde başlayan temlik davalarının zayıf milletleri kuvvetli milletlere merbût bulunduracak yeni "hak"lar tevlit etmesi ve yeni bir emperyalizme müntehi olması ihtimali münselib değildir. Hususuyla bu ihtilâfâttan Avrupa emperyalizminin eski şekilde devam edebilmek çaresini bulmak için müstefit olması, müstakil ve milliyetlerine şiddetle merbût küçük kavimleri yekdiğeriyle mücadeleye sevk ederek bir tarafı himaye etmek suretiyle asır-dide siyasetini tekrara yol bulması çok mümkündür. Bizim de vaziyet-i milliyemiz hududumuzla takarrür etmiş bir milliyettir. Mütareke hududu, kabul ettiğimiz milliyet prensiplerinin çizdiği huduttur. Bunun dâhilinde yaşayan insanları,

Son Osmanlı Mebusan Meclisi[112]'nin açılmasının millî davanın dünya kamuoyuna duyurulmasını sağlayacak bir metnin ortaya çıkması için iyi bir fırsat olduğu düşüncesiyle[113] Misak-ı Millî metni için gerçekleştirilen özel toplantılar sonunda Türk istiklâlinin esaslarını tanzim eden bir metin hazırlanmış ve bu metin başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Heyet-i Temsiliye üyeleri tarafından da imzalanmıştır. Daha sonra Misak-ı Millî metni Trabzon Mebusu Hüsrev Gerede'ye verilmiş; o da bunu, Mecliste sulh programını tetkikle görevlendirilen komisyona ulaştırmıştır[114]. Yusuf Kemal Bey hatıratında komisyona gelen metinden söz etmemekte, buna karşılık Rıza Nur Bey, Misak-ı Millî esaslarının zaten daha önce İstanbul basınında çıkan çeşitli makalelerdeki cümleler ve hakikatler olduğunu ifade ederek, "Misak-ı Millî adını düşünen ve onu yapan İstanbul Meclisidir" demektedir. Ona göre Meclis, bilinen esaslara bazı ilaveler yaparak yeni bir düzen vermiştir[115].

Meclis-i Mebusan'a intikal eden metin, 22 Ocak 1920'de Felah-ı Vatan Grubu'nun gizli toplantısında Hüsrev Bey tarafından okunmuş; 28 Ocak 1920'de de resmî olmayan gizli toplantıda oylanarak mevcut bütün

---

ırkları ve evsaf-ı kavmiyeleri ne olursa olsun millettaşımız addediyoruz. Aynı zamanda memalik-i Osmaniye'nin her tarafı için faydalı gördüğümüz idari adem-i merkeziyeti terviç ile her kavmin kendi muhitinde imkân-ı inkişafını da temin etmiş oluyoruz. Asrımız prensipleri olarak bizim anladığımız milliyet esası budur. Biz hiçbir milleti ırkımız içinde boğmak istemediğimiz gibi ırkdaşımız menfaatine ayrı bir ırka mensup vatandaşlarımızı da rencide etmeyi kabul edemeyiz. Şimdiye kadar haricin eser-i telkinatı olarak bize hıyanet etmiş olan Hıristiyan vatandaşlarımızdan bir kısmını da aynı prensiplerimiz himaye edebilir. Fakat onlardan da aynı hulus-u niyeti ve milli prensiplerde aynı itidal ve hakşinaslığı görmek hakkımızdır." Bkz.:**Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Şubat 1920, S.10.

[112] Meclisin toplanışı süresinde geçen hadisât için bkz.: (Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959, s. 126, vd.)

[113] Mustafa Turan, "Türk Davası: Misak-ı Milli", **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a Armağan**, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), Ankara 2003, s. 624.; Uran, **a.g.e.,** s. 130-132.; **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)**, C.: 1, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 55.; **Misak-ı Millî ve Lozan Sulh Muahedenamesi**, Dışişleri Bakanlığı K.T.Y.M. Bürosu Yunan İşleri Şubesi, Ankara 1966, s.4.

[114] Bkz.: Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1922**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1959.

[115] Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.: 1, Altındağ Yayınları, Garanti Matbaası, İstanbul 1968, s. 515.

üyelerin ittifakı ile kabul edilmiştir[116]. Adı geçen Meclisin yaptığı başlıca işe yarar faaliyet de bu olmuştur.

Misak-ı Milli ilkeleri; bir beyanname ve bir manifestodur. Misak-ı Milli'de kesin çizilen bir hat, sınır yoktur fakat Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından bir gün sonraki günün koşullarına göre iki temel kıstas ölçü alınarak Misak-ı Milli kararları oluşturulmuştur. Bu iki önemli kıstastan ilki; Osmanlı ordusunun mütareke imzalanmasından hemen sonraki vaziyeti, konumu ve nerelerde bulunduğudur. Diğer kıstas ise mütareke sonrası Türk çoğunluğunun bulunduğu yerlerdir.

Yeni Türk Hükümeti'nin gerçekleştirdiği sınırları ve güdülecek dış politikanın hedeflerini belirlemesi açısından da ayrı bir öneme sahip olan Misak-ı Millî veya Ahd-ı Millî Beyannamesi olarak adlandırılan bu belge, İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın tasfiyesi üzerine Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin "tek ve yegâne var oluş sebebi" olmuştur. Toplandığı ilk gün Millî Misak'a bağlılığını açıklayan Meclis, bu sadakatini sarsılmaz bir şekilde sürdürmüş ve onun gerçekleşmesini amaç edinmiştir[117].

Boğazlar'ın bütün dünya milletlerinin ticaret ve ulaşımına açılması konusu; son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde resmen kabul edilerek dünya kamuoyuna duyurulmuştu[118]. Gerek Millî Mücadele, gerekse sonraki dönemde Türk devletlerinin siyasetinde temel kabul edilmiş Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesinde; "İslam hilâfetinin, saltanatının ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği tam olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle, bütün

---

[116] Hamdullah Suphi, **Dağ Yolu**, Yeni Matbaa, İstanbul 1929, s. 223.
[117] Yalçın, **a.g.e.**, s. 51.
[118] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938),** MEB Yayınları, MEB Basımevi, İstanbul 1963, s.7-9.; 14 Şubat 1920 Londra Konferansı'nda ise Boğazlar'ın milletlerarası olması gerektiği karara bağlanmıştır. Bkz.: (**İngiliz Gizli Belgelerinde…,** s. 225).

devletlerin ilgili delegelerinin birlikte verecekleri karar geçerlidir." ifadesi yer almıştır[119].

2- İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından İşgali

Misak-ı Millî'nin ilânından sonra, 4 Mart 1920 tarihinde yapılan Londra Konferansı'nda İstanbul'un işgali kararlaştırılmış; 15 Mart gecesi de, karaya çok sayıda asker çıkarılarak şehrin telgraf merkezi ve önemli noktaları kontrol altına alınmaya başlanmıştı[120]. 16 Mart günü öğlen saatlerinde şehir fiilen işgal edilmişti. Aynı gün Meclis-i Mebusan'ı basan İtilâf kuvvetleri, 10 Nisan'da da İstanbul'u işgal kararı alarak[121], 11 Nisan'da da Meclis-i Mebusan'ı kapatmış, 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ettiklerini resmen ilan etmişlerdir.[122].

İstanbul'un işgali yurt içi ve yurt dışı kamuoyunda değişik başlıklar altında verilmiş, devletin resmî yayın organı olan Takvim-i Vekayi gazetesinde 17 Mart tarihinde verilen haberde; işgalin geçici olduğu ve halkın sükûnetini muhafaza etmesi telkin edilmiştir[123].

İstanbul'dan 16 Mart 1920 tarihinde alınan haberler, 18-19 Mart günlerinde İngiliz basınında yer almaya başlamıştı. İşgalin sorumluluğunu İttihat ve Terakki'ye yıkan İngiliz basını; "Millî organizasyona başlayan bu adamlar (Mustafa Kemal ve arkadaşları) ne hükümete ne de Sultan'a itaat

---

[119] Tuncer Baykara, **Millî Mücadele (1918-1923),** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 62.

[120] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** (Yay. Haz.: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural)**,** AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Semih Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara 2006, s.267.

[121] Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.92.

[122] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.268.; Gönlübol, Sar, **a.g.e.,** s.9.; İstanbul'a Müttefik kuvvetlerin girişi Feridun Cemal Erkin'in eserinde şu şekilde anlatılır: "…Doğu Avrupa orduları Fransız Başkomutanı Franchet d'Esperay, döğüşme yolu ile fethedemediği İstanbul'a beyaz at üzerinde, sanki bir Fatih imiş gibi girdi. Bu hal, bütün Türk milletinde derin bir isyan duygusu uyandırmıştır…". Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)**, C.:1, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara1980, s. 9. vd.)

[123] **Takvim-i Vakayi**, 16 Mart 1336;.**Takvim-i Vakayi**, 17 Mart 1336. EK-5

etmiyor, kendi halkının ızdırabına sebep oluyorlar…" ifadeleriyle de Milli Mücadele'ye olan bakışını dile getiriyordu[124].

İlginçtir ki, İtilâf Devletleri mümessilleri de İstanbul'un işgalinin geçici olduğunu ve kendilerinin gerçek niyetinin saltanatın nüfûzunu kırmak değil, bilâkis Osmanlı idaresinde kalacak yerlerde saltanatın nüfûzunun takviye ve tahkim etmekten ibaret olduğunu beyan etmişlerdir[125].

"Ayın Tarihi" adlı derginin Eylül 1339 tarihli ilk sayısında, Türk milletinin iman ve azminin karşısında Avrupa milletlerinin mukavemet edemedikleri, bunun üzerine de düşmanlarımızın hırslarını İstanbul ve İstanbul halkından aldıkları, bu şekilde de Anadolu hareketini başarısızlığa uğratmak amacıyla İstanbul'u resmen işgal ettikleri; ancak bunun birleştirici bir unsur olduğu anlatılmıştır[126].

İstanbul'un işgali Anadolu'da bulunan Heyet-i Temsiliye'nin yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesince kınanmış; "…artık hâkimiyet-i milliye geçen inkılâbın gayr-ı mahsûs bir hatırası kâbilinden ve tarihi bir şeref ve muzafferiyet mahiyetinden yükselmiş, maddi, manevi bütün Kuvâ-yı Milliye'nin nokta-i vahdet ve tesânüdü olmuştur. Ve işte bunun içindir ki hâkimiyet-i milliyeye vaki olan tecavüz, onu bir kat daha parlak ve hâkim tecelli ettirmeye vesile olmaktadır… Hâkimiyet-i milliye artık bu milletin vicdanına işlemiştir. Artık milletin mukadderatına sahip olma kudretini nefsinde görmekten mütevellit bir itimat ile hedefini tayin ve mesaisini ona

---

[124] Ergün Aybars, "Milli Mücadele'de İngiliz Basını", **ATAM**, S.: 12, Ankara 1988, s. 623-624.
[125] Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz,** Türkiye Yayınevi, Türkiye Matbaası, İstanbul 1960, s. 528.
[126] Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde ise; "Bugün dünyanın hiçbir tarafında sulh yok: Almanya'da yok, Avusturya ve Macaristan'da yok, Balkanlar'da yok, Rusya ve Asya'da yok... Hülâsa bütün dünya kaynayan kocaman bir kazan manzarası arz ediyor. Âlem-i İslam ise Devlet-i Osmaniye'nin İstiklâl ve hâkimiyeti üzerine gözünü dikmiş, onun her halden masun kalmasını bağırarak istiyor. Bu şerâit dairesinde bize düşen vazife İstanbul işgaline terafuk eden zillet ve hakaretleri de reddederek vakar ve haysiyetimizle dünyanın bütün milletleri gibi bize de hakkımızı verecek bir sulhun gelmesini beklemektir. Millet-i Osmaniye bu hakikati anladı ve onun hiç fedakârlık istemeyen muktezasını bütün azim ve imanı ile tevsil ettiği gün muvaffak ve muzaffer olmuş sayılabilir. Biz milletimizin bu izân ve imana sahip olduğundan eminiz." ifadeleriyle halka duyurulmuştur. Bkz.: (**Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Nisan 1920, S.23).

göre tanzim etmeye alışmıştır.[127]" ifadeleriyle de işgalin kabullenilmediği hatta Türk milletinin bağımsızlık mücadelesini daha da kamçıladığı ifade edilmiştir.

İstanbul'un işgalinin ardından TBMM Hükümeti, Damat Ferit yönetimini tanımayı reddetmiş; TBMM'nin 7 Haziran 1920 günkü oturumunda Dr. Adnan (Adıvar)'ın önerdiği ve Aydın milletvekili Cami Bey'le (Baykurt) diğer 9 milletvekilinin destekleyerek Meclisçe kabul edilen bir önerge ile İstanbul yönetiminin 16 Mart 1920'den sonra imzalamış bulunduğu tüm antlaşma, anlaşma ve sözleşmeleri yetkisiz saymışlardı[128].

3- Heyet-i Temsiliye Dönemi Sovyet Rusya Siyaseti

Anadolu Hareketi'nin liderleri 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgal edilmesine kadar Doğu ve Batıya karşı dikkatle hazırladıkları politikalarını günün şartlarına göre uygulamışlardır. Ancak işgalden sonra Batı ile bir uzlaşmaya varılmayacağı anlaşılmıştır. Bu ise Anadolu Hareketi'ni Doğuya yaklaştıran ana sebep olarak belirmiştir. Böyle bir ortamda,Sovyet Rusya, Mustafa Kemal Paşa ve ona inananlar için, Batılı güçler karşısında denge unsuru olarak görülecektir .[129] Kazım Karabekir Paşa bile başta karşı olduğu Bolşeviklerle birlikte hareket etme fikrine artık karşı değildir[130].

Ruslar ise yalnız eski Çarlık idaresiyle değil bütün Batı âlemiyle bir ölüm–kalım savaşına girmiş bulunuyordu. Sovyet Rusya maddi bakımdan Batı devletlerinin askeri kudretleriyle boy ölçüşemezdi ve iç durumları da çok kötüydü. Ancak ellerinde kuvvetli propaganda silâhları vardı. Hedefleri Batı

---

[127] "Hâkimiyet-i Milliye'nin Tecellisi" başlıklı makalenin tamamı için bkz.: (**Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 29 Mart 1920, S.18).
[128] Salahi Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", **Belleten**, C.: 14, S.: 164, Ankara 1977, s. 659.
[129] Ali Kemal Meram, **Türk – Rus İlişkileri Tarihi**, Tarih Boyunca Türkler ve Dünya Dizisi No: 3, Kitaş Yay., İstanbul 1969, s.240-241.
[130] Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, II. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s.127.

kapitalizminin başlıca dayanağı olan, Asya ve Afrika'daki, sömürgelerdeki nüfûzlarını sarsmak ve servet kaynaklarından mahrum bırakmak, öte yandan da Avrupa'da komünistliği yayarak sosyal bakımdan huzursuzluk çıkarmaktı. Ruslar bu amaçlarına ulaşmak için emperyalistlerin boyunduruklarından kurtulmak isteyen Şark milletlerine her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmayı prensip olarak kabul ettiklerini cihan efkârına ilan ediyorlardı.[131]

1918'de İngiltere ve Fransız donanmalarının Boğazlar'dan geçebilmeleri Rusya için çok büyük tehlike oluşturmuştu. Bütün bunların yanında bir de Türk kolordularının da Ruslara karşı kullanılması ihtimali bu dönemde Sovyetleri tutunacak bir dal aramaya sevk etmişti. İşte Sovyetler Rusyası'nın gelecek tehlikelere karşı Türkler yanında yer alma zorunluluğu nedeniyle ilk ilişkilerin kurulması girişimleri başlamıştır.[132]

Asya ülkelerinde olduğu gibi Ruslar, Türkiye'de de Bolşevizmi yaymayı denemiş, ancak bunda başarılı olamamakla birlikte, Türkiye'ye açıktan cephe de alamamışlardır. Bir taraftan İngiltere ile uğraşırken, diğer taraftan komşusu Türkiye ile uğraşmak istememişti. Memleketindeki birçok Türk ırkından nüfusu gücendirmek istememiş ve onları göz ardı da edememiştir. Bu nedenlerle Türkiye, Rusya dostluğu önemli görülmüştür.[133]

---

[131] Abtülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, TTK Yayınlar, Ankara 1991, s.52.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1920, S.49.

[132] Yerasimos, **a.g.e,** s.102.

[133] **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Şubat 1920, S.8, "…Bolşevik istilasına setler vücuda getirmek için az çok faaliyette görünmüyor değildir. Fakat bunların ne dereceye kadar kuvvetli olabileceği meşkûktur… Çörçil hakikati şu suretle ifade etmiştir: "Bolşevizm, Rusya'nın siyaset programı olmayıp bütün cihânın siyaset programıdır ve her yerde zafer-yâb olmadığı takdirde telef olup gidecektir. Mezkûr meslek propaganda ile yaşıyor ve hücum iktidarından sakıt olduğu anda vefat ediyor."… Vaziyet-i umumiyyenin şu mütalaa ettiğimiz tarzına göre Bolşevizm'i şimdiye kadar bulunduğu mahiyetten çıkarmamak, Bolşevizm etrafında, hakk-ı hayat ve mevcudiyetleri namına mücadeleye girişerek aynı düşmanlar karşısında ve aynı tehlikeler içinde bulunmaktan mütevellit hiss-i tabii-i müşareketle ittihâd etmiş olan mürekkep milletlerden yeni bir çember daha vücuda getirmemek Avrupa için pek esaslı bir menfaat meselesidir. Ümit ederiz ki Lloyd George'un demir elinden daha mukavemetli olması melhuz olan bu mukaddes çemberin merkez sıkletini ve vaziyet-i tedafüyesini Fransa ve İngiltere hakkıyla takdir ederek kendi aleyhlerinde bulundurmazlar. Bunun için de çok fedakârlığa lüzum yoktur. Bütün bu akvamın, başta Türkiye olduğu halde, hukukunu

Sovyet Rusya 1919 yılında, çeşitli yollardan Ankara ile temasa geçmeye çalışmıştır. Sivas Kongresi'nin ardından Sovyet Rusya'nın Kafkas orduları başkumandanı Yoldaş Eliava, Osmanlı Devleti'nin son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a gönderilmiştir. Bu kişi Milli Hükümet'in İstanbul'daki gizli teşkilatıyla temas etmiş ve teşkilatın ilgililerine, "Sovyet Rusya'nın emperyalizm cephesine karşı Türk milli haklarını tamamıyla tanıdığını ve Milli Hükümet'e acilen yardım yapılabileceğini bildirmiştir.[134]

Türk cephesinden bakıldığı zaman, Sovyet Rusya ile ilişkilerin başlaması daha farklı tezahür eder. TBMM'nin 23 Nisan 1920[135]'de açılmasının ardından, Milli hareketin iç ve dış politika prensipleri belirgin bir şekilde oluşturulacaktır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının millî dış siyasetinin temel ilkeleri: 1- Misak-ı Millî'yi uygulamak; 2- Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamak; 3- Çeşitli savunma, saldırma, dostluk ve ittifak antlaşmalarının çerçevesi içinde maddi ve manevi yardım elde etmek

---

tanımak ve mevcudiyetlerine hürmet etmek kâfidir. Bolşevizm'in prensipler hilafına tanıdığı bu hakları, yirmi asırlık medeniyetlerinin en metin esaslarından mütevellit olduğu halde Avrupa'nın tanımaması, hakikat-ı halde çok elim ve tarihi bir tegafül teşkil edecektir.

[134] Cebesoy, a.g.e., s.60.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Şubat 1920, S.12.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Temmuz 1920, S.49.

[135] Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde TBMM'nin açılması şu şekilde yer almıştır: **"**Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi, olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakîkati söylemeye lüzûm gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilâyetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Antep ve Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silahına sarılan milletdâş ve dindâşlarınızı yine size mahvettirmek için padişah ve hâlifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi hâlife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak Anadolu'nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına mani olmak payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekillerimizi Cenâb-ı Hakk ve Resûl-i Ekrem üzerine yemin ederiz ki padişaha, hâlifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdâfaa eden kuvvetlerin, aldatılan Müslümanların elleriyle mahvetmek ve memleketi sahipsiz, müdâfaasız bırakarak elde etmektir. Hint'in, Mısır'ın başına gelen halden mübârek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın! İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını el-hâsıl vatanın düşman istilâsına uğramış kısımlarını müdâfaa edenleri, din ve milletlerin şerefi için kan döken kardeşlerimizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları millet meclisinin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin; Ta ki din son yurdunu kaybetmesin, ta ki milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelemeyeceğini resmen ilan etti. Onun candan özlediği aramızda nifâk ve şikâktır. Allah'ın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve rahmet ve tevfiki hâlife ve padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın. Büyük Millet Meclisi emriyle Reis Mustafa Kemal Paşa." şeklinde yer almıştır. Bkz.: (**Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Nisan 1920, S.25).

ve 4- Bu amaçlara ulaşabilmek için her türlü propaganda araçlarına başvurmak[136] şeklinde özetlenebilir.

İngilizlerin İstanbul'u işgal tarihi olan 16 Mart'a Yusuf Kemal Tengirşek tarafından geri aldırılan, aslında 18 Mart'ta Moskova'da imzalanan Türk-Rus Dostluk Antlaşması[137] ile her iki ülke arasında uzun yıllar karşılıklı ilişkilerin temel dayanağı olacak olan köprü kurulmuş, bu tarihten sonra pek çok konuda bu anlaşma esas alınmıştır. Bu anlaşma ile Sovyet Rusya "Sèvres Projesi"ni reddetmiş, yeni Türkiye Devleti'nin Misak-ı Millî sınırlarını tanımış ve Türk-Rus sınırı kesin olarak belirlenmiştir.[138]

TBMM yönetimi, 26 Nisan 1920'de Sovyet Rusya yönetimine gönderdiği bir notada, Anadolu Hükümeti'ni tanımaya; Türk topraklarını işgalleri altında bulunduran emperyalist devletleri Anadolu'dan kovmak amacıyla Türkiye'ye yardıma; bir ittifak kurarak birlikte ortak askeri harekâtta bulunmaya çağırıyor; Kafkas yolunun açılmasını isteyerek[139] Sovyet Rusya ile ittifak yapma girişiminde bulunmuştu.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Sovyet Rusya ile ilişkilerindeki dengeyi; Türk millî dış siyasetinin ilişki kurmak istediği ülkelerin emelleriyle çelişmemesine büyük dikkat gösteriyor; sorun ne kadar karışık olursa olsun, -Doğu siyasetinde büyük başarı sağlamış ama Kafkasya ve İslam dünyasını kendi etkisi altına almış- Sovyet Rusya ile aralarında zaman zaman gerginlik baş gösterse de[140] Sovyet Rusya ile ilişkiden kaçınmıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya'ya karşı değişik sahalarda, askerî olsun, politik ve diplomatik olsun gücünü kullanmış; duruma göre, Sovyet Rusya'nın

---

[136] Sonyel, **a.g.m.**, s. 660.
[137] **Hâkimiyet-i Milliye**, "Türk-Rus Muahedesi İmza Edildi.", 22.03.1921. S.139. Antlaşma maddeleri için bkz.:**TBMM**, **Kavanin Mecmuası**, C.I, s.157-160.; **Hâkimiyet-i Milliye**, "Türk-Rus Muahedesi", 24.05.1921, S.141.; **Hâkimiyet-i Milliye**, "Türk-Rus Muahedesi'nin Metni", 25.05.1921, S.142.; **Düstur**, İkinci Tertip, C.:II, s.72-78.
[138] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.563.
[139] Sonyel, **a.g.m.,** s. 662.
[140] Sonyel, **a.g.m.**, s. 662.

takındığı tavır karşısında sabırla beklemiş, gerektiği anlarda ise, tereddütsüz vaziyet almasını bilmiştir[141].

Sovyet Rusya'nın önderleri açısından ise milliyetçi ve dost bir Türkiye'nin Sovyetlerin güney sınırını koruması; Sovyet Rusya ile İtilâf Devletleri arasında bir tampon bölge görevi görmesi; Sovyet itibarının İslâm ülkelerinde yayılmasına yardımcı olması ve Sovyet işgalindeki ülkelerde yaşayan Türk asıllı halkın ulusal duygularını dizginleme olasılığı, gözden kaçmayan unsurlardandı[142].

Özet olarak; Nisan 1920'de Türklerin yardım talebi ile başlayan Türk–Sovyet ilişkileri, iniş ve çıkışlardan geçtikten sonra, 1921 Eylül ayında Sakarya Zaferi'nden sonra iki tarafı tatmin eden sonuçlara ulaşmıştır. Türkler, böylece başından beri temel talepleri olan yardıma büyük ölçüde kavuşmuşlardır. Sovyet Rusya ise, başta, ön planda tuttukları Türkiye'ye ideolojik sızmadan vazgeçerek; güney hudutlarında güvenilir bir ülkenin mevcudiyetini sağlamışlardır. Her iki taraf 1921 yılı sonunda çıkan dengeli durumdan tatmin olmuşlar, Türk-Sovyet ilişkileri bu esas üzerinde II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir[143].

---

[141] Osman Okyar, **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Tarih Dizisi: 28, Bellek Tanıtım Ltd Şti, Ankara 1998, s. 10-11.

[142] Sonyel, **a.g.m.,** s. 663.

[143] 1920-1921 boyunca cereyan etmiş süreç oldukça farklı idi. Sovyet Rusya Türklerin istediği yardıma mukabil, onlardan toprak talepleri ve komünist rejime katılmaları şeklinde önemli tavizler istemekteydi. Türkler ise toprak tavizini reddederken, ideoloji sahasında kesin vaziyet almamayı tercih ettiler. İki taraf arasında görüş farklılıkları 1920 yılının sonuna kadar devam etti. 1921 yılında Sovyet ekonomisinin iflas etmesi üzerine Sovyet liderleri Lenin'in deyimi ile Batı'ya pencere açmaya karar verdiler. Bu anlamda, Türkiye üzerindeki ideolojik baskıyı bırakarak, Türkleri, Moskova'ya eşitlik üzerine bir anlaşma imza etmek üzere davet ettiler. Anlaşma 16 Mart 1921'de imzalanmakla beraber, Sovyet Rusya, bu defa yardıma kesin bir surette başlamadan önce Anadolu'da Türk ve Yunan orduları arasında cereyan etmekte olan ölüm kalım muharebesinin neticesini beklemeyi tercih ettiler. Diğer yandan Sovyet Rusya'nın ticaret anlaşması imzalamak suretiyle İngiltere'ye yakınlaşması emperyalizme karşı Türk-Sovyet ortak cephesinin akıbeti hususunda Türkleri kafasında bir soru işareti uyandırdı. Böylece 1921 yazı boyunca Sovyet Rusya tarafı ile Türk tarafı birbirine şüphe ile bakmaya devam etti. 1921 yılının Eylül ayında kazanılan Sakarya Savaşı ise, Türkiye'yi gelecekte idare edecek rejimin, kesin olarak, Ankara olacağını tüm dünyaya ilân etmiştir. Sakarya Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Fransa'yı İngiltere'den ayırarak, bu devlet ile ayrı bir anlaşma imza etmesi, Sovyet Rusya'yı bir an için kuşkulandırdı ise de, Türkiye'nin Sovyet

4- Sevrès Projesi (10 Ağustos 1920)

I. Dünya Savaşı'nın dünya devletleri arasındaki güç mücadelelerini sona erdirdiğini düşünmek yanlış olur. Aksine bu savaşın sona ermesi ile özellikle Osmanlı'nın parçalanamamış ve işgal kuvvetlerinin eline geçmemiş toprak bütünündeki mücadelenin arttığı inkâr edilemez bir gerçektir. Osmanlı Devleti savaşlarda çoğu cephede başarılı olmuştur ve elindeki teçhizata oranla ve işgal kuvvetlerinin güçleriyle kıyaslandığında imkânlarının fevkinde bir başarı göstermiştir. Fakat bağlı olduğu İttifak kuvvetlerinin yenilgisi ile savaşta göstermiş olduğu genel başarıya rağmen yenik sayılmış, savaşın bitişini tasdik eden ve ağır bir bedeli üstüne yükleyen Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır.

Anadolu'da millî mukavemetin gittikçe güçlenmesi, Avrupa devletleri arasındaki beraberliği zayıflatmaya başlatmıştı. 1920 yılından itibaren Fransa'da Türkler ve Boğazlar konusunda önemli değişiklikler dikkati çekerken, özellikle Boğazlar'ın uluslararası idare yerine Türklere bırakılması, Fransız kamuoyu tarafından istenmeye başlanmıştır. İngilizler bile Anadolu'daki millî hareket karşısında çıkarlarının tehlikeye gireceğini tahmin ederek 2 Eylül 1919'da Osmanlı Hükümeti başkanı Damat Ferit Paşa ile; "İstanbul halifeliğinin ve İmparatorluğunun merkezi olarak kalacak…" buna karşılık; "Boğazlar İngiltere'nin kontrolüne geçecektir." hükmünü içeren gizli bir antlaşma yapmışlardır. Amerika Cumhurbaşkanı Wilson da, Türklerin İstanbul'dan atılmasının şiddetli taraftarıdır. Bu noktada Amerikalılarla İngilizler aynı düşünceyi paylaşmışlardır[144].

İngilizlerin Boğazlar üzerindeki yeni bir hamle girişimi 1920 yılında Sevr Projesi ile yeniden gündeme geldi. İtilaf Devletleri savaştan yenik çıkan

---

Rusya'nın dostu kalacağına dair, Mustafa Kemal Paşa'nın teminatını kabul ettiler ve 1921 Aralık ayında, yapılacak askeri yardımın esaslarını konuşmak üzere Ankara'ya bir heyet göndermişlerdir. Bkz.: (Okyar, **a.g.e.,** s. 11.-12).

[144] Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),** TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1975, s. 93-92.

Osmanlı Devleti'ne imzalatacakları antlaşmanın maddelerini belirlemek amacıyla ilk kez Paris Konferansı'nda bir araya gelmişler ama bir sonuç alamamışlardı. Bu arada Anadolu'nun işgaline karşı Milli Mücadele'nin gittikçe güçlenmesi üzerine, Müttefik devletler, çalışmalarını hızlandırmışlardı. Fransa ve İtalya'nın da katılımıyla üç büyük devlet 19-26 Nisan 1920'de savaş sonu düzenlemelerle ilgili San Remo'da toplanmışlardı[145].

Yapılan konferansta, Boğazlar rejiminin ana hatları da ele alınmıştı. Konferansta Padişah'ın İstanbul'dan çıkarılmayacağı, Türkiye'nin güney sınırlarının beşeri, coğrafi ve ekonomik şartlar göz önünde bulundurularak çizileceği, Boğazlar Komisyonu'nda Sovyet Rusya'nın da temsil edileceği, İstanbul bölgesine kadar Doğu Trakya'nın, ayrıca adalarla İzmir'in Yunanistan'a verileceği, Amerika'nın da taraf olduğu bir Ermenistan devleti kurulacağı, Mezopotamya, Arabistan, Filistin ve Suriye'nin; Türklerin elinden alınacağı kararlaştırıldıktan sonra İstanbul ve Boğazlar'ın uluslararası statüye bırakılması kararlaştırıldı[146].

Mağlup Osmanlı Devleti'nin düşüncesini sormaya bile lüzum görmeden Osmanlı Devleti'ne verilecek barış taslağı kararlaştırıldıktan sonra Müttefikler, 22 Nisan 1920'de Osmanlı Devleti'ni resmen konferansa davet etmişlerdir.

6 Mayıs1920'de Konferans'a bir heyetle katılan Tevfik Paşa'ya, 11 Mayıs'ta Fransız Dışişleri Bakanı ve Konferans Başkanı Millerand tarafından barış antlaşmasının metni verildi. Verilen metin çok ağır bir dille kaleme

---

[145] **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** (Yay. Haz.: Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan, vd.), C: 1, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,Can Reklamevi Basın Yayın Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, Birinci Baskı, Ankara 2000, s. 209.

[146] Tansel, **a.g.e.,** C.: III, s. 149.; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 201. vd. ; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, (Çev.:Şerif Erol), Birinci Baskı, Sabah Kitapları, Birleşik Basım Dağıtım, İstanbul 1996, s.219.

alınmış olup Osmanlı Devleti'ni neredeyse savaşın tek müsebbibi olarak göstermekteydi[147].

Kendisine verilen metni inceleyen Tevfik Paşa, 17 Mayıs 1920 tarihinde Damat Ferit Paşa'ya, barış akdine imkân olmadığını bildirmişti[148]. Konferans delegasyonuna bir de muhtıra veren Tevfik Paşa, kendisine verilen barış şartlarını bağımsız bir devletin kabul edemeyeceği düşüncesiyle de yurda dönmüştür[149].

Daha sonra Damat Ferit Paşa, heyet başkanı olarak kendisi Paris'e gitti (2 Haziran 1920). İngiltere ve ortakları nezdinde barış şartlarını hafifletmeye çalıştıysa da bir sonuç alamadı. Müttefikler bu defa 27 Temmuz'a kadar süre tanıdıklarını bildirdiler. Bu arada İngilizler, 22 Haziran'dan itibaren Batı Anadolu'da Yunan kuvvetlerine yeniden harekete geçme izni verdiler. Tabi bunun amacı baskıları arttırarak, barış projesini imzalatmaktı[150].

İtilâf Devletleri, 22 Haziran'da Yunan ordusunun elde ettiği başarı sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin isteklerini reddederek, Damat Ferit'e verdikleri cevapta; "Türkler yüzünden çok büyük kayıplara uğradıklarını, hazırladıkları metnin üzerinde hiçbir değişiklik yapmayacaklarını belirttiler. Ayrıca, antlaşmayı imzalamaktan kaçınırlarsa, İstanbul'un kesin olarak Türklerin elinden alınacağı"nı ifade ettiler[151]. Müttefikler, Osmanlı Devleti'nin antlaşmayı imza etmeyeceğini de göz önünde bulundurarak İstanbul'un Yunan askeri tarafından işgal edilmesini de kararlaştırmışlardır.

Bu gelişmeler üzerine 22 Temmuz'da İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda Padişah Mehmet VI. Vahideddin'in başkanlığında, bütün devlet ileri

---

[147] Osman Olcay, **Sevres Antlaşması Doğru**, AÜSBF Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımı, Ankara 1980, s.59-62.
[148] Bayur, **a.g.e.,** s. 60.
[149] Ünal, **a.g.e.,** s. 508.
[150] Jaeschke, **a.g.e.,** s. 203.
[151] Jaeschke, **a.g.e.,** s. 202.; Cemil Bilsel, **Lozan**, C.: I, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., Birinci Basım, İstanbul, 1933, s. 341.

gelenlerinden oluşan bir Meclis-i Âli toplandı ve bu kurul antlaşmanın zorunlu olarak imzalanmasını kararlaştırıldı. Bu karar üzerine Hâdi Paşa, Tevfik Bey ve Bern Elçisi Reşat Halis Bey'den mürekkep bir heyet Paris'e giderek 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de antlaşmayı imzalamışlardır[152].

Sèvres Projesi 433 maddelik 13 bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde Milletler Cemiyeti Tüzüğü yer almaktaydı. Antlaşmanın ikinci bölümü Osmanlı Devleti'nin yeni sınırlarını belirliyordu. Buna göre İstanbul ve ona bitişik bölgeler dışında tüm Doğu Trakya, Yunanistan yararına Osmanlı Devleti'nden koparılmaktaydı[153].

Milletlerin hürriyetine ve insanlığına hizmet maskesi altında sunulan bu anlaşmada Boğazlar'la ilgili hükümler 37–61. maddelerde toplanmıştı. Sèvres Projesi'nin Boğazlar'la ilgili 37. maddesinde; "Boğazlar'da seyrüsefer (gidiş gelişler) gerek barış, gerek savaş halinde, milliyet farkı gözetmeksizin, bütün ticaret ve harp gemilerine, askeri, ve ticari uçaklara açık olacaktı. Boğazlar ablukaya tâbi tutulmayacak, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlarının icrası haricinde Boğazlar'da harp hali hakkı kullanılmayacak ve hiçbir düşmanca harekete başvurulmayacaktı"[154].

Öyle ki, Edirne, Trakya bölgesi, İmroz ve Bozcaada da dahil olmak üzere bütün Boğaz önü ve Ege adaları Yunanistan'a bırakılıyordu. Çanakkale ve İstanbul Boğazları gerek barış gerek savaş durumlarında bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerine, asker-sivil uçaklarına açılıyordu.

Ayrıca Boğaz suları kuşatılmayacak ve buralarda hiçbir hasmane hareket yapılamayacaktı. Bu gibi hareketler ancak Milletler Cemiyeti'nin kararı ile vuku bulacaktı. Türkiye, Boğazlar'ın serbestisini temin etmek için

---

[152] Karabekir, **a.g.e.**, s. 847.**;.**Bilsel, **a.g.e.,** C.:1, s. 344-345.**; …Kurtuluş Savaşımız**, s. 341.; **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, s. 118-119.; 10 Ağustos tarihinde Sèvres'deki ünlü porselen fabrikasının sergi salonlarının birinde imzalanmıştır. Helmrich, **a.g.e.,** s. 241.;

[153] Şamsutdinov, **a.g.e.,** s. 240.

[154] Tukin, **a.g.e.**, s.445-449.; Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri...,** s.53.; Şamsutdinov, **a.g.e.,** s. 240.

Boğazlar'ın kontrolü Osmanlı Hükümeti'nden müstakil olarak faaliyet gösterecek, kendine mahsus bayrağı, bütçesi ve teşkilâtı bulunacak (Madde 40-42) bir komisyona bırakılacak ve bu komisyon isterse, dört büyük devletle (İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya) Milletler Cemiyeti'ne üye oldukları takdirde, Sovyetler, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın murahhaslarından kurulmuş olacaktır. Başkanlık iki yılda bir, bu dört büyük devlet arasında değişecekti. Bu rejimin, Boğazlar'ın her iki tarafındaki gemilere kadar uzanan silahsızlandırılmış bölgelerle tamamlanmış olması gerekiyordu. Fransa, İngiltere ve İtalya, bu bölgelerde müştereken asker bulundurmak hakkına sahip olabileceklerdi[155].

Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini hiçe indiren bu antlaşma, daha tasarı halinde iken, asırlarca geniş devletin ağır yükünü omuzlarında taşıyan Türk unsurunun yok olmaya mahkum edilme metni olarak tarihe geçecektir.

Sevrès Projesi, barış antlaşması değil bir savaş antlaşmasıydı. Yakın tarihte bir millete ceza olarak kabul ettirilen en sert barış antlaşmalarından biriydi ve ülkenin savaş ganimeti olarak kasten ve oldukça cüretli bir biçimde bölüşülmesi anlamını taşıyordu[156].

Bir Türk Barış Antlaşması(!)[157] oluşturmak için verilen uzun mücadele sona ermiş gibi görünse de, bunu bir Türk barışına çevirmenin mümkün olmadığı Müttefiklerce çok geçmeden anlaşılmıştı. Sonuç olarak, bir buçuk yıla varan zorlu çabaların bitiminde ortaya çıkan antlaşma ölü

---

[155] Tukin, **a.g.e.**, s.445-449.; Olcay, **a.g.e.,** s.59-62.

[156] Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, 2. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 85-86.

[157] Bernard Lewis, Sèvres Antlaşması hakkında şunları söylemektedir: "Sèvres Antlaşması pek insafsızdı ve Türkiye'yi, en zengin illerini ilhâk eden devletlerin ve ulusların insafına dayanarak yaşayabilecek, çaresiz, kötürüm ve gölge bir devlet halinde bırakacaktı. Yenilmiş Almanya'ya empoze edilenden bile çok daha ağırdı ve Türkiye'de bir ulusal yas günüyle karşılandı. Bkz.: (Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev.: Metin Kıratlı),TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 247).

doğmuştu. Sèvres Projesi, Doğu Sorunu'na, bu sorunu Avrupalı güçlerin 19. yüzyıl boyunca yorumladığı şekliyle bir nihai çözüm teşkil ediyordu[158].

Churchill'in ifade ettiği gibi, "kuklalar hükümeti tarafından imzalanan Sèvres Projesi", Anadolu tarafından kabul görmeyecek, bilâkis millî hisleri kamçılayacak ve Müttefikleri beklemedikleri sıkıntılara sokacaktır. Ankara'da kurulan TBMM Hükümeti, bir beyannâme yayınlayarak; "Osmanlı Hükümeti ile akdedilecek bir barışın TBMM'nde kabul edilemeyeceğini, Türklerce kabul edilebilecek olan barışın, onun tek mümessili olan TBMM Hükümeti ile yapılmasının zarurî ve lâzım olduğunu…" ilân etmişti[159]. Nitekim, görüşmelerin cereyanı ve neticesinde; "Düşmandan nesafet ve merhamet niyaz etmekle devlet ve millet işleri görülemez...nesafet ve merhamet dilenmek gibi bir prensip yoktur!" diyen Mustafa Kemal haklı çıkmış, Ankara Hükümeti de TBMM'de, 19 Ağustos 1920 tarihli toplantıda, "Sèvres Barış Antlaşması'nı imzalayanların ve Saltanat Şurası'nda olumlu oy kullananların TBMM'ce vatan haini ilân edilmeleri" kararı almıştı[160].

5- Londra Konferansı (Ocak 1920- Ağustos 1920)

Birinci İnönü Zaferi'nden biraz sonra Paris'te Müttefikler arasında bir toplantı olmuş ve bunda, İstanbul Hükümeti ile Milli Hükümet'in katılacakları bir konferansın Londra'da toplanmasına karar verilmişti. Fransa ve İtalya Sèvres Projesi'nde biraz değişiklik yapmak kaydıyla Türkiye ile barış yapılmasında ısrar etmekteydiler[161]. Konferans öncesinde, Ocak 1920 başlarından itibaren üzerinde durulan ve tartışılan en önemli konu; Boğazlar Sorunu, İstanbul'un geleceği ve Halife-Sultan'ın durumuydu[162].

İngiltere Başbakanı Lloyd George'nin İstanbul ve Boğazlar'ın uluslararası bir duruma getirilme teklifi Türk kamuoyu ve Temsil Heyeti

---

[158] Helmrich, **a.g.e.,** s. 241.
[159] Ünal, **a.g.e.,** 507.
[160] Ünal, **a.g.e.,** s. 529.
[161] Akşin, **a.g.e.,** s. 99.
[162] Öztoprak, **a.g.e.,** s. 61.

tarafından şiddetle kınanmış ve böyle bir planın Ankara'daki hükümet tarafından kabul edilemez olduğu, ilgili devletler nezdinde protesto edilmiştir[163].

Londra Konferansı 12 Şubat 1920 tarihinde toplandı ve oturumlar 10 Nisan'a kadar sürdü. Meseleleri çözmek için oluşturulan Komite, 27 Şubat ve 10 Nisan tarihleri arasında pek çok soruna çözüm getirmiştir[164].

Boğazlar'ın idaresi, denetimi ve bunun nereye kadar uzanacağı sorununun çözümü çok zor olmuştur. Boğazlar'da hangi bölgenin uluslararası denetim altına gireceği ve eğer böyle bir şey olacaksa ne kadarının Türklere bırakılması gerektiğinin belirlenmesi gerekiyordu. Boğazlar'ın denetimi hususu, Müttefiklerin Türk halkı üzerinde kuracağı otoritenin derecesi ve türü meselesinden ayrı tutulamazdı. Uzun tartışmaların ve yapbozların ardından, sonunda bir antlaşmaya varıldı. Antlaşmaya göre bir Boğazlar Komisyonu oluşturulacak ve heyette Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya'nın temsilcileri bulunacaktı. Dört büyük güçten her birinin ikişer, diğerlerinin ise birer oy hakkı bulunacaktı. Heyet, Türk Hükümeti ile herhangi bir ilgisi bulunan tüm kuruluşlardan tamamen ayrı olacak ve finansmanı mümkün mertebe Boğazlar'ı kullanan gemilerden alınacak geçiş ücretiyle sağlanacaktı. Heyetin hiçbir bölge üzerinde hâkimiyet hakkı olmamasına rağmen Boğazlar'ın Marmara Denizi'nin iki yakasında da askeri teçhizattan arındırılmış bir bölgeyi işgal etme hakkı bulunacaktı. Boğazlar, Müttefik ve Birleşmiş güçlerin üyesi olduğu ya da Milletler Cemiyeti tarafından onaylandığı sürece, Cemiyet'e ait tüm ulusların gemilerine savaşta ve barışta açık tutulacaktı. Türkiye'nin kendi başlatmadığı bir savaşa müdahil

---

[163] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.166-177.
[164] Karabekir, **a.g.e.**, s. 939.; Helmrich, **a.g.e.,** s.183.

olması durumunda düşmanlarına ait gemilerin Boğazlar'dan geçmesine izin verilmeyecekti[165].

5- Moskova Antlaşması

Rusya'nın Milli Mücadele sırasında işgalci güçlerin arasında bulunmaması, TBMM Hükümeti ile Rusya'nın ilişkilerini kolaylaştırmıştı. Mustafa Kemal Paşa 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazdığı mektupta siyasi ve askeri nitelikte bir ittifak içerisinde Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmak istediğini bildirmişti.

Mustafa Kemal'in gönderdiği mektubun cevabı ise, Sovyetler Birliği Hariciye Komiseri Chicherin tarafından 3 Haziran 1920 tarihinde verilmiş[166].

---

[165] Helmrich, **a.g.e.,** s. 184-185.; Belen, **a.g.e.,** s. 299.; Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 68-71.

[166] Gönlübol, Sar, **a.g.e.,** s.15-16. Bu cevap "Hâkimiyet-i Milliye" gazetesinde "Türkler ve Müttehit Rus Cumhuriyeti Münasebeti" başlığıyla verilmiştir. Haberin içeriği şöyledir: "Müttehit Sovyet Rusya Cumhuriyeti Umûr-ı Hâriciye Ahalî Komiserliğinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine Moskova'dan 3 Haziran 1920 tarihiyle irsâl kılınan tahrirât-ı cevabiye tercümesi sûretidir: Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Efendiye, Sovyet Hükümeti her iki milleti tehdit eden ecnebi emperyalizmine karşı mücadeleye iştirâk edildiğini bildiren ve Sovyet Hükümeti ile münasebat-ı muntazamaya girişilmek arzusunu mutazammın mektubunuzun vüsul bulduğunu işar ile kesb-i şeref eyler. Ankara Büyük Millet Meclisi'nde temerküz eden Türk Hükümetinin siyaset-i hariciyesi esasatına Sovyet Hükümeti memnuniyetle muttali oldu. Bu prensipler ber-vech-i âtidir:

1. Türkiye istiklalinin ilânı,
2. Gayr-i kâbil-i inkâr ve itirâz Türk arazisinin Türk Devletine ilhâkı,
3. Arabistan ve Suriye'nin müstakil devlet olarak ilânı,
4. Büyük Millet Meclisi tarafından muatti karara nazaran Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum arazisinde şarkî Trakya'da ve Türklerle Arapların müştereken mukim bulundukları bi'l-cümle arazideki milletlerin kendi mukadderâtlarının tayîn ve tesbiti emrinde serbest bırakılmasını ve mültecilerle kerhen hicret etmiş olanların bu mıntıkada serbestçe referanduma iştirak edebilmeleri zımnında yurtlarına avdetlerini tabii buluyoruz.
5. Başında Büyük Millet Meclisi bulunarak teşekkül eden yeni Türk Hükümeti'ne ait arazide ekâlliyet teşkil eden anasır içinde Avrupa'nın en hür memleketlerinde sakin ekâlliyetler için tanınmış olan bütün hukukun tasdikini,
6. Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahili bulunan hükümetler arasında akdedilecek bir konferansa tevdii,
7. Kapitülasyonların ve devletler tarafından mevzu mali kontrolün ilgası.

Rus Sovyet Hükümeti tazyik altında bulunan milletlerin tahlisi gayesiyle emperyalist hükümetlere karşı tavsiye ettiği mesai ve harekât-ı askeriyeye iştirak emrinde Büyük Millet Meclisi tarafından izhâr edilen arzuyu hüsn telakki eder ve kendi mukadderâtlarını kararlaştıracak milletlerin bir mukteza-yı hak ve adâlet bir taraftan Türkiye, diğer taraftan Ermenistan ve Acemistan arasında

ve cevapta, ittifaktan ve askeri yardımdan bahsetmeksizin, iki devlet arasında derhal diplomatik münasebetlerin kurulması istenmişti. 20 Haziran 1920'de ise Chicherin'in göndermiş olduğu mektuba cevap verilmiş ve bu mektubun metni Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de yer almıştır[167].

---

tayîn-i iktizâ eden hudûtların müzakerât-ı siyasiye ile tespitine Büyük Millet Meclisi'nce müsaade edileceğini ümit eyler. Rus Sovyet Hükümeti her zaman alakâdarânın daveti üzerine tavassutu memnuniyetle kabul eder. Türkiye ve Rusya arasında revâbıt-ı dostâne bir muhâdenet-i müstemirre tesisi için doğrudan doğruya münasebât-ı siyasiye ve umûr-ı şehbenderiye ait münasebâta başlanmasını teklif eyler. Mukadderâtını bizzat tayîn ve tanzim hakkını her millet için tanımakta olan Rus Sovyet Cumhuriyeti kendi istiklâl ve hâkimiyetini müdâfaa ve takviye için Türklerin gösterdiği cidâl-i kahramananeyi pek büyük bir dikkat ile takip ediyor. Ve Türkiye için pek mühim olan bugünlerde Rus ve Türk milletlerini birleştirecek muhâdenetin sağlam bir esas üzerinde bulunduğunu görmekle bahtiyâr olur. Büyük Millet Meclisi Reisi Efendi: Bâlâdaki hususâtı piş-i nazar ittilâ'ınıza vaz' ederken müttehit Köylü ve Amele Cumhuriyeti Meclisi namına istiklâli için mücâhede eden Türk halkının muvaffakiyetini temenni ettiğimizi beyân ile kesb-i şeref eylerim. Umûr-ı Hâriciye Komiseri Chicherin" Bkz.: **(Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Temmuz 1920, S.44).

[167] "Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyasetinden Moskova'da Müttehit Sovyet Rusya Cumhuriyeti Umûr-ı Hâriciye Ahalî Komiserliğine 20 Haziran sene 1920 tarihiyle gönderilen tahrîrât-ı cevabiye sûretidir:

Rusya Sovyet Cumhuriyeti Umur-ı Hariciye Ahali Komiseri Efendiye;

Rus Sovyet Cumhuriyeti Umûr-ı Hâriciye Ahalî Komiserliğinin 3 Haziran 920 tarihiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyâsetine hitaben gönderdiği mektubun mealine memnuniyetle muttali olduk. Cevaplarımızı ber-vech-i âtî arz ile kesb-i şeref eyler.

1. Türkiye'ye müteallik olarak bildirilen prensipler esasen bizim samimi ve ciddi prensiplerimizdir. Bu prensiplerin tatbikine mani olan Garp devletleri aleyhine münhasıran bu sebeple mücadele ediyoruz. Samimi ve ameli esbabı temin ettikçe kâmilen tatbik edeceğiz.
2. Ermenistan ve Acemistan'la hudutlarımızı tayîn için Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin tavassutunu memnuniyetle kabul ve müzakerât-ı siyasiye ile müşkülâtı mevcûdenin hal-i tarîkini tercih ederiz.
3. Ancak komşularımızın gayr-i kâbil-i itirâz bir sûrette Türk olan araziyi tahrip ve ahaliyi katliam ettiklerinden ve garp emperyalistlerine has olan usullerde suni kitleler ve ekseriyetler vücuda getirmekte olduklarından şiddetle muzdarip ve müştekiyiz. Buna nihayet verecek tedâbir-i acileden olmak üzere "Elviye-i Selâse" dahilinde bazı mevâkiyi işgal için harekât-ı askeriye icrâsına karar vermek ıztırârında kalmış iken mektubunuz üzerine harekâtı tehir ettik. Ahalimiz aleyhine Ermenilerin tecavüzâtının durdurulmasını ve tavassut için dermeyân edilecek tekâlifin müsâraaten dermeyânını ricâ ederiz.
4. Rus Sovyet Cumhuriyeti nezdine salahiyet-i fevkalâde ile gönderilen vekillerimiz yolda ve hâlâ Erzurum'da beklemektedir. Sovyet Cumhuriyeti ile münasebât-ı muntazama-i siyasiyeyi ve münasebât-ı atiyeyi tanzim etmek vazifesini almışlardır. Komşularımızın Sovyet Cumhuriyetiyle muvâsalatımıza mâni olmaları sebebiyle temas tehir etmektedir. Tesrî'-i kemâl-i memnuniyetle arzu ettiğimiz bu temasların husûlü için Sovyet Cumhuriyeti tarafından teshilât-ı mümkine ifâsını rica ve şimdiden salahiyetdâr Sovyet murahhası ve heyetlerine intizâr ederiz.
5. Biz Garp emperyalistlerine karşı yalnız halâs ve istiklâlimizi muhafaza etmekle iktifâ etmiyoruz. Aynı zamanda Garp emperyalistlerinin kuvvetleri ve malûm olan her vasıtalarıyla Türk milletini emperyalizme vasıta ittihâz etmek istemelerine mâni oluyoruz. Bu sûretle bütün beşeriyete hizmet ettiğimize kâniyiz. Rus ve Türk

O tarihlerde Türk-Rus ilişkilerinin iyi olması sonucu olarak 16 Mart 1921'de Moskova'da "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşmanın beşinci maddesi Boğazlar'la ilgiliydi ve şöyle deniyordu: "Boğazlar'ın tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için, Boğaz'daki taraflar, Karadeniz ve Boğazlar'ın bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işini; kıyı devletlerin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar getirmemesi gerekir[168].

6- Mudanya Mütareke Antlaşması

a- Mudanya'ya Giden Yol

I. Dünya Savaşı esnasında Müttefiklerin Boğazlar'ı ele geçirme teşebbüsleri denizde ve karada başarısızlığa uğramıştı. Ancak İttifak Devletleri'nin savaşı kaybetmesi Osmanlı Devleti'nin çok ağır şartlı bir Mütareke imzalaması sonucunu doğurdu. Mütareke şartlarını derhal uygulamaya koyan Müttefikler, Boğazlar'da seyrüsefer serbestîsi kurmuştur ki, bu durum, Boğazlar'ı Wilson İlkeleri'nde bahsedilen uluslararası rejime götürecek olan ilk adım idi[169].

Milletlerini birleştirecek sağlam muhâdenet esaslarının amelî ve maddî bir surette semerâtını gösterebileceğinden ümit-vâr olmakla bahtiyâr bulunuyorum.

Umur-ı Hariciye Komiseri Efendi, kemâl-i samimiyetle izâh ettiğimiz ber-vech-i bâlâdaki beyanâtımızla Sovyet Cumhuriyeti ile tesis edeceğimiz münasebette tarafeynin emniyet-i tamme içinde bulunmasına ne kadar ehemmiyet verdiğimizi arz edebildiğimi ümit eder ve içinde bulunduğumuz mücadelâta gösterilen alâka-i hayr-hâhanenin Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk milletince heyecan ve meserret ile telakki edildiğini iblâğ ile kesb-i şeref eylerim. Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa". Bkz.: (**Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Temmuz 1920, S.44.; Yerasimos, **a.g.e,** s.230-231).

[168] Soysal, **a.g.e.,** s. 34.; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955, s. 25.

[169] Erkin, **a.g.e.,** s. 51.

Bu dönemde devletlerin Boğazlar üzerindeki istekleri ise birbirlerinden oldukça farklıdır. İtilâf Devletleri Türkiye'yi –barış zamanında tarafsız kaldığı sürece- savaş zamanında Boğazlar'ı tüm savaş gemilerine açık bulundurmak zorunluluğunu yükleyen bir anlaşmaya zorlamak ve Boğazlar'ı askersizleştirerek denetimini de kendileri üstlenmek istemekteydi. Sovyet Rusya ise Boğazlar'ın Türkiye'nin elinde bulundurulmasını, Türkler tarafından tahkim edilmesini ve tüm savaş gemilerinin geçişinin yasaklanmasını savunmaktaydı. Güçlü bir devletin elinde bulunmaktansa küçük, dost olmasa da düşman da olmayan bir devletin elinde bulundurulması, Sovyet Rusya'nın çıkarınaydı. Hatta Sovyetler, Boğazlar'ın tahkimatına katılmak istemekteyse de, Türkiye bu konuda son derece hassas davranmaktaydı.

Nitekim Stalin 22 Nisan 1921'de Ali Fuat Cebesoy'a "Anadolu Ordusu Boğazlar'a yürüyecek olursa Sovyet Rusya'nın da Türklerle beraber hareket edeceği" sözü vermişti. 1922 yılı başlarında General Frunze, Sovyet Rusya'nın Türk orduları Afyon Eskişehir hattındaki Yunan ordularına taarruz ederken Boğazlar'da kullanılmak üzere, Karadeniz Rus limanlarından üç Sovyet kolordusu getirilerek Kocaeli bölgesinde yığınak yapmalarını Mustafa Kemal Paşa'ya teklif etmiştir[170].

Yine Stalin 22 Nisan 1922'de Cebesoy'a Boğazlar'da denizden bir teşebbüste bulunulmasını teklif etmiş, ancak beklediği cevabı alamamıştır. Sovyetlerin bu yoldaki teklifleri sonuçsuz kalmıştır[171].

Türkiye ise bir yandan Boğazlar'ı savaşta ve barışta savaş gemilerine açık tutmak, bir yandan da silahsızlandırmayı ve bunun denetimini elinden geldiği kadar kısıtlayarak, kendisi savaşa gireceği anda Boğazlar'ı en hızlı bir şekilde kapatabilmeyi tasarlamaktaydı.

---

[170] Akşin, **a.g.e,** , s. 60.
[171] Akşin, **a.g.e.,** s.61.

I. Dünya Savaşı sonrasında ise Venizelos İzmir havalisindeki Hıristiyanların can güvenliğini temin maksadıyla İzmir'i işgal etme kararını almıştı[172]. Yunan işgali önce Milne Hattı'na kadar uzanmış, sonra Sèvres Projesi şartlarını Türklere zorla kabul ettirmek amacıyla Bursa, Afyon çizgisine kadar genişlemiştir. Anadolu'da ise Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde oluşan TBMM Hükümeti'nin Misak-ı Millî'yi hedef alan Sèvres Projesi'ni asla kabul edilmeyeceğini ilân eden tutumu karşısında adı geçen anlaşmayı silâh zoru ile empoze etmek amacıyla Yunan ordusu Ankara'yı hedef alan genel bir saldırı düzenlemiş, Eskişehir-Kütahya savaşlarını müteakip Sakarya boylarına kadar ilerlemiştir. 23 Ağustos 1921'den beri süren Sakarya Meydan Savaşı, TBMM ordusunun zaferi ile sonuçlanmış,[173] 26 Ağustos 1922[174] sabahı başlayan Büyük Taarruz ise 30 Ağustos 1922'de kesin zaferle noktalanmıştı[175].

Türklerin kazandığı bu büyük zafer karşısında General Harrington, 5 Eylül'de İngiltere Harbiye Bakanlığı'na çektiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın kazanacağı zaferin, İngiltere'nin Hindistan'da, Mezopotamya'da ve Mısır'daki durumunu sarsabileceğini işaret ediyordu. İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold da aynı görüşteydi[176].

Lord Curzon; "Anadolu'da Yunanlıların başarısızlığı bizim Avrupa politikamızı terk etmemiz için bir neden olmadığını..." ifade ediyordu. Anlaşılıyor ki İngiltere, Anadolu politikasının iflasına rağmen Boğazlar'ı Türklere bırakmak niyetinde değildi. Başbakan Lloyd George ve Koloniler

---

[172] İzmir'in kurtuluşundan iki sene önce Lloyd George, Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlıları İzmir'den atabileceği öngörüsünde bulunarak, bunu engellemek için Yunanlılara her türlü yardımın yapılmasını istemiştir. Bkz. (**İngiliz Gizli Belgelerinde…,** s. 249).

[173] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.433.

[174] Büyük Taarruz Akarçay ile Dumlupınar arasında üç piyade ve bir süvari kolordusu ile müstakil bir piyade fırkasından mürekkep Nurettin Paşa'nın kumandasındaki Birinci Ordu tarafından 26 Ağustos 1922 sabahının çok erken saatlerinde baskın suretiyle yapılmıştır. Bu taarruz dört, beş gün gibi kısa bir zamanda başarılan bir muvakkakiyettir. Bkz.: (Ali Fuat Cebesoy, **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hâtıraları**, Vatan Neşriyatı, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1957, s. 58).

[175] Us, **a.g.e.,** 34-36.; Karabekir, **a.g.e.**, 1165.

[176] Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922**", İkinci Basım, Bilgi Yayınları, İstanbul 1989, s. 368.

Bakanı Churchill bu fikrin ateşli savunucularıydı[177]. Nitekim İngiliz kabinesinin 7 Eylül'de aldığı kararların konuyla ilgili maddeleri aynen şöyleydi:

"1- Asya'yla Avrupa'yı birbirine bağlayan Boğazlar, İngiliz çıkarları için pek önemliydiler ve Türkler Gelibolu Yarımadası'nı işgale kalkışırsaİngiltere, silâhla karşı koyacaktı.

2- Boğazlar bölgesindeki İngiliz deniz kuvvetleri arttırılacaktı.

3- İngiliz kuvvetleri Gelibolu Yarımadası'nı işgal edecekti.

4- Türklerin İzmit Yarımadası'na saldırmaları halinde buradaki İngiliz kuvvetleri geri çekileceklerdi ama Türkler İstanbul'u işgal etmeye kalkışırlarsa, İngiliz deniz ve kara askerleri bütün güçleriyle karşı koyacaklardır."[178].

Görüldüğü gibi İngiltere, İstanbul ve Boğazlar'ı gerekirse silâhla korumaya kararlıydı.

Türk orduları ise 9 Eylül'de 1922'de İzmir[179]'e ulaşmış ve istilacı güçler Anadolu dışına atılmıştır[180]. Türk ordularının bu zaferi Sovyet Rusya tarafından sevinçle karşılanmış, Müttefik kuvvetlerini ise endişeye sevk

---

[177] Nitekim Türk süvarilerinin Çanakkale'ye yaklaşmış olmaları, Fransız ve İtalyan kıtalarının İngilizleri kendi mukadderatıyla baş başa bırakarak Gelibolu'ya çekilmeleri telaşı, Lloyd George'nin endişe ve kinini büsbütün arttırmıştı. George, Balkan Devletleri'ne varıncaya kadar askerî yardım toplayarak savaş hazırlığına girmeyi düşünmüştü. Kanada ve Hindistan bu çağrıya derhal red cevabı vermişler; diğerleri cevap dahi vermek lüzumunu duymadan seyirci kalmışlardı. Mağlup Yunanistan kendi başının derdine düşmüş, İzmir'e bir ihraç yapmayacağını İtilâf Devletleri'ne bildirmişti. Fransız ve İtalyan ricaline gelince; onlar Lloyd George gibi düşünmüyorlardı, sulhün bir an önce yapılmasını istiyorlardı. Bkz.:(Cebesoy, **a.g.e.,** s. 73).

[178] Şimşir, **a.g.e.,** s. 376.

[179]Cebesoy, **a.g.e.,** s. 64.

[180] Sovyet Dışişleri Bakanlığı, 3 Eylül'de Büyük Taarruz'u kutlamıştır. Bkz.: (**Hâkimiyet-i Milliye**, "Büyük Millet Meclisinde", 4 Eylül 1922, S.598.; **Hâkimiyet-i Milliye**, "Rusya'nın Zaferimizi Tebriki", 5 Eylül 1922, S.599).

etmiştir. İzmir zaferinden sonra Türk askerlerinin 9 Eylül[181] sonrası Boğazlar'a doğru ilerleyişi İngilizleri bazı önlemler almaya yöneltmişti[182].

Türk ordularının Boğazlar'a ilerlemesinden endişeye kapılan Müttefikler Venedik'te toplanma kararı almışlardı. Müttefik kuvvetler, iki tarafa kabul ettirebileceği bir çözüm arayışı içindedir. Düşünülen siyasi çözüm, Batı Anadolu'da Çanakkale'yi de içine alan bir İyonya devleti kurulması şartıyla Yunanistan'ın Anadolu'dan çekilmesi, Sèvres Projesi'nin hükümlerinin biraz hafifletilmesi suretiyle özellikle İngiliz çıkarlarını gözeten bir çözümün kabul ettirilmesiydi.

Bu şartlar Ankara, İstanbul ve Atina'ya bildirilmiş, Yunanistan şartları hemen kabul etmişti. Zira Mütareke, Türk ordusunu hareketsiz bırakıyor, Anadolu'nun boşaltılmasını mahiyeti belirsiz şartlara bırakıyordu. Mütareke isteğini Mustafa Kemal Paşa reddetmemiş, karşı teklif olarak, dört aylık mütareke dönemi içinde Anadolu'nun tahliye edilmesini, bu süre içinde tahliye bitmezse sürenin üç ay uzatılmasını, ilk on beş gün içinde Eskişehir-Afyon hattının boşaltılmasını, boşaltılan yerlerin TBMM Hükümeti'ne devredilmesini, bu şartlarla Ankara'nın tayin edilen yere üç hafta içinde delege göndermeye hazır olduğunu bildirmiştir[183].

---

[181] 11 Eylül'de İngiltere, Fransa ve İtalya Çanakkale Boğazı'na asker gönderdiler. Söz konusu günlerde Çanakkale'de İngiltere'nin Tümgeneral Shuttlework yönetiminde bir bataryası, bir bölüğü ve iki taburu bulunmaktaydı Shuttlework Türklerin Boğaz'ı geçmelerini engelleyebilmek için General Harrington'un bilgi ve onayıyla bu kuvvetleri İngiltere'nin tarafsız bölge diye tanımladıkları boğazın güney kesiminin en uç noktasına yerleştirmişti. Hatta Türklerin Ezine yerine Biga'dan harekete geçebileceklerini düşünerek Biga'ya Kraliyet Birliklerinden bir müfreze yerleştirdiğini Harrington'a bildirmişti. Bkz.: (Seçil Akgün, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve uygulama Merkezi Yayın no:1, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993, s. 52'den naklen; Charles Harrington, **Tim Harrington Looks Back**, London 1940, s. 113).

[182] Akgün, **a.g.m**., s. 51'den naklen; Harrington, **a.g.e.,**, s.86.

[183] Abdurrahman Çaycı, "Mudanya Mütarekesine Giden Yol", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın no:1, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993, s. 7-8.

Bunun duyulması üzerine Sovyet Rusya derhal harekete geçerek ilgili devletlere 12 Eylül'de bir nota göndermiştir[184]. Rusya 24 Eylül tarihli notasında da konferansa katılma isteğini yinelemiştir. Bu notada Moskova Antlaşması'nın 5. maddesi zikrolunarak Avrupa devletleri tarafından Boğazlar meselesinde Sovyet Rusya'nın menfaatleri bulunduğunun itiraf edilmediğinden şikâyet edilmektedir. Ayrıca İstanbul Antlaşması hatırlatılarak Boğazlar'a dair Rusya'nın iştiraki olmaksızın alınacak kararın kati ve devamlı olmayacağı vurgulanmıştır[185].

İngiltere 12 Eylül'de Roma ve Paris kabinelerine gönderdiği bir notada Boğazlar meselesinde müşterek bir hareket hattı ittihaz olmasını talep etmişti[186]. Bu önlemler gerek Türklerin gerekse Müttefiklerin barışa yönelmekte büyük çabalar harcadıkları o dönemde İngiltere'nin yeni bir çatışma hazırlıkları yapmakta olduğunun göstergesi idi. Bununla beraber

---

[184] "Notanın metni şu şekildedir: "Rusya, Boğazlar'ın bütün devletlerin harp gemilerine açık olmasını kabul edemeyeceği gibi, özellikle İngiltere'nin müttefikleriyle mutabakat halinde, Karadeniz'de hayati menfaatleri bulunan ve Boğazlar'ın akibeti konusunda reylerinin ağırlığı asıl olan devletlerin arzuları hilafına Boğazlar rejimini tespit etmesine rıza gösterilemez. Boğazlar ile ilgili, savaş öncesine ait bütün anlaşmaların yok olduğu bir hakikattir, ancak bunların hepsi Rusya'nın iştiraki ile yapılmıştı ve binaenaleyh Rusya olmaksızın Boğazlar'a uygulanmak üzere tespit edilecek hiçbir rejim Rus Hükümeti kabul edemez. 1914 Harbinden sonra Boğazlar konusunda geçerli yegâne milletlerarası vesika 1921'de Moskova'da akdedilen Rus-Türk Anlaşması'dır. Bu anlaşma Boğazlar'dan sadece (sadece sözcüğü antlaşmada yoktur) büyük devletlerin ticaret gemilerinin serbest geçişini öngörmektedir. Boğazlar'ın milletlerarası kesin statüsünü hazırlamak hakkı bu anlaşma ile münhasıran Karadeniz'e sahil olan ülkelere tanınmıştır. Halen bu prensip, resmi görüşleri benim malumum olmayan Bulgaristan ve Romanya dışında Karadeniz'e sahildar bütün devletlerce kabul edilmektedir. Bu iki devlet de bu meselenin hallinin dışında bırakılmaya zor razı olacaklardır. Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Gürcistan Karadeniz'in hemen bütün sahillerine sahip bulunmakta ve Boğazlar konusunun halline karışmak hakkını kimseye tanımayı düşünmeyerek, karşı görüş bir askeri veya bahri üstünlükle destekleyecek bile olsa, yukarıda belirtilen nokta-i nazarı muhafaza edeceklerdir. Büyük Britanya, savaş ve sonuçları ile yorgun düşüp dezorganize olmuş Avrupa devletlerinin milletlerarası problemleri kuvvetle değil ve fakat bu meselelerde hayati menfaatleri bulunan milletlerle barışçı yollardan halletmek mecburiyetinde bulunduklarını kabul edecektir. Başka bir türlü yol, gerçek kuvveti olmayan formüller ve etkisi bulunmayan vesikalar oluşturmaktan öteye geçmeyecek, harp sonrası bazı anlaşmalar gibi, devletlerarası yeni anlaşmazlıkların ve yeni güçlüklerin kaynağı olacaktır. Rusya Hükümeti, Yakındoğu meselesini halletmek ve aynı zamanda Boğazlar konusunu ele almak maksadıyla Venedik'te bir konferans toplantıya çağrılırken yukarıki hususlara özellikle dikkati çekerek, Rusya'nın yukarıda belirtilen görüşlere aykırı hiçbir kararı tanımayacağını şimdiden beyan eder." (Bkz. Yerasimos, **a.g.e.,** s. 848. Bu notanın İngilizce Metni için bkz.; M. Kemal Öke, **İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1983, Belge No: 38.)

[185] Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 85.

[186] Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 151-152.

Poincare aynı tarihte İngiltere'nin 12 Eylül notasına cevaben Boğazlar'daki tarafsız bölgenin muhafazasında hemfikir bulunduğunu ve bu konuda General Pelle'ye talimat verdiğini bildiriyordu. Diğer yandan 14 Eylül'de Fransa Cumhurbaşkanı başkanlığında Rambaullet'de toplanan Nazırlar Meclisinde Trakya'nın Türklere iadesi kararı alındı. Fransa, Türklere, gelecekte yapılacak anlaşmanın bu konudaki şartlarına dair şimdiden bir yükümlülük altına girmeyeceğini de kesin olarak ifade etmekteydi.15 Eylül'de Londra'da toplanan kabine ise, mevcut durumun çözümü için Fransa, İngiltere, İtalya ile Türk, Yunan, Yugoslav, Rumen muhasarasından mürekkep bir konferans akdine karar verdi[187].

Konferansın toplanmasının kararlaştırılmasının ardından 19 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal ile görüşen Fransız Fevkalâde Komiseri General Pelle[188]'nin barışın biran önce sağlanabilmesi için Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmemelerini, Trakyada'ki Yunanlıların tutacağı hattın İstanbul'daki İtilâf Temsilcileri tarafından tayin edilmesinin kabulünü istemiştir[189]. Mustafa Kemal Paşa ise Milli Hükümet'in böyle bir bölge tanımadığını ifade etmiş[190] Boğazlar'ın serbestliğine Türk hâkimiyetinde olmak şartıyla kabul edilebileceğini ifade etmiştir[191].

Bu yanıt, Türklerin Misak-ı Millî sınırlarının ve bu sınırlar içinde kalan Doğu Trakya'nın tam bağımsızlığından hiçbir ödün vermemekteki kararlılıklarını gösteriyordu. Bu kararlılık Avrupa'da barış için çabaları ve ülkeler arasındaki trafiği hızlandırdı. 20 Eylül öğleden sonra açılan konferansta Lord Curzon, İtalyan ve Fransız askerlerinin Çanakkale'den

---

[187] Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 152.
[188] Pelle, bir Fransız zırhlısı ile İzmir'e gelerek, yanında Fransız Amirali Domesnil olduğu halde maiyeti ile, 18 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa'dan kendisini kabul etmesini rica etmiştir. Bkz.:(Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, C.: 3, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul 1965, s. 22).
[189] Aydemir, **a.g.e.,** s. 23.
[190] **Nutuk**, s. 483.
[191] Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C.: I, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 444.

çekilmelerine karşı çıkarken Poincare ile Kont Sforza Anadolu'daki İtilâf kuvvetlerinin çekilmesi gereğini savundular[192].

Diğer yandan Paris'teki TBMM Hükümeti temsilcisi Ferit Bey, Bağlaşık Devlet adamlarının orada yaptıkları görüşmeler konusunda Ankara'ya sürekli bilgi gönderiyordu. 20 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği kapalı yazısında, İngiltere'nin ricat halinde olduğunu bildiriyor, Çanakkale'deki baskıyı arttırması için Mustafa Kemal'e öneride bulunuyordu. Ama hiçbir nedenle Boğazlar'dan geçilmemesi konusunda da uyarıyordu[193].

Paris'te konferans devam etmekteydi. 22 Eylül'de yapılan toplantıda Lord Curzon İstanbul'un Türklerde kalmasına itiraz etmedi[194].

b- Devletlerin Karşılıklı Notalaşmaları

Franklen Bouillon ile görüşmeler devam ederken 1922 yılı başlarında yeni bir savaşı göze alamayan Müttefik Devletler, 23 Eylül 1922'de Fransa, İngiltere[195] ve İtalya Hariciye nazırlarının imzasını taşıyan bir nota[196] ile İzmit veya Mudanya'da bir toplantı yapılmasını teklif etmişlerdir[197]. Nota bir mütareke teklifi olmakla birlikte; "Sulh muahedesinde müşterek bir anlaşma

---

[192] Bıyıklıoğlu, **a.g.e.,** s. 153.
[193] Sonyel, **a.g.e.,** s.276.
[194] Bıyıklıoğlu, **a.g.e.,** s. 444-445.
[195] Tüm bu gelişmelere rağmen Lloyd George Türklerle savaşta kararlıydı ve Aldershot'tan bir tugay, Mısır, Malta, Cebelitarık ve başka bölgelerden de taburlar, Akdeniz ve Atlantik filolarından hatırı sayılır birer bölümle 1000 havacı asker içeren bir gemi Çanakkale'ye gönderildi. General Harrington da hava kuvvetlerinden ayrıca gönderilen bölüklerle birlikte bütün kuvvetleri Çanakkale-İstanbul arasında gerekli gördüğü mevkilere yerleştirdi. Harrington'a ek güçlerle birlikte 4 noktada topladığı bir de yönerge gönderilmişti. Buna göre: 1. Ne pahasına olursa olsun Çanakkale Boğazı'nı elde tutması, 2. Çanakkale kentini elindeki birlikleri tehlikeye atmadan tutabildiği kadar elde tutması, 3. Ciddi bir tehlike karşısında İzmit'i boşaltması, 4. Mecbur kalırsa İstanbul'u da boşaltması isteniyordu. Bu pozisyon içinde Çanakkale'de görevlendirdiği Tümgeneral Marden'e tutunabildiği kadar beklemesini, çok mecbur kalırsa da ateş açmasını emretmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Akgün, **a.g.m.**, s.52'den naklen; Harrington, **a.g.e.,** s. 116.)
[196] Nota için bkz. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.: III, s. 117:142, 24 Mart 1922; Orbay, **a.g.e.,** C. II, s. 99-100.
[197] **Nutuk**, s. 483.

ile iktiza eden tedbirleri almayı…"[198] da kapsamaktaydı. Dolayısıyla bu notanın, biri askerî harekâtın durdurulması, diğeri de konferans ve barış olmak üzere iki başlığı vardı. Bu notada, Barış Konferansı'nın toplanmasından evvel Yunan kuvvetlerinin İtilâf Devletleri'nce çizilecek olan bir hattın gerisine çekilmesi için gayret edecekleri vaat ediliyordu[199]. Boğazlar'la ilgili maddeler ise iki başlıkta toplanmıştı. Bunlar:

1- Müttefiklerin, Boğazlar'ın her iki tarafında müştereken tespit ve tahdit ettikleri tarafsız mıntıkalara Türkler asker göndermeyecekti.

2- Milletler Cemiyeti'nin nezareti altında Boğazlar'ın serbestisi ve aynı zamanda Türkiye'deki azınlıkların himayesi temin edilecekti[200].

Aynı gün (23 Eylül) Ankara ve Atina'ya gönderilen bu notanın ardından[201], Hariciye Vekili Yusuf Kemal'in imzası ile 30 Eylül 1922'de cevabî bir nota verilmiştir[202]. Notada, Müttefiklerin verdikleri teminat karşısında Türk Ordusu'nun İstanbul ve Çanakkale yönünde ilerlemeyecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, Edirne dâhil olmak üzere, Trakya'nın Meriç Nehri'nin batısına kadar derhal boşaltılması ve 20 gün içinde TBMM'ye teslimi; Trakya'daki Türk yönetiminin Yunan vs. saldırılarından korunması için önlemler alınması şart koşularak, Mütareke görüşmelerine 3 Ekim'de İsmet İnönü'nün başkanlığında Mudanya'da başlanacağı belirtilmiştir[203]. Notada ayrıca Romanya ve Bulgaristan'ın çağrılmasına mukabil Karadeniz'de geniş kıyıları ve Boğazlar rejiminin saptanmasında büyük menfaatleri olan Sovyetler Birliği, Ukrayna ve Gürcistan'ın Mütareke görüşmelerine çağrılmamış olmaları hususuna atıf yapılıyordu. Nitekim Sovyetler Birliği de kendisinin yakinen ilgili olduğu bir konferansa

---

[198] Orbay, **a.g.e.,** C.:II, s. 99.
[199] **Nutuk**, s. 484.
[200] Cebesoy, **a.g.e.,** s. 75-76.
[201] Sonyel, **a.g.e.,** s.275.
[202] Nota için bkz., Bıyıklıoğlu , **a.g.e.,** s. 439-440.
[203] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.494-495.;**Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,** s. 199;.Türkgeldi, **a.g.e.,** s.156.; Cebesoy, **a.g.e.,** s. 79-80.

çağrılmamasını 30 Eylül tarihinde Müttefikler nezdinde protesto etmiş ve kendisi, Ukrayna ve Gürcistan'ın katılmayacağı bir konferansta alınacak kararları tanımayacağını belirtmişti[204]. Sovyetler Birliği bu konuyla ilgili 3 Ekim 1922 tarihinde Türkiye'ye de bir nota vermiştir[205].

Müttefiklerin gönderdiği 23 Eylül tarihli notasına Türklerin 4 Ekim'de gönderdiği ikinci cevapta, Sovyet Rusya ile ilgili olarak şu madde yer almaktadır: "İtilâf Devletleri, Yunanistan'ın yanında muharip oldukları için değil, fakat herhalde barış anlaşmasıyla halledilecek bazı konularla ilgili olduklarından, sadece iki devlet daha konferansa davet edilmiştir. (Romanya-Yugoslavya). Bu tür yegâne önemli mesele Boğazlar'ın müstakbel kontrolüdür. Bu konuyla çok yakında ilgili ve katılımları, tespit edilecek rejimi daha kalıcı kılarak gelecekte anlaşmazlıklar doğmasını önleyecek olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın davet edilmemiş olması karşısında hayretimizi belirtmek mecburiyetindeyiz. Bu üç devletin de, Müttefikler tarafından davet edilmiş diğer iki devlet gibi, davet edilmelerini ısrarla tebliğ ve konferansın toplanmasından önce kendilerine davetiye gönderileceğini ümit ediyoruz."[206].

Anadolu'da tekrar savaş tehlikesinin göründüğü bu günlerde İstanbul'dan Fransız Yüksek Komiseri General Pelle İzmir'e gelmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde harekâtın durmasını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa da General Pelle'ye Millî Hükümet'in tarafsız mıntıkayı kabul etmediğini ve Trakya'yı kurtarmadıkça Türk ordusunun durdurulmasına imkân olmadığını söylemiştir[207]. General Pelle'den sonra Franklen Bouillon, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin muvafakatiyle Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e gelmiştir. 28 Eylül'de İzmir'e gelen Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Orbay'la ile görüşen

---

[204] **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,**. 199.
[205] Nota için bkz.: (S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları**, (Çev.: Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, s. 151-153).
[206] Gürün, **a.g.e.**, s. 88.
[207] **Nutuk**, s. 483-484.

Fransız devlet adamı Franklin Boiullon ile Mudanya Konferansı'nda görüşülecek hususlar ana hatlarıyla tespit edilmiştir[208]. Doğu Trakya'nın Türklere bırakılacağı, Boğazlar için de özel bir idare şekli kabul edileceği teminatını vermiş ve tarafsız bölgeye girilmemesini tavsiye etmişti[209]. Yani barış antlaşması imzalanıncaya kadar Boğazlar, Gelibolu ve Çanakkale İtilâf Devletleri'nin işgali altında kalabilecekti.

Boğazlar Bölgesi ile bu bölgedeki bazı önemli şehirlerin İtilâf Devletleri tarafından barış antlaşmasının imzasına kadar işgal edilmesine razı olunmasının sebebi şunlar idi:

1- Barışın imzasına kadar Doğu Trakya'nın yalnız mülki idaresini üzerimize alıyorduk. Buraların herhangi bir Yunan tecavüzüne karşı savunmasını İtilâf Devletleri garanti ediyorlardı.

2- Boğazlar ve Marmara'nın serbest rejimi ancak barış konferansında halledilecekti[210].

Bu arada İngiliz istihbaratı kabineyi Türklerin Çanakkale'ye doğru ilerledikleri yolunda uyarmaktaydı. Buna göre Mustafa Kemal 30 Eylül'de İstanbul ve Boğazlar'a karşı genel bir saldırıya geçecektir. Dolayısıyla İngiliz Kabinesi 29 Eylül'de Savunma Bakanlığı aracılığıyla Türklere kesin süreli bir ültimatom göndererek en kısa zamanda tarafsız bölgeden çekilmelerini istemek kararını aldı. İngiltere Savunma Bakanlığı bu kararı General Harrington'a bildirdi. Aynı gün Lord Curzon TBMM Hükümeti'nin Londra temsilcisi Dr. Reşat Nihat'la görüşür. Bu görüşmede Türklerin savaşçı tutumundan ve Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmesi için Harrington'a gönderilen ültimatomdan bahseder. Dr. Reşat Nihat Lord Curzon'u

---

[208] Cebesoy, **a.g.e,** ,s. 75.

[209] Mudanya'daki ilk görüşme 4 Ekim 1922'de yapılmıştır. İtilâf Devletleri'nin 23 Eylül 1922'de hazırladıkları ve TBMM Hükümeti'ne sundukları nota, askeri ve siyasi olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları Franklin Bouillion ile görüştükten sonra 29 Eylül 1922'de TBMM'de görüşülen notanın askeri bölümünü yanıtlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. (**TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C.: 3, s. 826-827..; Bilsel, **a.g.e.,** C.:1, s. 433-434.

[210] **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,** s. 194.

ültimatomun 24 saat ertelenmesine ikna etmesine rağmen İngiliz kabinesi, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz uyarılarına kulak asmadığı gerekçesiyle ertelemeye yanaşmamış,[211] General Harrington'a karşı saldırı yapması ültimatomu gönderilmiştir.

30 Eylül'de 22.30'da üçüncü defa toplanan İngiliz kabinesinde hâlâ çatışmanın başlamaması şok etkisi oluşturur. Anlaşılan odur ki, General Harrington verilen emre itaat etmemiştir. Harrington Londra'ya gönderdiği 1 Ekim tarihli uzun raporunda tam barış yakalayacakken, böyle bir ültimatomun çılgınlık olacağından bahseder. Niçin emre uymadığını ayrıntılı şekilde anlatır. Bu davranışıyla barışın sağlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Nitekim aynı gün Mustafa Kemal Paşa Mudanya Konferansı'na katılmayı kabul ettiğini Harrington'a bildirerek[212], Türk birliklerine Biga-Bayramiç-Ezine çizgisini geçmemelerini sağladı.

Böylece Mustafa Kemal, her türlü askeri tedbirleri aldıktan sonra, Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar Türkiye'ye bırakılması şartıyla, mütareke görüşmelerine başlanılmasını kabul etmiştir (29 Eylül 1922)[213].

İngiliz kabinesi de 30 Eylül'de üç defa toplanarak ve General Harrington ile Mustafa Kemal Paşa arasında Mudanya'da bir Konferans toplanması yolundaki eğilimi kabul etmiş ve bu konferansta izlenecek politikayı açıklayan direktifleri Harrington'a bildirmiştir.

c- Mudanya Mütarekesinin Kabulü

Böylece, Mudanya Konferansı'na Başkumandanlık namına Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa'nın murahhas tayin edildiği bildirilmiştir. Yardımcıları, Batı Cephesi Kurmay Başkanı General Asım

[211] Sonyel, **a.g.e.,**, s.277-278.
[212] Sonyel, **a.g.e.,** s.278.
[213] Çaycı, **a.g.m.,** s. 11.

Gündüz, harekât şubesi başkanı Albay Tevfik Bıyıklıoğlu idiler[214]. TBMM Hükümeti'nce konferans yeri olarak İzmir teklif edilmiştir. İsmet Paşa maiyetiyle birlikte 2 Ekim tarihinde Mudanya'ya geldi. Boğazlar meselesi dolayısıyla Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nin daveti de talep olunmuş ve diğer meseleler hakkında da görüşler bildirilmiştir[215].

Konferansta İngiltere'yi İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington; Fransa'yı General Charpy; İtalya'yı General Mombelli temsil etmiştir. Konferansa Yunanlılar katılmamışlardır. Yunan delegeleri General Mazarakis ile Albay Sarıyanis de Mudanya'ya gelmişler, ancak limanda bir Yunan gemisinde kalmayı tercih etmişlerdir[216].

Mütareke görüşmeleri 3 Ekim'de Mudanya'da başlamış, fasılalarla 11 Ekim'e kadar devam etmiştir. 3 Ekim'de General Harrington görüşmeleri açmak için verdiği nutku takiben, Müttefik generalleri adına daha evvel kararlaştırmış oldukları on maddelik bir proje sunmuş[217] aynı tarihte Sovyet Rusya da Türkiye'ye bir nota vermişti. Notada "Sovyet Rusya, Yakındoğu meseleleri dış siyasetinde, özellikle Boğazlar sorunu genel kararlarında… şu anda kendi dış siyasetini, TBMM Hükümeti ile uyuşarak yürütmek çabası içinde..." olduğu vurgulanmıştır[218].

4 Ekim'de İngiliz delegesi Harrington, Konferans'a Müttefikler adına ikinci bir proje sundu. Harrington'un sunduğu projede, Doğu Trakya'ya Türklerin Jandarma kuvvetleri geçirmesi bazı kısıntılarla kabul ediliyordu[219].

Konferansın başlıca konusunu, Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılarak, Türklere verilmesi ve barışın imzasına kadar Boğazlar ve İstanbul'un tâbi olacağı hükümlerin tespiti teşkil etmekte idi. Batı Cephesi Komutanı

---

[214] **Nutuk**, s. 485.
[215] **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,** s. 194.
[216] Bıyıklıoğlu, **a.g.e.,** s. 445.
[217] Projenin maddeleri için bkz.: (**Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,** s. 195).
[218] Bu notanın metni için bkz. (**Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,** s. 195-199).
[219] **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız…,** s. 199.

İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından terk edilmesi teklifinin, Müttefiklerin reddetmesiyle, Konferans görüşmeleri tehlikeye girmişti. Mütarekenin imzası 10 Ekim'de Yunan delegeleri ile görüşmelerin uzaması nedeniyle gecikmişti. Müttefiklerin Mütarekeyi Yunanlılardan sonra imzalanması mecburiyeti, Yunanlıların Trakya'nın terkini siyasi bir mesele addederek, buna yetkileri olmadığını ileri sürmeleri önemli bir engel teşkil etmiştir. Ancak Lord Curzon'un Paris'e gitmesiyle yapılan görüşmelerde, Müttefik devletlerin temsilcileri, Türkiye'nin talebini kabul etmek zorunda kalmışlar, imza yetkisini elinde bulunduran İsmet Paşa'nın onayıyla[220] 10 Ekim'de bütün konularda anlaşmaya varılmış, 11 Ekim 1922 günü Mütareke imza edilmiştir[221]. 14 maddeden müteşekkil ve 14-15 Ekim 1922 gece yarısından itibaren yürürlüğe girecek bu anlaşmaya Yunanlılar imza koymamışlardır.

Böylece Ankara Hükümeti askeri zaferi tamamlıyor ve Millî Mücadele süresince devam eden meşruiyet hakkını, verdiği silâhlı mücadele ile elde etmiş oluyordu. Sıra askeri zaferin siyasi bir zaferle taçlandırılmasına gelmiştir.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasında General Harrington ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişki oldukça etkili olmuş, özellikle General Harrington'un barıştan yana olan tavrı Mudanya Konferansı'nın başlamasına direk etki etmiştir. Nitekim Mudanya Konferansı sırasında barıştan yana tavır gösteren General Harrington'a, Mustafa Kemal Paşa tarafından çekilen bir telgrafla teşekkür edilmiştir[222].

---

[220] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.502-503.
[221] Aydemir**, a.g.e.,** s. 31.
[222] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.505.

d- Mudanya Mütarekesi'nin Uygulanışı ve Türk Ordularının Boğazlar'a Girişi

3–11 Ekim 1922 tarihlerinde Mudanya'daki görüşmelerden sonra imzalanan Mudanya Mütarekesi'nin 11. maddesinde Boğazlar'la ilgili hüküm vurgulanmıştır: "Anadolu'da TBMM Hükümeti'nin askerleri aşağıda gösterilen hatlar üzerinde duracak ve bu hatları barış konferansının açılışına kadar ve konferans devam ettiği sürece geçmeyecektir. Burası; Çanakkale bölgesinde Lapseki kuzeyinde Bozburun ve güneyinde Kumburnu esas noktaları teşkil etmek üzere Asya kıyılarından aşağı yukarı 15 km. mesafede bir hattır. İzmit yarımadasında ise İzmit Körfezi'nde Darıca'dan; Karadeniz'de, Şile'ye giden ve Gebze'den geçen bir hattır. Bu yerler TBMM Hükümeti'ne aittir. Darıca'dan Şile'ye giden yoldan TBMM Hükümeti askeri ile Müttefik devletler askerleri ortaklaşa faydalanabileceklerdir. Yukarıdaki ayırıcı hatlar Müttefik orduların her birinden birer subayla TBMM Hükümeti ordusundan bir subaydan olmak üzere karma komisyonlar tarafından çizilecektir. Müttefik hükümetler de; TBMM Hükümeti her türlü olayların önünü alacak gerekli tedbirlere başvurmakla beraber aşağıdaki yerlerde kendi kuvvetleri sayısını çoğaltmamayı, tahkimata yahut askeri eylemlere teşebbüs etmemeyi taahhüt ederler. Çanakkale çevresi Bozburun-Kumburnu hattının Boğaz'dan itibaren 15 km. doğusundaki mesafeye kadar İzmit yarımadasında Boğaziçi'nden itibaren Şile-Darıca hattının 40 km. doğusundaki mesafeye kadar TBMM Hükümeti en azından Bozburun ile Karaburun arasındaki sahilin 15 km. mesafesine kadar topçu tayin etmemeyi taahhüd eder."[223].

Mudanya Mütarekesi'nin ana çizgileri şunlardır:

1- Türklerle Yunanlılar arasında savaş sona erecektir.

[223] Türkgeldi, **a.g.e.,** 179.

2- Doğu Trakya (Edirne dâhil) Meriç ırmağının sol kıyısına dek olan yerler, on beş gün içinde Yunanlılarca boşaltılacaktır.

3- Bu boşaltma bittikten sonra 30 gün içinde Doğu Trakya, Yunan görevlilerince İtilâf Devletleri aracılığıyla Türk görevlilere verilecektir.

4- Barış konferansına dek Doğu Trakya'da 8000 Türk jandarması bulunacaktır.

5- Barışın imzasına dek İstanbul ve Boğazlar, TBMM'de kalacaktır.

6- Her idari bölgeden Yunanlılar çekildikçe, buraların Türklere teslimi, olabildiğince aynı gün içinde olacaktır. Bu işler en çok 30 günde sona erecektir.

7- Gerek Yunalıların geri çekilmesi, gerekse görev teslimleri, İtilâf Devletleri'nin denetimi altında olacaktır. Heyetler, her türlü aşırı davranışları önleyeceklerdir.

8- Trakya'da Meriç ırmağının doğusuna İtilâf Devletleri piyade ve süvari birlikleri gönderecek, bunlar orada güveni sağlayacak, heyetlere ve gerektiğinde Osmanlı jandarma birliklerine yardım edeceklerdir. Devr-i teslim işinin bitimine dek heyetler burada kalacak, İtilâf Devletleri birlikleri 30 gün sonra çekilecektir[224].

Refet Paşa, TBMM adına İstanbul mümessili ve İzmir mebusu olarak 15 Ekim'de Trakya'nın doğusunu almaya tayin edildi. 19 Ekim 1922 günü Refet Paşa Mudanya'dan gemi ile İstanbul'a geldi. Görülmemiş bir tezahüratla karşılandı[225]. Türk ordusu ise 6 Ekim'de İstanbul'a gelmişti. Düşman ise "geldikleri gibi gidiyordu". 30 Kasım 1922 günü Edirne, Türk

[224]Anlaşma metni için bkz., **TBMM Zabıt Cerideleri**, D: 1, C.:23, s. 350.; Bilsel, **a.g.e.,** C.:1, s. 439-441.; Türkgeldi, **a.g.e.,** s.185-188.; sadeleştirilmiş metin için bkz.: Soysal, **a.g.e.,** s.63-66.; **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, s. 214.
[225] Cebesoy, **a.g.e.,** s. 102-103

kuvvetlerine teslim edildi. 25 Temmuz 1920'den beri Yunan işgalinde olan Edirne de böylece kurtulmuştu.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla 1918 yılından beri devam eden Türk Millî Mücadele hareketinin askerî safhası kapanmış, dolayısıyla Türk-Yunan Savaşı sona ermiştir.

Mütareke ile Ankara Hükümeti Büyük Taarruz'la kazanılan askerî ve siyasi avantajı mükemmel bir şekilde kullanarak İstanbul ve Doğu Trakya'yı savaşmadan kazanmıştır. İtilâf Devletleri bloğu, ilk defa bu anlaşma ile Ankara Hükümeti'ni Türkiye'nin tek ve meşru bir hükümeti olarak kabullenmiş oluyorlardı. Bu noktalardan düşünüldüğünde Mütareke, Asya'nın Avrupa'ya karşı kazandığı bir zafer olarak değerlendirilmektedir[226]. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareket, Sakarya ve nihayet Başkomutanluk Meydan Muharebesi ile noktalanmış, Mudanya Mütarekesi ile de Sèvres Projesi'nin de geçersizliği tüm dünyaya ilân edilmiştir[227].

Mustafa Kemal Paşa için Anadolu zaferi ancak Doğu Trakya ve İstanbul'un fethi ile tamamlanmış olacaktı. Bunu haricinde teklif edilecek herhangi bir projenin altına imza atmayacak olan Mustafa Kemal Paşa, Mütareke'nin Boğazlar'daki hâkimiyeti sağlamaması halinde Türk ordularına 6-7 Ekim'de vereceği talimatla İstanbul üzerine hareket geçme kararı almıştı[228].

---

[226] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** AÜSBF Yayınları, No.: 412, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, s.249.; Sonyel, **a.g.e.,** s.289.
[227] Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi**, Phoenix Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara 2002, s.23.
[228] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf…,** s.500.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ KONFERANSI ve TÜRKİYE CUMHURİYETİ DÖNEMİ BOĞAZLAR

I- LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE GİDEN YOL

Türk Boğazları, I. Dünya Savaşı'na taraf olmuş devletlerin yanı sıra bölgenin yakın komşularını ve hattâ stratejik açıdan bütün dünya devletlerini ilgilendirmektedir. Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın, stratejik konumu göz önünde bulundurulduğunda, bölgede yer alan Türkler için ne denli özel bir önemi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı yıllarında da Türk Boğazları'nın güvenliği ve istihkamına azami derecede önem vermiştir. Savaş sırasında savunmanın daha rahat yapılabilmesi için, İstanbul Boğazı sınırları içindeki askeri yasak bölgede bulunan terk edilmiş binalar, kontrollü olarak yıkılarak olası bir işgal esnasında savunmanın daha da güçlendirilmesi düşünülmüştür [1].

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Türk Boğazları'nın yüzyıllardır süren statüsü de değişecektir. Mondros Mütarekesi'nde ve 1919 yılında savaş sonucunda değişen dengelerin yeniden değerlendirildiği Paris Barış Konferansı[2]'nda, galiplerinin üzerinde ittifak ettikleri en önemli konulardan biri, Türk Boğazları meselesidir. Galipler, Türkleri İstanbul'dan çıkarmaya ve İstanbul ile Boğazlar'da, tercihen bir büyük güç tarafından idare edilecek uluslararası bir denetim oluşturulması hususunda fikir birliği içerisindeydiler.

Osmanlı coğrafyası, Osmanlı Devletinin dağılması ile çeşitli devletlerin siyasi nüfûz mücadelelerinin gerçekleştiği bir alan haline gelmişti. 16 Mart

---

[1] **BCA**, Tarih: 24.9.1917, Fon kodu: 272..0.0.11, Yer No: 11.31..1.

[2] Stanford J. **Shaw**, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev., Mehmet Harmancı), C.:2, Birinci Baskı, E Yayınları Tarih Dizisi, Doğuş Matbaası, İstanbul 1982, s. 395-397.

1920 tarihinde İstanbul'un işgali İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan bir ihtiyat kuvvetiyle gerçekleşmiştir [3].

Osmanlı Meclis-i Mebusanın açık olmadığı ve hükümetin resmi olarak lağvedildiği bu ortamda kamuoyunu siyasi partiler temsil etmekteydi[4]. Böyle bir siyasi tablo, aynı zamanda Türk Boğazları üzerindeki hâkimiyetin de kaybedildiği anlamına gelmektedir. İşgalin devam ettiği yıllarda işgal kuvvetleri, İstanbul'daki hâkimiyetlerinin devamı için Boğazlar'ın stratejik noktalarına yığınak yapmışlar ve herhangi olası bir tehdide karşı bir dizi tedbir almaktan çekinmemişlerdir. Garp Cephesi Komutanı, Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey'in 8.12.1921 tarihli raporunda belirtildiği üzere; Bozcaada ve Semadirek adalarına, İngiltere kuvvetleri tarafından uçak hangarları vesair depolar için yığınak yapılmış; Boğazlar'ın müdafaası için 60-70 bin İngiliz askerinin kâfi geleceği, bu ordu içinde de 50-60 bin kişilik ihtiyat kuvveti mevcut olduğu takdirde donanmanın da muaveneti ile Türk ordusunun İstanbul'a girmesine mani olunabileceği rapor edilmiştir. Aynı zamanda İstanbul'daki hangarlardaki uçaklara muhtemel bir savaş sırasında destek yapılacağı da edinilen bilgiler arasındadır[5].

---

[3] Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, (Çev.:Şerif Erol), Birinci Baskı, Sabah Kitapları, Birleşik Basım Dağıtım, İstanbul 1996, s.212-213.

[4] Siyasi partiler özellikle King-Crane Komisyonu'nun İstanbul'a gelişiyle birlikte ortak hareket etmek üzere birçok defa bir araya gelmişlerdir. Yaptıkları çalışmalar sırasında daha başlangıçta bütün partilerin komisyona beyan etmeyi kararlaştırdıkları iki temel nokta üzerinde birleştiklerini görmekteyiz. Bu iki temel mesele şu şekilde tespit edilmiştir: 1-Hukuk-ı hilafetin tamamen mahfuziyesi, 2-Manda ve himaye şekillerinden azade olarak millî istiklalin temini. Dönemin basın ve siyasi parti temsilcilerinin görüşleri ayrı ayrı incelendiğinde "Bu memleket nasıl kurtulur?" sorusuna verilen cevaplar ve ortaya konan kurtuluş çarelerinin çok farklı olduğu görülür. Bazı örnekler vermek gerekirse bu partilerin Hürriyet ve İtilâf Fırkası müstakil kurtuluş düşüncesine itibar etmeyerek İngiliz güdümlü bir politik anlayışın taraftarlığını yapmıştır. Millî Ahrar ile Barış ve Selamet Fırkası manda yönetimine taraftar olmayıp müzaheret söz konusu olursa bazı kayıt ve şart altında Amerikan müzaheretine destek vermektedir. Tasvir-i Efkar, Vakit, İstiklâl gazeteleri Amerika mandasını savunmuşlardır. Alemdar ve Türkçe İstanbul gazeteleri İngiltere'yi istemektedirler. Sabah gazetesi hükümetin politikası doğrultusunda tavır koymakta, İkdam ve Zaman gazeteleri ise kesin tavırlarını göstermemektedirler. Tarik, İfham, Tercüman ve Yeni Gün gazeteleri Amerikan müzaheretini talep etmişlerdir. Memleket gazetesi her türlü manda fikrine karşı çıkmış, İleri gazetesi ise en doğru yolun "Ülkenin toprak bütünlüğünün korunması" olduğunu vurgulayarak bu yönde yayın yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonunun Faaliyetleri", **A. Çay Armağanı**, C.II, Ankara 1998, s.1163.vd.)

[5] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 234.576..2.

Devletin hâkimiyetini yitirdiği ve devlet otoritesinin mevcut olmadığı bu ortamda Boğazlar üzerindeki tasarruf tamamen işgal kuvvetlerinin elindedir ve bu dönemde Boğazlar'ın "uluslararası su yolu" olarak değerlendirilmesi de yanlıştır. Böyle bir kabul, ancak barış ortamında çeşitli devletlerin üzerinde mutabık kalacağı hukuki bir düzenlemede ittifak etmeleriyle mümkün olabilir. Hukuki düzenlemenin olmadığı işgal ortamında ise böyle bir düzenlemenin olduğundan elbette bahsedilemez.

Osmanlı Devleti'nin nihayete eriş süreci aynı zamanda Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin de başlangıcıdır. Bu dönemde vatanın bütününü temsil eden ve meşru bir millî müessese olarak kabul edilen Temsil Heyeti ve ardından kurulan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Millî üzerine ant içerek göreve başlamışlardır. Temsil Heyeti ve TBMM Hükümeti, genel barışı sağlam bir temele oturtabilmek için, bütün meşru çıkarları uzlaştırabilecek bir çözüm bulunması için çaba harcamaktadırlar. Bu konuda Türk Hükümeti'nin görüşü, dört yıl önce Misak-ı Millî'de de belirtildiği üzere şöyledir: "Halifeliğin bulunduğu yer, sultanlığın başkenti ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehriyle, Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaretine ve uluslararası ulaşıma açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerli olacaktır.". Türk Boğazları ile ilgili Misak-ı Millî'de yer alan bu madde, işgal kuvvetlerinin icraatlarına bir reddiyedir ve bu toprakların üzerindeki hâkimiyet hakkından vazgeçilmediğinin de bir ilânı olarak kabul edilebilir.

Misak-ı Millî'de vurgulanan bu ilke, hem Millî Mücadele yıllarında hem de Cumhuriyetin ilk yıllarında Boğazlar'la ilgili Türk dış politikasını belirlemiş; bu vurgu ile millî sınırlara dayalı ve tam bağımsız bir devlet içerisinde, Boğazlar'da Türk hâkimiyeti amaçlanmıştır.

İlk Meclisin dış politika meselelerinde oldukça hassas ve tavizsiz olduğunu söylemek mümkündür[6]. Özellikle Boğazlar hususunda takip edilen siyaset bir hayli dikkat çekicidir. Boğazlar'daki filli işgalin devam ettiği ve Millî Mücadele'nin henüz askeri kazanımlarla desteklenmediği 02.04.1921 tarihinde bile; İstanbul Boğazı'ndan çıkacağı sırada bir Yunan torpidosu tarafından el konan Osmanlı yelkenlisinin, daha sonra serbest bırakılması ve bundan sonra Yunan gemilerine de aynı muamelenin yapılacağı[7] yönünde bir hükmün verilmesi, ilk TBMM Hükümeti'nin Boğazlar üzerinde hak iddia ettiğinin ve bunu resmi bir şekilde ifade etmekte herhangi bir tereddüt göstermediğinin delili sayılmalıdır.

Bunun yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'nın denge prensibi ile aleyhte olabilecek çoğu şartı lehe çevirdiği gözlemlenebilmektedir. Batı Anadolu'nun Yunan askerinden temizlenmesinden sonra Türk ordusunun Boğazlar bölgesine yönelmesi, Türk Hükümeti ile İngiltere'yi karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin müttefik ve dominyonlarından istediği desteği alamamasına rağmen Mustafa Kemal Paşa; İngiltere ile yeni bir savaşa girişmenin milli çıkarlar açısından yarar sağlamayacağını görmüş ve esnek bir politika ile adım adım ve yansız bölge olarak nitelendirilen yerleri denetimi altına almayı başarmıştır. Bu sırada TBMM Hükümeti de başarı getirecek şartların sağlanması için izlenmesi gereken politikayı tespit etmek üzere Vekiller Heyeti'nin, başkomutan ile görüşmesinin yararlı olacağına karar vermiş ve bu konuda Meclis'ten izin istemiştir[8]. Milletvekilleri, hükümetin tümüyle Ankara'dan ayrılmasını zararlı bularak, İcra Vekilleri Başkanı ile Dışişleri Vekili'nin, izlenecek politika konusunda bilgi alışverişinde bulunmak üzere İzmir'e gönderilmesine karar vermişlerdir[9].

---

[6] Nitekim Mustafa Kemal Paşa, dış politikada uyguladığı millî siyaseti şu şekilde açıklamıştı: "Millî Siyaset dediğim zaman, kasdettiğim mâna ve medlûl şudur: Hududu milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına çalışmak…". Bkz.: (**Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1919-1923)**, C.:1, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 1, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.25).

[7] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 54.354..20.(EK-6)

[8] **TBMM, Gizli Celse Zabıtları**, D.: I, C.: 3, s. 812.

[9] **TBMM, Gizli Celse Zabıtları,** (18 Eylül 1922 tarihli toplantı).

İlk Meclis'in Mudanya Mütarekesi öncesinde uyguladığı siyaset, İtilâf Devletleri'ni; Boğazlar bölgesi hariç olmak üzere Meriç ve Edirne'ye kadar olan toprakların Türkiye'ye geri verilmesine ikna etmiştir. Doğu Trakya'nın mutlaka Türkiye'ye geri verileceği kanaatinde olan Mustafa Kemal Paşa, bu kazanımı, TBMM Hükümeti'nin o güne kadar izlediği "itidal" politikasını sürdürmesine bağlayarak aynı tavrın devamını istemiştir[10].

İlk Meclis, Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde soğukkanlılığını muhafaza ederken aynı zamanda, barış görüşmelerine Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmasının yararlı olacağını vurgulayarak[11] tarafların kimler olacağını şekillendirebilmiştir.

Mudanya Mütarekesi[12]'nin imzalanması ile Millî Mücadele'nin askeri cephesi sona ermiş, siyasi mücadele ile yeni devletin kendini isbat ve kabul süreci başlamıştır. Lozan'a giden Türk temsilcilerinin amacı, Türkiye'nin eşitliğini ve egemenliğini karşılarındaki devletlere tanıtmak ve kabul ettirmek olmuştur. Bu noktada gerek İlk Meclis'in gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın uyguladıkları siyaset, Türkiye hakkında beslenen kötü zihniyetin değişmesi istikametindeydi. İlk Meclis, barışın gerçekleşmesinin değişik bir "Sevrès" uygulamasıyla değil, medeni ve bağımsız her millet gibi onurlu bir mutabakatın sağlanmasıyla mümkün olacağına inanıyordu[13].

Mudanya Mütarekesi görüşmelerinin devam ettiği bir zamanda Anadolu'da kurulan yeni Türk Devleti ile Müttefik güçler arasında yapılması planlanan nihai bir barış için 11 ile 14 Eylül 1922 tarihlerinde Ankara'da toplanan Meclis, millî emellerini tatmin edecek bir barış için İngilizlere de bir nota gönderilmesine karar vermiştir[14].

Aynı günlerde, General Pelle'nin İstanbul'u ziyareti sırasında Fransızların Anadolu'da başlayan yeni oluşum hakkındaki fikirlerini beyan

---

[10] **TBMM, Gizli Celse Zabıtları,** D.: I, C.: 3, s. 924.
[11] **TBMM, Gizli Celse Zabıtları,** D.: I, C.: 3, , s. 826-827.
[12] Hükümleri için bkz.: (**Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1919-1923)**, C.:1, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 1, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.607-610).
[13]**TBMM, Gizli Celse Zabıtları,** D.: I, C.: 4, (25 Aralık 1922 gizli birleşim).
[14] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 218.472..8.

eden ve Paris Sefareti'nden Ankara Hariciye Nezareti'ne gelen notada; "İstanbul meselesi için son Paris Konferansı'nda tamamıyla Türkler lehine bir karar verilmiş olduğundan, bundan bahs lüzumu görülmediği ve Yunanlının Anadolu'dan atılması üzerine bunların artık ne Trakya'da ve ne de Gelibolu'da bir tehlike oluşturmadığı, Türkiye hakkındaki Türk taleplerinin gerçekleştiği ve Boğazlar'da serbest seyrü seferin temini için Gelibolu'nun vaziyetinin Türkiye ve İtilâf Devletleri arasında ta'yin olunacak şekilde murakabe-i askeriye altına alınmasının Fransa Hükümeti'nce en muvafık çare olmak üzere telakki edildiği…" bildirilmiştir[15].

Bu notanın yayımlanmasından sadece bir iki gün sonra, 16 Eylül'de ise İngiltere Routers Ajansı'ndan alınan bilgiye göre Londra gazetelerinde Boğazlar hakkındaki Fransız notasının Londra'da memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Yunanistan'ın Anadolu'da herhangi bir geleceğinin olamayacağı İtilaf Devletleri nezdinde de anlaşılmış ve Boğazlar'daki yeni yapılanmada tarafsızlık ilkesinin uygulanacağı açıkça ifade edilmiştir. İtilâf Kuvvetleri artık kendilerine muhatap olarak Ankara Hükümeti'ni almaktadırlar ve Millî Mücadele hareketi karşısındaki mağlubiyetlerini kabul ederek Anadolu'daki yeni oluşumun kendileriyle yapılacak bir antlaşma dâhilinde olmasını arzu etmektedirler.Bu doğrultuda General Pelle, Boğazlar'daki tarafsızlık ilkesi hakkında Fransa görüşünü Ankara'dan gelecek Türk temsilcilerine izah etmek üzere, sabah bir torpido ile İzmir'e doğru hareket etmiş; seyahat gayet gizli tutulmuş; basına da seyahatin sebebi olarak İzmir'deki Yunan tahribatını görmek arzusuyla gittiğinin söylenmesi tenbih edilmiştir[16].

Barış görüşmelerinin başlaması öncesinde Ankara, aynı tarihlerde iç içe girmiş ve birbirleriyle doğrudan ilgili üç önemli sorunla karşı karşıya kalmıştır. Hemen hemen aynı günlerde gündeme gelen ve TBMM'yi meşgul eden sorunlardan ilkini, görüşmelerin nerede yapılacağı ve ne zaman başlayacağı konusu oluşturmuştur. TBMM Hükümeti daha Mudanya

[15] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 218.472..8.
[16] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 218.472..8.

Mütarekesi görüşmeleri devam ederken İtilâf Devletleri'ne verdiği bir nota ile barış görüşmelerinin 20 Ekim 1922'de İzmir'de başlamasını teklif etmiştir. Müttefikler, İzmir'deki Yunan zulmünü görmemek için bu teklifi kabul etmemişlerdir. Mudanya Ateşkesi ve müttefiklerin yenilgiyi kabul etmesi ardından Londra'da Llyod George kabinesi düşmüş ve yerine kurulan Bonar Law kabinesinde Dışişleri Bakanlığı'na, Lord Curzon of Keddelston getirilmişti. Nitekim 27 Ekim 1922'de İngiltere, Fransa ve İtalya, TBMM İstanbul temsilcisine, görüşmelerin 13 Kasım'da Lozan'da toplanmasını teklif eden bir sözlü nota verdiler. Aynı zamanda Padişah Vahideddin'e de müracaat ederek İstanbul Hükümeti'nin de bir heyet göndermesini istediler[17].

Sonuçta Barış Konferansı'nın 13 Kasım 1922'de Lozan'da toplanması konusunda fikir birliğine varmışlar ve 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile de kararlarını hem TBMM Hükümeti'ne hem de İstanbul Hükümeti'ne bildirmişlerdir[18].

Konferansa hem TBMM Hükümeti'nin[19], hem de Osmanlı Hükümeti'nin davet edilmesiyle ortaya yeni bir sorun çıkmıştır. Bu durum, yapılacak barış görüşmelerinde, Türk milletinin hangi hükümetçe temsil edileceği meselesini gündeme getirmiştir. Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa TBMM'ye tek temsilci olduğunu ifade eden beyanlar vermesine rağmen, İstanbul Hükümeti bunları görmezlikten gelerek TBMM'ye gönderdiği bir telgrafla konferansta izlenecek ortak ilkeleri tespit etmek istemiştir. Sadrazam Tevfik Paşa da dâhil olmak üzere İstanbul Hükümeti'ni temsil eden organların, kazanılmış zafere ortak olma girişimleri saltanat makamını tartışılır hale getirmiştir. Bu arada Sadrazam Tevfik Paşa birkaç kere kabineyi toplayarak, Barış Konferansı'na yalnız Ankara Hükümeti'nin temsilci göndermesi gerektiğine karar verdirtmiş ve bunu da Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir. Ankara, hemen Meclis'i toplayarak 1 Kasım 1922 günü iki

[17] E. Semih Yalçın, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Berikan Yayınları, Ankara 2000, s. 163.
[18] **Nutuk,** (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), Gazi Kitabevi, Ankara 2006, s. 486.
[19] Tevfik Paşa, 17 Ekim 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, kazanılan zaferin, bundan böyle İstanbul ve Ankara arasında anlaşmazlığı ve ikiliği kaldırdığını ve millî birliği sağladığını ifade ederek kendisinin ve arkadaşlarının da Lozan Barış Konferansı'na katılmak istediğini bildirmişti. Bkz.: (**Nutuk**, s. 489).

maddelik bir kanun çıkarmak suretiyle Saltanat ve Osmanlı Hükümeti'nin 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesinden itibaren hukuki bir varlığının kalmadığını ilân etmiştir. Böylece 1 Kasım 1922'den itibaren de saltanat ilga edilmiş oluyordu. Halifelik bırakılmış, son veliaht ve Millî Mücadele'ye sempatisiyle bilinen Abdülmecid Efendi halife ilân edilmiş ve Padişah, 17 Kasım 1922'de İstanbul'daki İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmiştir[20].

İlginçtir ki, İngiliz basını bu gelişmelere karşı olumsuz bir tavır takınarak cevap vermiştir. Saltanatın kaldırılması ve Sultan'ın yurtdışına kaçması hükümet darbesi olarak değerlendirilmiş ve bu tavrın Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olduğu söylenmiştir[21].

A- Lozan Heyetinin Tespiti ve Konferansın Başlaması

Barış Konferansı öncesinde TBMM, İstanbul Hükümeti'nin barış konferansına katılmaması için yoğun uğraş verirken, aynı zamanda TBMM'yi temsil edecek heyetin kimlerden oluşacağını ve bu heyet başkanının kim olacağını da tartışmıştır. Heyet başkanlığı için Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey başta olmak üzere Yusuf Kemal Bey, Fethi Bey ve hatta Kâzım Karabekir Paşa gibi Millî Mücadele yıllarının önde gelen isimleri gündeme gelmiştir. Özellikle daha önce Mondros Mütarekesi'ni imzalamış olan Rauf Bey, açısından Lozan'a gitmek son derece önemli bir olay haline gelmiştir. Rauf Bey, Barış Konferansı'na katılarak hem Mondros Mütarekesi ile ilgili olarak geriye dönük eleştirilerden kurtulabilecek, hem de daha önce mağlup taraf olarak muamele gördüğü Batılılarla hesaplaşma imkânını bulabilecekti[22].

Bütün bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın uygun gördüğü isim, Mudanya Mütarekesi'nden başarıyla çıkan ve hemen her konuda kendisinin güvenini kazanmış olan İsmet Paşa olmuştur[23]. Rauf Bey yerine İsmet

---

[20] **Nutuk**, s. 495.; Mustafa Yılmaz, **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi,** Birinci Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2002, s. 26.

[21] Mustafa Yılmaz, "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası", **Askeri Tarih Bülteni**, S.: 49, 25 Ağustos 2000, s. 15-16.

[22] Yalçın, **a.g.e.,** s. 164.

[23] **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, C.: II, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 3.; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası…,** C.: I, s.60-61.

Paşa'yı tercih etmesinde rol alan etkenlerden biri, Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisi görevinde bulunması durumunun, onun Lozan'a gitmesi için bir engel teşkil etmesidir. Çünkü Lozan Barış Konferansı, Hariciye Vekilleri düzeyinde toplanacaktı ve İtilâf Devletleri, konferansa bu düzeyde yetkililerini göndereceklerdi. Bu nedenle de TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekili düzeyinde temsil edilmesi diplomatik açıdan daha uygundu. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa yurt dışında gerçekleşen ve kendisinin sınırlı etki yapabileceği bir konferans için en çok güvendiği kişinin orada bulunmasını daha uygun görmekteydi. Meclis'teki İkinci Grup'la dirsek teması içinde bulunan Rauf Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya bu yönde güven verdiğini söylemek mümkün değildi. Buna karşılık İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerine uyma konusunda güven telkin etmekteydi ve bunu da Mudanya'da yapılan mütareke görüşmeleri sırasında kanıtlamıştı. Ayrıca İsmet Paşa, Batı karşısında eziklik duymayan, Osmanlı diplomasi geleneğinden gelmeyen yeni tip bir devlet adamıydı ve Batılılar karşısında hiçbir kompleks taşımıyordu. Bu niteliği de İngilizlere yakınlığı ile bilinen Rauf Bey'e karşı bir avantaj oluşturmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat ve Fevzi Paşalarla Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın da görüşlerini aldıktan sonra İsmet Paşa'nın heyet başkanı olmasıyla ilgili kararını açıklamıştır.[24]

Müttefiklerin notaları verdikleri gün, yani 27 Ekim[25]'de, Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliği'nden istifa etmiş[26]; yerine, Mustafa Kemal Lozan'da toplanacak olan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek Delegeler Heyeti Başkanı olarak Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yı aday

---

[24] Yalçın, **a.g.e.,** s. 165.

[25] Notanın aslı şudur: "İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri, Ankara hükümetine gönderdikleri 23 Eylül tarihli notalarına zeyil ve bu hükümetin 4/10/22 tarihli notasına cevaben, Şarktaki harbe nihayet verecek bir barış muahedesi maksadı ile 13 ikinci teşrinde müzakereye başlamak üzere Ankara BMM hükümetini Lozan'a murahhaslarını göndermeye davet etmekle şereflenirler…" Bkz.: (M. Cemil Bilsel, **Lozan**, C.: II, Birinci Basım, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul 1933, s.2).

[26] Esasında bu istifa M. Kemal Paşa'nın talebiyle gerçekleşmiştir. Yusuf Kemal Bey'in 7 Şubat-3 Nisan 1922 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Avrupa seyahatine giderken İstanbul'da Sultan Vahiddedin ile "sıradan birisi gibi" görüşmesi Ankara'nın hoşuna gitmemiş, TBMM'de sert tepkilere yol açmıştır. (Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Yusuf Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.270-271).

göstermiş ve Büyük Millet Meclisi'nde 150 oy ile seçilen İsmet Paşa bu göreve getirilmiştir[27]. Vekiller Heyeti tarafından saptanan Türk delegasyonu şu kişilerden oluşmuştur: Hariciye Vekili İsmet Paşa I. Temsilci, Sağlık Vekili Dr. Rıza Nur 2. Temsilci olarak tayin edilirken, malî müşavir olarak Hasan Saka ve Celal Bayar görevlendirilmişlerdir[28]. Bu isimlere ek olarak adli, siyasi, askeri, ticari ve bahri müşavirler de tayin edilerek geniş bir danışmanlar grubu oluşturulmuştur. Bu isimlerin bazıları şunlardır: Zekai Aydın, Muhtar Çilli, Veli Saltık, Zülfü Tigrel, Münir Ertegün, Tevfik Bıyıklıoğlu, Şükrü Kaya, Hikmet Bayur, Fuat Ağralı, Tahir Taner, Ruşen Eşref Ünaydın, Yahya Kemal Beyatlı Beyler[29].

Lozan için hükümet tarafından kesin şekli verilen heyetin TBMM tarafından onaylanmasından sonra söz alan İsmet Paşa, Barış Konferansı'nda savunacakları temel ilkeleri[30] şu konuşmasıyla açıklamıştır: "Arkadaşlar yüksek heyetinizin güvenini kazanarak Barış Konferansı'na heyetimiz gidiyor. Heyetimizin Avrupa'da takip edeceği davaların esas yolları, şimdiye kadar dünya tarafından bilinmektedir. Bu, milletimizin öteden beri millî istekleri yolunda takip ve tespit ettiği yoldur ki, Misak-ı Millî ile açıklanmıştır. Binaenaleyh Misak-ı Millî ve yüksek heyetinizin siyasetimize

---

[27] Rıza Nur'a göre İsmet Paşa'nın seçimi oyla değil; Mustafa Kemal Paşa'nın direk müdahalesiyle gerçekleşmiştir. Bkz.: (Rıza Nur, **Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, II. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s. 20-21). Atatürk'ün Nutuk'ta İsmet Paşa'nın seçimi ile ilgili ifadeleri Rıza Nur'un teorisini doğrular niteliktedir. Bu olay Nutuk'ta şöyle anlatılır: "Bursa'da kaldığım günler zarfında, Refet Paşa'yı malum olduğu vechile İstanbul'a gönderdim. İsmet Paşa'nın Heyeti Murahhasa riyaseti vazifesini ifa edebilip edemeyeceğini, mevcut bunca malumatıma rağmen bir daha tedkik ettim. Mudanya Konferansı'nı nasıl idâre ettiğini teferruatıyla anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın Heyet-i Murahhasa Reisi olması için daha evvel Hariciye Vekili olmasını münâsib gördüm. Bunu temin için doğrudan doğruya Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'e hususi ve mahrem olarak yazdığım bir şifre telgrafnâmede kendisinin Hariciye Vekâleti'nden istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın bizzat delâlet eylemesini rica ettim." Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**Nutuk,** s.486.; Bilsel, **a.g.e.,** C.: I, s. 3-4).

[28] **Nutuk**, s. 499.

[29] Yalçın, **Atatürk'ün Millî…,** s. 166.

[30] Hükümet, heyet yola çıkarken bir Bakanlar Kurulu toplantısında çabucak kaleme alınmış 3 sayfa halinde 14 maddelik bir talimat vermişti. Bu talimatın yedinci maddesine göre; Boğazlar ve Gelibolu Yarımadası'nda yabancı bir askeri kuvvet kabul edilemez, bu yüzden görüşmeleri kesmek gerekirse, önceden Ankara'ya bilgi verilecek. Bkz.: (**Türk Dış Politikası (1919-1980)**, (Editör: Baskın Oran), C.: 1, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 217; Lozan Barış Konferansı'na gitmeden önce İnönü'ye en kesin talimat kapitülasyonlar konusunda verilmiştir ve Konferans'ın akîm kalması pahasına bunların reddedilmesi talimatı verilmiştir. Bkz.: (Selim Deringil, Denge Oyunu, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Türkiye Araştırmaları: 7, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul 1994, s. 16.)

esas olarak kabul ettiği anlaşmalar bizim hareket hattımızın esasını teşkil eder. Misak-ı Millî ile yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklarımızı savunacağız. Ümit ediyoruz ki, hak ve hakikat dünyada o kadar ileri gitmiştir ki, isteklerimizi kolaylıkla açıklamaya muvaffak olacağız, inşallah Barış Konferansı insaniyetin, hakkı kabul hususunda çok insaflı ve çok ileri olduğuna şahit olur. Heyetimiz için yüksek Meclis'in daimi yardımları ilâhi kararın belirmesine vesile olacaktır." İsmet Paşa'nın gerek TBMM'de yaptığı söz konusu bu konuşmasında gerekse Sapanca'da trende iken gazetecilere verdiği demecinde Türk heyetinin amacının Misâk-ı Millî'yi gerçekleştirmek olduğunu ısrarla vurguladığı görülmektedir[31].

Görüşmeler, 13 Kasım 1922 tarihi yerine, İngiltere'de kabinenin değişmesi sebebiyle 20 Kasım 1922'de (21 Teşrin-i Sani) saat 15.30'da Lozan'da, Mont Bénon Gazinosu salonunda açılmış; aynı tarihte Chateau d'ochy otelinin salonunda başlamış, İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab ev sahibi ülke adına toplantıya başkanlık etmiştir[32].

İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab, Konferans'ı açış konuşmasında; "Burada seçkin temsilcilerini selâmlamakla şeref duyduğumuz devletler, Yakındoğu anlaşmazlığına son verdirecek olan Barış Konferansı'nın ilk toplantısını, tarafsız İsviçre'nin yurttaşlarından birinin açmasını istemek inceliğini göstermişlerdir. ...Dilerim ki, Türk-Yunan Savaşı, on yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir parçasını yakıp-yıkmış olan ve uğursuz etkileri, hem yenenlerin hem de yenilenlerin gelecek kuşaklarında sürüp gidecek trajedyanın son perdesi olsun. İşte bunun içindir ki, dünya,

---

[31] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1977, s.111-113.

[32] **Nutuk**, s. 499.; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C.: 1, Kitap I, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul 2001, s. 1. .;**… 50 Yıl Lozan (1922-1923)**, C.: II, s. 10.;.Bilâl Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C.:1, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1990, s.103-104.; İsmet Giritli, "Lozan Kahramanı: İnönü", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul 1978, s. 39.; Ali Naci Karacan, **Lozan Barış Konferansı ve İsmet Paşa**, TİTE Yayınları: 3, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 58.; Yalçın, **a.g.e.,** s. 167.

Léman gölü kıyılarına, içinde güçlü bir umut ışığı parlayan, kuşkulu gözlerle bakmaktadır...."[33] ifadeleriyle ülkesinin barışa olan umudunu dile getirmiştir.

Aynı gün Lord Curzon'un konuşmasının ardından İsmet Paşa[34]; "Dört yılı aşan bir süre önce, Başkan Wilson'un ilkelerine ve bunlara inanç duygusuna dayanarak yapılmış bir silah-bırakışımı, Osmanlı Devleti'nin de katılmış bulunduğu çarpışmaları resmen durdurmuştu. Barışın nimetlerinden her zaman yoksun kalan Türk milleti, o tarihten bu yana, hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin yetersizliğini ve hiçbir şeye yaramadığını görerek ve artık hiçbir kurtuluş umudu kalmadığını anlayarak, varlığını korumayı ve maddi ve manevi kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk milleti, bu yolda, pek çok acılara katlanmış, sayısız fedakârlıklara rıza göstermiştir. Özgür uluslar, bütün bunlara, içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve çocuk, her yaşta ve her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır. 1918'den bu yana, Türk ulusunun karşılaştığı sonu gelmez saldırıları ve acıları burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu saldırılara ve acılara, gerekse hiçbir askeri zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yok etmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp yıkmalara tek bir özür bulunamaz. Hâlâ bu dakikada bile bir milyondan çok masum Türkün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, başıboş dolaştıklarını da insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık içinde, köklü bir yaşama gücüne sahip uluslara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış, huzur ve çalışkanlık unsuru olarak, büyük bir yer kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kesin amacı, bu yeri korumak ve güçlendirmektir. Son yılların olayları insanlığın vicdanında genel barış ve huzurun, devletlerce, birbirlerinin haklarına, özgürlüklerine ve bağımsızlıklarına karşılıklı olarak saygı gösterilmedikçe gerçekleşemeyeceği gerçeğini bir

[33] Bilsel, **a.g.e.,** C.: II, s. 13-14.

[34] İsmet Paşa, Konferans'ın ilk açılış gününde "İngiltere adına Lord Curzon konuştu, o halde Türkiye adına da ben konuşmalıyım" diyerek ikinci pozisyonda kalınmayacağını göstermiş, Konferans'ta kullanılan lisanlara da itiraz ederek, Fransızca ve İngilizce dillerinin yanında Türkçe'nin de konuşulmasını istemişti. Bkz.: (İsmet Paşa, "Lozan Hatıraları", **Ulus**, 26 Ağustos 1968).

inanç ilkesi halinde yerleştirmiş bulunduğundan, bu olayların anısı, gelecek için bir barış ve huzur güvencesi olur umudundayım."[35] ifadeleri ile barışa vurgu yaptığı kadar Misak-ı Millî'yi de dile getirmiştir.

Bağımsızlık yolundaki mücadelesinde savaşlarda galip gelen TBMM Hükümeti'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki beklentisi ve programı şöyle idi:

Misak-ı Millî'nin ikinci maddesinde zikredilen "Elviye-i Selâse" yani Kars, Ardahan, Batum sancakları hususu 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Muahedesi ile Batum, Acara ve Çürüksu dışında kalan yerler lehimize neticelendiğinden, geriye kalan beş maddesini gerçekleştirmek gerekiyordu. Yani Misak-ı Millî'nin diğer maddeleri; Musul[36], Kerkük ve Süleymaniye'nin ana vatana katılması, Batı Trakya'nın ana yurda katılması, azınlıklara sosyal düzenimizi bozucu haklar verilmemesi, Kapitülasyonların kaldırılması, Boğazlar ile İstanbul'un güvenliğinin sağlanarak bölgenin Türk hâkimiyetine girmesi[37].

Türkiye'den başka İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Japonya, Romanya ve Yugoslavya (Eski Sırp-Karadağ, Hırvat, Makedon) gibi yedi devlet, bütün maddeler üzerinde söz sahibi olarak; Sovyet Rusya ve Bulgaristan da ancak Boğazlar üzerindeki maddeler hakkında konuşmak için Lozan Barış Konferansına katıldılar. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın, - tabiri caizse- Amerika[38]'yı Lozan Barış Konferansı'nın, asli üyesi haline getirme çabalarına rağmen; Amerika, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmadığı ve sadece Osmanlı Devleti Amerika ile diplomatik münasebetlerini kesmekle yetindiğinden, Lozan Barış Konferansı'na gözlemci olarak katıldı. Bununla beraber Amerika Lozan Barış Konferansı ile ilgi ve bağlantısını

---

[35] Meray, **a.g.e.,** C.: I, Kitap I, s.3-4. ; Karacan, **a.g.e.,** s. 64.; Bilsel, **a.g.e.,** C.: II, s. 15-16.
[36] Konferansta Musul Meselesi ile ilgili görüşmeler için bkz.: Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, C.:III, Altındağ Yayınları, Garanti Matbaası, İstanbul 1968, s. 1027-1039.
[37] Yalçın, **a.g.e.,** s. 169.
[38] Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığının ilk yıllarında yani 1784'ten itibaren ticari açıdan Osmanlı Devleti ile ilgilenmeye başlamıştı. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin değil, ABD'nin çok daha fazla çaba harcadığı bir gerçektir (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C.: LI, S.: 200, Ağustos 1987, s. 927-945).

kesmek istemediğinden görüşlerini, İngiltere, Fransa ve İtalya vasıtasıyla konferansa iletmiştir[39].

Amerika gözlemci olarak katılmasına rağmen, Konferans görüşmeleri esnasında, zaman zaman gözlemciliğin çok ötesine giden tutumlar içine girip "aktif" rol oynamıştır. Çünkü konferans gündeminde Amerika'nın "çıkarlarını" ilgilendiren pek çok konu vardı. Amerika'nın bu tutumu dolayısıyla başta İngiltere olmak üzere, gerek Müttefikler (İngiltere, Fransa ve İtalya), gerek Türk temsilcileri ve İsmet Paşa[40], Amerika'nın konferanstaki ağırlığını kendi taraflarına çekmek için çok çaba harcamışlardır[41]. Bu ise özellikle Lord Curzon'a, Türk delegasyonu ile çatıştığı konularda, Amerika'yı da işin içine sokma fırsatını vermiştir. Böylece Boğazlar meselesinde Amerika, tamamen İngiltere'yi desteklemiştir[42]. İngilizler ise Boğaz meselesine ehemmiyet vermiş, bu mesele hallolunca, ekonomik işler üzerinde fazla durmamışlardır[43].

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri esnasında problemleri çözmek için belirli komisyonlar oluşturulmuş ve görüşülecek meseleler gruplandırılarak bu komisyonlar bünyesinde ele alınmıştır. Bunlar:

1- Araziye ait, sınırlarla ilgili ve askeri meseleler,

2- Azınlıklarla ilgili meseleler,

---

[39] **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, (Yay. Haz., Fahir Armaoğlu), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 20.

[40] İsmet Paşa'nın Amerika'nın desteğini alma çabaları, Amerikan delegasyonu ile yaptığı temaslarda çok daha belirgin göze çarpmaktadır. İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nda "kapitülasyonlar" konusunda tam bir inatla direnme göstermesine rağmen, Amerika'nın kapitülasyonlar üzerindeki hassasiyeti dolayısıyla, bu devleti kendi yanına çekmek için, onunla ayrı bir "Dostluk ve Ticaret Antlaşması" yapmak istemiş ve ilk günden itibaren de bu konuda her fırsatı kollamaya çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Lozan Barış Konferansı ve Amerika", **Belleten**, C.: LV, Sayı: 213, s.483-484).

[41] Armaoğlu, **a.g.m.,** s.483.

[42] Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz.: Berna Türkdoğan)**,** AAM Yayını, Ankara 2000, s. 287.

[43] Rıza Nur, **…Lozan Hatıraları**, s.35. Lozan Barış Konferansı'na gazeteci olarak katılan Yunus Nadi, Lozan'daki İngiliz politikasını şöyle yorumlamaktaydı: …"Curzon için iki mesele önemlidir. Biri Boğazlar, diğeri Musul Meselesi. İngiliz temsilcileri bu iki meselede bir çözüm yoluna ulaşmak için öteki meselelerde manevra yapmaktadır." Bkz.: (S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Hatıraları**, (Çev.: Hasan Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İstanbul 1967, s. 199).

3- Mali ve ekonomik işler, limanlar, şimendiferler, şirketler vs.'nin halli olmak üzere üçe ayrılır.

4- Boğazlar Meselesi[44].

Bu komisyonların her birinin reisi İngiliz, Fransız ve İtalyan başdelegeleridir. "Bir gün başdelege bulunmazsa yerine, o devletin ikinci reisi reis olacaktır" hükmü getirilmiştir.

Boğazlar Meselesi ilk defa, Lozan Barış Konferansı'nın "Ülke ve Askerlik Sorunları"nı ele alan I. Komisyonunda ele alınmıştır[45]. Bu komisyonun başkanlığını İngiliz Dışişleri Bakanı Lloyd Curzon yapmaktaydı. Komisyon, Doğu Trakya Sorunu, Boğazlar, Batı Trakya ve Musul konuları ile uğraşacaktı[46].

Boğazlar Meselesi, Konferans'ta Boğazlar Rejimini İnceleme Komisyonu'nun 4 Aralık 1922 günlü oturumunda görüşülmeye başlanmıştır[47].

B- Lozan Barış Konferansı Görüşmelerinde Türk Boğazları Meselesi

Boğazlar, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde Arazi Komisyonunun çözümlemeye çalıştığı oldukça ihtilaflı konulardan biri idi. İsmet Paşa, barışın İngilizlerin elinde olduğu kanısında idi. Ona göre, dünyada en güçlü donanmaya sahip bulunan İngilizler, Boğazlar Meselesi'ni en önemli mesele olarak niteliyorlardı. Dolayısıyla bu konuda uzlaşıcı bir tutum izlenirse, Türkiye'nin tatmin edici bir barışa kavuşmasına yardımcı olacağına inanıyordu. Bu yüzden, Konferans'ın Boğazlar Meselesinden ötürü kesintiye uğramasını, her bakımdan önlemeye çalışıyordu. Ancak bu konuda Lord Curzon'un kendi ayrı hesapları vardı. Boğazlar Meselesi, bir Rus-İngiliz tartışma konusu olarak diğer konulardan farklı bir mahiyet almış ve Lord Curzon, İsmet Paşa ile olduğu kadar Sovyet Rusya Hariciye Komiseri

---

[44] Boğazlar Meselesi, konferansın birinci devresinde konuşulmuş ve nihai şekli verilmiştir. İkinci devrede ancak, Rusya'nın imzalayıp imzalamayacağına ait birkaç konuşma geçmiştir. Bkz.:(Bilsel, **a.g.e.,** C.: II, s. 298).
[45] Rıza Nur, **a.g.e.,** s.28-29.
[46] Yılmaz, **İngiliz Basını ve…,** s. 27.
[47] Bu görüşmeler için bkz.: Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 132-133.

Tchitcherine ile de çatışmıştır[48]. İsmet Paşa, konferanstaki inisiyatifin İngilizlerde olduğunu biliyor, konferansın gidişatına hâkim olan İngilizlerin, perde arkasında yaptıkları görüşmelerle konferans üzerindeki ağırlıklarını arttırdıklarına inanıyordu[49].

Boğazlar Meselesi ve Boğazlar'dan geçiş serbestisi konusu, Amerika'nın da Lozan Barış Konferansı'na gelirken, çok ehemmiyetli gördüğü konulardan biri idi. Amerikan görüşlerini belirten 10 Kasım 1922 tarihli rapor, Boğazlar statüsünün tarihi gelişimini ele alarak, Türkiye'nin şimdiye kadar Boğazlar'ın yönetimi konusunda, tarafsız ve istikrarlı bir tutum göstermediğinden, dış baskılara boyun eğdiğini, bu sebeple de Boğazlar'ın yönetiminin tek bir devlete bırakılmaması ve Boğazlar'la beraber Karadeniz'in gayrı-askeri hale getirilmesi gerekliliğini savunmuştur[50].

Konferansta ilk olarak, Türk görüşünü açıklamaya davet edilen İsmet Paşa, genel bir konuşma yapmış, Birinci Komisyonun 9 numaralı zabıtnamesinde Boğazlar hakkındaki görüşünü, Misak-ı Milli çerçevesi içinde savunmuştur[51].

Boğazlar üzerinde İngiltere'nin kurmayı düşündüğü nüfûz, Yunanistan'ın, Ege'nin Anadolu kıyısını ele geçirme girişiminin başarısız olmasıyla sonuçsuz kalmıştır. İstanbul'da İngiltere'ye bağlı bir Sultan'ın da olmayışı tamamen işi kendi aleyhlerine çevirmiştir. Tüm bunların yanında İngiltere'ye bağlı olmayan ve gücünü ortaya koymuş yeni bir Türk devleti vardır. Bu yüzden İngiltere görüşmeler boyunca Ege Adaları'nda

---

[48] Şimşir, **a.g.e.,** C.:1, s.248 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.nu: 110, 111, 112, 113).; aynı eser, s.253 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.nu:114, 115, 116).; aynı eser, s. 257 (İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel.nu:119, 120, 121).Rusya özellikle Boğazların açıklığına şiddetle karşı çıkmıştır. Bkz.: (Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**,C. III, s. 1025. vd). Konferans boyunca İsmet Paşa ve Tchitcherine hadiselerin değerlendirmesini de yapmışlardır. Özellikle Boğazlar'da geçiş serbestliğinin kabulünün ağırlık kazanmasına Tchitcherine'in yaptığı itirazlar üzerine, İsmet Paşa bu ilkenin reddinin savaşa yol açabileceğini ifade etmiş, böyle bir durumda Sovyet Rusya'nın nasıl bir strateji takip edeceğini Tchitcherine'e sormuştu. Daha önceki görüşmelerde, yeni bir savaşta ülkesinin Türkiye'nin yanında ye alacağını söyleyen Tchitcherine, tereddüt göstermiş, durumun teferruatını Moskova'da görüşürüz demeye başlamıştı. Bu durum karşısında, İsmet Paşa: "…savaş için hazır değilsiniz, barış için her şeyi göze aldınız. Biz de barış yapmak istiyoruz.." karşılığını vermiştir. Bkz.: (İsmet Paşa, "Lozan Hatıraları", **Ulus**, 14 Eylül 1968.

[49] İsmet Paşa, "Lozan Hatıraları", **Ulus**, 11 Eylül 1968.

[50] Armaoğlu, **a.g.m.**, s.509-512.

[51] Aydemir, **a.g.e.,** C.3, 65 baskısı. 107.

Yunanistan'ın egemenliğini sağladığı ve öte yandan da, Boğazlar'ın geçişi, yine bir Komisyon çerçevesinde denetiminde tutabildiği takdirde, Boğazlar'ı bir güvenlik temeline oturtacağını düşünmüştür. İngiltere, Lozan'da bir komisyona tâbi olması şartıyla Boğazlar'ın serbestliğini sağlamaya çalışmıştır[52]. Lozan Barış Konferansı görüşmeleri süresince net bir şekilde görüldüğü gibi, İngilizler, en fazla Boğazlar Meselesine ehemmiyet vermiş, bu mesele hallolunca, ekonomik işlerin üzerinde pek de fazla durmamışlardır[53].

Görüşmelerde Lord Curzon'un masa başındaki taktiği de bu tezi doğrular bir mahiyette gelişim arzetmektedir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'un önerisi üzerine Lord Curzon, İsmet Paşa'yı Sovyet Rusya'nın etkisinden uzaklaştırarak, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın arasına girmeye çalışmış; böylece Boğazlar üzerindeki muhtemel Rus egemenliği ihtimalini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda 27 Kasım 1922'de İsmet Paşa ile yaptığı özel bir görüşme sırasında, Boğazlar Meselesinde Türklerin Sovyet Rusya görüşlerine kapılmamaları yolunda uyarıda bulunmuş; ileride ekonomik yardım için Batı'ya başvurmaları olasılığından söz etmiştir[54].

Sovyet Rusya'yı temsil eden M. Tchitcherine, Boğazlar'ın bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı olmasını teklif etmişti. Çarlık Rusya'sı Karadeniz'de nispeten kuvvetli olduğundan Akdeniz'e çıkmak için Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı istemişti. Komünist hükümet ise denizde son derece zayıftı ve netice olarak, eğer Karadeniz diğer devletlerin donanmalarına kapalı olursa serbest geçiş hakkından vazgeçmeye hazırdı. Nitekim görüşmelerin ilerleyen safhalarında Türk delegeleri müttefiklerin yanında olmuş, birkaç değişiklikle Lord Curzon'un teklifini kabul etmişlerdir. Bu gelişme karşısında ise M. Tchitcherine protesto için masayı terk etmiş,

---

[52] Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** AÜSBF Yayınları, No.: 412, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978, s. 265.
[53] Rıza Nur, **…Lozan Hatıraları,** s.35.
[54] Rıza Nur, **a.g.e.,** s.35-37.

ardından İsmet Paşa'ya savaşı yeniden başlatmak için müracaat etmişse de İsmet Paşa bunu kabul etmemiştir[55].

Lozan Barış Konferansı görüşmeleri devam ederken Boğazlar'la ilgili olarak üç farklı görüş çarpışmıştır. Birbirinden tamamen ayrı olan bu üç tez şöyledir:

1- **İngiltere, ABD ve Japonya dâhil olmak üzere Müttefiklerin görüşü**: Boğazlar'ın, hem ticaret hem de savaş gemileri için mutlak olarak açık olması; bu açıklığın teminatı olarak Boğazlar'ın iki tarafının askerden arındırılması, geçişler için milletlerarası bir Boğazlar Komisyonu'nun bu işi idare ve kontrol etmesi, ve geçişin tamamen serbest olması[56].

2- **Rusya'nın görüşü:** Boğazlar'ın sadece ticaret gemilerine açık olması, bütün savaş gemilerine ve hava sahası savaş uçaklarına kapalı tutulması ve bölgede Türk egemenliğinin sağlanması.

3- **Üçüncü görüş ya da Türk görüşü**: Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesine uygun olarak, İstanbul ve Marmara'nın emniyeti şartı ile Boğazlar'dan geçiş serbestîsi, İstanbul ve Marmara'nın emniyeti için denizden ve karadan gelebilecek her türlü saldırıya karşı bir güvence verilmesi, savaş gemilerinin geçişlerine sınırlama getirilmesi, savaş durumlarında ticaret gemilerine sınırlama getirilmesi, barış ve savaş durumlarında ticaret gemilerine geçiş serbestliği. Görüldüğü gibi Türkiye Boğazlar'ın ne tam açık ne de tam kapalı olmasına yanaşmamış; sınırlandırılmış bir geçiş serbestliği ve bölgede Türk hâkimiyetinin sağlanması yönünde çaba göstermiştir[57].

---

[55] P. Philip Graves, **İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)**, (Çev.: Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999, s.143.

[56] Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (İkinci Kısım)**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1966, s.159.: Deniz Bozkurt, **Karşılaştırmalı Lozan ve Sevrès Barış Antlaşmaları**, Umay Kültür Sanat Merkezi Bilim, Kültür ve Sanat Yayınları Serisi 1, Kasım 1988, s.13.; Karacan, **a.g.e.,** s. 118-119.

[57] Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet Rusya İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s.55.; Seha Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, C.: 1, 3. Baskı, AÜSBF Yayın No.: 237, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 435-436.; Bilsel, **a.g.e.,** C.: II, s. 348.

Boğazlar'la ilgili olarak 6 Aralık 1922 tarihli oturuma ABD, İngiltere, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, Bulgaristan, Rusya, Ukrayna, Gürcistan ile Türkiye katılmıştır. Oturum Başkanı Curzon, oturumu açar açmaz uzun bir konuşma yaparak, "Müttefikler adına" Boğazlar'la ilgili tekliflerini açıklamış ve konuşmasında özellikle Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki ağırlığına ve üstünlüğüne değinmiştir.

Lord Curzon yaptığı konuşmada Müttefiklerin tekliflerini, ana çizgileriyle ve iki bölüme ayırarak ifade etmiştir:

1- Ticaret gemileriyle savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin düzenlenmesi.

2- Boğazlar'ın kıyılarında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması.

Ticaret gemileri bakımından, Türkiye tarafsız kaldığı sürece, bayrak ve yük ne olursa olsun, hiçbir işleme, hiçbir resim ya da harca (taxe ou change) bağlı bulunmaksızın, hem barış hem de savaş zamanında tam bir geçiş serbestliği olacaktır. Savaş zamanında, Türkiye savaşa katılırsa -savaş kaçağı, eşya, asker ya da düşman uyruğu sivil yolcular taşıyarak Türkiye'nin düşmanlarına herhangi bir yardımda bulunmamak şartıyla- tarafsız gemiler için tam geçiş serbestliği bulunacaktır.

Düşman gemilerinin Boğazlar'ı kullanmalarını önlemek üzere Türkiye'nin alacağı tedbirler, tarafsız gemilerin serbestçe geçmesini aksatacak nitelikte olamayacaktır.

Savaş gemileri bakımından, barış zamanında bir Türk limanında herhangi bir devletin savaş gemilerinin sayısını ve kalış sürelerini kısıtlama dışında, hiçbir formalite olmaksızın ve herhangi bir harç ya da resim alınmaksızın bayrağı ne olursa olsun, bütün gemiler için tam geçiş serbestliği olacaktır. İmzacı devletler, Boğazlar'ın sularıyla Marmara Denizi'nde elçilik gemileri (stationnaires) bulundurmalarına ilişkin olarak, savaştan önce yararlandıkları haktan eskiden yürürlükte olan şartlar içinde gene yararlanacaklardır.

Savaş zamanında Türkiye savaşa katılırsa, yalnız tarafsız savaş gemileri için tam bir geçiş serbestliği olacaktır[58].

Askerlikten arındırma hususunda ise Müttefiklerin teklifi şöyledir: "Çanakkale ve Karadeniz Boğazları ile Marmara Denizi sularının deniz işaretleriyle donatılmasını, ışıklandırılmasını ve korunmasını, askerlikten arındırılmasını ve karadaki bölgelerin denetim ve teftişini sağlamak üzere, gerekli teknik servisleri de bulunan bir Uluslararası Komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerden her birisinin ve Akdeniz ticaretinde özel olarak ilgili bulunan Fransa, İngiltere, Japonya, İtalya, Rusya, ABD, Türkiye, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri ile Bulgaristan'ın atayacakları temsilcilerden oluşacaktır. Türk temsilcisi, Komisyonun sürekli başkanı olacaktır. Bu Komisyonun tam olarak nasıl kurulacağı ve hangi kurumun koruyuculuğu altında çalışacağı ileride düşünülecektir[59].

Görüşmelerde ABD adına görüş bildiren M. Child, Boğazlar Meselesi konusunda öngördükleri çözümün, hükümet programları ile aynı olduğunu ve bu çerçevede hiçbir ulus için özel ayrıcalıklar olmaksızın, tam ve değişmez bir serbestlik istemekte olduklarını belirterek dünya ticaretini hiçbir ulusun engellememesi gerektiğini söylemiştir[60]. Amerikan temsilcisi Child Karadeniz'in silahsızlandırılması üzerinde de durmuş ve; "Biz o düşüncedeyiz ki, Karadeniz'in serbestliği ancak silahsızlandırılmasıyla sağlanabilir. Daha da ileri gidiyorum: Boğazlar'ı açık tutmaya yönelmiş silahların bile, gerçekte, Karadeniz'in serbestliğine bir tehlike olduğunu düşünmekteyiz[61]." diyerek Karadeniz'in serbestliği hususunda silâhlandırılmasına karşı çıkmıştır[62].

Konferansın başlamasından önce Müttefiklerin ve Türk Heyetinin kendi durumlarını, -tabiatıyla- ayrı ayrı görüş açılarından değerlendirdikleri açıktır. Müttefikler –bilhassa İngiltere-, "I. Dünya Savaşı'nın galibi" olarak kendilerini görüyor ve konferansta söz sahibi olmak istiyorlardı. Türkiye ise bunu kabul

---

[58] Konuşma ve teklifler için bkz.: (Meray, **Lozan…**, C.:1, Kitap I, s. 144-48).
[59] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 149-150.
[60] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 151.
[61] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s.152.
[62] Armaoğlu, **a.g.m.**, s.513.

etmiyor, verdiği İstiklâl Savaşı'nın galibi sıfatıyla eşit haklara sahip bir devlet olarak masaya oturmak istiyordu.

Yani Boğazlar Meselesi hususunda Müttefiklerin görüşü, Curzon'un ifadesiyle şöyle formüle edilmiştir: Bir yandan, ticaret gemileri için hiçbir işlem ve kısıtlama olmaksızın tam bir gidip-gelme ve geçiş serbestliği; öte yandan da ilgili devletlerin güvenlik koşullarına ve egemenlik haklarına saygıyla birlikte, bu serbestliği sağlamak üzere zorunlu olan garantiler[63].

İsmet Paşa, ileri sürülen bu görüşlere cevap vermeyi, incelemelerini tamamladıktan sonrası için uygun görmüştür.

Görüşmeleri temellendiren tezler ortaya atıldıktan sonra, temsilcilerin, ülkelerinin kaderlerini etkileyecek öneri ve savunmalarına sıra gelmişti. Nitekim İsmet Paşa, 8 Aralık 1922 günkü oturumda beklenen görüşünü açıklamıştır. Yaptığı konuşmada, beş asırdan beri Boğazların sahibi olan Türklerin, hiçbir zaman, dostlarını veya düşmanlarını, Boğazların şu veya bu suretle müdafaasına yöneltilebilecek tenkitlerin; ancak devletlerce konmuş kaidelere yöneltilebileceğini, yani bu kaidelerin Türkler tarafından tatbikine karşı ileri sürülemeyeceğini söylemiştir.

İsmet Paşa, Boğazlara tatbik edilmesini istediği usulü 3 esasta toplayarak dile getirmiştir:

1- İstanbul ve Marmara'nın emniyeti için, denizden ve karadan gelecek baskınlara karşı teminat verilmesi.

2- Savaş gemilerinin, Boğazlarda ve Karadeniz'de bir tehlike yaratmamaları için tahdit edilmeleri.

3- Savaş ve barış zamanlarında ticaret gemilerinin serbest geçişi[64].

İsmet Paşa'nın bu sözleri üzerine M. Tchitcherine, konuyla ilgili özetle şu görüşleri belirtmiştir: "...Karadeniz Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda barışçıl deniz ulaşımının sürekli olarak serbest

---

[63] Görüşmeler için bkz.: (Meray, **a.g.e.**, s. 143-156).
[64] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 165-166.; **Türkiye Dış Politikasında...,** s. 53.

kalması, kesin bir şekilde ve hiçbir kısıtlama konulmadan sağlanmalıdır. ...Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın gerek barış zamanında gerekse savaş zamanında Türkiye'den başka bütün devletlerin savaş gemilerine, silâhlı gemilerine ve askeri uçaklarına sürekli olarak kapalı bulunması zorunludur…[65].

İsmet Paşa'nın askerlikten arındırma tasarısında yapılmasını istediği değişiklikler aşağıdaki düşüncelere ve ayrıntılara dayanmaktadır:

1- "Marmara Denizi" sözü "Boğazlar" teriminin kapsamından çıkartılmalıdır.

2- Askerlikten arındırılmış bölgeler dışında, Türkiye'nin Marmara Denizi'nde kullanmak isteyeceği savunma araçlarında hiçbir kısıtlama yapılmamalıdır.

3- Semadirek, İmroz ve Bozcaada adaları, Çanakkale Boğaz'ının tamamlayıcı parçalarıdır; böyle olunca bunlar ne yoldan olursa olsun, yabancı bir devletin egemenliği altına konulamazlar[66].

Bundan başka, Limni'de bir Yunan donanmasının bulunması, Boğazlar rejimini tehdit edecektir. Bu yüzden Limni üzerinde egemenlik sorununun tartışma hakkını bütünüyle saklı tutmakla birlikte Türk Temsilci Heyeti, bu adanın kıyılarında Yunan donanmasının bulunmasını hiçbir şekilde kabul edemez". İsmet Paşa bu ifadeleriyle sadece geçiş serbestliğiyle askerlikten arındırma konularına ilişkin tekliflerini söylemiş; Boğazlar Komisyonu ile garanti sorunlarına ilişkin Müttefik tekliflerini gündeme getirmemiş, bunların daha sonra ayrıca ele alınması kararlaştırılmıştır. İsmet Paşa, komisyonunun geçiş sorunundan başka bir sorunla uğraşmaması gerektiğini, Türk devletinin egemenlik alanına giren işlere karışmamasını belirtmiştir. İsmet Paşa, siyasal garantinin sağlanmasına büyük önem vermektedir. Çünkü Türkiye, Boğazlar'ın savunulmasından vazgeçmekle, genişliği kestirilemeyecek bir fedakârlığa katlanmak durumunda kalacaktır. İstenilmekte olan askerlikten

[65] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 166-169.
[66] Karacan, **a.g.e.,** s. 147-148.

arındırmanın, Türkiye'nin güvenliğine zarar vermeyeceğini ve varlığına karşı bir tehlike kaynağı olmayacağını göstermek için devletlerin garantiler vermeleri gerekmektedir[67].

Nitekim 18[68] Aralık'taki oturumun ardından Lozan'da Boğazlar Meselesi'nin görüşülmesi sırasında doğabilecek anlaşmazlıklara dair İsmet Paşa 21 Aralık 1922 tarihinde Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya sunduğu telgrafında; Boğazlar hakkında Türk Temsilci Heyeti ile Müttefik güçler arasında vuku bulan muhalefetten bahsetmiş, müzakerede adı geçen birinci madde ile ilgili problemlerin kısa zaman içerisinde bir buhrana dönüşebileceğinin altını çizmiştir. İlgili raporda Müttefik devletlerin kendilerince Boğazlar Meselesi'ni çözümleyerek bunu Türk tarafının da kabul etmesinde ısrar ettiğini vurgulamış; Türk riyasetinde ve Cemiyet- i Akvam himayesinde olacak olan Boğazlar Komisyonu'nun yalnız savaş gemilerini geçişiyle sorumlu olmasını istediklerini; Türk tarafının ise bu sorumluluğun kapsamını ticaret gemilerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi hususunun ancak kabul edilebilir olduğunu vurguladığını anlatmıştır[69].

Bu tür haberleşmelerin devam ettiği süreçte 25 Aralık 1922 tarihinde medyaya sızan bir haberde ise; Boğazlar Meselesi'nin barış konferansınca kabul edildiğinden bahsedilmektedir. Çıkan bu haberlerin ardından TBMM Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey tarafından: "... meselenin esası var ise hayat-ı umumiye-i millet ve hükümete tealluku bulunan bu meselenin suret-i halli hakkında şimdiden Meclis'e izahat-ı i'tasını teklif eylerim." içeriğinde Meclis'e bilgi verilmesi hususunda bir öneri verilmiştir[70].

---

[67] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s.165-166.

[68] Boğazlar rejiminin 18,19 ve 29 Aralık günlerinde yapılan son müzakereleri için bkz.: (Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 231-294.)

[69] İsmet Paşa buhrana sebep olan maddeden şöyle ilgili telgrafta şöyle bahsetmiştir: "...Tab ettiğim mevaddan hal etmekle müsaid bir zemin gösterdiler. Boğazlar buhranı neticede hitam bulmuş kabul ediliyor. Türk riyasetinde ve Cemiyet-i Akvam himayesinde olan Boğazlar Komisyonunun yalnız harp gemilerinin mururuyla istifal edilen (ticaret gemilerinin hususuyla gayr-i askeri mıntıkanın umuruyla meşgul olmamasına ehemmiyet-i esasiye atfettiğimden buhran her zaman (an) çıkabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 218.472..24.)

[70] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 5.29..13.

Lozan'da yaşanan bu tür gelişmeler Ocak ayında İngiliz basını tarafından kamuoyuna yansıtılmaktaydı. The Times, Türklerin Lozan'a barış yapmak üzere mi yoksa mücadeleyi sürdürerek tam bağımsızlığını sağlamak için mi geldiğinden emin olmadığını söylüyor ve Türkiye'nin Lozan'da uyguladığı "bekle ve gör" politikasını sıkıcı bulduğunu duyuruyordu[71].

Müzakerelerin devamında ise, Müttefik temsilcilerinin; henüz yeterince görüşülmemiş birçok meseleyi ihtiva eden barış metnini, oldu bitti şeklinde Türkiye'ye kabul ettirmek istemelerinin ve Türk temsilcilerine; "Ya kabul edersiniz, ya da konferansı terk ederiz. Konferans dağılırsa bunun bütün sorumluluğu sizin olur[72]" demelerinin ardından, İsmet Paşa kendisine dayatılan metni kabul etmeyerek, 4 Şubat1923'te konferansın dağılmasına sebep olmuş ve Türk heyeti 7 Şubat 1923'te Türkiye'ye geri dönmüştür[73].

4 Şubat 1923 tarihinde görüşmelere ara verilmesini takip eden günlerde, İngiliz basını Türkiye'yi Konferansta izlediği inatçı ve uzlaşmaz politikalar ile gelinen sonucun sorumlusu görmekteydi. Bazı gazeteler görüşmelerin kesilmesini Bolşevik tesirine bağlarken diğerleri sorumluluğu Ankara'daki TBBM'de yer alan aşırılık yanlısı politikalar benimseyenlere yüklüyordu[74].

C- Lozan Boğazlar Sözleşmesi

Konferans 23 Nisan 1923'te tekrar toplanmış, çetin tartışmalarla geçen oturumlardan sonra taraflarca üzerinde mutabık kalınan metni imzalamak üzere Temmuz 1923'te İsmet Paşa Ankara'dan imza yetkisi istemişti[75]. Fakat,Rauf Orbay'ın başkanlığındaki hükümet uzun müddet imza salâhiyeti vermedi. Neticede, Mustafa Kemal Paşa, yetkiyi bizzat verdi ve İsmet Paşa'ya şu telgrafı çekti: "Bugün Lozan günüdür. Elde ettiğiniz başarıyı en sıcak ve içten duygularımızla tebrik etmek için, antlaşmanın usulüne göre

---

[71] Yılmaz, **a.g.m,** s. 19.
[72] Lozan Barış Konferansı Görüşmeleri esnasında Türk Temsilci Heyeti Boğazlar'da Misak-ı Millî'nin esasları üzerinde ısrar etmelerine rağmen müzakerelerin kesintiye uğramasını istememişlerdir. Zira müzakerelerin çıkmaza girmesi demek; Mudanya Mütareke'sinin bozulması ve harbin başlaması demekti. Bkz.: (Karacan, **ag.e.**, s. 157).
[73] **Nutuk**, s. 511.
[74] Yılmaz, **a.g.e.,** s. 37
[75] **Nutuk**, s. 517.

imza edildiğinin bildirilmesini bekliyoruz, kardeşim. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkomutan Mustafa Kemal."[76].

Böylece Boğazlar'ın hukuki rejimi, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan "Lozan Antlaşması[77]" ile belirlenmiştir. Antlaşmanın 23. maddesinde Antlaşma'ya ekli olan ve Antlaşma ile aynı hukuki değere sahip olduğu belirtilen "Lozan Boğazlar Sözleşmesi"[78]; TBMM Hükümeti, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyet Rusya[79], Yunanistan ve Sırp-Sloven (Yugoslavya) devletleri arasında imzalanmıştır. Amerika ise Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamakla beraber, Lozan Barış Konferansı'nın sonlarına doğru, özellikle Mayıs ayından itibaren, Türk ve Amerikan delegasyonları arasında yapılan müzakereler sonunda, Lozan Antlaşması'nı müteakip, Amerika ile Türkiye arasında 6 Ağustos 1923'te imzalanan Genel Antlaşma'nın 10. maddesi ile, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul ettiğini bildirmiştir[80]. Sözleşmede gerek havadan gerekse denizden geçiş serbestîsi ilkesi benimsenmiştir. Boğazlar bölgesinin askersizleştirilmesi kabul edilirken, sözleşme ile getirilen rejime uyulmasını denetleme görevi, Türkiye temsilcisinin başkanlığında olacak uluslararası bir komisyona verilmiştir[81].

---

[76] **Nutuk**, s. 558.; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** (Yay. Haz.: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural)**,** AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Semih Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara 2006, s.626.

[77] İsmet Paşa yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin barış müessesesi olarak kurulduğunu ifade ederek Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul etmiştir. **Ulus**, 23 Haziran 1931.; **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 5, s. 16 vd.

[78] Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin metni için bkz.: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, (Çev.: Seha L. Meray), 3. Baskı, C.: 8, İstanbul 2001, s.50-60. **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 5, s. 53-63.; Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s.140-148).

[79] "Sovyet Rusya, Boğazlar Rejimi'nin Karadeniz ülkeleri tarafından belirlenmesini savunduğundan, konferans esnasında imzaladığı Lozan Sözleşmesi'ni daha sonra onaylamamıştır. Bunun sonucu olarak da, Boğazlar Komisyonu'nda temsilci de bulundurmamıştır. Bu durum, zamanla Sovyet Rusya'nın antlaşmanın değiştirilmesini isteyeceğinin de bir göstergesiydi." (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bozkurt, **a.g.e.**, s.13.)

[80] Ne var ki, bu antlaşma Amerikan Senatosu tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girememiştir. Bunun üzerinde Türkiye ile Amerika arasında, diplomatik münasebetlerin yeniden kurulmasına dair 17 Şubat 1927'de bir "*modus vivendi*" imzalanmıştır. Bu *modus vivendi*'de açık olarak Boğazlar Sözleşmesi'ne atıf yok ise de, esas itibariyle 6 Ağustos 1923 Türk-Amerikan Antlaşması'nı göz önünde tutmuştur. Bkz.: (Armaoğlu, **a.g.m.**, s.515).

Lozan Antlaşması 23 Ağustos 1923'te TBMM'de tasdik edilmesine rağmen, Müttefik devletlerin parlamentolarında çok daha uzun bir müddet sonra kabul edilmiştir. Bunun sebebi, Müttefik devletlerin Türkiye'nin içteki ve dıştaki şartlarının sonradan zayıf bir döneme gireceği; bu durumda da isteklerini Türkiye'ye daha kolay kabul ettirebilme ümidiydi. Lozan Antlaşması sonrasında bile psikolojik savaş tüm hızıyla devam etmiştir. Nitekim 12 Haziran 1923'te İstanbul'dan TBMM'ye gönderilen raporda; Müttefik kuvvetlerinin bazı kışlalarda ve Ayastefanos'ta (Yeşilköy) yerleştikleri ve İngilizlerin Çanakkale ile Boğaz'ın Rumeli tarafında tatbikat yapacakları bilgisi yer almaktadır. İngiliz taburunun kısmen Harbiye Okuluna, Dolmabahçe ve Tophane'ye yerleştiği ve donanmanın silahlarıyla birlikte belirli bir süre içerisinde manevralara başlayacağı ifade edilmiştir[82]. Türkiye'nin ise tüm bu gelişmelerin ötesinde, umulan menfi istikamette bir gelişme göstermeyip, aksine daha birlik, beraberlik ve kararlılık içerisinde olduğunu gördüler. Önce İtalya, en sonra Fransa altı ay ile bir yıllık bir bekleyişten sonra anlaşmayı tasdik zorunda kaldılar. Boğazlar'dan savaş gemilerinin bazı kısıtlamalar dâhilinde geçebilmeleri ilkesi Sovyet Rusya'nın savunduğu görüşe uymamasına rağmen antlaşmayı imzalamıştır[83].

Sonuçta itibariyle Türkiye'yi TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekili ve Başmurahhası sıfatıyla İsmet Paşa'nın temsil ettiği Lozan Barış Konferansı'nda çetin müzakereler olmuş; neticede her hükmüyle Türkiye'yi bağımsızlığa kavuşturan Lozan Antlaşması imzalanmıştır[84].

Mustafa Kemal ise Konferans görüşmelerinin; ilk anlarda çok münakaşalı ve Türk hukukunu tasdik eder mahiyette olamayacağını normal görmüştür. Yıllardan beri Osmanlı Devleti'nin yabancılara verdiği imtiyazları, ihsanları kaldırmak gerekiyordu. Bütün millî meselelerde olduğu gibi, bu davada da neticenin müsbet olacağına Mustafa Kemal'in inancı tamdı ve bunu şu sözleri ile de ifade etmişti: "Maziye ait müsamahaların, hataların fâili

---

[82] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 204.398..22.
[83] A. Suat Bilge, **Türkiye Sovyet Rusya İlişkileri (1920-1964) Güç Komşuluk**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s. 97.
[84] **…50 Yıl Lozan (1922-1923)**, C.:II, s. 1.

biz olmadığımız halde, esasen asırların müterâkim hesabâtı bizden sorulmamak lâzım gelirken, bu hususta dünya ile karşı karşıya gelmek bize teveccüh etmişti. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hâkimiyetine sâhip kılmak için bu müşkülât ve fedakârlığı da iktiham etmek bizim üzerimize tahmil olunmuştu. Ben, neticenin behemahal müsbet olacağından emindim. Mutalebâtımız, sarih ve tabiî haklarımızdı. Bundan başka hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardı. Kuvvetimiz de kâfi idi"[85].

Mustafa Kemal Paşa, kuracağı siyasi parti hakkında halkla temasta bulunmak üzere ülke içinde yaptığı seyahat sırasında, millete Lozan Barış Konferansı neticesinin müsbet olacağı hakkındaki inancını da açıklamıştı. Fakat bu sırada İtilâf Devletleri temsilci heyetleri, Türk heyetine, yapılan konuşma ve anlaşmaları bir tarafa bırakarak, bir anlaşma projesi vermişlerdi. Bu proje, mana ve ruh itibariyle Türk istiklâliyle telif kabul etmeyen şartlar taşıyordu. Türk heyeti tarafından da reddedildi. Türk tarafının mukabil projesini de onlar kabul etmeyince, Konferans müzakereleri ertelendi. Türk temsilci heyeti ülkeye dönünce ise, Meclis'te, her ne pahasına olursa olsun, bir an evvel barış yapılmasını isteyenler, tenkide başladılar. Milletin barış hakkındaki düşüncelerini bilen Mustafa Kemal, Millet Meclisi seçiminin yenilenmesini sağlamıştı. 23 Nisan 1923'te yeniden başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri Mustafa Kemal'le Türk başmurahhası arasındaki devamlı temaslar sonucunda başarıyla sonuçlanmış[86], 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmıştır[87].

D- Boğazlardan Geçiş Rejimi

1- Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Gemilerin Geçiş Düzenlemeleri

---

[85] Azmi Süslü, "Atatürk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Antlaşması Hakkındaki Görüşleri", Ankara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 23 Temmuz 1986'da düzenlenen; **Meşrutiyet'in Önemi ve Lozan Günü Açık Oturumu**, 5 s.

[86] Süslü, **a.g.e.,** 5 s.; İsmet Paşa, konferans görüşmelerinde Chicherin'in kendisine yardım ettiğini, oturumlar dışında kendisi ile görüştüğünü, görüşmelerin çok çetin geçtiğini, Boğazlar'ın barışa varmada temel konulardan olduğunu söylediğini belirterek Sovyet Rusya Rusya'nın Konferans boyunca desteğini sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), C.:2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 77 vd.)

[87] **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 5, s. 7.; Shaw, Kural Shaw, **a.g.e.,** C.: II, s. 435-436.

Sözleşmeye göre, taraflar Boğazlar bölgesinde savaş ve barış zamanlarında, ticaret gemisi ve uçakları ile savaş gemisi ve uçakları için geçiş serbestliği ilkesini kabul etmişler, (1-2. Mad.)[88] bu geçiş güvenliğinin sağlanması için Boğazlar'ın her iki kıyısı 20 kilometre uzaklıktan geçen çizgiye kadar ve Marmara Denizi'ndeki adalar askersiz hale getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştır. Buna karşılık, bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştur. Ayrıca, bu statünün yürütülmesinin kontrolü için, bir Türk temsilci başkanlığında, sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştur[89].

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 12. maddesiyle Ege Adaları, özellikle de Çanakkale Boğazı'nın güvenliği açısından çok önemli olan Limni ve Semadirek adaları, Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme'nin 4. maddesine göre askerlikten arındırılmakla birlikte Yunanistan'a verilmiştir[90].

a. Ticaret Gemileri Açısından

Ticaret gemileri bayrak ve yükleri ne olursa olsun, sağlığa ilişkin hükümler saklı olmak üzere Boğazlar'dan geçiş hakkına sahiptirler. Kılavuz kaptan almak, isteğe bağlıdır. Savaş zamanında Türkiye tarafsız ise, barış zamanındaki şartlar geçerlidir. Türkiye savaşan ise, tarafsız devletlerin gemileri ve askeri olmayan uçakları Türkiye düşmanı olan ülkelere yardım etmemek koşuluyla serbest geçiş hakkına sahiptirler ancak Türkiye'nin denetleme hakkı vardır[91].

b. Savaş Gemileri Açısından

Kuvvetlerinin tutarına ilişkin kısıtlamalar saklı olmak üzere savaş gemileri, barış zamanında geçiş hakkına sahiptirler. Ancak savaş zamanında; Türkiye tarafsız ise savaş gemileri barış zamanı hakkına sahiptirler. Türkiye

---

[88] İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C.: 1, Birinci Basım, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 140-151.
[89]Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 140-148.
[90] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 146.; Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 265.
[91] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 141-142.; Kudret Özersay, **Türk Boğazları'ndan Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 54.

savaşan ise tarafsız devletlerin savaş gemileri düşmana yardım etmemek koşuluyla geçiş hakkına sahiptirler[92].

Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın iki kıyısı ve kıyıdan itibaren 15-20 km.'lik alan askersizleştirilecek ve bu bölgede hiçbir askeri donanım veya üs bulunmayacaktı (Mad.4/1,2,3)[93]. İstanbul ve çevresinde 12.000'den fazla askeri kuvvet bulunmayacaktı (Mad. 8)[94].

Muahedenin 3-9. maddeleri; Boğazlar etrafında bazı bölgeler, Ege Denizi ve Marmara Denizi'nde bulunan bazı adaların askerlikten tecridini kararlaştırmaktadır. Bu hükümler Türkiye'nin kendi ülkesi içinde bulunduğu Boğazlar üzerindeki tasarruf haklarını tehdit etmekteydi. Konferansta da uzun müzakerelerden sonra kabul edilmiştir[95].

Nitekim İsmet Paşa Konferans'ın 8/12/1922 tarihli oturumunda Boğazlar mıntıkasının askerlikten tecridinin Türkiye için de umumi barış için de zararlı olacağını şöyle ifade ediyor: "Boğazlar'ın müdafaası, aynı zamanda Türkiye payitahtının, Marmara Denizi'nin ve Şarkî Trakya'nın müdafaası demektir. Şu halde, Boğazlar'ı tahkim etmemek, Türkiye'nin en hassas ve en mühim yerlerini ansızın yapılacak bir taarruza karşı, müdafaa vasıflarından mahrum bırakmak demektir. Konferans'ta temsil edilen devletlerden hiçbiri payitahtını müdafaa hakkından mahrum değildir. Türkiye ise, payitahtını her vakit, bir yabancı devletin donanması tarafından tahrip veya herhangi bir devletin askerlerince işgal edilmiş görmeye maruz kalmış olacaktır. Şurası meydandadır ki, böyle ihtimale maruz kalan payitaht, türlü musibetlere sahne olmak tehlikesine düşecektir. Umumî sulhun menfaati için anlatmak istediğim diğer bir nokta daha var. Sevkülceyişi ehemmiyetlerinden dolayı Boğazlar'ın Akdeniz veya Karadeniz devletlerinden biri tarafından zaptı, bir harbin daha başında o devlet için pek açık bir üstünlük temin eder. Bu sebeple, bir Akdeniz ve Karadeniz devleti arasında savaş ihtimali görülünce, bunlardan

---

[92] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 142-143.; Özersay, **a.g.e.,** s. 55.
[93] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 142-144.
[94] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 146.; Özersay, **a.g.e.,** s. 56.
[95] Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi,** Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959, s. 42.

biri, elbette Boğazlar'ı elde bulundurmaya çalışacaktır. Böyle bir teşebbüsün ilk neticesi, başka vakit silaha müracaat edilmeksizin halli kabil olabilecek bir ihtilaf için ani bir harbe sürüklenmek olacaktır. İkinci neticesi, ihtilafta hiç alakası bulunmasa da, mücerret hücuma uğradığından dolayı Türkiye'nin de bu harbe girmesi olacaktır. Bu mülahazalar gösteriyor ki, Boğazlar'ın askersiz hale konulması, bir taraftan Akdeniz ve Karadeniz devletleri, öbür yandan Türkiye arasında, sulhu bir hayal şekline sokacaktır. İmdi, Karadeniz Boğazı'nın, Çanakkale'nin ve İstanbul'un karadan ve denizden baskınlara maruz olmaması lazımdır. Türklerin şimdiye kadar, tecrübesine göre bu emniyet, ancak tahkimat ile ve müdafaa vasıtasıyla elde edilebilir"[96].

Ayrıca savaş gemilerinin ve askeri uçakların hükümlere uyup uymadıklarını denetlemek ve Milletler Cemiyeti'ne rapor vermek üzere Boğazlar Komisyonu'nun kurulması öngörülmüştür (Mad. 10, 16)[97].

Türk hükümeti kendi hâkimiyet haklarını tahdit eden bu hükümleri istemeyerek kabul etmişti. Boğazlar'ın askerlikten tecridi bu mıntıkaların ve dolayısıyla Türkiye'nin emniyeti meselesini ortaya koymuş olduğundan, bu duruma karşı da tedbirler almak icab etti. Sözleşmenin 18. maddesi gereğince Boğazlar için bir güvence mekanizması kurulmuştur. Bu çerçevede Boğazlar'ın güvenliğini tehdit eden herhangi bir gelişmede (savaş ya da savaş tehdidi) sözleşmenin tarafları ve her durumda Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Milletler Cemiyeti'nin kararlaştıracağı tüm önlemleri yerine getirecektir. Boğazlar'ın ve civar mıntıkaların gayri askeri hale ifrağının Türkiye için askeri nokta-i nazardan haksız bir tehlike teşkil etmemesini ve savaş ef'alinin Boğazlar'ın serbestisinin veya gayri askeri hale konulmuş mıntıkanın emniyetini tehlikeye koymaması için âkid devletler aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır: Eğer geçiş serbestisi hakkındaki hükümlere bir tecavüz, veya savaş tehdidi veya savaş fiili, Boğazlar'da geçiş serbestisi veya askerlikten tecrit edilmiş mıntıkaların emniyetini tehlikeye koyacak olursa, âkid devletler ve herhalde Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya

[96] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap I, s. 164-166.
[97] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 146-147.; Özersay, **a.g.e.,** s. 56.

bu hususta Milletler Cemiyeti Meclisi'nin karar vereceği bütün vasıtalarla onları müştereken men edeceklerdir[98].

c- Boğazlar Komisyonu

Boğazlar Komisyonu'nu ise (10-16. maddeleri kapsar); Türkiye temsilcisinin reisliğinde, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya temsilcilerinden mürekkep bir komisyon teşkil ediyordu[99]. ABD de mezkur mukaveleye iltihak ederse Komisyon'da bir temsilci bulundurmak hakkını haiz olacaktı. Komisyonun vazifesi, Sevrès Projesi'ne nazaran sınırlandırılmıştır. Boğazlar Komisyonu, vazifesini Milletler Cemiyeti'nin himayesi altında ifa edecek ve her sene mezkur cemiyete bir rapor gönderecektir. (Madde 15)[100].

Boğazlar Komisyonu'nun karmaşık hükümleri, Graves'in İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939), adlı kitabında Profesör Toynbee'nin "Barış Konferansının Tarihi" isimli eserinde şöyle aktarılmıştı: "Sevrès projesinden alınan dört bölge (İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın her iki yakasında) önemli ölçüde küçültülmesine karşılık Müttefiklere artık açık olmayacak ve Türk kuvvetlerine de kapalı olacak ve askerden arındırılacaktı (Bu su yollarının güney girişinde bulunan Ege adaları dahi). Askerden arındırma, Türklerden çok Müttefiklerin aleyhine yorumlandı. Müttefiklerin bu bölgeleri muhtemel işgali ve denetlemesi yasaklandı… Türkiye İstanbul'da azami 12.000 kişilik bir garnizon bulundurabilecek ve böylece Avrupa ve Asya yakalarında bulunan kuvvetleri ile irtibatı, askerden arındırılmış bölgeyi kullanarak sağlayabilecek ve bu bölgede donanmasını demirleyebilecekti. Boğazlar Komisyonu'nun fonksiyonları ve yetkisi azaltılmış ve Türkiye'nin başkanlığında Milletler

---

[98] Baltalı, **a.g.e.,** s.43.

[99] Türkiye tarafından hiçbir zaman tasdik edilmemiş olan Sevrès Projesi'nin 42. Maddesinde kurulması düşünülen Boğazlar Komisyonu'nun özel bir bayrağı olacağı öngörülmüştür. Fakat Lozan Antlaşması'nda böyle bir hüküm konulmamıştır. Buna rağmen, Müttefikler, Lozan Antlaşması'nın kabulünden sonra Boğazlar Komisyonu'nun ayrı bir bayrağa sahip olmasını ve bu bayrağın Komisyon'a ait binalarda ve deniz araçlarında kullanılmasını istemişlerse de Türkiye bu talebi reddetmiştir. (Bkz.: Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C.:1, Dördüncü Baskı, AÜSBF Yayınları No.:407, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974, s.64-65.)

[100] Meray, **a.g.e.**, C.:1, Kitap II, s. 147.; Baltalı, **a.g.e.,** s.43.; Bilsel, **a.g.e.,** C.: II, s. 390-391.

Cemiyeti'nin nezareti altına konmuştu. Üç Avrupalı Müttefik Devlet ve Japonya, askerden arındırılmış bölgenin güvenliğine ve serbest geçiş hakkında karşı yapılacak bir harekete mukavemet etmeyi taahhüt etmişti. Bu konvansiyonun ana Müttefik devlet açısından zevahiri kurtarıp kurtaramadığı okuyucunun takdirine bırakılmıştır, fakat aşikâr olan şu ki; Karadeniz Boğazları sorununu çözememiştir"[101]. Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi Batılı müttefikler Boğazlar Meselesi'ni Şark Meselesi'nin bir uzantısı olarak görmüşler ve Lozan Antlaşması hükümlerinin kendileri için bir hezimet olduğunu itiraf etmişlerdir.

E- Lozan Boğazlar Sözleşmesi Hükümlerince Türk Boğazları Meselesinin Tahlili

Millî Kurtuluş tarihi üç askeri, bir de siyasi zafer üstüne kurulmuştur. İnönü Zaferi; dağınık kuvvetler yerine kurduğumuz ilk muntazam ordunun, askeri emir ve kumandanın zaferidir. Mustafa Kemal Paşa'nın tabiriyle;: "Lozan Antlaşması, Türk Milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevrès Antlaşması'yla ikmal edildiği sanılmış büyük bir suikastın yıkılmasını ifade eden bir belgedir. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zafer eseridir[102]. Sakarya, düşman istilasını durduran ve geri çeviren; Dumlupınar ise, istila ordularını yok ederek millî istiklâli kuran askeri zaferlerdir. 24 Temmuz 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Müttefik devletler hükümetleri delegelerince İsviçre'nin Lozan şehrinde imzalanan Barış Antlaşması ise yeni Türkiye devletinin toprak ve hak bütünlüğünü, İtilâf devletleri başta olmak üzere bütün milletler âlemine tanıttıran ve tasdik ettiren siyasi zaferin şanlı ve şerefli vesikası[103] olmakla birlikte Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan antlaşmaların en önemlisidir.

İsmet İnönü Lozan Antlaşması'nı bir doğum belgesi olarak değerlendirmekte: "… Lozan Antlaşması yeni bir Türk devletinin kurulmasında temel unsur olan siyasi bir belge olmuştur. Bu millî devlet, tam

[101] Graves, **a.g.e.,** s. 144-145.
[102] **Hâkimiyet-i Milliye**, 24.07.1933.
[103]Yılmaz Altuğ, "İsmet İnönü ve Lozan", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul 1978, s. 27.

anlamı ile medeni ve bağımsız bir devletin bütün haklarına sahip olmuştur. Lozan Antlaşması bunları tespit eder ve kabul ettirir[104]".

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'yla Mustafa Kemal Paşa'nın dış politika ilkeleri, tümüyle olmasa bile büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Boğazlar'la Trakya sınırında askerlikten arındırılmış bölgeler kurulması ve İstanbul'daki asker sayısının sınırlandırılması kaydı dışında, Türkiye toprakları, ülke ve askerlik sorunları yönünden bağımsızlığını elde etmiştir[105]. Özellikle, Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sınırlandırılması ve Boğazlar'ın korunması yolunda garantiler verilmesini öngören Türk isteklerinin benimsendiği görülmektedir. Türkiye Lozan'da İngiltere'nin sürekli olarak tepkisini çekecek bir düzenlemeden dikkatle kaçınmıştır. Boğazlar Meselesi'nin çözümü, Türkiye'yi yalnız Rusya'ya bağlı kalmak yerine, karada güçlü Rusya ile denizde güçlü İngiltere'nin her ikisi ile de ilişkilere sahip olabilmesi yönünden önemli bir dönüm noktası sayılabilir[106].

Bu antlaşmanın çoğu hükmü yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için bir kazançtır şüphesiz. Acaba aynı hüküm Türk Boğazları Meselesi için söylenebilir mi? Lozan Antlaşması Türk Boğazları Meselesi'ne konulmuş bir son nokta mıdır?

Gürün'e göre; "Boğazlar'daki hâkimiyet açısından Lozan Antlaşması hükümleri değerlendirildiğinde bu antlaşma, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hak ve yetkilerini geniş ölçüde sınırlandırmaktadır. Türkiye, Boğazlar'ın kapalılığında ısrarın; yeniden savaşın başlamasına sebep olacağı endişesiyle, Rusya'nın eleştirilerine rağmen, İngilizlerin tezlerini o günlerin koşulları içerisinde istemeyerek kabul etmiştir"[107]. Baskın Oran da benzeri görüşü savunanlardandır. O da, Lozan Antlaşması'nın kabul edildiğini değil, kabul edilmek zorunda kalındığını ifade etmektedir. Hatta Lozan Antlaşması

---

[104] İnönü, **a.g.e.,** C.:2**,** s. 158.
[105] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 264.;Meray, **a.g.e.**, C. 2, s. 385
[106] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 275.
[107] Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet Rusya İlişkileri 1920-1953**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 97-98.

hükümlerinin Türkler tarafından kabul edilmemesi durumunda Müttefiklerin ortaya koyduğu tek seçenek savaştır[108].

Bilindiği gibi Anadolu ve Balkanların tek ve en önemli bağlantı hattı olan İstanbul ve Boğazlar bölgesi için Misak-ı Millî'de, "...İstanbul kenti ve Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaret ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte, öteki tüm devletlerin oy birliği ile verecekleri karar geçerlidir" şeklindeki ifadeyle esasa bağlanmıştı.

Türkiye, Misak-ı Millî'de kabul edilen bu karar çerçevesinde Lozan Antlaşması'ndan önce Boğazlar'ın askerden arındırılmasına şiddetle karşı koymuş, Boğazlar'ın ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının Milletler Cemiyeti'nin getirdiği ortak garanti altında bulunmasının kendi güvenliğinin sağlanması açısından yeterli bulmamıştır. Ancak Lozan Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında bulunan dört büyük devletin müşterek garantilerini o zamanki koşullarda asgari güvenliği ve Anadolu topraklarında barışı sağlamak için yeterli bulmak durumunda kalmıştır[109].

Lozan Barış Konferansı'nda dönemin şartları açısından uluslararası sahada Türkiye kendini kabul ettirme başarısı göstermesine rağmen, Boğazlar'da tam hâkimiyet sağlanamamıştır. Lozan Barış Konferansı'na gidecek olan heyetin karşılaştığı problemler Atatürk'ün Nutku'nda da belirttiği gibi, üç dört senelik yeni bir devreye münhasır değil, asırlık hesaplardı ve bu barış masasında öncelikli amaç, Dünya Savaşı'ndan yeni çıkan bir Türk devletinin meşruiyetinin ve bağımsızlığının kazanılmasıydı. Konferans, bir bütün olarak değerlendirildiğinde sadece Türk kamuoyunda değil dünya basınında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasideki büyük başarısı olarak kabul edildiğine şüphe yoktur. Her büyük devletin dış politikadaki hedeflerinin uzun ve kısa vadeli olduğu da göz ardı edilmediği takdirde, Boğazlar Meselesi "yeterli şartlar"ın gerçekleştirilmesinin ardından Atatürk

---

[108] Baskın Oran, "Lozan'ın Öncülü Bir Onur Anıtı", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz.: İsmail Soysal), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.265vd.)

[109] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, C.: IV, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, C.: IV**,** s. 4.

tarafından orta vadede Boğazlar üzerinden tam bağımsızlık hedefi ileride tekrar gündeme getirilecek bir diplomatik tavır olacaktır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın ardından yapılan belirli antlaşmalarla kurulmaya çalışılan denge, çok kısa bir zaman sonra hızla değişmeye başlamış, tüm devletler iç ve dış politikadaki hedeflerini tekrar değiştirmek durumunda kalmışlardır.

Bu hüküm birçok tarihçi için de böyledir fakat burada atlanılan nokta; o dönemin dış politika ilkelerinin Misak-ı Millî'de yer alan hedeflerle karşılaştırılmasının doğru olacağıdır. Lozan Antlaşması hükümleriyle Boğazlar'da istiklâl-i tam sağlanamadığı doğrudur fakat Misak-ı Millî'deki amaç gerçekleştirilmiştir ki bu yönüyle bile Boğazlar'la ilgili büyük bir başarı elde edildiği söylenebilir. Misak-ı Millî ilkelerinde vurgulanan "Boğazlar'da tam bir Türk hâkimiyeti", yer almamış, aksine olabilecek en iyi ihtimal metinde yer bulmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikada kısa ve orta vadede uygulayacağı prensip kararları aslında Misak-ı Millî ile daha Cumhuriyet kurulmadan önce belirlenmişti. Dönemin değişen durumuna karşı çok realist bir yaklaşım olan Misak-ı Millî'de coğrafi sınırlama Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu yere göre getirilmiş ve bu doğrultuda bağımsızlık ve bütünlük kavramına yönelebilecek her türlü tehdide karşı bir duruş kabullenilmiştir.

Lozan Antlaşması, imzalanmasından günümüze kadar geçen süreç içerisinde kimi çevrelerin takdirine; kimi çevrelerin ise eleştiri ve tahkirine uğramaktadır. Özellikle görüşmelerin devam ettiği zaman zarfı içerisinde meclisteki birçok vekil antlaşmanın daha uygun şartları kapsayabileceğini ileri sürüp, antlaşmayı tamamen bir boyun eğiş ve Osmanlı Devleti'nin mirasından vazgeçiş olarak değerlendirmişlerdir. Meclisteki bu çetin muhalefete bir de görüşmeye katılan devletlerin çetin müzakereleri de eklenince Lozan'a giden heyetin ne denli güç ve kritik şartlar içerisinde görüşmelere devam ettiğini idrak etmek zor değildir. Lozan Antlaşması'nın olası şartları üzerine birçok muhtemel senaryolar yapmak mümkündür fakat bu muhtemel senaryoların geçerliliği ve ne denli kabul göreceği sorgulanması

ve düşünülmesi hep mühmil bir husus olarak kalmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan çoğu antlaşma çoğu ülkeyi memnun etmemiş, bilakis bu ülkeler sıkışmışlık ve sıkıştırılmışlık içerisinde daha da hırslandırarak yeni bir dünya savaşının zeminini hazırlamış, bu sözleşmeler barışı sağlamak yerine savaşı neticelendirmişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan çok az antlaşmanın günümüze kadar devam ettiğini göz önüne alırsak –ki dış politika da "ülkelerin siyasi çıkarları" hedeflendiği için bu tabii bir hadisedir- Böyle kısa sürede çok önemli ve kritik değişikliklerin yaşandığı bir süreçte Lozan Antlaşması'nın çoğu hükmünün günümüzde de geçerliliğini yitirmeden devam ediyor olması şüphesiz antlaşmanın gerçekçililik ilkesi göz önüne alınarak imzalandığının da bir kanıtı niteliğinde eleştirilere özlü bir cevaptır.

Lozan Antlaşması İttihatçıların hayalperestliğinden sıyrılan ve dünya gerçekliğiyle yüzleşen bir meclisin, dolayısıyla Mustafa Kemal[110]'in bir başarısıdır. Lozan öncesinde ve görüşmelerinde Mustafa Kemal hep "barış" parolasıyla hareket etmiştir ki; bu da yeni Türk devletinin istiklâlinin barış sağlanırsa mümkün olabileceğinin ve gelecekte de dış politika hedeflerinin ancak ve ancak barış atmosferinde gerçekleştirilebileceğinin farkında olmasıyla açıklanabilir. "Yurtta barış; cihanda barış" ilkesi, adeta dış

[110] Atatürk'ün Lozan Antlaşması'nı nasıl analiz ettiğine gelince.… Büyük Nutkunda ve diğer bazı nutuk ve demeçlerinde şu hususlara işaret etmiştir: Ona göre, re'sen başarıya ulaşamayan bazı kimseler, çeşitli riyakârlıklarla, TBMM'nin ikinci seçim döneminde harekete geçmişler, ancak, bu devre, dört senelik bir "istiklâl mücâhedesi" sonunda elde edilmiş olan ve milletin şanına lâyık bir Barış Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Mondros Mütârekesi'nden sonra Türkiye'ye muhâsım devletler tarafından dört defa barış anlaşması teklif edilmiştir. Birincisi, "Sevrès Projesi"dir. Ancak bu proje TBMM tarafından bir zemin-i münakaşa bile addedilmemiştir. İkinci teklif, 12 Mart 1921'de, Londra Konferansı'ndan sonra yapılmış ve Sevrès Projesi'nde bazı tadilâtla, onu devam ettirmeyi amaçlamıştır. Üçüncüsü, 22 Mart 1922'de, yani Sakarya Zaferi ve Fransızlarla yapılan Ankara İtilâfnâmesi'nden sonra İtilâf Devletleri hâriciye nâzırları tarafından yapılmış, ancak bu da Türk millî emellerini tatminden uzak kalmıştır. Dördüncüsü ise, Lozan Muahedesi'nin akdiyle sonuçlanan teklif olmuştur. İtilâf Devletleri'nin Türkiye'ye tatbik etmeyi tasarladıkları dört teklifi, "hudutlar, iktisadî nüfuz bölgeleri, İstanbul, tâbiiyet, adlî kapitülasyonlar, ekalliyetlerin himayesi, ahkâm-ı askeriye, ceza, ahkâm-ı maliye, ahkâm-ı iktisadiye ve Boğazlar Komisyonu" olarak karşılaştıran Mustafa Kemal, hepsindeki ideal şeklin, Lozan Barış Antlaşması'nda yer aldığı görüşüne varmıştır. Bunu da, yukarıda işaret ettiğimiz şu cümlelerle dile getirmiştir: "Muhterem Efendiler, ... bu Proje, Türk milleti aleyhinde, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevrès Projesi'yle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali nâ-mesbuk bir siyasi zaferdir". Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Süslü, **a.g.e.,** 5 s.)

politikasının özeti gibi Lozan'da, Hatay Meselesi'nde, Montreux'de onun parolası olmuştur.

Evet antlaşma günümüzde de geçerliliğini muhafaza etmektedir fakat Mustafa Kemal'in 1923'ten sonra takip etmiş olduğu dış politikası dikkatle değerlendirildiğinde bu antlaşma hükümlerinin bir netice değil; millî bir devletin her anlamda bir başlangıcı olarak değerlendirildiği görülür. Mustafa Kemal Paşa'nın hedefi Misak-ı Millî sınırlarına ulaşılmasıdır ve hayatının sonuna kadar bu amaçla hareket ettiği görülür. Nitekim Montreux Boğazlar Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı öncesindeki genel tabloda bir zamanlama harikası ve öngörü becerisi ile gerçekleştirilmiş çok önemli siyasi bir başarıdır.

II- DEĞİŞEN SİYASÎ KONJONKTÜR VE LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN REVİZYONUNUN GEREKLİLİĞİ

A- Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Çıkmazları

Türkiye 1923 yılında, Lozan Barış Antlaşması'na imzasını koyarken o günün dünya siyasi şartlarının ve ileride vukuu ümid edilen barışçı gelişmelerin Antlaşmanın Boğazlar konusundaki yetersizliklerini bir dereceye kadar dengeleyeceğini düşünmüştü. O zaman dünyanın, henüz geçirdiği savaştan yeterinde ders aldığı, artık silahlanmanın duracağı ve hatta silahların azaltılması yoluna gidileceği, Milletler Cemiyeti Misakı'nda öngörülen garantilerin etkili bir şekilde işleyebileceği ve I. Dünya Savaşı'nı bitiren antlaşmalara saygı gösterileceği dünya kamuoyunun ümit bağladığı gelişmeler arasında idi[111]

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Türk Hükümeti antlaşma şartlarının uygulanması için gerekli olan bütün şartları sağlamaya çalışmış; bunu dış politika prensibi olarak benimsemiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin kabulünün ardından hükümetin ortaya koyduğu tüm icraatlar

[111] **…Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s.1.

bu prensibi destekler mahiyettedir. 1928 yılında Baş Vekalet-i Müamelat Müdiriyeti'nden çıkan kararname doğrultusunda Lozan Antlaşması gereğince Boğazlar'ın gayr-ı askeri bölgeler haline getirilmesi için deniz müesseselerin peyderpey İzmit'e nakli ve bazı tesislerin seyr-i sefain idaresine nakledilmesi kararlaştırılmış[112], antlaşmaya sadık kalındığı bu şekilde bir kez daha gösterilmiştir.

Türk devletinin tüm bu iyi niyetine rağmen; Lozan Antlaşması'nın hükümleri yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin nihai hedefi değildi ve Türkiye antlaşmadan memnun olmamıştı. Zira bu mukavele ile Türkiye'nin emniyeti büyük tehlikelere maruz bırakıldığı gibi, Boğazlar üzerinde Türkiye'nin hâkimiyet hakları da sınırlandırılmıştı. Ayrıca teşkil olunan Boğazlar Komisyonu Türkiye'nin bu bölge üzerindeki hâkimiyet hakkına bir tecavüz sayılabilirdi[113].

Lozan'da kararlaştırılan Boğazlar Sözleşmesi'nin kurduğu rejim, I. Dünya Savaşı'nın ardından dünya devletlerinin silahlanmaya başlamasıyla Türkiye için tehlike arzetmeye başlamıştır. Süresiz olarak yapılmış olan bu sözleşme, zamanla uluslararası alandaki köklü siyasal değişmelere artık cevap veremez niteliğe bürünmüştür[114].

Şüphesiz Karadeniz'e sahili olan devletlerden biri ile bu denize kıyısı olmayan bir devlet arasında çıkacak bir harpte iki taraf da Boğazlar'ı elinde bulundurmaya çalışacak; askersizleştirilmiş olmaları sebebiyle Boğazlar'a asker çıkarmaya kalkışacak ve böyle bir durumda Türkiye harbe girmek zorunda kalacaktı[115].

Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler ve Türkiye açısından, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan'da genel kural olarak tüm gemilerin geçiş serbestîsi ilkesi benimsenmiş, Sovyet Rusya'nın ve Türkiye'nin hakları savaş gemilerinin geçişine getirilen göstermelik kısıtlamalarla korunmaya

---

[112] **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Yer No: 28.23..11. (EK-7)
[113] Baltalı, **a.g.e.,** s.47.
[114] Yüksek İnan, **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:40, Ankara 1986, s. 48.
[115] Cemil Bilsel, **Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s.4.

çalışılmıştır. Temelde İngiliz çıkarlarını gözeten Lozan Boğazlar Sözleşmesi, bölgenin askerden tecrit edilmesini, kurulan komisyon aracılığıyla yönetimin uluslararası kontrole tâbi tutulmasını ve rejimin ihlali durumunda büyük devletlerin yaptırım tedbirleri uygulamasını öngörmekteydi[116]. Sözleşme'nin Türkiye açısından en sorunlu tarafı, dördüncü maddesi ile getirmiş olduğu silahsızlandırma hükümleriydi[117].

Boğazlar'ın askerden arındırılması hükmünün Türkiye için tehlike oluşturduğu açıktır[118]. Lozan Barış Konferansı esnasında askersizleştirme (demilitarizasyon) şartını Türkiye kabul etmesine rağmen, Türk delegeleri askerden arındırılmış olan bölgenin bireysel ve toplu garantilerle diğer güçlere karşı koruma girişiminde bulunmuştur[119]. Şüphesiz Türk delegelerinin böyle bir duruş sergilemelerinin ardında yatan nedenlerden biri de Lozan Antlaşması'nın şartlarına aykırı olarak yabancı üyelerin, Boğazlar'da kabul edilen hattan 15 km. fazla araziyi askeri olmayan bölge kabul ettikleri[120]ni beyan etmeleridir.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin kabulünün ardından yaklaşık bir sene geçtikten sonra Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Meclis'e Lozan'da kararlaştırılan Boğazlar Antlaşması'na göre teşkil edecek komisyona katılacak Türk Heyetin Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlı olması hususunda bir tezkere vermiştir[121]. İsmet Paşa'nın, gerekçelerini açıkladığı önergede özellikle savaş gemilerinin geçişinin teftiş ve düzenlemesinin yapılmasıyla görevli komisyonun Genel

---

[116] Rusya'ya karşı Türkiye'yi korumak amacıyla dört büyük devletin; İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın teminatı, Japonya'nın Çin'e saldırması ve Birleşmiş Milletler'den çekilmesi, İtalya'nın da bu yönde temayül göstermesi Boğazlar'ın tahkiminin yeniden gözden geçirilme gereksinimini doğurmuştur. Bkz.: (Bilsel, **a.g.e.,** s.4.)

[117] Soysal, **a.g.e.,** C.:I, s. 140-151.

[118] "Açıkça görüleceği gibi başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Balkan Devletleri karşılarında güçlü bir Türkiye istemiyorlardı. Boğazlar'ı askerden arındırarak, Türkiye'yi kendi güçleri karşısında zayıf ve müdafaasız bırakma niyetindeydiler." Bkz.: (**Cumhuriyet**, 12 Nisan 1936.)

[119] 18. madde bu korumayı; "...sadece beklemedik ani saldırıların olduğunda ya da savaş tehdidi oluştuğunda deniz ve boğazların güvenliğini tehdit altına aldığında ve askersizleştirilmiş bölge tehdit altında bulunursa vs... gibi şartlarda Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya gibi bu tür saldırıyı geri çevirecek güçlerin garantörlüğünü sağlayacaktı ve Birleşmiş Milletler'e başvurabilecektir"[119] hükmüne bağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Christos L. Rozakis, Petros N. Stagos, **International Straits of the World**, (Edited: Grard J. Mangone), USA, 1987, s. 39.)

[120] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..4.

[121] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..1.

Kurmay Başkanlığı ile irtibatlı olmasını savunduğu tezkere, Meclis'te tartışılmış fakat kabul edilmemiştir. Reddinin gerekçesinde ise; uluslararası bir komisyonda Genel Kurmay Başkanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olduğu hatırlatılmış ve alınacak herhangi bir kararın nihai merciinin Dışişleri Bakanlığı olacağı belirtilerek; Genel Kurmay Başkanlığı'nın arada fazladan bir kademe teşkil edeceği vurgulanmış, yetkinin tek elden yürütülmesinin devletin menfaatine daha uygun olduğu ifade edilmiştir[122].

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin diğer bir çıkmazı ise; antlaşma şartlarıyla herhangi bir devlet ani bir baskınla, silahtan tecrit edilmiş olan Boğazlar'ı kısa bir zamanda ele geçirebileceği gibi; Avrupa ve Asya arasındaki irtibatı da kolayca kesebileceği gerçeği idi. Boğazlar bölgesinde ani bir baskına karşı koyabilmek için Türkiye daha barış zamanında Trakya ve Anadolu'da mezkûr bölgeye yakın yerlerde kalıcı bir kuvvet bulundurmak mecburiyetinde kalıyordu. Bu ise birçok güçlüğü beraberinde getiriyordu. Diğer taraftan Türkiye'nin muharip bulunduğu bir savaş halinde mukavele Türkiye'ye Boğazlar'ı tahkim etmek hakkını vermekte ise de tahkimatın uzun

---

[122] İsmet Paşa'nın meclise sunduğu tezkerenin reddinin gerekçeleri şu şekilde ifade edilmiştir:
"...Boğazlar Komisyonu'na riyaset edecek Türk mümessiliyle vekâleti acizi merbut olması gereği (gerçi) memleketimizin kara sularından geçecek ecnebi savaş ve ticaret sefainin cinsi ve miktarı ile ale'd-devam ve bila vasıta bütün vezaif ve istifalat-ı memleketimizin müdafaasına teemmül ve te'mininden ibaret olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiyyece ve malum olmasına taht-ı erkanı altına alınması faidelidir. Fakat komisyonun istifalatı daha ziyade bahri olacak ve ifa-yı vazife esnasında komisyonun aza-yı muhtelifesi beyninde zuhur edebilecek her türlü ihtilafların ve böyle bir komisyonun Boğaz sularında ifa-yı vazifeye başlamış olmasından tevellüd edebilecek bi'l-umum beyne'l-milel mesail ve mürecce' hal ve tanzim-i hariciye vekâleti celiliyyesi bulacak ve bu itibarla komisyona riyaset edecek Türk mümessili ve vekâlet-i rabt edildiğine göre vekalet-i aciziyyenin vazifesi sadece bu babdaki muharebattadaha açık bir tabir ile arada fazla bir kademe teşkil etmekten ibaret kalacaktır. Ondan başka gayr-i askeri bir mıntıkada icra-yı faaliyet edecek…bir heyetin müdafaa-i memleketi istifale edecek askeri bir daireye rabt eylemek belki de Lozan Muahedenamesine vaz' eylemiş olan devletlerin itirazını celb edecektir. Gerek bu nokta-i nazardan gerek bahri işlerle istifal vekalet-i acizede te'sisi teklif olunan bahriye şu'besi hakkında esaslı bir karar verilmemiş olmasından Boğazlar Komisyonu'na riyaset edecek Türk mümessilleri ile Hariciye vekalet-i celiliyyesine merbut bulunması ve yalnız komisyon reisinin Boğazlar'dan gelip geçecek veya Boğaz sularında tevakkuf edecek olan sefain-i harbiye veya ticariye hakkında her gün hariciye vekâlet-i celiliyyesine takdim edecek bir hülasasına sarf-ı ma'lumat hasıl olması maksadıyla vekalet-i aciziyye de bildirmekle mükellef tutulması daha muvafık olacak mütalaasındayım. Komisyon Reisinin verilecek müşaverler meyanında bulunmasına lüzum gösterilen Erkan-ı Harbiye zabıtının derdest-i tevrik bulunduğunu ve katib-i umumiye bulunması mukteza askeri bir katibin intibahı hususunun da müdafaa-i milliye vekâlet-i celiliyyesine yazılmış olduğunu arz ederim.) Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..1.)

zaman alacağı düşünülürse, Türkiye askeri bakımdan mütecavizin karşısında hazırlıksız ve zayıf bir vaziyette bulunuyor demekti[123].

Boğazlar Rejimi'nin geçiş serbestîsini ve Türkiye'nin emniyetini teminat altına alan kolektif garanti de teorik idi. Bu garantinin işleyebilmesi için Milletler Cemiyeti Konseyi'ne başvurmak gerekiyordu. Halbuki antlaşmanın imza edildiği zamanda imzacı devletlerden Türkiye ve Rusya, Milletler Cemiyeti'nin henüz üyesi değillerdi. Milletler Cemiyeti Konseyi, Boğazlar Rejimi'ni ihlal eden bir hadise karşısında doğrudan doğruya harekete geçse bile müdahaleden önce oybirliğiyle bir karara varması gerekmekteydi. Bu ise Birleşmiş Milletler cephesinde Japonya'ya karşı Türkiye'yi karşı karşıya getirebilirdi[124]. Oybirliğiyle karar alınamadığı takdirde, Boğazlar'da askerlikten tecrit edilmiş bölgelere veya geçiş serbestîsi prensibine karşı yapılan tecavüz ne kadar aşikâr olursa olsun, kolektif garanti işlemeyecekti. Bundan dolayı da Boğazlar'ı, İstanbul ve Trakya'yı korumak artık tamamen Türkiye üzerine düşüyordu[125].

Sovyet Rusya içinse en sorunlu taraf, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletler koalisyonunun Karadeniz'e gönderebilecekleri toplam savaş gemisi miktarının kendilerinin elinde olan miktardan fazla olabileceği gerçeğiydi[126]. Bu ve benzeri sebepler yüzünden Sovyetler Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni istemeye istemeye imzaladı ama gerekli yasal onay işleminden geçirmedi.

---

[123] Baltalı, **a.g.e.,** s.47.
[124] Rozakis, Stagos, **a.g.e.,** s. 39.
[125] Baltalı, **a.g.e.,** s.48.
[126] Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin ekinin 2. maddesi; savaş gemileri, asker taşıma gemileri, uçak taşıyan gemiler ve yardımcı gemilerin barış ve savaş zamanlarında nasıl geçiş yapacaklarını hükme bağlamıştı. Temel prensip, bir devletin Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlar'dan geçirebileceği en çok kuvvetin, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletlerden en büyük donanmaya sahip devletin daha büyük olamayacağıydı. Başka bir deyişle iki ya da üç kıyıdaş olmayan devletten her biri Sovyet Rusya donanmasına eşit miktarda gemiyi Karadeniz'e sokup dengeyi kendi lehlerine değiştirebilirdi. Ayrıca Sözleşme, kıyıdaş olmayan devletlere, her biri 10,000 tonilâtoyu aşmayan üç gemiyi her zaman ve her durumda Karadeniz'e gönderme hakkı vermişti. Bu, savaş gemisi inşâ etmeyi o zaman için düşünmeyen Sovyet Rusya açısından önemli bir sorundu. Bu konuda bkz.: Erkin, **a.g.e.,** s. 57-58).

B- II. Dünya Savaşı Arifesinde Sonra Değişen Siyasi Konjonktür

1- Lozan Barış Antlaşması Sonrası Siyasi Tablo

Lozan'dan sonra 1923'ten 1930'a kadar Türkiye'nin bütün dış politika faaliyetleri, Lozan Barış Antlaşması'ndan geride kalan meseleleri çözümlemeye ve Türkiye'yi milletlerarası çerçevede istikrarlı bir düzene oturtmak amacına yönelmiştir. Türkiye yedi yıl bu meselelerle uğraşmıştır. 1921 Martında Moskova[127]'da imzalanan antlaşmadan sonra Aralık 1925'te Paris'te imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları[128] ile Türk dış politikasını Batı ülkelerine karşı Sovyet Rusya'ya dayandırmıştır[129].

1930'lu yıllarda Batı ile münasebetlerini normalleştiren Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne giriş teklifini TBMM'de görüşmüştür. TBMM'de görüşülen teklif, 9 Temmuz 1932'de Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmişti[130]. Bu karar Tevfik Rüştü Aras tarafından bir mektupla Milletler Cemiyeti'ne bildirilmiş ve genel kuruldaki oylama sonucunda 43 üyenin oybirliği kararıyla Türkiye'nin üyeliği 18 Temmuz 1932'de kesinlemiştir[131].

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişi[132] Batıya yaklaşmasının önemli bir işareti olmuştur[133]. Avrupa'da savaş tehlikesinin arttığı, özellikle İtalya'nın emperyalist gayelerini açığa vurduğu 1934 yılından sonra da Türkiye, Sovyet Rusya ile dostluğunu bozmadan, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır[134].

---

[127] Antlaşmanın metni için bkz.: (**Düstur**, Üçüncü Tertip,C.: 2, s. 102).; Soysal, **a.g.e.,** C.:I, s. 27.

[128] Antlaşmanın metni için bkz.: (**Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 7, s. 224-226.). Bu antlaşma çeşitli yenilemeler ve uzatma protokolleri ile 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya tarafından feshedilinceye kadar devam ederek Türk dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Soysal, **a.g.e.**, C.:I, s. 264-273).

[129] Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, **1947-64,** Sevinç Matbaası, Ankara 1979, s.7. ; Bilge, **a.g.e.,** s. 105.

[130] **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.: 5, C.: 10, s. 536-543.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Temmuz 1932.; **Türk Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Antantı (1923-1934)**, C.:III, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s.287-307.

[131] **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1932.

[132] Shaw, Kural Shaw, **a.g.e.,** C.:II, s. 447.

[133] Yusuf Sarınay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 859, Kültür Eserleri Dizisi: 107, Birinci Baskı, Nüve Matbaası, Ankara 1988, s. 2.

[134] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C.: XLVI, (Ocak 1982), S.: 181-184, s.370.

Nitekim Almanya Versailles Antlaşması[135] ile kendisine kabul ettirilmek istenen şartlara uymayarak Ren bölgesini silahlandırmış, revizyonist devletlerden İtalya, Cemiyetin bir üyesi olan Etiyopya'yı işgal etmiştir. Fakat Milletler Cemiyeti'nin bir şey yapamaması neticesinde faşizm, dünya barışını ve güvenliğini tehdit etmektedir.

Sovyet Rusya ise Batı devletleriyle ilişkilerinde dostane olmayan bir tutum sergilemeye başlamıştır. Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Millî Mücadele yıllarındaki ittifak, Atatürk tarafından Batıya karşı bir denge unsuru olarak kullanılmış, devam eden yıllarda ise karşılıklı diplomatik ilişkilerin düzeyine çok dikkat edilmiştir. Fakat Çarlık Rusya'sından itibaren Rus dış politikasının Türkiye'ye ve Türk Boğazları'na bakış açısının değiştiği pek söylenemez.

Sovyet Rusya'nın menfaati, Boğazlar'ın bütün devletlere ve kendisine açık bulunmasında mı yoksa kendi savaş gemileri de dâhil olarak bütün devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmasında mıdır? Başka bir deyim ile, Rusya'nın güney denizlerde serbestçe dolaşabilmesi mi, yoksa kendi kendini Karadeniz'e kapatması mı kendisi için faydalı olacaktır? Rusya ister istemez bu iki şıktan birini seçmek mecburiyetinde kalacaktır[136].

Ekim 1925 tarihinde Fransa ve Almanya arasında imzalanan Locarno Antlaşması'na kadar olan dönemde, savaş sonrasının sarsıntıları ve barış antlaşmasının getirdiği düzenin yerleştirilmesi gayretleri ile Avrupa'da milletlerarası ilişkilerin hâkim olduğu görüntüsü vardır. Locarno'dan sonra çalışmaların ağırlık noktasını silahsızlanma faaliyetleri teşkil ederken, barışın devamlı hale getirilmesi temellerinin kurulması önemli bir husus olmuştur. Dünya bu şekilde devamlı bir barış için çabalarken 1929'dan itibaren etkileri dünyanın her yerinde hissedilen bir ekonomik buhran başlamıştır. Bu

---

[135] Versailles Antlaşması hükümler için bkz.:(Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1925),** İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Gür-Ay Matbaası, İstanbul 1982, s. 199-206)

[136] Bilsel, **a.g.e.,** s.5.

ekonomik sarsıntılar, dünyanın siyasi ortamını etkilerken birbirini takip eden siyasi buhranların da meydana gelmesine sebep olmuştur[137].

İngiltere ile ticari münasebetlerimizi düzenleyen 1 Mart 1930 tarihli Ticaret Antlaşması, o tarihte imzalanan diğer mukaveleler gibi denge esasına istinat etmediğinden, 17.02.1934 tarihinde Türkiye tarafından iptal edilmiştir[138].

Uzakdoğu coğrafyasında ise hızla silahlanan Japonya tehlikesi bulunmaktadır. Lozan Antlaşması'nın garantör devletlerinden biri olan Japonya, I. Dünya Savaşı sonrası, Milletler Cemiyeti'nden ayrılarak kendi tabiî yayılma alanı saydığı Mançurya'ya saldırmış ve burada kendisine bağlı bir kukla devlet kurmuştu (1931). Çin'in Japon tehdidine karşı kendini güvene almak için Milletler Cemiyeti'ne başvurması ise hiçbir sonuç vermemişti. Dönemin güçlü devletleri Japonya'ya karşı siyasi ve ekonomik yaptırım yapmaya yanaşmamışlardır. Bir süre sonra Japonya Çin'e ait Jehol eyaletini de işgal etmiştir. Böylece kuruluşundan sonra karşılaştığı ilk büyük olayda Milletler Cemiyeti'nin getirdiği garantilerinin işlemeyeceği anlaşılmış oldu[139].

29 Kasım 1932 tarihinde Rusya, Almanya, Çekoslovakya, Polonya ile Baltık Devletleri arasında bir Emniyet Misakı akdi ve ardından bir de Rusya, Almanya ve Fransa arasında bir Emniyet Muahedesi tanzimi fikri Fransa ile Rusya arasında saldırmazlık antlaşması yapılmış; Fransa bu fikrin mimarı olmuştur. Fakat Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesini müteakip Ruslara karşı baş gösteren ve gittikçe kuvvet bulan cereyan neticesinde, Almanya böyle umumî bir muahedenin akdine mani olmaya çalışmıştır[140].

Diğer taraftan yüzyıllardan beri Rusya ile Almanya arasında sıkışmış durumda kalan, tarihinde üç defa taksime uğrayıp egemenliğini kaybetmiş Polonya vardı. I. Dünya Savaşı'nın sonunda bağımsızlığını yeniden kazanınca, güvenlik sınırları sağlamak ve diğer ülkelerle, özellikle, doğu ve

---

[137] Fahir Armaoğlu, **20. yy. Siyasi Tarihi, 1914-1980**, Birinci Basım, İş Bankası Kültür Yayınları Ankara 1983, s. 229.
[138] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No:228.534..13.
[139] **…Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939),** C.: IV, s. 4.
[140] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.

batı komşuları Rusya ve Almanya ile ilişkilerini sağlamlaştırmak yolunda adım etmiştir. O tarihlerde, Avrupa'da Rapallo Antlaşması'yla karşılıklı dostluk kuran Almanya ve Sovyet Rusya, aralarında Polonya'yı tehlikeli bir kıskaç içinde kuşatıp sarmışlardır. Polonya ise Sovyet Rusya ile 1929'da Briand Kellog Devamlı Barış Paktını imzalamış ve 1932'de de, aynı devletle bir Saldırmazlık Paktı akdetmişti. Uzun süre gerginlik devresinden sonra, Hitler'in teşebbüsü ile, bir de, Almanya-Polonya Saldırmazlık Antlaşması, 1934'te on sene için gizlice müzakere edilip imzalandı. Bu antlaşma hukuki bir belge olmaktan ziyade, politik bir "deklerasyon" mahiyetini taşıyan denge antlaşması idi. Fakat Almanya ile ilişkileri gayet gergin olan Sovyet Rusya, Polonya'nın Almanya'ya karşı aldığı yeni tutumu, kendi aleyhine bir davranış olarak yorumlamakta gecikmedi. Almanya, o tarihlerde "Drang nach Osten" "Doğu Hasreti Politikası" ile Alman hayat sahası ilan edilen Ukrayna'yı ele geçirmeyi hedeflediğini gizlemiyordu. Stalin ise, Aşman-Leh Anlaşması'nı kendisine indirilmiş bir darbe saydı ve Rapollo Anlaşması'nın Almanya tarafından artık hiçe sayıldığı hükmüne vardı[141].

Bu dönemde Batıda meydana gelen diğer bir önemli gelişme de Fransız-Rus[142] Antlaşması'na karşı İngiltere'nin Almanya ile 18 Haziran 1935

---

[141] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)**, C.:1, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1980, s. 36-37.

[142] Bu dönemde Rusya ile ilişkilerin bozulmaması için azami dikkat gösterilmiş, Cemiyet-i Akvam'ın 1935 Mayıs içtimaı esnasında Litvinof, Hariciye Vekilimize; "Türkiye ile mevcuttan ileri bir şey yapmak düşündüm, doğrusu bulamadım. Çünkü biz Almanlardan gayri herhangi bir devlete müteveccih bir taahhüde girişmek istemiyoruz" demesi üzerine Dr. Aras tarafından; "Hakikaten ben de bu şerait altında bulamıyorum. Olsa olsa şu olur: Şimdiki Şark Paktı bir adem-i tecavüz ve müşavere şeklinde tahakkuku imkân altına girebilecek bir hal aldı. Buna Türkiye de iştirak eder. O vakit bu iştirakten sonra Fransa ile Türkiye arasında yapılan muahedenin bir aynını imza ederiz." cevabı verilmiş ve Litvinof bu fikri çok muvafık bularak; "Bu takdirde Roma ile Sovyetler arasında böyle yaparız." demiştir. Hariciye Vekilimiz bu vadide muhtelif işi mütalaa ettikten sonra bu teklifte mutabık kalındığını 25 Mayıs 1935 tarihli telgrafla Vekâlete bildirmiştir. Hariciye Vekilimiz Anadolu seyahatine çıkmasından evvel Rus Maslahatgüzarı Salkind, hükümetinden aldığı emre binaen bu mesele hakkında Dr. Aras'la görüşmüştür. Bu teklifin Litvinof veya Aras tarafından vaki olduğu noktasında bir su-i tefehhüm husule geldiği Moskova Elçimizin 9 Temmuz 1935 tarihli telgrafında mevzu bahs ettiği Litvinof'un beyanatından anlaşılmaktadır. İktisat Vekilimizin Rusya'da tetkikatta bulunmak üzere maiyetinde bir heyetle Moskova'ya azimeti, iki devlet arasında samimi tezahürlere vesile olmuştur. Celâl Bayar seyahatini tafsilen Başvekile gönderdiği raporda iki devlet arasındaki münasebatı şu suretle kaydetmektedir: "Türk-Sovyet Rusya dostluğunu populaire buldum. Türkiye ile teknik ve harsî teşriki mesaiye hararetle taraftardırlar. Alâkadar ve mesul makam sahipleri bunun için mümkün olan her şeyi yapmaya amâde olduklarını mükerreren ifade etmişlerdir." Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.)

tarihinde imzaladığı antlaşmadır. İngiltere'nin Avrupa siyaseti içindeki bu tutumu, İngiltere ile Fransa'yı birbirinden uzaklaştırmış ve İtalya ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmıştır. Bütün bu gelişmeleri ve bilhassa İtalya'yı çok yakından ve büyük bir endişe ile izleyen Türkiye; İtalya'nın Habeşistan saldırısı sonrasında, kendisine verilmiş olan garantilerin artık hiçbir gerçek değerinin bulunmadığını anlamıştır[143]. İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, Türk-İtalyan münasebetlerindeki güvensizliği arttırdığı gibi, bu savaşın doğurduğu buhran içinde Türkiye'nin barışı korunmasında Batılılarla işbirliği içine girme dönemini de başlatmıştır[144]. İtalya'nın bir saldırı ihtimaline karşı da İngiltere ile geçici bir ittifak antlaşması[145] yaptığı gibi diğer taraftan bölge barışının güçlendirilmesi için Balkan Paktı (9 Şubat 1934) ve Sâdâbad (8 Temmuz 1937) Paktı'nın kurulmasına öncülük etmiş;[146] 1936 yazında İspanya iç savaşı başlayınca İngiltere ve Fransa'yı izleyen Türk hükümeti ertesi yıl Akdeniz'de İtalyan korsanlık eylemlerine karşı, Nyon ve Cenevre Anlaşmaları çerçevesinde, bu iki Batılı devletle işbirliği yapmıştı[147].

1935 yılında Âli Türkgeldi'nin kâtib-i umumî sıfatı ile takdim ettiği ve Numan Menemencioğlu'nun tasdik ettiği rapor, II. Dünya Savaşı öncesi dünya konjonktürüne ait pek çok mühim bilgiyi ihtiva etmesi ve savaş öncesi Türk dış politika eğilimlerini ifşa etmesi bakımından önem arz etmektedir. Raporda, Sovyet Rusya'nın garp devletleriyle tesisinde muvaffak olduğu rabıta yalnız Almanya'ya karşı cephe görüşünden değil Karadeniz'in stratejik durumunun da ehemmiyetle takip edilmesinin lüzumu dile getirilmiş, II. Dünya Savaşı öncesi Fransız-Rus misakının akdinden beri Sovyet Rusya siyasetinin pasif vaziyetten aktif vaziyete geçmeye namzet göründüğü ifade edilmiştir. Bu yıllarda baş gösteren İtalyan-Habeş ihtilafı bölgesel değildir ve İngiltere

---

[143] **…Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939),** C.: IV, s. 5.
[144] Sarınay, **a.g.e.,** s. 2.
[145] İsmail Soysal, "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi", **Belleten**, C.: XLV, (Ocak 1981)'den ayrı basım, S.: 177, s. 119-121.; Soysal, **"1939 Türk-İngiliz-…"**, s. 370.
[146] Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de İtalyan tehlikesine karşı kurulan paktlar için bkz.: (Balkan Paktı: **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 15, s. 118-119.; Sâdâbad Paktı: **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 19, s. 297-303.
[147] Soysal, **a.g.m.,** s. 370.

açıkça Habeşistan'a destek verse de[148] bu ihtilaf giderek Avrupa kıtasını etkileyecek bir hale bürünmektedir. İtalya Habeşistan'a ulaşmak için kullanacağı Hint yolunda ısrarlıdır ve bu kararında ısrar ederse, İngilizler Karadeniz'i direk alakadar eden yeni bir arayışa girecektir. Bu gelişme neticesinde İngiltere'nin, Lozan sonrası sahip olduğu avantajı kullanarak Boğazlar'ın statüsünü değiştirebileceği ihtimali ağırlık kazanmıştır. İngiltere'nin Karadeniz'in statüsünü değiştirme ve yenileme girişimi ise direk Türkiye'yi alakadar etmekte, Akdeniz'de sahillerinin genişliği dolayısı ile Türkiye'nin, umumi siyasetin değişimi neticesinde, İngiltere için kullanılması lâzım gelen bir unsur haline gelebilme ihtimali ağır basmaktadır. Adalar ve Boğazlar vaziyetini bu noktadan yeni bir yapılanmaya namzet görmek uygundur ve Türkiye, İngiliz siyasetinin inkişafını çok alaka ile takip ve bu sahada diplomasinin bütün inceliklerinin istimal etmek vaziyetinde kaldığı takdirde konumunu avantaja dönüştürebilecektir[149].

Fransız-İtalyan dostluğunun iyice zayıflama ihtimali İtalyan-Alman ittifakını doğuracaktır. Bu ittifak ve tehlikeli yaklaşımlar neticesinde Türkiye kendini batı sınırlarından güvence altına almak istemiş, bu tutumu da Balkan

[148]Ayrıca İngiltere, açıktan açığa Habeşistan'ı himaye etmektedir. Bunun sebebi zahirî ve hakikî olmak üzere iki kısma ayrılır: Zahiri sebep olmak üzere İngilizler Fransa ve İtalya ile Habeşistan'ın Cemiyet-i Akvamın azasından olması dolayısı ile tamamı mülkisinin Cemiyet azasının tekellüfü altında bulunduğunu ileri sürüyorlar… Habeşistan da İtalya'nın hücumuna maruz kalırsa Cemiyet-i Akvam'ın nüfûzu kalmayacağından Çin'in Japonya tarafından istilasından sonra İngilizler hin-i hacette İtalya'yı gücendirmeyi de göze aldırarak bu müessesenin mevcudiyetini muhafaza için çalışıyorlar. Roma büyükelçiliğimizin Haziran tarihli raporunda İngiltere'nin Roma Sefareti müsteşarına atfen yazdığı şu sözler manidardır: Eden'in son Cenevre içtimasında Baron Aloizi'ye "Eğer İngiltere Cemiyet-i Akvam ile İtalya'dan birini intihap zarureti karşısında kalırsa bilmiş olunuz ki intihabımız şimdiden yapılmıştır". İngiltere'nin Habeşistan'ı himaye etmesinin hakikî sebeplerini ise İngiltere siyasetinin bütün ananelerinde aramak lazımdır. Bu ananeler ki 1- Hindistan yolunun serbestîsi, 2- Nil menbalarının kuvvetli bir ecnebi devlet nüfuzu altına geçmemesi, 3- Kahire-Kap hattının İngiltere'nin elinde bulunmasıdır. Habeşistan, İtalya istilasına maruz kaldığı takdirde Britanya İmparatorluğu'nun esasları tehlikeye düçar olacaktır. Buna binaen İngiltere, Habeşistan'ı yalnız siyaseten müdafaa etmekle iktifa etmeyip Sudan'da maddi tedbirler ittihazından da geri kalmamıştır. Bunların fevkinde bir de İngiltere Hükümeti için dahilî ve haricî prestij meselesi vardır. Hükümet harbe mani olmakla dahilde büyük bir nüfuz kazanarak yakın olan intihabda mevkiini sağlamlaştıracaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.)

[149] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.

İttifakı üyesi olan Yugoslavya[150] ile ilişkilerin daha da ehemmiyet kazanmasına sebep olmuştur[151].

Almanya ile II. Dünya Savaşı öncesindeki ilişkilerimiz daha ziyade ticaret eksenlidir. Hitler'in atmakta olduğu seri adımlar ve bu sırada İngiliz-Alman yakınlaşması göz önünde bulundurmuş, Almanya ile normal dostluk ilişkilerinin gevşememesine ve Almanya aleyhindeki siyasi hareketlere açıktan açığa iştirak olunmamasına itina gösterilmiştir [152].

Tüm bu olayların ardından 1936 yılından itibaren II. Dünya Savaşı'nın ilk haberleri de dünya kamuoyunda duyulmaya başlandı. Versay Antlaşması ile Almanya'nın askerden arındırılmış Ren bölgesini 7 Mart 1936'da askerileştirmesi[153] ve nasyonal sosyalizm; İspanya iç savaşı, Almanya ile Japonya arasında Antikomintern Paktın imzalanması, İtalya'nın Milletler Cemiyeti üyesi olan Habeşistan'ı işgali, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraftar olan Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması bu yılın olaylarından bazılarıdır[154]. 1937'de özellikle Akdeniz'de bir huzursuzluk havası esmeye başlamıştı. Korsan denizaltılar tarafından çeşitli gemilerin batırılmasından başta İspanya sorumlu tutulsa da, asıl şüpheler İtalya üzerinde toplanmıştı. İngiltere ve Fransa bu maksatla Akdeniz devletlerini Nyon'da bir konferansa

---

[150] Yeni Yugoslavya Hariciye Nazırı Stoyadinociç sefirimize vaki ilk beyanatında; "Balkan Misakı'nın temelleri Türkiye ve Yugoslavya'dır. Bu sistemin mihveri Belgrad ve Ankara'dan geçmektedir. Diğer Balkan müttefiklerimiz bu mihverin etrafında seyre mecburdurlar. Çünkü bizim cazibe kuvvetimiz pek büyüktür ve onları bize bağlamaktadır." dediği gibi Belgrad sefirimiz de her temasında dostluk esaslarına riayet eylediğini ihdas etmiştir. Yugoslavya siyaset-i hariciyesinin hakikî nazımı olan Prens Pol'ün bu dostluğa sadakati ise Sefirimize vaki ifadat-ı atiyesinden tebarüz etmektedir. Prens; "Prens, Mussolini'nin delice hareket ettiğinden ve İngiltere'ye vaki hücumların esbabını anlayamadığından bahsetti. Ve bu ihtilâta meydan verilmediği takdirde İtalya-Habeşistan harbinin bizler için bir sükun devresi açacağını söyledi. Ve Fransa'nın sağlam unsurlar dururken macera peşinde koşan İtalya'ya bağlanmasındaki esbabı bir türlü anlayamadığını Fransa'ya acıyarak şikayetle beyan etmiş, sözü Türkiye-Sırbistan dostluğunun samimiyet ve sağlamlığına naklederek Prens, Bulgarların dostluğumuzu bozmak için yaptıkları entrikalara katî surette bir nihayet vereceğini tekrar etti ve Varna'da Lehistan Kralı Ladislas'ın hatırası için yapılacak merasime Sırpların iştirak etmemesine karar vermiş olduğunu da ilaveten dermeyan eylemiştir." Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.)

[151] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.

[152] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.

[153] Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** Yurt Yayınevi, Maya Matbaacılık, Ankara1986, s.84. vd.)

[154] Gönlübol, Sar, **a.g.e**., s. 126.

davet etmişlerdir. 10 Eylül 1937 tarihinde başlayan konferans sonunda Almanya ve Japonya'nın ardından İtalya devleti de Antikomintern Pakta katılmıştır[155].Almanya 1936 yılından itibaren Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı iktisadi hegemonyanın siyasi sonuçlarını almaya ve Türk-İngiliz, Türk-Sovyet Rusya münasebetlerini bozarak Türkiye'yi revizyonist grubun içine çekmeye çalışmaktaydı[156].

2- Türk Boğazları'ndaki Tehlike ve Montreux'ya Giden Yol

Dönemin devletlerinin hızla silahlanmasının ardından yakın gelecekte bir savaş tehlikesini açıkça gören Türkiye[157], Milletler Cemiyeti'nin Boğazlar'daki güvenlik sisteminin başarı ile uygulanamadığının ve milletler arası münasebetlerin bozulmasına yol açan bu gelişmeler neticesinde, silahtan arındırılmış Boğazlar'ın konumunun Türkiye için büyük bir tehlike oluşturduğunun farkındadır. Bu yüzden Türkiye kendi güvenliği açısından İngiltere ile yakınlaşmaya başlamıştır[158].

Türkiye temsilcisinin reisliğinde, Fransa, Büyük Britanya, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya temsilcileri ile Lozan'da tesis edilen Boğazlar Komisyonu, 1936 senesine kadar tatbik edilmişti. Mezkur antlaşmaya ilk riayetsizlik İtalyanlar tarafından yapılmıştı. 1929 senesinde 34 İtalyan deniz uçağı "Hydravion", Karadeniz'e geçmişti. Bunlardan 21 tanesi Boğazlar yolunu takip ederek ve 13 tanesi de Marmara ve İzmit yarımadası üzerinden uçarak Karadeniz'e geçmişti. Deniz uçaklarının öyle iki grup halinde geçirmekle İtalyanlar zahiren Lozan Antlaşması'nın Boğazlar için tesis etmiş olduğu rejime riayet eder görünmek istemişlerse de hakikatte bu, antlaşma hükümlerine aykırı idi. Zira 1929 senesinde Karadeniz'de en kuvvetli deniz kuvvetine sahip devlet Rusya idi ve

---

[155] Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, AÜSBF ve Basın Yayın Yüksekokulu, AÜSBF Yayınları, Ankara 1983, s.53.
[156] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 205.
[157] Nitekim Türkiye, 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı'nda, savaş dışı kalmayı tercih etmiş savaşın sonuna kadar da bu siyasetini sürdürmeyi başarmıştır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girişi için bkz.: (Harry N. Howard, "The Entry of Turkey Into World War II", **Belleten**, C.:31, S.:121-124, s. 221-275).
[158] Koçak, **Türkiye'de Milli Şef…,** s. 85.

onun sahip olduğu deniz uçaklarının sayısı da 1 Ocak 1929'da 21 idi. Böylece İtalyanlar Karadeniz'de 34 deniz uçağı bulundurmakla mevcut dengeyi bozmuş, neticede Boğazlar Komisyonu hadiseyi Milletler Cemiyeti'ne aksettirmişti[159].

Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini ilk olarak 23 Mayıs 1923'te talep etmişti, ancak Sovyet Rusya'nın dışında diğer Batılı devletler tarafından olumlu karşılanmamış[160]; Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni kabullenemeyen Sovyet Rusya ise eline geçirdiği her fırsatta dünyaya Lozan'dan memnun olmadığını belli etmişti. Bu yüzden Ankara, baştan beri bu sözleşmeyi değiştirmek için teşebbüse geçerse Moskova'nın desteğini alacağını tahmin etmekteydi. Asıl sorun, bu rejimden stratejik çıkar sağlayacağını uman İngiltere'yi ikna etmekti[161].

Nitekim Türkiye İngiltere'ye karşı daha yakın temas içerisinde olmak arzusundadır. Bu tutum, yaklaşık 1930'lu yıllarda başlamıştır ve giderek de hız kazanmıştır. Türkiye; "İngiltere ile olan ilişkilerimiz Rusya ile olan ilişkilerimizden daha fazla önem arzetmektedir. Çünkü İngiltere ile olan ilişkilerimiz bizim dış politikamızın anahtar taşıdır ve Türkiye bir Avrupa devleti olup Birleşmiş Milletler'e dâhil bir devlet olması hasebiyle gözünü ve kulağını Paris'ten bile fazla ve ümitvar bir şekilde Londra'ya çevirmiştir." ifadesi ile İngiltere ile olan ilişkilerinin, Sovyet Rusya'dan daha önem arz ettiğini İngiliz Dışişlerine de açıkça belirtmiştir[162].

Türkiye, İtalya tehlikesine karşı kendini korumak istemektedir. Bunu engelleyecek olan da Fransa'nın bölgede İngiltere ile yapacağı işbirliğidir ve İngiliz-Rus ve Fransız-Rus ilişkileri iyi olmak durumundadır[163].

İngiltere'nin gözü ise Almanya üzerindedir; çünkü Almanya kaybettiği I. Dünya Savaşı'nda, Türklerin müttefiki olmuştur ve bu durum Almanya

---

[159] Baltalı, **a.g.e.,** s.43-44.
[160] Haluk, Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", **AÜ SBF Dergisi**, C.: 23, S.: II (1968), s.262.
[161] Bozkurt, **a.g.e.,** s.14.
[162] **FO.,**, 954 28/A
[163] BCA'da bulunan 03010294765 no'lu 18.07.1935 tarihli Türk dış politikası hakkındaki rapor bu tesbiti doğrular mahiyettedir.

tarafından bu süreçte de tekrarlanmak istenebilir endişesi taşımaktadır. Bu ise Türkiye'nin pozisyonu açısından oldukça büyük bir tehlike ve risk demektir. İngiltere, eğer böyle bir arz olursa Türkiye'nin duruşunu ve yerini oldukça iyi göstermesini istemektedir. Ayrıca Almanya, 1914'te olduğu gibi Türkiye'yi ve beraberinde Doğunun ittifakını yanına almak adına bir adım atmaya fırsat bulmamalıdır. Bu ve benzeri gelişmelerle İngiltere, Türkiye'yi kendi safına çekme girişimlerine başlamıştır. İngiltere; Türkiye'nin, Rusya'ya karşı Fransa'nın İngiltere ile işbirliği ve ittifakını istemekte olduğunun farkındadır. İngiltere eğer Boğazlar ile ilgili yeni bir yapılanma olacaksa böyle bir antlaşmanın ne Rusya'yı izolasyona sürüklemesine ne de Almanya'ya kaşı tehditkâr bir tavır içerisinde algılanmasına izin vereceğini ifade etmiştir[164].

Türkiye uluslararası durumun uygun olduğunu inanarak, Boğazlar Rejimi'nin değişimini, 24 Mart 1933'te "Silâhların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı"nda Boğazlar Meselesi'ni gündeme getirmiş, bölgenin savunma konusunda yetersizliğini bundan sonraki görüşmelerde de ısrarla tekrarlayarak, Lozan'da imzalanmış Boğazlar Sözleşmesi'nin öngördüğü askersizleştirme rejiminin olduğu gibi devamı halinde, Türkiye'ye eşitliğe aykırı bir davranışta bulunulacağını beyan ederek yapılan sözleşmenin değişmesi gerektiğine dünyayı ikna etmeye çalışmıştır[165]. Beklenebileceği gibi, İngiliz delegasyonu Boğazlar'ın silahlandırılması teklifine şiddetle karşı çıkarken Ruslar bu fikri desteklemiştir.

Konferansın ardından Türkiye, sözleşmenin değiştirilmesi gerektiği fikrini devamlı gündemde tutmuş, İngiltere'yi değişiklik fikrine alıştırmaya çalışmıştır. Nitekim 9 Şubat 1934'te Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye arasında Atina'da bir ittifakın imzalanmasından hemen sonra Dışişleri

---

[164] **FO.**, 954 28/A. İngiliz Büyükelçiliğinden Dış İşlerine (Anthony Eden'e)
3 Mayıs 1936'da gönderilen raporda: "….Türkiye'de hızla yayılan bir habere göre Türk dostu bir diplomatımız Atatürk'e 'fark ettiğim kadarıyla İngiltere ile yakın ve sıcak ilişkiler kurmak niyetindesiniz' diye bir cümle yöneltince Atatürk 'Yakın bir ilişki mi? Ben kendimi İngiltere'nin kollarına bıraktım!' diye cevap verdiği ifade edilmekte, bu hikâye, doğru olmasa bile doğru bir tablonun göstergesi olduğu anlatılmaktadır." Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**FO**, 954 28/A).

[165] Seha L. Meray-Osman Olcay, **Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No:390, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976, s.1.

Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1934'te Balkan Antantı[166]'nın kurulmasıyla, Boğazlar konusundaki Türk talebini Antant üyelerine iletmiş, talep (Yunanistan, Yugoslavya, Romanya[167]) tarafından uygun görülmüştür[168]. Bulgaristan ise Boğazlar'da sıkı bir denetim kurulmasına karşı olmasına rağmen, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini, Neuilly Antlaşması'nın da değiştirilmesi için bir fırsat olarak gördüğünden Türkiye'nin isteğine karşı çıkmamıştır.

Balkan ülkelerinin desteğini alan Türkiye, siyasi ataklarına devam etmiş, dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'e Türkiye'nin bundan sonraki hedefinin Boğazlar Meselesi'nin halli olduğunu söylemiştir. Özellikle Mussolini'nin Türkiye'yi hedef alan 8 Mart 1934'teki ünlü nutkunun ardından Ankara tek taraflı bir oldu bittiyle Boğazlar'ın silahlandırılması işini halledebileceğini kamuoyunda ima etmeye başladı[169].

Bundan sonra hemen hemen her uluslararası platformda Türkiye Boğazlarl'a ilgili taleplerini dile getirmeye devam edecektir. 17 Nisan 1935'te Almanya'nın silahlanması meselesinin tartışıldığı Milletler Cemiyeti'nde, Fransa, İngiltere, İtalya adına B. Laval'in sunmuş olduğu karar tasarısının görüşülmesi sırasında oylamaya geçilmeden önce Tevfik Rüştü Aras, Boğazlar'la ilgili askeri hükümler konusunda bir bildiride bulunmuş[170]; Boğazlar hakkında özel bir konferansın toplanmasının gerekliliği hakkında bir teklif sunmuştur. Aras, ticari antlaşma hükümlerinin ve askersizleştirilmiş kısmın Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki gibi kalabileceğini ifade ederek, Türkiye'nin isteğinin, Karadeniz, Akdeniz ve kıyıların güvenliği için savaş

---

[166] Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'dan çekilmeye başlamasından önce 19. yüzyıldaki bağımsızlık mücadeleleri ve daha sonra büyük devletlerin kışkırtmalarıyla da alevlenen anlaşmazlıklar yüzünden bir türlü barış yüzü göremeyen Balkanlılar arasında böyle bir antlaşmanın gerçekleşmesi dört devletin halkları tarafından sevinçle karşılandı. Siyasi mahiyetteki antlaşmanın, iktisadî, kültürel ve sosyal alanlarda yeni bir işbirliği devrine yol açacağı ve Balkanlılar arasında gerçek bir barış ve gaye birliği devrine yol açacağı ümitleri belirmişti. Bkz.: (**…Balkan Antantı (1923-1934)**, s. 347.;.

[167] Antant üyeleri Bükreş'te toplanmış ve Türkiye'nin tadil isteğini desteklemeye karar vermiş ve bunu ilân etmişlerdir. Bkz.: **(Akşam**, 16 Mayıs 1935.; **Ulus** 21 Mayıs 1935).

[168] Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri…,** s.110-121.; Süleyman Kâni İrtem, **Boğazlar Meselesi**, İstanbul Akşam Matbaası, İstanbul 1936, s.90-91.

[169] Baltalı, **a.g.e.,**.50-51.

[170]Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 2.

gemilerinin geçişi ile ilgili olan hükümlerin değiştirilmesi olduğunu beyan etmiştir. İngiliz Dışişleri ise konunun tartışılmaya açılmasını erken bulduğunu ifade ederek, bu konuda herhangi bir tavrının ve cevabın şimdilik olamayacağını söylemiştir[171].

İngiliz Hükümeti'nin bu tutumu 1935 yılında değişecektir. Çünkü Avrupa'daki gelişmeler, İngiltere'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 12. maddesinden doğan garantörlük sorumluluğunu yerine getirmesini gerektirebilecekti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Boğazlar'a bir saldırı olduğu takdirde kendilerine düşen sorumluluğu üstlenememelerinin siyasi prestijlerini yok edeceğine inanıyordu. İngiliz Deniz Kuvvetleri, Ağustos 1935'te Türkiye'nin dostluğunun Boğazlar'ın topyekûn silahlanmasından daha önemli olduğuna karar verdi. Bundan sonra Türkiye, Doğu Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının korunması için stratejik bir faktör olarak dikkate alınmaya başlandı. Türkiye'nin 1935 yılında İngiltere'ye yakınlaşmaya başlaması;[172] hem Rusya'nın kendisi üzerindeki ağırlığını dengelemek hem de Akdeniz'de İtalyan tehlikesine karşı bir destek sağlayabilmek içindir[173].

İngiltere'nin desteğini almaya başlayan Türkiye, Boğazlar'daki geçiş trafiğini daha yakından takip edecek ve antlaşmaya uymayan herhangi bir durumda müdahale etmekten çekinmeyecektir. Nitekim 1935 yılında kömür, petrol veya mühimmat yüklü bir Yunan bandıralının Boğazlar'dan geçişi engellenerek, Yunan hükümetinin defaatle ısrar etmesine rağmen, diğer bir emre kadar aynı çeşit maddelerle yüklü her türlü geminin Boğazlar'dan Ege Denizi'ne çıkması men edilmiştir[174]. ,

İngiltere için Doğu Akdeniz'de İtalya karşısındaki gücünün Habeşistan'ın işgaliyle erozyona uğradığına inanmasından dolayı Türkiye,

---

[171] **FO.**, 954 28/A
[172] Erkin, **Türk-Sovyet Rusya…..,** s. 110-121.; İrtem, **a.g.e.,** s. 90-91.
[173] Baltalı, **a.g.e.,**.50-51; Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s. 275.; Ataöv, **Turkish Foreign Policy (1939-1945),** AÜSBF Yayınları No: 197-179, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s.3.; Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, C:I, Ankara 1982, s.143.
[174]**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 64.427..38.

giderek vazgeçilmez bir stratejik ortak haline dönüşmüştü. Fransızlar ise, 2 Mayıs 1935'te imzaladıkları Fransız-Sovyet Rusya Paktı'ndan sonra zaten Moskova'nın Karadeniz'de elini kolunu bağlayan Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesi taraftarıydı. Üstelik Boğazlar Meselesi bir uluslararası konferansta konuşulmazsa, Türkiye'nin tek başına buna çözüm getireceği yolunda duyumlar da alınmaya başlanmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras bu hususta Londra'ya gitmiş, İngiltere ile daha sıkı bir siyasi ilişkinin olması gerektiğini vurgulayarak, dünya kamuoyuna Türk siyasetindeki değişimin de gerçekleştiğini ima etmiştir [175].

[175] Aras'ın İngiltere'yi ziyareti, İngiliz basınında şöyle ifade edilmiştir: "23 Mart 1936 tarihli New York Times gazetesinde intişar eden "Türkiye Rhine İntilâfından dolayı çok sıkıntılı bir vaziyette bulunuyor" başlıklı makalede: "İstanbul 20 Mart Almanya'nın Lokarno Misakını ihlâl ve Rhineland'ı tekrar askeri kuvvetlerle işgal etmesi Türk Hükümeti'ni müşkil bir mevkide bırakmıştır. Türkiye, prensip itibarı ile, muahedelerin ihlâli ve emrivakiler ihdasının aleyhindedir. Son 10 sene zarfında Boğazlar'ın tekrar tahkimi meselsinde takındığı saburane vaziyetle mevcut muahedelere karşı olan hürmetini kâfi derecede isbat etmiştir. Türkiye bu meseleyi Akvam Cemiyeti'nde mevzu bahsetmiş ve Avrupa'nın değişmiş olan vaziyeti karşısında Boğazlar'ın tahkiminin memleketin müdafaası noktasından hayatî bir ehemmiyeti haiz olduğunu isbata çalışmıştır. Buna rağmen cezrî herhangi bir hareketten tevakki etmiş olup hâlâ da bu talebinin bütün alakadar memleketlerin rızası ile tesvibini beklemekte bulunmuştur. Aynı zamanda Almanya'nın tarzı hareketinin tasvib edilmemesinde daha amelî sebepler mevcuttur. Ezcümle Türkiye'nin Sovyet Rusya ile sıkı münasebatı ve Küçük İtilâf ve Balkan İtilafı dolayısı ile Fransa ile olan münasebatı bu meyandadır. Diğer cihetten Almanya bugün Türkiye'nin en iyi müşterisidir. Onun için Türkiye isteyerek ticarî münasebatını tehlikeye koymayacaktır. Diğer bir mülahaza da Türklerin ve Almanların yan yana harb ettikleri büyük savaş hatırasıdır. Bu gibi ameli ve hissi mülahazalardan maada, Türkiye'nin 13 sene evvel yaptığı şeyi bugün diğer bir memleket yaptığı için onu tahtia etmeye Türklerin gönlü razı olmuyor. Çünkü ilk defa olarak muzaffer İtilâf devletlerinin zorla koydukları ahkâma karşı isyan eden Türk, bu şerait tahtında Türkiye tamamıyla bitaraf bir vaziyet idamesine azmetmiş bulunmaktadır. Hakikat-ı halde İtalya-Habeşistan ihtilafı bir İngiliz-Türk yaklaşmasına vesile teşkil etmiş olup İngiltere'nin nazar noktası belki de başka hiçbir memlekette Türkiye'de olduğu kadar takdir ve müzaheret görmemiştir. Bir İtalyan taarruzu halinde kendine müzaheret edip etmeyecekleri hakkındaki İngiltere'nin vaki istifsarına Türkiye'nin verdiği müsbet cevap bu yaklaşmanın husulünde ziyadesi ile müessir olmuştur. Binaenaleyh ahiren Küçük ve Balkan İtilafları mümessillerinin toplanmalarını müteakip Cenevre'de neşrolunan ve her iki itilafın da Almanya'nın tarz-ı hareketi karşısında Belçika ve Fransa nazar noktasını tamamıyla tasvib ettikleri ve Lokarno da dahil olmak üzere ellerindeki bütün vesaitle mevcut muahedeleri siyanete her suretle hazır oldukları mealinde bulunan tebliği resminin Ankara'da bais olduğu derin şaşkınlık ve sıkıntı kolayca anlaşılır. Anlaşıldığına göre Türk mümessillerine böyle bu kadar şümullü bir beyannameye imza koymak salahiyeti verilmiş değildi. Binnetice müzakerata iştirak eder mümessillerin Konferansa riyaset eden Romanya Dış Bakanı Titulesco'nun belagatının kurbanı oldukları anlaşıldı. Anadolu Ajansı derhal resmi bir tebliğ neşrederek Cenevre tebliğinin bais olması muhtemel bulunan sui tefsirleri izaleye çalıştı. Lüzumsuz bir telaş ve acele eseri telakki edilen Cenevre tebliğinin neticesi olarak bir telaş ve acele telakki edilen Cenevre tebliğinin neticesi olarak Türkiye'nin ve Yunanistan'ın vazı imza bulundukları ezcümle Balkan Misakı gibi misak ve anlaşmalar hükümlerini sadece Balkanlara hasretmeleri muhtemeldir." Geniş bilgi için bkz.: (**BCA,** Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 231.557..7.)

Dışişleri Bakanı Aras, 18 Nisan'da; "Türkiye Boğazlar bölgesinde kendi durumunu güçlendirmek için çok yakında tedbir almak zorunda kalacaktır!" diye beyanat vererek, meselenin çözümünü hızlandırmayı amaçlamıştır. İngiltere ise Türklerin değişiklik teklifinin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin sadece silahsızlanmaya ilişkin hükümleriyle sınırlı olduğuna inandığından olumsuz bir beyanatta bulunmamıştır[176].

Atatürk, Boğazlar'ın statüsünün değişmesi ile ilgili Amerikalı gazeteci Baker'a verdiği beyanda, Türkiye'nin Boğazlar'ı tahkim isteğini şöyle açıklamıştı: "Türkiye'nin Çanakkale'yi tahkim etmek istemesi, Boğazlar'ın askerden tecridini kabul ettiğimiz zamanlardaki şeriat ve vaziyetin değişmesine bağlıdır. Boğazlar'ı yeni şeriat karşısında tahkim etmek istememiz, evvela ana topraklarımızın müdafaası, sonra da Boğazlar'ın serbestîsini temin edebilmek içindir. Türkiye'nin sulhperverliği bütün dünyada malum ve müspettir. Bu malum olunca; bize Boğazlar'ı niçin tahkim etmek istiyorsunuz sualini sormaktan ziyade, bunun aksini ısrarla talep edenlere (niçin?) sualini tevcih etmek daha muvafık olur sanırım..."[177].

Almanya'nın 1936'da "Ren" mıntıkasına ordusunu sokması üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Londra'da toplanması, Türk yetkililere istediği fırsatı sunmuştur. Nitekim Tevfik Rüştü Aras, bu toplantıdan istifade ederek ve artık Avrupa'da siyasi durumun yeni ve tehlikeli değişikliklere doğru koştuğunu göstererek Boğazlar Rejimi'nin halli için teşebbüste bulunacağını, Sovyetler Hariciye Komiseri Mösyö Litvinof'a ve Romanya Hariciye Nazırı Mösyö Titülesko'ya ayrı ayrı açarak yardımlarını istemişti. Titülesko ile Mösyö Litvinof bu işe olumlu bakmışlardır. Aras, Londra Büyükelçisi Fethi Okyar'la birlikte İngiltere Hariciye Nazırı B. Eden'le, Boğazlar Meselesi'ni müzakere etmiştir. İngiltere Hariciye Nazırı ise olumlu cevap vermiş, Boğazlar davasının başarılma yoluna girdiğinin ilk işaretlerini vermişti[178].

---

[176] **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Tüsiad Yayınları, İstanbul 1999, s.44.
[177] **Ulus**, 21 Haziran 1935.
[178] Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003, s.102.

Bu gelişmelerin ardından Türk Hükümeti, İngiliz, Bulgar, Fransız, Yunan, İtalyan, Japon, Romen, Sovyet Rusya ve Yugoslav hükümetlerine gönderdiği, 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Barış Konferansı'na katılan devletlerle birer nota göndermiştir[179]. Bu nota aynı gün, bilgi edinilmesi için, Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri'ne ve onun aracılığıyla da, Milletler Cemiyeti üyelerine ulaştırılmıştır[180]. Notada, Türkiye; "…Deniz Konferansları silahlanmaya doğru bir inkişaf göstermiştir. Deniz tezgâhları, yakında denizlere şimdiye kadar erişilmemiş bir kudrette gemiler dökecektir. Hava sahasında kuvvetlenmeye baş döndürücü bir şekilde tezayüt, kıtalar ve adalardaki tahkimat mütemadiyen tekessür etmektedir.", diyerek Boğazlar'la ilgili bu endişesini dile getirmektedir[181].

Ayrıca Akdeniz'de barışın tehlikede olduğunu[182] dolayısıyla Boğazlar'da asker bulundurulması gereğini belirtmiş, değişen siyasi durum karşısında daha önceki Boğazlar Sözleşmesi'ne ilişkin hükümlerin de değişebileceği gerekçesi ile sözleşmenin değiştirilmesi teklifini tekrarlamıştı[183]. Türkiye'nin Almanya, İtalya ve Japonya'nın tersine barışçı bir yolla Boğazlar Rejimi'nde tadil isteğini belirtmesi ve gerekçelerini de açık ve ikna edici bir üslupla ortaya koyması, ilgili devletlerde ve dünya kamuoyunda olumlu karşılanmasını sağlamıştı[184]. Nitekim Türk basını hükümete tam destek vererek konuyu sütunlarına taşımış, Boğazlar'daki hâkimiyet isteğinin Türkiye'nin tabii hakkı olduğunu vurgulamışlardır[185].

Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini istemesi, dünya kamuoyunda da geniş yankı uyandırmıştır. Notanın dünya basınında yer almasının ardından Almanya, İtalya ve Japonya'dan sonra yeni bir devletin

---

[179] Shaw, Kural Shaw, **a.g.e.,** C.:II, s.447-449.; Us, **a.g.e.,** s.120.; Soysal, **… Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C.:1, s.494.; **Son Posta**, 11 Nisan 1936.; **Cumhuriyet**, 11 Nisan, 1936.; **Türk Dış Politikası (1919-1980)**, C.: I, s. 371.

[180] **Montreux Boğazlar Konferansı,** s. 3.

[181] **…Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**, C.: IV, s. 4.

[182] Edip Çelik, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, Fono Matbaası, İstanbul 1969, s. 48.

[183] Baltalı, **a.g.e.,** s.54.; Gündüz Uluksar, "İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk-Rus İlişkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Ankara, 1999, s.394-396.

[184] **Ulus**, 14 Nisan 1936.; **Akşam**, 13 Nisan 1936.

[185] **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1936.

daha I. Dünya Savaşı sonrasında çizilmiş sınırlara itiraz etmesi, ister istemez Türkiye'nin de revizyonist bir ülke olup olmadığı hususunda şüpheleri arttırmıştı. Türkiye dünya kamuoyunu bu konuda doğru ve sağlıklı bir şekilde bilgilendirerek diğer revizyonist ülkeler gibi kendisine ait olmayan bir toprağı istemediğini ve başka bir ülkenin haklarına tecavüzde bulunmadığını ifade etmekteydi[186].

Türkiye'nin notasına İtalya[187] ve Romanya[188] hariç Fransa[189], İngiltere[190] başta olmak üzere diğer devletlerden de olumlu cevap gelmesi üzerine Montreux'da bir konferans toplanmasına karar verildi. İtalya, müzakerelere katılmamasının nedenini, Türk Hükümeti'ne bir nota ile bildirmiştir[191].

Romanya Dışişleri Bakanı Titulesko, konferansın toplanması hususundaki Türk notasına cevaben, Türkiye'nin Boğazlar konusunda Romanya'nın fikrini almadığını belirterek, muhalif bir tutum sergilemiştir. Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan gönderilen telgrafta, Boğazlar

---

[186] Bu konuda Tevfik Rüştü Aras'ın Fransız gazetesine verdiği röportaj için bkz.: (**Ulus**, 30 Haziran 1936.)

[187] 20.05.1936 tarihinde İtalya'da basılan Proia adlı gazetede "Boğazlar'ın tahkimi ile ilgili Türkiye'ye gönderilen bildirgeye göre, İtalya hükümeti Türkiye'ye sanksiyonların devamına aleyhtarlık gösterdiği takdirde, Boğazlar Meselesi'nde uysal bir vaziyet alacağını bildirmiştir. İtalya hükümeti, sanksiyonların kendisine ummadığı, bilakis bu yüzden iktisaden daha fazla kuvvetlendiğini en resmî ağızlarla ve mükerreren itiraf etmiştir". Türkiye ise kendisi dahil diğer devletlerin İtalya'ya karşı düşmanlık beslemediklerini fakat Milletler Cemiyeti Nizamnamesine göre hareket etmek mecburiyetinde bulunduklarından dolayı sanksiyonlara iştirak etmiş bulunduklarını ifade etmiş; Türkiye'nin bu pazarlığı kabul etmeyeceği ve bunun da sanksiyonlar meselesi müzakere edilirken anlaşılacağını beyan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 238.607..33.)

[188] Romanya, Boğazlar'ın statüsünde yapılacak herhangi bir değişikliğin, diğer devletlere örnek teşkil edeceğinden çekiniyor, Boğazlar Meselesi'ni, Sovyet Rusya Rusya ile arasında Besarabya ihtilafı ve Macaristan'ın toprak talepleri ile birlikte değerlendirmekteydi. Besarabya meselesi, Sovyet Rusya Rusya ve Romanya arasında önemli bir sınır ihtilafı olup, her iki ülke de burada hak iddia ediyordu. Bkz.: (**…Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939),** C.:IV, s. 28.)

[189] Fransa gazeteleri, Avrupa barışını tehdit eden Almanya, Macaristan ve Avusturya'nın revizyonist politikalarını eleştirerek, Türkiye'nin takip ettiği stratejinin en doğru yol olduğunu vurgulamıştır. Bkz.: (**Cumhuriyet**, 14 Nisan, 1936).

[190] İngiliz basınından Manchester Guardian gazetesi, Türkiye'nin iler sürdüğü sebepler üzerinde durduktan sonra, Lozan Antlaşması sonrasında Avrupa'nın değişen siyasi durumuna dikkat çekerek, gerek bu sebepten, gerekse de Türkiye'nin dürüst ve nazik müracaatına karşılık olarak, Milletler Cemiyeti'nin Boğazlar Meselesi'ni ciddi olarak tetkik etmek mecburiyetinde olduğunu belirtmekteydi. Bkz.: (**Cumhuriyet**, 15 Nisan 1936.)

[191] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C.:2, Yapı Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, Binbirdirek Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul 1973, s. 539. İtalya'nın notası için bkz.; Soyak, **a.g.e.,** C.:II, s. 539-541.

hakkında ne Balkan ülkeleri ile ne de başka herhangi bir ülke ile özel bir görüşme yapılmadığı ve yapılmayacağı taahhüdünde bulunulmuş, Romanya ikna edilmeye çalışılmıştır[192].

Türkiye'nin Boğazlar hususundaki endişesinin, Yunanistan[193] gibi komşu devletler tarafından da haklı bulunduğu görülmektedir. Boğazlar'la ilgili müzakereler başlamadan üç hafta önce Boğazlar'ın tahkimi meselesi ile ilgili olarak Türkiye elçisi B. Ruşen Eşref, Yunanistan Başbakanını ziyaret ederek müzakerelere, resmen davet etmiştir. Boğazlar uzlaşmasını evvelce imzalamış bulunan diğer devletler de, bu yolda Türkiye :Hükümeti tarafından davet edilmişlerdir[194]. Yunanistan Boğazlar'ın tahkiminin Türklere verilmesini ülke çıkarları açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş, "iki müttefik devletin emniyeti için istinatgâh ve genel barışın korunması için bir teminat teşkil ettiği[195]"ni açıklamıştır.

Sovyet Rusya da İngiltere gibi Türk talebine destek vermiş Türkiye'nin Boğazlar'ın emniyeti için en emin bir kefil olduğunu ifade etmiştir[196].

Almanya da Türk talebini olumlu karşılamış, Türkiye'nin takip ettiği siyasetin, gerçekten de güvenliği temine yönelik olduğu için hiçbir devletin kendisine saldırı amaçlı ya da güvenliğine tehdit olarak görülmemesi gerektiği görüşü basında zikredilmiştir[197].

İran ise kendisini barışsever bir devlet olarak nitelemekte ve Türkiye'nin menfaatlerinin gözetilmesi gerektiğine inanmaktaydı[198].

---

[192] **…Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939**), C.: IV**,** s. 28.

[193] Boğazların silahlanmasına olumlu bakmasına rağmen Yunan Proia gazetesi, Türkiye'nin Almanya'nın Versay Antlaşması'nın ihlal emesi neticesinde Boğazlar'ın statüsünde tadil isteğinde bulunduğunu ifade etmiş, Yunanistan'ın da bu durumda benzeri isteklerde bulunabileceğini, Limni, Midilli ve Samus Adaları gibi Lozan Antlaşması ile silahtan arındırılmış olan Ege'deki Yunan Adaları'nın tahkimine örnek gösterilebileceğini savunmaya başlamış, Türkiye ise Boğazlar Rejimi'nin tadilinin kendi güvenliğiyle ilgili olduğunu, adaların silahlandırılması ile bağlantı kurulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz.: (**Tan**, 15 Nisan 1936.; **Akşam**, 15 Nisan 1936, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1936).

[194] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 256.720..20.

[195] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 256.720..20.

[196] **Ulus**, 15 Nisan 1936.

[197] **Ulus**, 15 Nisan 1936.

[198] **Ulus**, 15 Nisan 1936.

Balkan Devletleri basını ise, Türkiye'nin haklılığı ve diğer revizyonist devletlerle arasındaki farklılık üzerinde durmuştur[199].

İtalya'nın tavrı ise gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. İtalya, Türkiye'nin Boğazlar'daki talebini yakından takip etmekte, İngiltere için kuvvetlenmiş bir Türkiye'nin tehlike olduğunu belirterek, İngiltere ile yakınlaşmasını kendi aleyhinde yorumlamaktadır. Türklerin İtalya'yı düşman addetmelerini psikolojik bir hata olarak görmekte, Ankara'nın evham hastalığına müptela olduğunu iddia etmektedir[200].

İtalya hükümetinin resmî sözcüsü gibi davranan Ciornale d-İtalin gazetesi ise, Türkiye'yi açıktan açığa tehdit etmekte, Boğazlar konusunda İtalya olmadan alınacak her kararın reddedileceğini ifade etmekteydi[201].

Roma'da çıkan L'Azioni Coloniale gazetesinin 27 Haziran 1936 tarihli nüshasında ise İtalya'nın tehditkâr tavrı hemen dikkati çekmektedir: "…İtalya bir Akdeniz devleti sıfatı ile uluslararası sahada bir işbirliği programı takip etmekte ve yeni medeniyet esasına dayanan faşist doktrinin sosyal ve siyasal elemanlarını bütün uluslara bir ibret dersi olarak vermektedir. Türkiye, İtalya'ya karşı olan halet-i ruhiyesini teskin etmelidir ve anlamalıdır ki İtalya, söz verdiği zaman sözünü tutar. Çünkü İtalya dürüsttür. Zira İtalya hakkını ve vazifelerini bilir. Montreux ve Montreux haricinde!"[202].

Boğazlar'daki rejimin değişikliği ile ilgili Türk notasına dünya devletlerinden olumlu cevaplar gelmesi, Türkiye için büyük bir başarıdır[203].

---

[199] **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1936.
[200] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 238.608..5.
[201] **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1936.
[202] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 238.608..5.
[203] Türk hükümetinin sorunu barışçıl yollardan çözmek istemesi dünya devletleri tarafından da benimsenmiştir. Öyle ki, Boğazlar'ı Türklerin askeri işgal altına aldığı yolunda çıkan haberler üzerine İngiliz gazeteleri, bunun Türkiye'den umulmayacağını yazmışlardır. Bkz.: (**Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1936).

3- Montreux Konferansı Görüşmeleri Başlıyor

Türkiye, bu gelişmelerin ardından Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmesi için bir tasarı hazırlamış[204] 10.6.1936 tarih ve 4770 sayılı kararnameye ekiyle 22 Haziran'da Montreux'da toplanacak olan Boğazlar Konferansı'na gönderilecek heyet belirlenmiştir. Heyete Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras; Londra Büyükelçisi Fethi Okyar; Paris Büyükelçisi Suat Davaz; Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve Büyükelçi Numan Menemencioğlu; Korgeneral, Genel Kurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz; Milletler Cemiyeti Türkiye Sürekli Temsilcisi, Sivas Milletvekili Necmettin Sadak; Dışişleri Bakanlığı Baş Hukuk Danışmanı Ziya Kızıltan; Deniz Ticareti Müsteşarı Sadullah Güney; Dışişleri Bakanlığı Daire Başkanı Müşfik Selâmi İnegöl'ün temsilciler olarak konferansa katılımları bizzat Atatürk tarafından onaylanmış; heyet, müzakerelerin yapılacağı İsviçre'ye hareket etmiştir[205].

Konferans, Montreux Palace Oteli'nde 22 Haziran 1936'da İsviçre Siyasal Federal Dairesi Başkanı Motta[206]'nın başkanlığında başladı[207]. Türkiye özellikle konferans görüşmelerinde Yugoslavya'nın ve Rusya'nın da olması lüzumunu konferansa katılan ülkelere anlatmış ve bu iki ülke konferansa davet edilmişlerdir[208]. Türkiye'nin bu iki devleti konferansa davet etmesinin temel sebebi muhtemelen Almanya'ya karşı bu iki devletin desteğini alma düşüncesidir. Aynı gün Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan temsilcileri konferansta hazır bulunmuşlardır. Konferansın ilk oturumları Türkiye'nin hazırladığı anlaşma taslağının okunması[209] ve görüşülmesiyle geçti.

---

[204] Tasarının metni için bkz.: (Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 437-440.
[205] **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 66.51..13.; Konferansa katılan Temsilci Heyetlerin çizelgesi için bkz.: Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 15-20.
[206] B. Motta'nın açış söylevi için bkz.: Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 23.
[207] **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1936.
[208] **N.A. in UK,** D.O. 35/167/4.
[209] Tevfik Rüştü Aras'ın konferansın açılış günündeki söylevinde, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin günün koşullarında kendisinden bekleneni vermediğini, özellikle silahsızlandırma hükümlerinin içerdiği 18. maddenin çıkmazlarını ve buna karşılık ticaret gemilerinin kısıtlama olmaksızın, savaş

Tevfik Rüştü Aras'ın ardından söz alan Romanya temsilcisi Titulesco, Türkiye'nin güvenliğinin aleyhinde olan her şeyin Romanya'nın da aleyhine olacağını, açık denize tek çıkış yollarının Karadeniz ve Boğazlar yoluyla olduğunu ve; "Türkiye'nin yaralanmaya en açık noktası Boğazlar'dır. Bunu korumak onun hakkıdır; öteki devletlerin ödevi de, bu hakkı desteklemektir. Ben Boğazlar'ın, Türkiye'nin yüreği bile olduğunu söyleyeceğim. Şu var ki, Boğazlar, aynı zamanda Romanya'nın da ciğerleridir. Bir bölge, coğrafya konumuyla bir ulusun yüreği ve bir başka ulusun da ciğerleri olduğu zaman, en basit bilgelik, bu iki ulusa birleşmeyi ve bir bütün oluşturmayı zorunlu kılar…." sözleri ile Boğazlar'daki yapılanmanın değişmesine olumlu baktığını ifade etmiştir[210].

İngiltere temsilcisi Lord Stanhope da Romanya gibi Türkiye'nin tavrının doğru olduğunu ve Konferans sonunda katılımcı ülkelerin tatmin olacakları bir antlaşma için var güçleriyle çalışacaklarını ifade etmiş[211], 23 Haziran'daki oturumunda Boğazlar'ın yeniden silahlanması konusunu tartışmayacağını Türkiye'nin kıyılarını, ülkesini ve Cumhuriyetini savunmada tam bir özgürlüğe hakkı olduğuna inandığını söylemiştir[212].

23 Haziran 1936'da yapılan ikinci oturumda İtalya, mevcut durumun Boğazlar Meselesi'nin görüşülmesi için elverişli olmadığını söyleyerek, görüşmelerin Milletler Cemiyeti'nin gelecek oturumundan sonraki bir tarihe ertelenmesini istiyordu[213]. Fakat Tevfik Rüştü Aras, İtalya'nın konferansa katılmamasını gerektirecek hiçbir sebebin mevcut olmadığını söyleyerek, görüşmelerin ertelenmesini kabul etmemişti. Aynı gün Türkiye'nin Boğazlar'ın yeni statüsü ile ilgili verdiği proje şöyleydi:

1- Savaş ve barış zamanında ticaret gemilerine geçiş serbestîsi uygulanacak, yalnız savaş zamanında bazı sınırlamalar uygulanacaktı.

---

gemilerine de geçiş özgürlüğünün sağlandığı bir tasarıdan bahsetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 24-25).

[210] Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 26..

[211] Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 28.

[212] Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 45.

[213] Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 37.

2- Yabancı savaş gemileri Türkiye'nin ve Karadeniz devletlerinin emniyetini ihlâl etmeyen şartlar çerçevesinde geçiş yapacaklardı.

3- Türkiye, Milletler Cemiyeti üyesi olduğu için geçiş serbestîsi, Cemiyetin kurallarına uygun olacaktı. Milletler Cemiyeti bu hususta bazı sınırlamalar koyarsa Türkiye tarafından kabul edilecekti.

4- Türkiye'nin millî bütünlüğüne gölge düşüren Boğazlar Komisyonu kaldırılacaktı[214].

Bu projede, Boğazlar'ın tahkim edilmesi ve gayri askeri bölge sınırlandırılmasını kaldırmak hususlarına yer verilmemiş, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmek üzere bir tasarı hazırlandığından eski hükümlerin iptal edileceği vurgulanmak istenmişti[215].

Konferansın başlangıcında, yapılan konuşmalarda, Türkiye'nin isteklerinin kabulü hususunda fikir birliğinde olan ülkeler, ilerleyen günlerde ihtilâf çıkarmaya başlamışlar, bu sebeple başlangıçtaki dostane hava giderek bozularak, giderek sert tartışmalar şekline dönüşmüştü[216].

Sovyet Rusya'nın temsilcisi Litvinoff Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar gözden geçirilme gereğinin haklı bulmakla beraber bu sorunun barışçıl yollardan ve konferansa katılan herkesin iyi niyetiyle, Karadeniz'deki devletlerin hepsinin çıkarlarını korumak şartıyla çözülebileceğinin altını çizmiştir[217].

Sovyet Rusya delegasyonu[218], Boğazlar'dan geçmek şartlarına riayet suretiyle, başka kayda tâbi olmayarak girmek ve çıkmak konusunda ısrar ederek, bu hususta daha fazla taviz elde etmek için 25 Haziran gününde değişiklik önergeleri verdi[219]. Her cihetle Avrupalılar üzerinde tesir kurmaya

---

[214] Cumhuriyet, 2 Temmuz 1936.; Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 437-440.
[215] **Meray, Olcay, a.g.e.,**s. 39.
[216] **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1936.
[217] Meray, Olcay, **a.g.e.,** s. 31.; **Boğazlar Meselesi Lozan ve Montreux**, Komünist Erternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977, s. 101-104.
[218] Sovyet Rusya Rusya Karadeniz'in bir iç deniz olarak muhafaza için mücadele ediyordu. Sovyet Rusya Rusya Türkiye'nin ve uluslar arası hukukun aleyhine olan bu durum ile 1917 öncesi Çarlık Rusya'sının görüşlerine geri dönmek istemekteydi. Bkz.: (**Ulus**, 4 Temmuz 1936).
[219] Sovyet Rusya'nın önergesi için bkz.: Soyak, **a.g.e.,** C.:II, s. 543.

çalışan Rusya, Boğazlar'da savaş gemilerinin geçişine ilişkin müsaade-i mahsusa (özel izin) hükmünü kabul ettirmeye çalışsa da Tevfik Rüştü Aras gibi Türk murahhasları bunun ileride pek çok problem doğuracağı fikrinde mutabık kalmışlardır. Fakat Rusya'nın bu özel imtiyazı kabulünün önünde İngiltere ve Japonya'nın kabul şartı vardır ve Türkiye konferansta İngiltere ile beraber ittifak halinde hareket etmekte, İngilizler bu hususta Türkler gibi düşünmektedirler[220].

Aslında İngiltere, artan Alman ve İtalyan yayılmacılığını göz önünde bulundurarak, Sovyet Rusya'dan yana tavır koyabilirdi. Ancak İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından konferans sırasında yapılan bir değerlendirmede belirtildiği gibi Londra, Moskova'ya karşı Ankara'yı desteklemeyi; başka bir deyişle 19. yüzyıl politikasına geri dönmeyi daha uygun bulmuştur. Bu, İngiltere'nin büyük ölçüde Avrupa'yı kamplara bölmeme çabasından kaynaklanmaktaydı[221].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Litvinov'un tavrının kendisi ve Türk tarafı arasında oldukça keskin bir anlaşmazlık ortaya çıkardığını düşünmekte, bu hadiseyi kendisi ve Avrupa'nın çıkarları açısından olumsuz bir gelişme olarak kaydetmektedir. İngiltere, eğer Fransız hükümetinin tezi daha cazip hale getirilirse konferansta karşılıklı fayda ve menfaat açısından Fransız hükümetinin daha aktif olarak meseleye eğilmesinin önem arzettiğini ifade ederek, Fransa'nın konferansa daha aktif bir şekilde katılımını uygun bulduğunu beyan etmiştir[222].

Müzakerelerin devam ettiği günlerde İngiltere'den Lord Lloyd George Türkiye'yi ziyaret etmiş, Ankara'ya gidip Reisi Cumhur Atatürk'ü ve hükümet erkânını ziyaret ettikten sonra, İtalya'nın rakibi bulunan Yugoslavya'yı ziyaret etmek üzere Belgrat'a gitmiştir. Bazı çevreler her ne kadar Lord Lloyd'un bu gayr-i resmî ziyaretlerine fazla ehemmiyet vermemekte iseler de, Akdeniz'deki dengelerin geçirmekte olduğu buhranlı bir zamanda Türkiye ve

---

[220] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..14

[221] **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal…**, s.44 vd.; İngiltere İtalya'ya karşı Türkiye'nin desteğini almak mecburiyetinde hissediyordu. **Cumhuriyet**, 14 Temmuz, 1936.

[222] **N.A. in UK, F.O.,**954/ 8A

Belgrat'ı ziyaret etmesi ve bu ziyaretler sırasında bazı meselelerin mevzu bahs edildiğinin aktarılması dikkat çekmiş ve hele Lord Lloyd'un, Türk gazetecilerinden Türk-İngiliz dostluğunun takviyesine çalışmalarını talep ettikten sonra; "Türkiye ve İngiltere'nin yardımlaşmaları taraftarıyım. Hadiseler bu fikrimi doğrulamıştır." demiş olması ve savaştan önce her iki memleket arasındaki eski dostane ilişkilere işaretle, arada hasıl olan gerginliğin mesuliyetinin İngiltere'ye ait olduğunu tasdik edip; "Türkiye-İngiltere beynindeki dostluk, beş seneden beri şayan-ı memnuniyet bir surette nümalanmaktadır. Bu vaziyet dostluğun daha fazla kuvvetleneceği ümidini veriyor" sözlerini ilâve etmesi, ziyaretlerinin ehemmiyetini arttırmıştır[223].

Bu ziyaret Türkiye'nin Boğazlar'ı tahkim etme talebine karşı İngiltere'nin aldığı dostane vaziyete işaret etmesi açısında fevkalade önemlidir. İngiltere, Türkiye Hükümeti'nin bu babtaki talebini kabul edip müdafaa ederek, Türkiye'nin Boğazlar'ı tahkim etmek düşüncesinin yanında yer almıştır[224].

Konferansta Türk tarafının proje taslağının okunması, 25 Haziran 1936'da sona ermiş; birçok madde Teknik Komiteye, bazı maddeler de doğrudan doğruya Tahrir Komitesine havale edilmişti. Şeklen konferans devam etmekle beraber hakikatte işler komitelere havale edilmiş ve konferans umumî heyetinin içtimaı, tabii Cemiyet-i Akvam içtimalarının sonuna kalmıştır[225].

Konferanstaki çıkar çatışmaları nedeniyle İngiltere, Türk tasarısının değiştirilmiş bir şeklini içeren bir tasarıyı 4 Temmuz 1936 tarihinde konferansa sundu. Montreux'de 6 Temmuz günü yenilenen genel oturum dönemi, İngiltere'nin sunduğu tasarının incelenmesiyle çalışmalarına başladı. İngiltere tarafından konferansa sunulan bu tasarı, konferans çalışmalarını

[223] **BCA,** Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 266.798..15.
[224] **BCA,** Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 266.798..15.
[225] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..14.

oldukça kolaylaştırıldı. İngiliz tasarısı, görüşmeler sonunda bazı değişikliklere uğrayarak, konferansın sonunda kabul edilen metnin aslını oluşturmuştur[226].

Görüşmeler esnasında Türk Hükümeti açısından çok önemli olan Boğazlar'ın yeniden askerîleştirilmesi meselesi konferansa katılanlarca itirazla karşılanmadı. Asıl tartışmalar, Karadeniz devletlerinin Boğazlar'dan geçecek savaş gemileri ve aynı zamanda Karadenizli olmayan devletlerin savaş gemilerinin bu denize geçmeleri üzerinde yapılmıştır[227].

Gerçekte, bu konferansta, Lozan Barış Konferansı sırasında olduğu gibi, İngiltere ile Sovyet Rusya'nın çıkarları tekrar çatışmıştı. Montreux'da görüşme konusu yapılan sorunlar her şeyden önce Karadeniz devletleri için yaşamsal bir önem taşıyordu.

a- TBMM'nin Görüşü

TBMM görüşünü, konferansa sunduğu 13 maddelik bir sözleşme tasarısı ile bildirmişti. Bu tasarıda, Boğazlar'ın yeniden silahlandırılması konusunda açık bir hüküm yer almamaktaydı. Ayrıca, Boğazlar Komisyonu hakkında da hiçbir hükme yer verilmemişti. Boğazların silahlandırılması ve Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ülkenin temel ihtiyaçlarından olduğuna göre, Türk tasarısında bu konulara yer verilmemiş olması son derece akıllı bir davranıştı. Konferansta Türk tasarısının Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne oranla getirdiği en önemli yenilik, TBMM'nin kendisini bir savaş tehdidi altında hissetmesi halinde savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi konusunda uygulamak istediği rejimdi. Böyle bir durumda Türkiye, durumu Milletler Cemiyeti'nin bilgisine sunmak ve sözleşmeye taraf diğer devletlere de bildirme koşuluyla, kendisinin savaşan olduğu hal için önerdiği geçiş rejimini uygulamak istemekteydi. Bir başka söyleyişle TBMM, böyle bir durumda savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini, kendi iznine bağlamak istiyordu[228].

---

[226] İnan, **a.g.e.,** s. 52-53.
[227] Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri**, (Çev: F. Muharrem, F. Erdinç), Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978, s. 101.
[228] İnan, **a.g.e.,** s. 53.

Türk tasarısının, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne oranla getirdiği bir diğer önemli farklılık ise, gerek sivil gerekse askeri uçakların Boğazlar'ın üstünden uçmasını yasaklamasıydı. Ticaret gemilerinin Boğazlar'dan geçişi konusunda ise Türk Heyeti, gerek barış gerekse kendisinin tarafsız olduğu bir savaş zamanında, serbestçe geçmesi ilkesini kabul ediyordu. Türkiye'nin savaşan olduğu durumda ise, tarafsız devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçebileceğini kabul ediyordu. TBMM'nin görüşüne göre, gerek barış gerekse kendisinin tarafsız olduğu bir savaş zamanında, denizaltılar dışında kalan savaş gemileri, tonaj bakımından önerdiği bazı kısıtlamalar dışında, Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdi. Bu konuda, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler arasında bir ayırım gözetilmemekteydi. Ancak, Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri toplam tonajın ve bu devletlere ait gemilerin bu denizdeki kalış sürelerinin sınırlandırılmasından yanaydı[229].

b- Sovyet Rusya'nın Görüşü

Sovyet Rusya'nın görüşü, Karadeniz devletlerinin, Akdeniz'e tek çıkış yolu olan Boğazlar'dan gemilerini serbestçe -savaş gemilerinin tonaj sınırlamasına tâbi tutulmayarak- geçirmeleri sağlanacak özel bir durumdan yararlanmaları isteğinden oluşuyordu. SSCB, Karadenizli olmayan devletlerin savaş gemileriyle Karadeniz'e geçmeleri büsbütün sınırlanmaksızın, geçişin şartlar belirlenerek kurala bağlanması ve belirli sınırlamalar yapılmasında ısrar ediyordu[230].

Sovyet Rusya, ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesi ilkesini benimsiyordu. Savaş gemileri konusunda ise, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denize geçirebilecekleri deniz kuvvetlerinin, tonaj ve tür bakımından çık kısıtlı olması görüşündeydi[231]. Böylelikle, kendi güvenliğini daha iyi koruyabileceği inancındaydı. Karadeniz'e kıyısı bulunan devletlerin

---

[229] İnan, **a.g.e.,** s. 54.
[230] Jivkova, **a.g.e.,** s. 102.; Christos L. Rozakis, Petros N. Stagos, **International Straits of the World**, (Edited: Grard J. Mangone), USA, 1987, s. 102-103.
[231] Nitekim İngiliz Dışişleri Rusya Boğazlardaki sınırlı geçiş önerisinin bir benzerinin Türkiye'nin sahip olduğunu ifade etmiştir. Bkz.: **N.A. in UK**, ADM-116-3656A.

savaş gemilerinin ise, Boğazlar'dan serbestçe geçmesini istiyordu. Sovyet Rusya, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini tanıyor ve Boğazlar'ın silahlandırılmasının Türkiye'nin yasal hakkı olduğunu kabul ediyordu[232].

Bu konferans sırasında Rusların tutumu Türkiye'nin ileri sürdüğü tezlere karşı olmuş ve Rusya, Türkiye'ye konferansta yegâne müşkülat çıkaran devlet haline gelmiştir. Mountreux Görüşmeleri sırasında bir ara Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Litvinof, Boğazlar'ın birlikte savunulması konusunda Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın ağzını aramışsa da Türk Hükümeti'nin buna yanaşmayacağını anlayınca ısrar etmemiştir.

c- İngiltere'nin Görüşü

İngiltere, Türk tasarısının Teknik Komitede görüşülmesinden sonra, bu komitede ileri sürülen görüşleri de değerlendirerek, Türk tasarısının değiştirilmiş bir şeklini konferansa sunmuş ve resmen ortaya koymuştur. İngiltere, Boğazlar'ın silahlandırılmasını kabul ediyor, fakat Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkıyordu. Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş zamanında, savaş gemileri ve yardımcı gemiler hakkında Boğazlar'dan tam transit ve geçme serbestîsi prensibini ortaya koymuşsa da bu, itiraz konusu bir madde haline gelmiştir[233].

İngiltere, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin tonaj bakımından sınırlandırılmasından yanaydı. Ve pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi durumunu da kabul ediyordu. Ancak, Türkiye'nin böyle bir durumda uygulamak istediği rejimin uygulanmasını bazı koşullara bağlıyordu[234].

Müzakereler, tartışılan savaş tehlikesi ve Boğazlar'da öngörülen değişiklik önerisi, Japonya'nın müdahalelerine rağmen olumlu karşılanmıştı. Japonya, Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığı için Boğazlar üzerinde Milletler Cemiyeti'ne kontrol hakkı verilmesi halinde de, kendi durumuyla ilgili özel bir

---

[232] İnan, **a.g.e.,** s. 54.
[233] Erkin, **a.g.e.,** s.89.
[234] İnan, **a.g.e.,** s. 55.

formül bulunmasını talep etmekteydi. Ayrıca, Sovyet Rus donanmasına tanınacak her türlü imtiyazdan faydalanmak istiyordu[235].

İtalya, konferansa iştirak etmemesine rağmen, görüşmeleri yakından takip etmiştir. İtalya'nın ticaret gemilerinin Boğazlar'ı kullanması ve herhangi bir savaş durumunda Cebelitarık ve Süveyş Kanalı'nın İngiltere tarafından hemen kapatılacağını bilmesi Boğazlar'a verdiği önemi arttırmaktaydı. Böyle bir durumda Boğazlar'a olan ihtiyacı artacaktı[236].

İtalya'nın bu konuyla yakından ilgilenmesinin diğer bir sebebi de, Boğazlar'a verilecek statü ile Akdeniz Paktı arasındaki ilişkiydi. Türkiye, Boğazlar'ı tahkim edememesi halinde, askeri yönden güçsüz kalacak ve Sovyet Rusya'nın da Akdeniz'e çıkamamasıyla birlikte Akdeniz Paktı'nın caydırıcılık özelliği kalmayacaktı. İtalya böyle bir pozisyondan istifade ederek, Arnavutluk ve 12 Ada'daki askeri üsleri sayesinde Doğu Akdeniz'i kontrol altına alabilecekti[237].

Türkiye'nin Boğazlar'ı tahkim etmesi halinde ise Akdeniz Paktı güçlenirken, güçlü bir Türkiye hem Balkanlar'da ve hem de Akdeniz'de İtalya'nın ilerleyişini durdurma imkânına sahip olacaktı. Balkan Paktı'nın devamı da bu gelişmelere bağlıydı. İtalya bir taraftan savaş zamanında bile ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçmesini isterken, Sovyet Rusya savaş gemilerinin geçişine kısıtlama getirilmesini istemekteydi[238]. Çünkü geçiş serbestliğinden faydalanması halinde Sovyet Rusya Akdeniz'de yeni bir güç olarak İtalya'nın karşısına çıkabilirdi. Ayrıca Rodos ve 12 Ada, İtalya'nın Doğu Afrika'daki sömürgelerime giden yol üstünde ve Boğazlar'a yakın olduğu için İtalya'nın Boğazlar'a verilecek yeni statüye verdiği önemi arttırmaktaydı[239].

---

[235] **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1936.
[236] Muharrem Feyzi Tokay**,** "Boğazlar Konferansı", **SBF Dergisi,** C.:6, S.: 58, s. 55.
[237] **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1936.
[238] **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1936.
[239] **Ulus**, 15 Temmuz 1936.

Bunun yanı sıra İtalya Akdeniz Paktı'ndan oldukça rahatsızdı ve Akdeniz Paktı'nın lağvedilmesini ve Habeşistan'ın ilhâkının tanınmasını istiyordu[240].

Konferansa müdahale etmek isteyen İtalya, bunda başarılı olamayınca Türkiye'den şu taleplerde bulunmuştu;

a- Yapılacak anlaşmanın, konferansta hazır olmayan devletlerin imzasına açık bulundurulması,

b- Montreux'de bir anlaşma elde edilirse sözleşmenin uygulanmasının evrensel olması,

c- Türkiye'nin yapılacak anlaşmanın prensipleri çerçevesinde, istediği devletle yeni anlaşma yapmaya yetkili bulunması[241].

Bu isteklerden ilk ikisi, Türkiye de dâhil diğer devletler tarafından kabul görüyordu. Üçüncü maddede İtalya kendisini kastetmiş olup, ancak anlaşma yapılması halinde böyle bir anlaşma yapmak mümkün olacaktı.

Almanya Lozan Antlaşması'nda âkit devletlerden olmadığı için konferansa gözlemci olarak katılmış, Boğazlar'daki statü değişikliği Akdeniz'deki kuvvetler dengesini de değiştireceği için konferansı yakından izlemiştir[242]. Almanya Sovyet Rusya'nın savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişine karşı olup böyle bir şartın kabul edilmesine karşılık, İngiltere'yi İngiliz-Alman Deniz Antlaşması'nı bozmakla tehdit etmiştir[243].

Yunanistan, Akdeniz Paktı ve Balkan Paktı vasıtasıyla Türkiye ile arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmişti ve Boğazlar Meselesi'nin Türkiye lehine çözüm bulması halinde Akdeniz'deki barışın korunacağına inanmaktaydı[244].

---

[240] **Cumhuriyet**, 22 Temmuz 1935.; **Akşam**, 7 Temmuz 1936.
[241] **Akşam**, 14 Temmuz 1936.
[242] **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1936.
[243] **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1936.
[244] **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1936.

Akdeniz'deki siyasi ve askeri ortamın karışıklığına rağmen, konferansta vakit kaybedildiği düşünen Yunan basını bunu tehlike olarak algılamaktaydı[245].

Romanya ve Bulgaristan Balkan Antantı üyeleri olup, Boğazlar Rejmi'nin Türkiye lehine değiştirilmesinden yana tavır ortaya koymuşlardır[246]. Bulgaristan yeni rejimin Karadeniz ülkelerinin güvenliğini temin edecek şekilde düzenlenmesini istemişti[247]. Bulgaristan Milletler Cemiyeti üye olan diğer statükocu devletler[248] gibi Boğazlar'ın tahkimiyle ilgileniyordu. Bulgaristan için Boğazlar'ın tahkimi Romanya gibi sadece deniz geçişlerini değil; Bulgaristan'ın arazi emniyetini de ilgilendirmekteydi. Bu sebeple iki devlet arasındaki sınır bölgesinin tahkim edilmemesi şartıyla Türk projesine destek vereceklerini belirtmişlerdi[249].

Montreux'da toplanan konferansta savaş tehlikesi hususu ve Türkiye'nin endişeleri üzerine Boğazlar'daki hukukun değişimi prensip olarak öngörülmüş, muhtemel karar ve maddeler yazılmak üzere Tahrir Komitesine verilmiş, protokol ile beraber müzakereye katılan âkit devletlerin tasdikiyle muahedenin mer'iyeti geçmesi hususuna uğraşılmaya başlanmıştır[250]. İngiltere, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki değişikliği Türk tezi lehine kabul etmekle birlikte daha fazla değişiklikler yapılmasına da taraftar olmamıştır. Ayrıca İngiltere ile Sovyet Rusya arasında çıkan anlaşmazlık, Sovyet Rusya tarafından ileri sürülmüş olan Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler formülünden çıkmıştır. İngiltere, Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesini kabul ediyor fakat sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlar'ın kapatılması gerektiğini savunan Sovyet Rusya'nın bu düşüncesini de reddediyordu[251].

---

[245] **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1936.
[246] **Ulus**, 4 Mayıs 1936.
[247] **Ulus**, 2 Temmuz 1936.
[248] **Akşam**, 1 Temmuz 1936.
[249] **Akşam**, 1 Temmuz 1936.
[250] **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..14
[251] Baltalı, **a.g.e.,** s.54-56.; İsmail Soysal, "1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Ortaya Çıkan Sorunlar", **Çağdaş Türk Diplomasisi İki Yüz Yıllık Süreç**, Ankara 1999, s.309-325.

Fransızların düşüncesi de Sovyet Rusya'ya yakın bir tarzda idi. Ancak taraflara çeşitli antlaşmalarla bağlı olduğu için, arabuluculuk görevini üstlenmişti. Bir ayı aşan süre içerisinde yapılan çalışmalar sonucunda Montreux Boğazlar Sözleşmesi[252], 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır. İtalya, sözleşmeyi daha sonra 2 Mayıs 1938'de imzalamıştır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması, TBMM'de büyük bir memnuniyet yaratmış, diplomasi alanında kazanılmış büyük bir zafer olarak kabul edilmiştir[253]. Montreux başarısı, Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya ve İngiltere arasında kurduğu bir denge oyununun da zaferidir[254].

Boğazlar'daki hâkimiyetin tesis edilmesi Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanmış, yerli ve yabancı basın Türkiye'nin hakkı olanı aldığı hususunda başlıkları gazetelerine taşımışlardı[255].

Sovyet Rusya adına Monreux'da kapanış konuşması yapan Litvinof, antlaşmadan duyduğu hoşnutluğu dile getirmiş, antlaşmanın Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki bağları kuvvetlendireceğine inandığını beyan etmişti[256].

İzvestia gazetesi ise yeni Boğazlar Sözleşmesi'nin Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki hayatî çıkarlarına uygun olduğu yönünde yorum yapmıştı[257].

Yeni anlaşmanın son ve kesin metni 18 Temmuz 1936 tarihinde kabul edilerek, aynı günde Ankara'da ivediyle bir hükümet toplantısı yapılmış; aynı günün gecesi, konferansta kabul edilen protokol koşulları uyarınca, 20 Temmuz 1936'da ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi, düzenlenen törenle imzalanmıştır. Sözleşmeye ek olan protokol hükümleri gereğince aynı gün

---

[252] **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 17, s.1455.
[253] **TBMM Zabıt Cerideleri,** D.: 5, C.: 12, s.308-322.; Soysal, **a..g.m.**,s.310-322.
[254] Ataöv, **a.g.e.,** s.3.
[255] Bu konuda çıkan haberler için bkz.: (**Akşam**, 21 Temmuz 1936.; **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1936.; **Ulus**, 21-22 Temmuz 1936.; **Ulus**, 20 Temmuz 1936.; **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1936.; **Tan**, 22 Temmuz 1936.; **Son Posta**, 21 Temmuz 1936.; **Ulus**, 25 Temmuz 1936).
[256] **Boğazlar Meselesi Lozan ve Montreux**, s. 114-117.
[257] **Boğazlar Meselesi Lozan ve Montreux**, s. 118-119.

gece yarısı 30 bin kişilik bir Türk gücü en başta Yavuz zırhlısı olmak üzere bütün Türk donanmasının beklediği askersizleşmiş Boğazlar bölgesine girdi[258].

4-. Montreux Boğazlar Sözleşmesi Hükümleri

29 madde, dört ek ve bir protokolden oluşan Montreux Sözleşmesi'nin ilk maddesi, imzacıların genel kural olarak ulaşım özgürlüğü ilkesini benimsediklerini belirtmektedir. Bu özgürlükten ticaret ve savaş gemilerinin savaş, barış ve Türkiye'nin kendini yakın bir savaş tehdidine maruz hissettiği zaman nasıl faydalanacakları diğer maddelerde belirtilmiştir. Savaş durumunda Türkiye'nin savaşan taraf olup olmamasına göre gemilerin geçişi farklı şartlara bağlanmıştır.

Çanakkale ve Karadeniz Boğazları ikinci memnu mıntıka (ikinci yasak bölge) ilan edilmiş, bu memnu mıntıka hududları ile Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'ndan, deniz ve hava yollarıyla geçiş ve mıntıkalarda ikamet hususlarına şu şekilde belirtilmiştir.

1- **Çanakkale Boğazı:** Anadolu'da Karabiga kasabası garbındaki Karaburun'dan eski gayri askeri mıntaka hududundan başlayarak eski hududu takip eden ve Bayramıç'ın 14 km. şimali garbisindeki Çeltik sırtından sonra Ezine şarkı ve Ayvacık garbı üzerinden Sivrice burnuna kadar uzanan hattın garbı (bu hat dahildir). Rumeli mıntakasında; Şarköy'ün beş km. garbından Evreşe şimalinden, Yerlisu cenûbundan, İbrice burnu garbından Tuzla gölüne kadar imtidad eden hattın (dahil cenubu)

2- **İstanbul Boğazı:** Anadolu mıntıkasında: Servi burnu şimalinden yani gaz tanklarının bulunduğu yerin hemen şimal kenarında, Karakulak şimali, Ali Bahadır köyü (dahil), Karaburun hattı.

Rumeli mıntakasında: Yeni mahallenin hemen şimal kenarından, Zekeriya köyü, Kısırkaya hattıdır (bu hat dahildir).

[258] Jivkova, **a.g.e.,** s. 102-104.; **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1936.

(Anadolu Kavağı'nda Manastır ağzındaki sahil sıhhiye teşkilâtına bağlı tahaffuzhanenin kendi hususî iskelesi ve yolu müstesnadır.)

3- **Boğazlardan Geçiş Tarzı**:

a- Yabancı savaş gemileri geçiş ve haber verme istasyonları:

Çanakkale'de Seddülbahir işaret istasyonu, Karadeniz'de Karadeniz Boğazı işaret istasyonudur.

b- Gemiler bu istasyonlara (50) mil kalarak rapor verecekler ve rüyet mesafesi dahilinde isimlerini çekeceklerdir.

c- Mütekabil selamlama için Akdeniz boğazında Çimenlik, Karadeniz boğazında Anadolu kavağında birer batarya bulundurulacaktır.

Kılavuz merkezleri Akdeniz boğazında Çanakkale, Karadeniz boğazında Telli Tabya ve İstanbul'dur.

4- **Hava yolları seyir hattı:** Midye-Enes ve Enes-Marmara Ereğlisi Midye hatlarıdır[259].

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre; "Barış zamanında, ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, (sağlık denetimi dışında) ... hiçbir formaliteye tâbi tutulmaksızın Boğazlar'dan geçiş ve gidiş-geliş tam özgürlüğünden yararlanacaklardır. Boğazlar'ın bir limanına uğramaksızın transit geçerken, Türk makamlarınca alınması işbu sözleşmenin I sayılı ekinde öngörülen vergilerden ve harçlardan başka, bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktır... Kılavuzluk ve yedekçilik isteğe bağlı kalmaktadır". Günümüzdeki sorun açısından sözleşmenin Türkiye'ye koyduğu en önemli kısıtlama 2. maddesinden kaynaklanmaktadır.

3. maddesi sağlık kontrollerinin yapılış tarzına ayrılmış olan sözleşmenin 4, 5 ve 6. maddeleri savaş, savaş tehdidi ve Türkiye'nin savaşta tarafsız kalması durumlarında ticaret gemilerinin nasıl geçeceğini

[259] **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 68.71..13.

belirlemektedir. 7. madde, ticaret gemilerinin tanımını “savaş gemilerinin dışında kalanlar” şeklinde yapmaktadır.

Sözleşmenin 5 ve 6. maddeleri Türkiye'nin savaş zamanında ve "pek yakın bir savaş tehdidi" altında ticaret gemilerinin geçiş özgürlüğünü nasıl kısıtlayabileceğini belirlemektedir. Her iki şart altında da gündüz geçiş, belirli rotayı kullanma, düşmana yardım etmeme gibi hükümlerle sınırlanmıştır. Sözleşmenin 7. maddesinde ticaret gemilerinin tanımı yapılmakta ve savaş gemisi olmayan her gemi ticaret gemisi olarak kabul edilmektedir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin ikinci bölümü savaş gemilerinin geçişi ile ilgilidir. 15 maddenin bulunduğu bu bölümde, savaş gemilerinin tanımlanması ve sınıflanmasının, Ek H'de yer aldığı belirtilmektedir. 9. madde deniz kuvvetlerine ait yakıt gemilerinin Boğazlar’dan herhangi sınırlamaya tâbi olmaksızın; 10. madde hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemilerin grup halinde; 11. madde Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin 15 bin tondan büyük savaş gemilerinin iki torpido eşliğinde, 12. madde yine kıyıdaş devletlerin denizaltılarının üslerine katılmak ya da tersanelerde tamir edilmek amacıyla geçeceklerini kayda bağlamaktadır[260].

13. madde savaş gemilerinin Boğazlar’dan geçebilmek için Türk hükümetine diplomasi yoluyla bir ön bildirimde bulunmasını temin etmektedir. İmparatorluk dönemindeki deneyimler gözönüne alındığında Türkiye'nin oldu bittilerle karşılaşmaması açısından önemli bir koşul olan bu maddeye göre, “Karadeniz'de kıyısı olan devletlere ait gemilere sekiz gün önce, diğer ülke gemilerine ise on beş gün önceden bildirimde bulunma zorunluluğu” getirilmiştir.

14. madde Türkiye'nin güvenliği açısından transit geçişte bulunabilecek savaş gemilerinin üst sınırını 15 bin ton, maksimum sayısını ise 9 olarak belirlemiştir.

---

[260] Sözleşmenin resmi İngilizce metninde torpido "destroyer" olarak geçmektedir. Bkz.: Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 499.

15, 16 ve 17. maddelerde gemilerce taşınan uçakların havalanmayacağına, gemilerin gereğinden fazla Boğazlar'da kalamayacağına, nezaket ziyaretinde bulunan gemilerin tonaj ve sayı sınırlaması kapsamında düşünülemeyeceğine ilişkin hükümler bulunmaktadır.

Sözleşmenin 18. maddesi Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin bu denizde bulundurabileceği toplam savaş gemisi ağırlığını 30 bin ton olarak belirlemiştir. Ancak Karadeniz'deki en güçlü donanmanın büyümesine paralel olarak bu denize kıyısı olmayan devletlerin buraya gönderebilecekleri donanmanın toplam ağırlığı da 45 bin tona kadar çıkabilecektir. Savaş zamanında, Türkiye'nin taraf olmadığı durumlarda, 19. maddeye göre, savaş gemilerinin barış zamanında, yukarda özetlenen koşullar çerçevesinde, genel kural olarak Boğazlar'dan geçmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte, savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi yasaktır. Savaşan devletlere getirilen kısıtlamanın ilk istisnası Milletler Cemiyeti Misakı'ndan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi sırasında yapılacak geçişler, ikinci istisnası ise "Türkiye'yi bağlayan bir karşılıklı yardım anlaşması gereğince yapılan yardım" durumunda tanınmıştır.

20. madde Türkiye savaşa katılırsa savaş gemilerinin geçişi konusunda tümüyle dilediği gibi davranacağını hükme bağlamaktadır[261]. 21. madde Türkiye'nin kendini pek yakın bir savaş tehdidi durumunda sayması halinde belli koşulları yerine getirmek şartıyla Türkiye'ye aynen savaş durumunda olduğu gibi davranma hakkı tanımaktadır. Sözleşmenin günümüzdeki tartışmalar açısından değişimini öngören son hükümleri de önemlidir.

24. madde ile Boğazlar Komisyonu'nun varlığına son verilmiştir[262].

28. madde sözleşmenin geçerlilik süresinin 20 yıl olacağını tesbit ettikten sonra ulaşım özgürlüğü ilkesinin sınırsız olduğunu belirtmekte ve fes-

[261] J.C. Hurewıtz, "The Background of Russian's Claims to the Turkish Straits", **Belleten**, C.: 28, S.: 109-112, s. 459.
[262] Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 468.

hi için imzacılardan birinin önbildirimde bulunmasını yeterli görmektedir. Oysa sözleşmenin tadili çok daha zor ve zahmetlidir.

29. maddeye göre sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık dönemin sona ermesinde, imzacılardan her biri sözleşmenin bir veya birkaç hükmünü değiştirme talebinde bulunabilir.

14 ve 18. maddelerin değişmesi için bu talebin en az bir başka imzacı, diğer maddelerin değişimi isteniyorsa en az iki imzacı devlet tarafından daha desteklenmesi zorunludur. Önerilerin üstünde diplomasi yoluyla bir karara varılamazsa, imzacılar toplanacak bir konferansta kendilerini temsil ettireceklerdir. Bu konferans da ancak oybirliği ile karar verebilecektir. Boğazlar'dan bir seferde geçecek savaş gemisi miktarı ile Karadeniz'de bulunabilecek toplam yabancı savaş gemisi tonajının değişmesi söz konusu olduğunda kıyıdaş devletlerin içinde yer alacağı dörtte üç çoğunluk yeterli olacaktır[263].

Montreux Konferansı'nın yapılmasının asıl sebebi olan Boğazlar'ın Türkiye'nin hâkimiyetine geçmesi ve silahlandırılması hükmü, yoğun tartışmaların ardından kabul edilmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin aksine Montreux'de gayri askeri bölge sınırlandırılması yapılmamıştır. Ek bir protokolle Montreux'ye ilâve edilen bu maddede yeniden Türk hâkimiyetine bırakılan bölgeler açıkça ifade edilmiştir. Bu protokole göre; Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı askeri olarak techiz edilebilecekti[264].

Hukukta kaide koyan antlaşmalar, zıt menfaatleri uzlaştırmaktan ziyade birbirine benzeyen menfaatleri düzenleme ilkesine dayanır. Boğazlar işinde menfaatlerin birbirine zıtlığı giderilerek yeni kaideler konulmuştur. Durumun icaplarına bugünkü şartlarda en uygun olanlar kabul edilmiştir. Türk Boğazları'nın bugünkü rejimini tespit eden Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalandığı gün, bunun bütün ilgili devletleri ve dünya devletlerini memnun

---

[263] Meray, Olcay, **a.g.e.,**s. 463-470.;**Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal …,** s.43.
[264] Hamza Eroğlu, **Devletler Umumî Hukuku**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, s. 54.

eden bir rejim kurduğu fikri hâkimdi. Konferansta Sovyet Rusya'yı yetki ile temsil eden Dışişleri Komiseri Litvinof, imza günü söylediği uzun ve manalı nutukta bu genel duyguyu şu sözlerle ifade etmişti: "Bana öyle geliyor ki konferansa katılanlar buradan memnun gideceklerdir ve memnun olmayan bulunmayacaktır. Konferans, burada bulunmamış olan devletlere de memnunsuzluk verebilecek bir şey yapmamıştır, bu devletlerin de barışçı menfaatleri tamamıyla gözetilmiştir[265].

Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır. Askerden arındırılması ile ilgili tedbirler de kaldırılarak, askeri hâle gelebileceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca Lozan Antlaşması'nda kurulan Boğazlar Komisyonu'nun tüm yetkileri Türk Hükümeti'ne devredilmiş, Boğazlar'dan geçecek askeri gemilerin tonajlarına da kısıtlama getirmiştir[266]. Böylece, Boğazlar'ın emniyeti Türkiye'ye bırakılarak, bölge üzerinde hâkimiyetini koruması sağlanmıştır. Boğazlar üzerindeki egemenlik kısıtlamalarının kalkması sonucunda Türkiye, Boğazlar'ın silahlandırılması ihalesini İngiltere'ye verdi. Hatta bu yaklaşım sonucu yine 1936'da Karabük demir-çelik fabrikalarının kurulmasını –Alman Krups Çelik Endüstrisinin daha düşük fiyat önermesine rağmen- bir İngiliz firmasına ihale etmiştir. Bundaki amaç, Almanya'nın Türkiye üzerindeki iktisadî nüfûzunu kırmak maksadıyla İngiltere'ye yaklaşmasıdır.

Ayrıca Boğazlar'dan geçiş ve seyrü sefer, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan devletlerin güvenliği sağlanacak şekilde düzenlenmiştir. Ticaret gemileri için sınırsız geçiş serbestliği tanınmıştır. Savaş gemileri için ise; herhangi bir savaş hâlinde Türkiye savaş içerisinde değilse, savaşan devletlerin savaş gemileri Boğazlar'dan geçemeyecekti. Türkiye savaşın içinde ise veya kendisini savaş tehlikesi karşısında görürse, geçiş kararı kendisine bırakılıyordu[267].

---

[265] Bilsel, **a.g.e.,** s.23-24.
[266] Ataöv, **a.g.e.,** s.4.
[267] Soysal, **…Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** C.: 1, s.505-509.

Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin, Karadeniz'e geçebilecek savaş gemileri cinsi, büyüklüğü ve tonajı sınırlandırılmıştır. Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi için de oldukça geniş serbestlik tanınmış[268], savaş gemilerini de Karadeniz'e sınırı olan devletler avantajına göre ayarlamıştır[269].

Sözleşmenin süresi 20 yılla sınırlandırılmakta ve 5 senede bir, taraf devletlerden hiçbirisi süre sonunda sözleşmenin feshi yönünde bir talepte bulunmadıklarından, sözleşme hâlâ yürürlüktedir. Yeni sözleşme gereğince, daha önce Lozan Antlaşması tarafından kurulmuş olan Uluslararası Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve bu komisyonun bütün hakları Türk hükümetine geçmiştir. Ayrıca Türkiye Boğazları derhal askerîleştirme hakkını elde etmektedir. Tüm bu başarılar, sabırlı ve ölçülü hareketle müdahale sırasının isabetle belirlenmesi suretiyle elde edilebildi[270].

Türk hükümeti İngiltere, Fransa ve Balkan devletleriyle halihazırda olan ilişkilerine zarar vermeden bu başarıyı göstermiştir. Sovyet Rusya bu antlaşmadan tam olarak tatmin olmamış[271] ve anlaşma esnasında İngiltere ve Fransa ile yakın ittifak seyrine şahit olmuştur. Bununla beraber Sovyet Rusya delegasyonu bunu imzalamıştır. 1937 Ağustos'ta Trakya'da (askeri manevra) deniz tatbikatı yapıldı ki burası Lozan'dan sonra askeri olarak undefensible (savunmasız) olarak adlandırılmıştı. Bu tahkimat ki takviye adı 'Çakmak hattı' idi, İstanbul ve Boğazları batıdan korumakla görevlendirildi[272].

Türkiye'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle, Boğazlar üzerinde hâkimiyetini tesis etmesi, milletlerarası münasebetlerde prestijini artırmıştır. Sözleşme, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet Rusya münasebetlerinde bir dönüm noktasıdır. Sözleşmeyle oluşan Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri rahatsız

---

[268] Armaoğlu, **a.g.e.,** s.345.
[269] Andrew Mango, **Atatürk,** London,1999, s.504.
[270] Jivkova, **a.g.e.,** s. 105.; İsmet İnönü, ,"Olaylarla Dolu On Yıl", **Ulus,** 15 Eylül 1947.
[271] Nitekim Sözleşmenin imzalanmasından bir süre sonra Yalta'da Stalin kendi memnuniyetsizliklerini ve Boğazlar'daki statünün revize edilmesini ifade etmişti. Bkz.: (Hurewıtz, **a.g.m.,** s. 459.)
[272] Mango, **a.g.e.,** s.505.

etmiş ve Türk-Sovyet Rusya münasebetlerinde soğukluk meydana gelmiştir[273].

Tevfik Rüştü Aras, Ekim 1936'da İngiltere Dışişleri Ofisine gönderdiği gizli telgrafta Sovyet Rusya Hükümeti'nin son zamanlarda Türk Hükümeti'ne karşı Türklerin pek de hoşuna gitmeyen tarzda davrandığını ileterek, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Karadeniz'de deniz ve hava filoları bulundurmak istediğini beyan etmiştir. İşin ilginç yanı Sovyetlerin bu imtiyazı, Türkiye aleyhine kullanmakta tereddüt etmiyor gözükmesidir. Aras, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Almanya ve Japonya tehlikesine karşı obsesif davrandığını ve Türkiye'yi kendi yanında olmaya mecbur etmek istediğini ifade etmiştir[274].

Daha sonraki dönemlerde de Sovyet Rusya bu isteklerinden vazgeçmemiş, 1946 yılında bu isteklerini resmen dile getirmişlerdir. Sovyet Rusya'nın güçlü olduğu bir sırada yaptığı bu girişim, Amerika Birleşik Devletleri'ni harekete geçirmiş, 1947 Truman Doktrini'nin ortaya çıkmasının nedenlerinden biri de bu olmuştur. Ayrıca bu süreç, Türkiye'nin NATO'ya girmesini kolaylaştırmıştır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye için ne denli önemli olduğu açıktır fakat Türkiye'nin menfaatine olan bazı hususların diğer devletlerin aleyhine olduğuna gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Nitekim, sözleşmenin imzalanmasının üzerinden bir sene bile geçmemişken, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesi yönünde bazı öneriler dile getirilmeye başlanmıştır.

Amerika'da yayımlanan bir mecmuada, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümleri imzalandıktan sonra, antlaşmanın Türkiye ve Türkiye'nin Balkan dostları ile bölgesel anlaşma siyaseti için sarih bir zafer teşkil ettiği ve Rusya ile müttefikleri Fransa ve Çekoslovakya'nın da menfaatlerine uygun olduğu ve birçok bakımdan bugünkü vaziyeti Rusya için Hünkâr İskelesi Antlaşması ile temin edilen vaziyete benzediği dile

[273] Koçak, **a.g.e.,** 82..; Armaoğlu, **a.g.e.,** s.345-346.
[274] **N.A. in UK, F.O.,**954 28/A. (EK-8)

getirilmiştir[275]. Makalede, Türkiye'nin Fransız-Rus ittihadına katılması halinde, Rus ve Fransız donanmaları, Karadeniz'i deniz üssü olarak kullanabilecekleri ve Almanya ile İtalya'nın bu antlaşma dolayısıyla zarara uğratıldığı ve Akdeniz'deki anti-İtalyan grubun kuvvetlenmiş bulunduğu gerçeğiyle Montreux'nün Boğazlar Meselesi'ni katiyetle halletmediği ifade edilmiştir. Genel bir silahsızlanma yapılmadan Boğazlar Meselesi'nin halledilemeyeceği ve meseleye nihai bir şekil bulmak için Süveyş ve Panama Kanalları ve Cebelitarık Boğazı'nın da aynı sınıfa sokulması ve hepsi için müşterek bir statü bulmanın gerekliliği makalede vurgulanmıştır[276].

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin delinmesi ile ilgili ve benzeri teklif ve çabalar günümüze kadar gelmektedir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye, Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti sağlamıştır. Türk Boğazları, Türkiye'nin egemenliğini ve güvenliğini sağladığından buranın hâkimiyetinin muhafazası, zamanın getirdiği değişimler ne olursa olsun vazgeçilmez bir dış politika prensibidir ve bu prensibin değişmesi ile Türkiye'nin bütünlüğünün saldırılara açık hale gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Dış politikada zaman zaman müttefikler ve ilkeler konjonktürel yapı itibariyle değişse de, Boğazlar; hem Osmanlı Devleti'nde hem Türkiye Cumhuriyeti'nde hâkimiyetin aslî unsuru olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Bu yüzden sözleşmenin muhafazası mutlak surette sağlanmalı, gerekli yenilik ve değişimler, mevcut tüzüklerle belirlenmelidir. Aksi halde Boğazlarda yeniden müzakere sürecinin başlaması, muhtemelen Türkiye'nin diğer devletler karşısında yalnız

---

[275] I/12/I938 tarihli The Listner Mecmuasındaki yazısında Arnold J. Toynbee'de buna benzer bir görüş telaffuz etmektedir. Yazıda: "…Keza Rusya yeni seyrüsefer nizamından vasi kazanç temin etti. Karadeniz'de sahili olan memleketler -ki bu memleketlerin başlıcası Rusya'dır -elyevm Karadeniz'den Boğazlar yoluyla Akdeniz'e mikdar ve tonaj mecmuu hiçbir tahdide tâbi olmaksızın her cinsten ve her boyda sathı harb gemisi gönderebilmektedir. Buna mukabil diğer Devletler "Boğazlar yoluyla Akdenizden Karadeniz'e hafif "sathı harb gemilerinden" maada savaş gemisi göndermek hususunda bugün serbest değiller. Keza denizaltı gemisi, "ceb sınıfı" savaş gemisi tayyare gemisi veya alelade zırhlı gönderememektedirler. Gönderdikleri gemiler yirmi bir günden fazla Karadeniz'de kalamamakta, dışarıdan gelerek herhangi bir zamanda Karadeniz'de içtima edecek gemilerin tonaj mecmuu ise o sırada Rusya'nın Karadeniz filosundan bir hayli aşağı olmak lâzım gelmektedir." Ayrıntılı bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..22.)

[276] Birleşik Amerika Indiana Üniversitesi profesörlerinden Mr. Harry N. Haward'ın "Foreign Affairs" mecmuasına Montreux Konferansı'ndan sonra Boğazlar başlığı altında yazdığı makaleye dair geniş bilgi için bkz.: (**BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..16.)

bırakılma olasılığını doğuracaktır ve Türkiye'nin, Türk Boğazları'nı risk etme lüksü yoktur.

III-II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA BOĞAZLAR MESELESİ

A-1939 Saraçoğlu-Molotof Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi

1936 yılından itibaren meydana gelen olaylar II. Dünya Savaşının çıkacağını açıkça belli etmekteydi ve Avrupa Devletleri bu savaşta, güvenliklerini daha iyi koruyabilmek adına ittifaklar peşinde koşuyordu. Bu sırada Türkiye ve İngiltere arasında 12 Mayıs 1939'da; 23 Haziran 1939'da ise Fransa ile karşılıklı Yardım Deklerasyonu imzalanmıştı[277]. Almanya ise 1939 yılında Sovyet Rusya ile Saldırmazlık Anlaşması imzalayarak bütün dünyayı şaşkına çevirmişti. Almanya bu savaşta Türkiye'nin tarafsız kalkmasını istemekte bu amaçla da Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin tarafsızlığını sağlaması için teşvik etmekteydi[278].

İngiltere ise Almanya'nın Balkanlara saldırması ihtimalini biliyor; böyle bir hadisenin gerçeklemesi sonrasında ise Boğazlardan donanmasını geçireceğini vurguluyordu. İngiltere aynı zamanda Türkiye'nin kendini savaş tehdidi altında hissetmesi dahilinde savaştaymış gibi Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini iradesi doğrultusunda yönetir ve yönlendirirse; bu kararı ve gerekçesini Birleşmiş Milletlere mutlaka bildirmeli idi. İngiltere eğer Birleşmiş Milletler Türkiye'nin gerekçelerini kabul etmezse, Boğazlar üzerindeki tüm yasal yükümlülüklerinin askıya alınacağı ikazında da bulunmuştur[279].

Bu doğrultuda Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin, 28 Nisan-5 Mayıs 1939 tarihleri arasında Ankara'yı ziyaret etmiş ve Türkiye'nin Mihver Devletlerinden gelecek saldırılara karşı konulması gerektiği fikrini savunmuştu.4 Ağustos 1939'da Sovyet Rusya bir yardım antlaşması

---

[277] Deklerasyonun metni için bkz.: **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 20, s. 531-532.
[278] İnan, **a.g.e.,** s. 91-92.
[279] **N.A. in U.K.**, ADM 1/10757.

imzalamak için Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmiş bunun üzerine Türk Hükûmeti Sovyet Rusya'ya bir antlaşma taslağı göndermiştir[280].

Mayıs 1939'da Sovyet Rusya'nın Dışişleri Bakanı'nın Molotof olmasından sonra, Moskova'ya daveti yenilenen Şükrü Saraçoğlu ile Molotof arasında 26 Eylül 1939'da Kremlin Sarayında görüşmeler başlamıştır. Moskova'ya farklı niyetle giden Saraçoğlu, burada Stalin'in Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ısrarıyla karşılaştı[281]. Sovyet Rusya, Boğazların Türkiye ile ortak savunulmasını ve Avrupa'ya karşı Türkiye'yi baskı yoluyla kendisine bağlamak istiyordu[282].

1939 yılında Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova'ya gidişi ile başlayan Tük-Rus görüşmelerinde Sovyet Rusya'nın isteklerinin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'ye yüklediği taahhütlere aykırı olduğu vurgulanmış, Sovyet talepleri kesin bir dille reddedilmiştir. Nitekim Saraçoğlu Türkiye'ye dönmeden İngiliz Fransız elçileriyle 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak[283]'ı imzalayarak, Sovyet Rusya'ya karşı Türkiye'nin güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır[284].

1940 yılının Kasım ayında Sovyet Rusya, Boğazlarda deniz ve kara üsleri istediğini Almanya'ya bildirmişse de Alman-Sovyet ilişkilerinin bozulması ile beraber 1941 yılında Türkiye'ye bir nota vererek Boğazlar üzerindeki isteklerini geri aldığını ve Boğazlar konusunda hiçbir niyeti ve talebi bulunmadığına dair Türkiye'ye güvence vermişti. Bunun üzerine 25 Mart 1941 tarihinde Ankara ve Moskova'da "Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklerasyonu" yayınlansa da II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında Türkiye kendini Sovyet Rusya tehdidi altında hissetmeye başlayacaktır[285].

---

[280] Antlaşma taslağı için bkz.: (Rıfkı Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerine Etkileri**, Gazi Üniversitesi Yayınları No:22, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983, s. 73-74).
[281] Sovyet Rusya'nın talepleri için bkz.: (Burçak, **a.g.e.,** s. 84-90, 95-96, 99-101).
[282] Burçak, **a.g.e.,** s, 105-119.; Uluksar, **a.g.m.**, s. 396.
[283] Antlaşma metni için bkz.: **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.: 21, s. 15-18.
[284] **Baltalı**, **a.g.e.,** s. 97.
[285] İnan, **a.g.e.**, s. 96-97.

İngiltere ise 12 Ocak 1941'de, 12 Ada'ya Mihver tarafından bir Müttefik saldırısı beklendiğinden Bingazi ve 12 Ada'yı işgal etmeye[286] ayrıca Balkanlar için stratejik ihtiyat hazır bulundurmaya karar verecektir[287].Bu arada harekete geçen İngilizler, 12 Ada'yı yakından kontrol etmek için 25 Şubat 1941'de İtalyanlara ait deniz uçağı üssüne de sahip küçük Meis Adası'nı işgal etmişlerdir[288]. Tüm bu gelişmelerden sonra İngiltere Türkiye'den savaşa girmesini, Türkiye ise İngiltere'nin önüne türlü sebeplerle çıkarak tarafsızlığını korumak istemiştir[289]. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türk dış politikasının temeli, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve Türklerin kendi toprakları üzerinde kendi kaderlerini çizme hakkına sahip çıkmaları olmuştu. Savaş yıllarında da İnönü bu hakka ve Türk topraklarının bütünlüğüne, Türk dış politikasının temel ilke ve amaçları olarak bakmıştır[290].

---

[286] Hans-Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 32; **Ayın Tarihi**, Ekim 1940, s. 163.

[287]Nitekim Alman Başkomutanlık Kurmay Başkanı Keitel'in 19 Ocak 1941 günü İtalyan Generali Guzzoni ile yaptığı görüşmede Guzzoni; 12 Ada'ya yapılması beklenen taarruzun şimdiye kadar gerçekleşmediğini belirtecek ve 12 Ada'da yaklaşık üç aylık stok olduğunu, buradaki kuvvetlerin zayıf olduğunu, buna rağmen Bulgaristan'dan Yunanistan'a karşı bir Alman saldırısı halinde, her şeyden önce Mısır'dan Ege Denizi'ne yapılacak İngiliz nakliyatına karşı etkin bir taarruz gücü olduğunu söyleyecektir. Fakat Keitel'in bu görüşme ile ilgili yaptığı mütalaadan bir taarruz halinde burada ciddi bir direniş beklenemeyeceği ve Yunanistan'a yapılabilecek İngiliz nakliyatına karşı söz konusu adalarda bulunan İtalyan kuvvetlerinin taarruzî bir müdahalesinin düşünülemeyeceği kanaatine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Jacobsen, **a.g.e.**, s. 290).

[288] **Ulus** , 27 Şubat 1941; **Yeni Asır** , 28 Şubat 1941, **Cumhuriyet** , 28 Şubat 1941.; Jacobsen, **a.g.e.**, s. 314.

[289] Çünkü İngiltere, savaşta olmadığı için savaş planlarını Türkiye'ye vermemekteydi. O sırada The Times gazetesinin Ankara'daki muhabiri şu bilgiyi vermiştir: "İngiltere, Türkiye'nin ittifak icabı olarak savaşa girmesini istemiş, Türkiye, savaşa girmeyi reddettiği gibi üs vermekte istememiş. Çünkü Türkiye Almanya'nın saldırısına uğramaktan korkuyormuş. İngiltere ise Almanya'nın bunu yapacak kadar kuvvetli olmadığını ileri sürünce Türkiye aşırı derecede malzeme yardımı istemiş, muhabir makalesinde bu sebeplere ek olarak İngiltere'nin, Türkiye'ye savaş planlarını vermemesi ile Türk-İngiliz ilişkilerinde bir 'İtimat buhranı' nın meydana geldiğini" söylemiştir. Bkz.: (Fahir Armaoğlu, "Sovyet-Amerika Münasebetlerinin Üç Yılı (1945–1948) ", **SBF Dergisi**, C: IV, No: 3–4, 1949, s. 379–380).

[290] Nitekim Zeki Kuneralp, İkinci Dünya Savaşı'nda, Türk Dış Politikası'na ışık tutan bazı belgeleri derlediği bir kitabının giriş bölümünde, benzer noktalara değinmektedir: "(Belgeler) Yazıldıkları vakit gizli idiler, bugün gizlilikleri kalmamıştır. Bunları bugün yayımlamak, bir sır ifşası değildir. Malûm ilamıdır... fakat başka bir şekilde, bizim yönümüzden. Tuhaf bir huyumuz vardır: Ne kadar eski olurlarsa olsun dış siyasetimize dair resmi belgeleri yayımlamaktan çekiniriz, kapalı tutarız. Belgeleri yazanlar, belgelerde ismi geçenler ölüp giderler, belgelerin değindikleri konular köhneleşir, aynı konulara ait yabancı belgeler yayımlanır, konular amme malûmu olur, biz belgelerimizi yine gizli biliriz. Bu doğru değildir, faydası yoktur, zararı vardır. Zira bu kötü huyumuzdan dolayı, kendi

B-Yalta Konferansı (4 Şubat 1945–11 Şubat 1945)

4-11 Şubat 1945 tarihinde, savaş sonrası barış düzeninin esaslarını belirlemek amacıyla yapılan Yalta Konferansında Stalin'in Boğazlar ve Montreux Sözleşmesini ortaya atması sebebiyle Türkiye yeniden gündeme gelmiştir. Stalin Montreux Boğazlar Sözleşmesinin modasının geçtiğini, savaşta Türkiye'nin Boğazları kapatarak Sovyetlerin boğazını sıkmasının haksızlık olduğunu ileri sürerek[291], Yalta'dan sonra Dışişleri Bakanlarının bu meseleyi görüşmek üzere toplanmasını istemiştir. Konferansta meselenin Londra'da yapılacak Dışişleri Bakanları toplantısında görüşülmesi ve Türkiye'nin de haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Sovyetler Birliği boğazlar hakkındaki niyetleri konusunda zemin yoklaması yapmış oluyordu[292].

10 Şubat 1945'te Yalta Konferansının altıncı toplantısına Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini istediyse de ayrıntılı bir teklifte bulunmadı. Bunun bir sonucu olarak, Konferansta, üç Dışişleri Bakanının Londra'da yapacakları toplantıda Sovyet Hükümetinin Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili olarak yapacağı tekliflerin görüşülmesi ve uygun bir zamanda Türk Hükümetinin bu tekliflerden haberdar edilmesi kararlaştırıldı.

Türk Hükümeti 7 Nisan'da verdiği cevapta Sovyet Hükümetinin ne gibi teklifleri olduğunu sordu ve iki tarafının da menfaatlerine uygun bir diğer paktın yapılabileceğini bildirdi. Molotof, bir yeni paktın imzalanmasından

---

tarihimizi yabancı kaynaklardan öğrenmek zorunda kalırız..." Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Zeki Kuneralp, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığından On Bir Telgrafı,** İstanbul Matbaası, İstanbul 1982, s.7-8.; Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev: A. Kayabal), Temmuz 2000, s. 23 vd.

[291] Aksine olarak Türkiye Boğazların bekçiliği zımnında bütün harp müddetince büyük fedakârlıklara katlanmıştı. Sovyet Rusya, Türkiye'nin takip etmiş olduğu uyanık ve dürüst politika sayesinde Karadeniz havzasında Mihver devletlerinin Akdeniz tarafından gelen herhangi bir tecavüzünden masun kalmıştır. Türkiye'nin takındığı azimli tavır sayesinde mihver devletleri Boğazları zorlamağa cesaret edememiş ve esasen harp içinde Sovyet Hükümeti de bunu müşahede etmiştir. Bkz.: Baltalı, **a.g.e.**, s.124.

[292] Kurat, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası: 1923–1975**", Belleten,** Cilt 39, No 154, Nisan 1975, s. 265–308.

önce iki ülke arasında bazı meselelerin çözümlenmesi gerektiğini söyledi[293]. Bu meseleler şunlardır:

1- Türk-Rus Doğu sınırlarında değişiklik;
2- Herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak üzere Boğazlarda Sovyetlere üsler verilmesi;
3- Montreux Sözleşmesinin yeniden gözden geçirilmesi prensibi üzerinde iki hükûmet arasında bir anlaşma.

Türkiye Hükümeti Rusya'nın ilk iki isteğini reddetti. İngiltere ise Rusya'nın bu isteklerini Potsdam Konferansına kadar ertelemesini istedi[294].

Yalta Konferansında alınan kararlardan Türkiye'yi ilgilendiren en önemli sonuç, 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansına kurucu üye olarak katılacak devletlerin, 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver devletlerine savaş açmalarının şartının koşulmasıdır. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Yalta Konferansı kararlarına uyan bir devlet olarak Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almıştır[295].

Konferanstan ABD hoşnut olarak ayrıldıysa da İngiltere istediği neticeyi elde edememişti Gerçekten Yalta Konferansı, İkinci Dünya Savaşı boyunca devam eden İngiltere ve Amerika arasında muhtemel bir "Büyük İttifak"ın sonu olmuş, iki ülke arasında işbirliği devresi son bularak şimdi rekabet ve mücadele başlamıştır[296].

C-Postdam Konferansında Boğazlar Meselesi (17 Temmuz–2 Ağustos1945)

Almanya'nın 7 Mayıs 1945'te teslim olmasının ardından Birleşik Amerika ile İngiltere'nin Sovyet Rusya ile savaş sonrası işbirliğini

---

[293] **Ayın Tarihi,** Nisan 1945, s. 273.
[294]F ahir Armaoğlu, "İkinci Cihan Harbinde Türkiye", **SBF Dergisi**, C: XIII, No: 2, H 1958, s. 178.

[295] Bu arada 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın 10 Ağustos 1945'te de Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı sona ermiştir. Bkz.: (Kurat, **a.g.m.,** s. 265–308).
[296] Churchill durumdan hiç hoşnut değildi. Bunun içindir ki, Churchill hatıralarının Yalta ile başlayan kısmına "Demir Perde" adını koyacak ve Yalta'yı finale bıraktığını ifade edecektir. Bkz.: (Armaoğlu, **a.g.m.,** s. 174).

gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları denemelerden biri olan Potsdam Konferansı 17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihlerinde toplanmıştır[297]. Görüşmelere resmî olarak katılmadığı halde Türk toprakları için de ciddi tartışmalar yapılmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye vermiş olduğu notayla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanmış olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshetmişti.

Sovyet Rusya Montreux Sözleşmesinin şu esaslar dâhilinde tadil edilmesinde istiyordu.

1- Sovyet harp ve ticaret gemilerinin Boğazlardan her zaman için serbestçe geçmeleri,

2- Bu geçişi, garanti etmek için Sovyetlere Boğazlarda üsler verilmesi,

3- Boğazlar hususunda yalnız bir Rus-Türk Antlaşmasının aksedilmesi[298]

Bu bakımdan, Sovyet gemilerinin Boğazlardan geçişi konusunda Potsdam'da geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmadığı halde Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlarda deniz ve kara üsleri istemesi geniş tartışmalara yol açmıştır[299].

Sovyetler, Türkiye'nin zayıf olması hasebiyle, serbest geçiş için gereken garantiyi sağlayamadığını, bu sebeple Boğazların Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ortak kontrolü altına konulmasını istediler. Yani Ruslar Boğazlarda üs istiyorlardı. Tabiatıyla bu istek kabul edilmedi. Amerika ve İngiltere ise Ruslar için ancak Boğazlardan tam geçiş serbest işine taraftardılar[300].

İngiltere, Sovyet Rusya'nın Boğazlarda üs isteğini kabul edilebilir bulmamış, ABD ve Rusya ise Montreux Boğazlar Sözleşmesinin hükümlerinin yeniden düzenlemedi hususunda görüş birliğine varmıştır. ABD

---

[297] Erkin, **a.g.e.**, s. 268.
[298] Bilge, **a.g.e.,** s.322.; Baltalı, **a.g.e.**, 129.

[300] Rıfkı Salim Burçak, " İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", **SBF Dergisi**, C: II, No: 1-4, (1947), s.198-199.

bütün uluslar arası su yolları için geçerli olan sistemin Türk Boğazları için de uygulanmasını istiyor, İngiltere-Rusya ve ABD'nin garantör devletler olması esasına dayanıyordu. Görüşmelerde ABD'nin teklifi Sovyet Rusya tarafından kabul edilmemiş, Rus teklifi de ABD ve İngiltere tarafından reddedilmişti. Her üç devlet Montreux Boğazlar Sözleşmesi hükümlerinin değiştirilmesini istese de İngiltere açıkça Sovyet Rusya'nın teklifine karşı çıkmış Sovyet Rusya, İngiltere'nin bu tavrı ile ciddi bir şaşkınlık yaşamıştır[301].

Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs istemek hususunda ısrar etmesi üzerine tarafların görüşlerini birleştirmek mümkün olmamıştır[302]. 2 Ağustos 1945'de sona eren Postdam Konferansı Kararlarının 16. Maddesi Türk Boğazları ile ilgiliydi. Bu maddede: "Üç hükûmet, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin bugünkü şartlara uymaması sebebi ile değiştirilmesini kabul ederler. Müteakip adım olarak üç hükûmetten her biri ile Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür." hükmünce her üç devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirilmesine karar verilmiştir[303].

Potsdam'da Boğazlar konusunda yapılan görüşmeler, görüldüğü gibi, kesin bir sonuca bağlanmamıştır. Bununla beraber, bu görüşmeler sonunda, özellikle iki nokta belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, ABD ve İngiltere'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değişmesine karşı olmamış, Washington Boğazların yeni rejimi üzerinde söz sahibi olmak istediği açıkça beyan etmiştir. Potsdam'da ortaya çıkan ikinci önemli nokta ise Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak istekleri karşısında ABD'nin gösterdiği tutumdu[304]**.** Ayrıca Konferansa Türkiye iştirak etmediğinden, memleketin hayati menfaatlerine dokunan hususlarda Türkiye'ye mükellefiyet

---

[301] Erkin, **a.g.e.,** s. 268-269.
[302] **Ayın Tarihi**, Nisan 1945, s. 63–64.
[303] Gürün, **a.g.e.,** s. 298.; Rıfkı Salim Burçak, " İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", **SBF Dergisi**, C: II, No: 1-4, (1947), s.200-202.

yükleyecek kararlar alınamamıştır. Nitekim alınacak kararlar ancak onu hazırlayan üç büyük devleti bağlayabilecekti[305].

D-Notalar Devresi ve Sonrası Boğazlar Meselesine Bakış

Boğazlarla ilgili gelişmeleri yakından takip eden Türkiye 20 Ağustos 1945'te İngiltere ve ABD'ye birer nota göndermiş, iki ülkeden Sovyet isteklerine son vermesi istemiştir. Türkiye, Sovyet Rusya'nın isteklerini bir tehdit olarak algılamaktaydı ve Batıdan açık destek istiyordu.

Postdam Konferansında alınan kararlar neticesinde üç büyük devlet Türk Boğazları ile ilgili tezlerini Türkiye'ye bildirme kararı almışlardı ve Türk Boğazları ile ilgili ilk notayı da Amerika Birleşik Devletleri vermiştir. 2 Kasım 1945 tarihli bu notada[306] Boğazların bütün ulusların ticaret gemileri ve Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin transit geçişine açık olması; barış zamanında, üstünde anlaşılacak bir tonaj hariç, Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmayan devletin savaş gemilerine kapalı olması; bu savaş gemilerinin Karadeniz devletlerinin rızasıyla ya da Birleşmiş Milletler adına hareket edildiği takdirde, Boğazlar'dan serbestçe geçmeleri ve Montreux Boğazlar Sözleşmesinin günün koşullarına uydurulması isteniyordu[307]. Buna benzer ikinci nota da 21 Kasım 1945 tarihinde İngiltere'den gelmiştir[308].

6 Aralık 1945 tarihinde Türkiye, ABD notasını yanıtlamıştı. Verilen notada Türkiye, Boğazlar rejimi konusunda yapılacak bir konferansa katılmaya hazır olduğunu bildirmişti[309].

Sovyet Rusya'nın Postdam Konferansı kararı gereğince göndermesi gereken nota, 7 Ağustos 1946'da ABD ve İngiltere'nin notasından yaklaşık bir sene sonra gelmiştir. Sovyetler Birliği verdiği notada[310] Boğazlar rejiminde,

---

[306] **Ayın Tarihi**, Kasım 1945, s. 71.; Türkkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, İstanbul 1969, s. 187.
[307] Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetler**, s. 523.

[309] **Ayın Tarihi**, Aralık 1945, s. 146-149.
[310] **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, s. 72-74.

Karadeniz devletleri lehindeki değişiklikler talebini ve Boğazların kendisi ile birlikte ortaklaşa savunulması isteğini tekrarlamıştır[311].

Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos 1946 tarihli notasını ABD 19 Ağustos 1946 tarihinde, İngiltere ise 21 Ağustos 1946 tarihinde yanıtlamışlardı[312].

Türkiye, giderek artmakta olan Sovyet Rusya tehdidi karşısında Sovyet notasına, ABD ve İngiltere'nin görüşlerini alarak cevap verme yoluna gitmiştir. Türkiye 22 Ağustos 1946 tarihinde verdiği notada[313] Montreux Sözleşmesinin ancak bu sözleşmede öngörülen usulle değiştirilebileceğini ve Boğazların Sovyetler Birliği ile ortaklaşa savunulmasının Türkiye'nin hâkimiyet haklarına ve güvenliğine aykırı olduğunu bildirmiştir.[314]**.**

ABD ve İngiltere Rus notasına benzer şekilde Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesine destek vererek, yapılacak herhangi bir konferansa katılmaya hazır olduklarını fakat Rus notasının Boğazların statüsünün Karadeniz'e sahildar devletler tarafından tespiti maddesine ve Boğazların Türk-Rus ortak müdafaasında olma fikrine şiddetle karşı çıkarak Boğazların Türk hâkimiyetinde kalması gereğini savunmuşlardır

Sovyet Rusya ve Türkiye kendi görüşlerini teyid eden 24 Eylül 1946[315] ve 18 Ekim 1946[316] tarihlerinde birbirlerine verdikleri notalarda aynı hususları tekrar etmişlerdir[317].

Türkiye Sovyet Rusya'nın 24 Eylül tarihli notasını 18 Ekim'de cevaplandırmış birer suretini ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan tüm ülkelere iletmiştir[318]. Oldukça sert üslupla yazılmış olan Türk notası ve ABD'nin diplomatik ve gerekirse askeri kuvvetle uyarıda bulunuruz ifadesi sonucunda, Sovyet Rusya yeni bir nota göndermeye teşebbüs

---

[311] Nota için bkz.: İnan, **a.g.e.,** s.110.; A. Halûk Ülman, **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1942),** Sevinç Matbaası, Ankara 1961, s. 77-78.
[312] Notalar konusunda bkz.: **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, s. 68-71, 118-121.
[313] Metin için bkz.: (**Ayın Tarihi**, S.:153, Ağustos 1946, s. 76-83).
[314] Armaoğlu, "Sovyet-Amerika Münasebetlerinin Üç Yılı (1945–1948) ", s. 377.
[315] Metin için bkz.: (**Ayın Tarihi**, Eylül 1946, s. 46-51).
[316] Metin için bkz.: (**Ayın Tarihi**, Ekim 1946, s. 58-70).
[317] Gürün, **a.g.e.,** s. 208.
[318] Metin için bkz.: (Erkin, **a.g.e.**, s. 314-315).

edemeyecektir. Üstelik Rusya uluslararası siyasette yalnız kaldığını görmüş, yeni bir konferans talebinden vazgeçtiği gibi Montreux'un süresi bittiğinde dahi feshi için müracaat etmemiştir. ABD'nin bu hususta ki politikası açık ve net olup, "uluslar arası su yolu" olarak kabul ettiği Boğazlar üzerinde hiçbir millet ve devlete özel imtiyaz verilmesine müsaade etme niyetinde değildi. Sonuç olarak Stalin'in başlattığı bu teşebbüs, aslında Sovyet Rusya ile Türkiye'nin arasını açacak, ABD-Türkiye yakınlaşmasını neticelendirmiştir.

1945 – 1946 yıllarında Sovyetlerin bir yandan Türkiye'nin doğu Anadolu topraklarını resmen istemesi ve öte yandan da Boğazlara yerleşmek hususundaki isteklerini resmen açıklaması, Türkiye Cumhuriyetini, Milli Mücadeleden beri en kritik safhaya sokmakta idi.

Eylül 1947'de, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Polonya, Fransa, Çekoslovakya ve 8talyakomünist parti şeflerinin Varşova'da gerçekleştirdiği toplantının sonunda, 5 Ekim 1947'de Komin form kurulmuş: "İşçilerin tek vatanı olan Sovyetler Birliği'nin müdafaası,... ABD'nin temsil ettiği emperyalizme karsı mücadele… ve… tüm dünyaya hakim bir Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması" ilkesini benimseyen Komin form bir de beyanname yayınlamıştır. Beyannamede, dünyanın "emperyalizmi yok edip demokrasiyi kuvvetlendirmeye çalışan Sovyetler Birliği ve demokrat memleketler" ile "demokrasiyi boğmaya gayret eden emperyalist ABD ve İngiltere" arasında iki bloka ayrıldığı[319]. ifade edilerek Soğuk Savaşın sinyalleri verilmişti.

Nitekim Sovyet Rusya'nın bu tutumu ABD Başkanı'nın, 12 Mart 1947'de, Rusya'nın adını hiç vermeden, bu devlete ve ideolojisine karsı başlattığını belirttiği yeni siyaseti ile Rusya'ya çok sert eleştiriler yöneltmiştir ABD Başkanı Truman, dünyanın ideolojik olarak iki bölgeye ayrıldığını resmen ilân ettiği "Truman Doktrini" ile Türkiye'nin ABD'nin ilgisini hak ettiğini ve Batı dünyası için taşıdığı öneme işaret etmişti[320].. Pravda gazetesinin 15

[319] Armaoğlu, **a.g.m.,** s. 430-43.

[320] Falih Rıfkı Atay, Ulus Gazetesi'nde, "tarihi bir olay" olarak nitelendirdiği Truman'ın konuşmasını överek, ABD'nin, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım edecek olmasının dünya barısı için büyük değeri

Mart 1947 tarihli baş makalesinde Truman Doktrini ile ilgili olarak: "Türkiye'nin milli bütünlüğünü hiç kimsenin tehdit etmediğini ispatlamaya lüzum yoktur. Demek ki, Truman'ın bahsettiği modernizasyonun anlamı Türkiye'de Amerika egemenliğinin kurulması (olacaktır) " [321] denilmiştir.

Başbakan Recep Peker, iki devlet arasında, 12 Temmuz 1947'de, yardım antlaşmasının imzalanması üzerine duyduğu sevinci Washington'un Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson'a gönderdiği telgrafta; "bu hususta duyduğum sevinç çok derindir, hususiyle ki bu, gerek Türkiye'nin gerek Amerika Birleşik Devletlerinin sarsılmaz bir tarzda bağlı bulundukları Birleşmiş Milletler hedefinin gerçekleşmesi yolunda büyük bir adım teşkil etmektedir," [322] seklinde belirtmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın dünya siyasi haritasında ve güçler dengesinde meydana getirdiği büyük değişim, gelişim ve boşluk döneminde ortaya çıkan Boğazlar Sorunu, bundan ve diğer Sovyet isteklerinden doğan Türk- Sovyet ilişkilerindeki gerginlik, 1950'li yıllarda şekillenmeye başlayan iki kutuplu dünyada Türkiye'nin NATO'ya katılarak (18 Şubat 1952), Batı Bloku içerisinde yer almasına sebep olmuştur. Türkiye ile Sovyetler arasındaki Boğazlar gerginliği de, bu sıralarda başlamış bulunan "Soğuk Savaş" dönemiyle yeni bir sürece girmiş[323], ancak tansiyonunu büyük oranda kaybetmiştir[324].

---

olduğu üzerinde durmuştur[320]. Bunun "manevi değeri, bize yapılması düşünülen maddi yardımdan çok daha büyüktür," seklinde belirtmiştir. Bkz.: (Falih Rıfkı Atay, "Barış Kurucu Amerika", **Ulus**, 15 Mart 1947, s.4..;Ahmet Şükrü Esmer, "Amerika'nın Alakası**", Ulus**, 15 Mart 1947, s.4).

[321] Ali Rasizade Şamiloglu, "Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları**", Belleten**,(Çev.: M. Ahmedov), C.: LV, S.: 212, s. 249.

[322] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1947, s. 16–17.

[323] Soğuk Savaş dönemi Türk Boğazları, özellikle Rus-Alman-İngiliz ve Amerikan arşiv belgeleriyle mukayeseli olarak çalışılması gereken mühim bir süreçtir. Bu dönemde Türk Boğazlarıyla ilgili binlerce arşive malzemesi vardır. Nitekim Türkiye, Boğazlar üzerindeki yasal hakimiyetini hiçbir zaman kötüye kullanmadığı halde değişik spekülatif haberlerle karşı karşıya gelmiş, bazı uluslar arası krizler yaşamıştır. Bunlardan biri de 1961 Mart'ında gerçekleşen bir olaydır. 1961 Mart'ında Karadeniz'den Marmara sularına bir hafta içerisinde 3 denizaltının ve 15- 16 tane Rus savaş gemisinin ve torpido botlarının Marmara Denizinde bir manevraya katılmak üzere geçtiği bilgisi İngiliz istihbaratına bildirilmiş, bunun üzerine İngiliz dışişleri ve Türk dışişleri gerginlik çıkmış Türk dışişleri böyle bir olayın asla vuku bulmadığını ısrarla belirtmek zorunda kalmıştır. İlginç olan diğer bir nokta ise bu haberin tÜrk basını tarafından da doğrulanmasıdır. Bkz.:**N.A. in UK,** F.O., 371-160804.

[324] Erhan Başyurt, **Ateş Yolu, Boğazlarda Bitmeyen Kavga**, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, s. 70.; **Rıfat Uçarol, Siyasi Tarih 1789-1994**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s. 586.

1990'lı yıllarla birlikte Doğu Bloku bütünüyle yıkılacak, Varşova Paktı geçerliliğini kaybedecektir. Türk Boğazları, 1991 yılında Sovyet Rusya'nın dağılmasına kadar, Karadeniz'e sahili olan Sovyet Rusya, Romanya ve Bulgaristan'ı yakından ilgilendirmekteydi. Fakat 1991'de bu sayı artmaya başlamış, Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Ukrayna, Moldovya, Gürcistan Karadeniz'e sahili olan devletler haline gelmiştir. Ermenistan ve Azerbaycan da dolaylı olarak Karadeniz'le ilgiliydiler. Aynı şekilde Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın deniz yoluyla ticaret yapmaları Karadeniz ve Boğazlar yoluyla mümkündür. Boğazlarla ilgili devlet sayısının on üçe yükselmesi, Türk Boğazlarının hinterlandını büyütürken önemini de önceki yıllara göre artmaya başlayacaktır[325].

Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla, gelişmiş dünya ülkeleri dikkatlerini bu coğrafya üzerindeki doğal zenginlikler üzerinde yoğunlaştırırken, başta petrol ve doğal gaz olmak üzere bu kaynakların, uluslar arası pazarlara sevk hususunda Türk Boğazlarının da önemi artmıştır. Nitekim Bakü ve Tengiz petrollerinin taşıması için Sovyet Rusya'nın dağılmasından önce Rusya ve Sovyet Cumhuriyetlerine ve Varşova Paktı ülkelerine petrol sevk etmek amacıyla inşa edilmiş olan Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hatları önerilmişse de fazla masraf gerektirmemesi ve petrol şirketlerinin tercihi sebebiyle erken üretim petrolünü[326] Türk Boğazları yoluyla dünya piyasalarına sunulması projesi kabul edilmiştir[327]. Bunun yanı sıra Hazar petrolünün önümüzdeki yıllarda artacak üretim potansiyeli ve Kazak-Tengiz

---

[325] Boğazların hinterlandını genişleten diğer bir hadise ise 1992'de Main-Tuna,; Tuna-Ren iç su yollarının birbiriyle bağlantılı hale getirilmesi ve on beş Avrupa ülkesinin de Boğazlardan geçişten istifade etmeye başlamasıdır. Bkz.: (Rıfat Uçarol, "Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazlar'ının Önemi ve Geleceği", **Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye**, Ankara 1994, s. 198.; Başyurt, **a.g.e.,** s. 83).

[326] Türkiye Petroller, Anonim Ortaklığı (TPAO) %6,75'lik küçük bir hisse ile Azerbaycan Uluslar arası İşletme Şirketi (AIOC)'da pay sahibi olup, AIOC, Azerbaycan petrolünün üretimini ve dünya piyasalarına sevkiyatını üstlenmiştir. Batılı petrol şirketlerinin büyük hisse sahibi olduğu AIOC, Azerbaycan'la 10 Eylül 1994'te bir anlaşma yapmış ve ilk aşamada Hazar Havzasının Azerbaycan'a ait bölgesinde yer alan Azerî, Çıralı ve Güneşli petrol sahalarında ana üretim öncesi, deneme niteliğinde üretilecek petrol, "erken üretim petrolü" olarak ifade edilmiştir. Bkz.: (Lale Sarıibrahimoğlu, **Kurt Kapanında Kısır Siyaset, Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu**, Ankara 1997, s. 16).

[327] Ali Işıngör, "Dünyanın Yeni Enerji Koridoru Türkiye", **Savunma ve Strateji**, S.: 15, Ocak 2003, s. 15.

petrol sevkiyatının Türk Boğazları yoluyla taşınma kararı Boğazları direk alakadar edip mevcut Boğazlar trafiğini sıkıntıya da sokacaktır. Nitekim Türkiye ise Boğaz trafiğini rahatlatmak için Amerikan şirketlerini de desteğiyle "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı" Projesini hayata geçirmiştir.

Türkiye Boğazlardaki riski ve yoğunluğu azaltmak için 1990 yılında, Boğalardaki trafiği düzeltmek amacıyla yeni bir tüzük çalışmasına[328] başlamış ve 1993 yılı sonunda yeni tüzükle ilgili çalışmalar tamamlanarak Boğaz trafiğini düzenleyecek trafik ayırım şemaları tespit edilerek Uluslar arası Denizcilik Teşkilatı (IMO)'nın onayına sunulmuştur[329]. 1994 Tüzüğünün IMO'nun onayına sunulması ve IMO'nun tüzükle ilgili kural ve tavsiyeler içeren metinin ortaya çıkışı, resmi olarak kabul edilmemiş olan Boğazlar Tüzüğünün uluslararası bir kuruluş vasıtasıyla tartışmaya açılmasına sebep olmuş ve Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyet hakkı da zarar görmüştür[330].

11 Ocak 1994'te Resmi Gazete'de yayınlanan tüzüğe Rusya Federasyonu rahatsız olduğunu dile getirmiş, Karadeniz'e sahildar ülkelerin katılımıyla Boğazlarla ilgili uluslar arası bir konferansta tüzüğün ele alınması gereğini dile getirmişse[331] de Türk Dışişleri Bakanlığı tüzüğün Montreux Boğazlar Sözleşmesine aykırı olmadığı[332] yönünde görüş bildirmiştir.

Aralık 1997'de ise Ankara'yı ziyaret eden Rusya Federasyonu Başkanı Viktor Çernomirdin, ülkesinin Boğazlardaki deniz trafiğinin düzenlenmesi için Türkiye'nin uygulamakta olduğu rejimin değişmesini istemesinin ardından Türkiye'nin Rusya Federasyonu'nun sıkıntılarını dikkate alarak 1994 Tüzüğünü değiştirme çalışmalarına başlaması Rusya Federasyonunca olumlu karşılanmıştır[333]. İki ülke arasındaki görüşmeler sonucunda ise 6 Kasım 1998'de yeni Boğazlar Tüzüğü devreye sokulmuştur[334]. Yeni tüzük

---

[328] Başyurt, **a.g.e.**, s. 93.
[329] Başyurt, **a.g.e.**, s. 94.; Recep Güvelioğlu, "Boğazlar Tüzüğü", **Yeni Günaydın**, 1 Temmuz 1994.
[330] **Zaman**, 15 Haziran 1994.
[331] **Hürriyet**, 11 Şubat, 1994.
[332] **Hürriyet**, 11 Temmuz 1994.; **Zaman**, 14 Mayıs 1994,
[333] **Zaman**, 15 Aralık 1997.
[334] **Zaman**, 6 Kasım 1998.

1994 Tüzüğü ile mukayese edildiğinde bazı açılardan daha esnek hükümler içermekle birlikte bazı yönlerden daha katı kurallar getirmekteydi.

Yeni Tüzükte, belki de en önemli değişiklik, Türk Boğazları tanımının Marmara Denizi ile birlikte coğrafi bir bütünlük olarak tanımlanmasıdır. Yunansitan'ın Dardanel demekte ne denli ısrarlı olduğu düşünülürse "Türk Boğazları" tanımının kabulü daha iyi anlaşılacaktır.

1998 Tüzüğü gemilerin geçişlerini düzenlerken, ticaret gemilerinin geçişlerinde ciddi değişiklik içermekteydi. Yapılan değişikliklerle daha fazla gemi daha az kısıtlamaya tabi olarak Boğazlardan geçiş yapabilecekti. En önemli değişikliklerden birisi de, petrol tankerlerinin geçişleriyle ilgiliydi. 1994 Tüzüğünün 42. Maddesi, tehlikeli yük taşıyan büyük bir gemi/tanker İstanbul Boğazından girdiğinde, başka bir geminin/tankerin Boğazlar girişini engellerken, 1998 Tüzüğünün 25. Maddesi (d bendi) Boğaza önce girmiş geminin belli bir mesafe katetmesi sonrasında benzer nitelikte başka bir geminin Boğaza girmesine imkân vermiştir[335].

1998 Tüzüğü ile Türkiye Boğazlar'dan geçişi kolaylaştırarak, Boğazlara sahip olmanın yükümlülüğünü bir defa daha barışçı yolla çözümleyerek bölgede istikrârın simgesi olduğunu ispat etmiştir. Özellikle dünyanın birçok bölgesinde bölgesel savaşların devam ettiği günümüzde Boğazlar coğrafyasında mevcut olan barışın korunması fevkalade önem arzetmektedir. Geçmişte Rusya ve İngiltere'nin Boğazlar üzerindeki emellerine şimdi Avrupa devletlerinin tümü ve ABD de ortak olmuşlardır. Bu yüzden bölgede muhtemel bir savaş, bölgesel olmakla kalmayacak çok uluslu güçlerin de bölgeye müdahalesini neticelendirecektir. Özellikle ABD'nin Boğazlar siyasetine uzak olması orta ve uzun vadeli dış politika hedefleri açısından pek de mümkün görünmemektedir. Boğazlar geçmişteki gibi birçok devletin çıkar çatışmalarının sahnelendiği yer olacak, petrol devi ABD ve müttefikleri ile doğal gaz zengini Sovyet Federasyonu Boğazlarda karşı karşıya gelecektir. Bu kritik pozisyon Türkiye'nin aleyhine gibi görünse

---

[335] Sevim Toluner, **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, İstanbul 2000, s. 327.

de dünya devletleri Türkiye'nin Boğazlardaki hâkimiyetinin devamını korumak zorundadırlar aksi haldeki tüm ihtimaller dünya devletlerini kaosa sürükleyecektir.

SONUÇ

Boğazlar coğrafi konumu sebebiyle çağlar boyu siyasi ve ekonomik cazibe merkezi ve bir çok medeniyetin buluşma ve çatışma noktası olmuştur. Boğazların İlkçağlardan beri devam edegelen bu özelliği, Türk hâkimiyetine geçişi ile de değişmemiş aksine, Boğazlar Doğu ve Batı medeniyetleri için ayrıca önem kazanmıştır.

İstanbul'un fethi ile "Türk Boğazları" adı ile anılan Boğazlar, Balkan yarımadası ve Anadolu yarımadası üzerinde bulunan Türk topraklarının birbiri ile olan irtibatını temin ettiği için vatan bütünlüğünün vazgeçilmez asli unsuru olarak kabul edilmiş; Türk Boğazlarına hâkim olmak, vatana hâkim olmakla eşdeğer tutulmuştur. Nitekim Boğazlardaki Türk hâkimiyeti Osmanlı Devleti'nin -nihayete eriş tarihi olarak da kabul edilen- resmi olarak işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihine kadar devam etmiştir[♣]. Bu zaman aralığında ise Türk Boğazları üzerindeki hâkimiyet ikili ve çoklu antlaşmalarla devam ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti devrinde Boğazların ticaret ve savaş gemilerine kapalılık prensibi benimsense de; yabancı devletlerin ticaret gemilerinin geçişlerine çoğu zaman ekonomik sebeplerle izin verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin varolduğu coğrafyada başat bir güç olmaktan yavaş yavaş çıkmasıyla Boğazlar mevcut olan geçiş rejimi de değişmiş, Osmanlı Devleti siyasi ve askeri mücadelelerde düştüğü zor pozisyonlarda devletler arasındaki hassas dengeleri Boğazlar kozunu kullanarak avantaja dönüştüreyi hedeflemiştir.

"Türk Boğazları Meselesi" Rusya'nın siyasi bir güç olarak temayüz etmesi ve ardından sıcak denizlere inmek için Boğazları hedef haline getirmesiyle ortaya çıkmıştır. Boğazlarda uzun vadede hâkimiyet teessüs

---

[♣] Osmanlı Devleti'nin resmi işgalinden önce, 13 Kasım 1918 İstanbul'un fiilen işgali ile Türk Boğazları'nın da işgali söz konusudur. Fakat unutulmamalıdır ki, bu tarihte İstanbul, her ne kadar işgal altında olsa bile Saltanat devam etmektedir.

etmek isteyen Rusya'nın karşısında sadece Osmanlı Devleti çıkmayacak zamanla Avrupa Devletleri de Boğazlar siyasetine dahil olacaklardır.

18. yüzyılda özellikle İngiltere'nin sömürgelerine giden yolun güvenliğinin Türk Boğazlarına bağlı oluşu, üçüncü bir devletin Boğazlar siyasetiyle yakından ilgilenmeye başlamasını neticelendirmiştir. 18. Yüzyıl boyunca İngiltere özellikle 1757'de Hindistan'ın ele geçirilişiyle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını kendi siyasetini için zorunluluk olarak gördüğünden, devleti güvenliğini sürekli tehdit eden Rusya'ya karşı Boğazlardaki Türk hâkimiyetini desteklemiştir. Osmanlı Devleti, bu süreçte "denge politikası" ile Türk Boğazlarındaki hâkimiyetini devam ettirme yoluna gitmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ilkesi değişmiş, İngiltere de devlet için tehdit unsuru olmaya başlamış, bu ise Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasına sebep olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren Avrupa devletleri arasında başlayan bloklaşma hızla devam ederek I. Dünya Savaşını doğurmuş ve savaştan Osmanlı Devleti yenik olarak çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamlayarak son bulması ile Anadolu'nun işgalden kurtuluşu ve yeni bir Türk Devletinin kuruluşu, aynı tarihlerde vuku bulmuştur. Kurtuluş ve kuruluşun mimarı 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçerek başlattığı kurtuluş hareketi, beyanname, kongre ve kamuoyunun da desteklenmiş Erzurum Kongresi'nde, Heyet-i Temsiliye'nin; gecici bir hükümetin kurulması ile güç kazanmıştır.

Gerek Millî Mücadele, gerekse sonraki dönemde Türk Devletlerinin siyasetinde temel kabul edilmiş Misak-ı Millî'nin dördüncü maddesinde İstanbul ve Boğazlarla ilgili: "İslam hilâfetinin, Saltanatının ve Osmanlı Hükûmetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin güvenliği tam olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle, ilgili delegeler bütün

devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.” beyanıyla Boğazlardaki hâkimiyet hakkından vazgeçilmediği ifade edilmiştir.

Milli Mücadele döneminde Boğazların Türk hâkimiyeti altına giriş sürecinde herhangi bir savaş vuku bulmamış, İtilaf Devletleri ile imza edilen Mudanya Mütarekesi ile 1922’de İstanbul’un idaresinin Anadolu’da kurulan yeni Türk devletinin temsilcisi Refet Paşa’ya teslimi ile Boğazlarda kısmi hâkimiyet elde edilmiştir. Mudanya Mütarekesine göre Türk kuvvetleri Asya’da Çanakkale Boğazından 15 ve İstanbul Boğazından 40 km. içeride bulunma şartı kabul edilmiş; Boğazlar silahsızlandırılarak, askersiz hale getirmiştir.

Türk Boğazları Meselesi, Mudanya Mütarekesinin ardından imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nda en çok tartışılan ve çözümlenemeyen konu başlıklarından biridir ve neticede Boğazların Uluslararası Komisyon’a devri ve silahsızlandırılmasına karar verilmiştir. Kurulacak Uluslar arası Komisyonda Türkiye’nin ise tek oy hakkı vardır ve İngiltere gibi merkezdeki bir devlet olmadığı için Boğazlarda Lozan Barış Antlaşması sonrası mutlak bir Türk hâkimiyetinin teessüsünden bahsedilemez. Bu yüzden yeni kurulan Türk Devletinin Boğazların üzerindeki hâkimiyet mücadelesi Lozan Barış Antlaşması ile bitmemiştir. Türk Devleti, Lozan Barış Antlaşmasında kendilerine sunulan çözüm önerisini zamanın şartları gereği kabullenmek durumunda kalmışsa da Boğazlar, ileriye dönük halli mümkün bir siyasi problem olarak ele alınmış, uygun zaman ve zeminde tekrar gündeme getirilmek üzere te’hir edilmiştir.

Nitekim bu te’hir, II. Dünya Savaşı beklentisinin yoğun olarak hissedildiği 1930’lu yılların başına kadar devam etmiştir. Bu dönemde I. Dünya Savaşını kaybeden devletler hızla silahlanmaya başlamış ve dünya barışını tehlikeye sokmuşlardır. Türkiye ise silahlanarak ve savaş gücünü artırarak değil; diğer devletlerin aksine sulh hamlesi ile Lozan artığı meseleleri çözüm yoluna gidecektir. Dünya barışının tehlikede olduğu bu yıllarda Türkiye’nin “yurtta sulh dünyada sulh” siyaseti ve doğru zamanlama

avantaja dönüşmüş, dünya devletleri Boğazlar coğrafyasında Türk hâkimiyetini tercih etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

1936 yılında yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlar, tekrar Türk hâkimiyetine geçmiştir. Tarihte Montreux Boğazlar Sözleşmesinin şüphesiz ayrı bir önemi vardır. Özellikle Osmanlı Devletinin mirasçısı hükmünde olan yeni Türk Devletinin sınırlarının çizildiği Misak-ı Milli Metninde Boğazlarla ilgili hükmün –hâkimiyet telakkisi açısında- eksik olduğu görülmektedir. Bu eksiklik ise metnin kabul edildiği tarihlerde İstanbul'un işgal altında olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eksiklik Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ortadan kalkmıştır. Boğazların 20. yüzyılda geçirdiği evreler göz önüne alındığında; Monreux'da alınan neticenin çok açık siyasi bir başarı olduğu aşikârdır. Boğazlar Meselesinde Sevr Projesi'ni; Mudanya Antlaşmasını; Mondros Mütarekesini ve Lozan Barış Antlaşması hükümleri değerlendirildiğinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin bunların hepsinden öte bir kazanım olduğu görülmektedir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türk Boğazlarındaki Türk hâkimiyeti sağlanmıştır. Buna rağmen Montreux Boğazlar Sözleşmesinin problem teşkil edebilecek tek hükmü, 5 senede bir sözleşmeyi imzalayan üyelerden Sözleşmenin tekrar gözden geçirilmesini istemesi halinde Müzakerenin tekrarlanma şartıdır. Şimdiye kadar Sözleşmeyi imzalayan devletlerden böyle bir istek gelmediği için bir problem yaşanmamıştır. Türkiye'ye önemli siyasi ve stratejik avantajlar sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi, zamanın ilerlemesiyle teknik açıdan ömrünü doldurmuş olmasına karşın korunmak zorundadır. Nitekim Boğazlarla ilgili teknik eksiklikler, şimdiye kadar tüzüklerle giderilmeye çalışılmıştır. Türkiyenin, bundan sonra yapacağı düzenlemeleri, uluslararası hukuku göz ardı etmeden Boğazlardan geçiş rejimini düzenleyen 1936 tarihli Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ruhuna ve hükümlerine uygun olarak alması, Boğazlarda çıkacak herhangi bir problemi önleyecektir.

Sözleşmenin ikinci maddesinin barış zamanında ticaret gemilerine tanıdığı neredeyse sınırsız geçiş özgürlüğü yüzünden gözden geçirilmesine ilişkin Türkiye'de çeşitli kesimlerden gelen talepler, Karadeniz'e ulaşan petrol boru hatlarının yakında devreye girmesiyle daha da artacaktır. Ancak herhangi bir madde için yapılacak değişiklik teşebbüslerinin Sözleşmenin tümüne yansımayacağının hiçbir garantisi yoktur. Sözleşmenin delinmesi durumunda bundan sonra Türkiye'nin zabıta yetkisine dayanarak tek başına düzenleme yapabilmesi pek de mümkün olmayacak, muhtemel bir düzenlemede Türkiye'nin diğer devletlerin karşısında yalnız kalma ihtimali kuvvet bulacaktır. Bu yüzden Montreux Boğazlar Sözleşmesinin korunması temel politika olarak belirlenmeli, bunu sağlanacak çeşitli ittifak girişimlerinden kaçınılmamalıdır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasının ardından II. Dünya Savaşı sonrasında Boğazlarda Ruslara üsler verilmesi veya Boğazlar rejiminin yalnız Karadenize sahildar devletler ile Türkiye arasında tanzimi gibi hususlar – ki bunlar daha 1939, 1945, 1948 yıllarında reddedilmişti- Türkiye bakımından düşünülemez. Türk Boğazları Türkiye için vatan bütünlüğü, hâkimiyet ve güvenlik meselesidir. 21. yüzyılda değişen dünya konjonktüründe, Türkiye'nin tarihe dayanan ittifakların ve düşmanlıkların kendi genel çıkarları açısından tekrar değerlendirilmeye tabi tutması ve olabilecek ittifakları iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Türkiye, Boğazlarının güvenliğini Boğazlar kozunu kullanırken, uluslar arası hukuk kuralları gözardı etmeden, milli çıkarlarını zedelemeden yapabilme imkânına da sahiptir.

Herhangi bir nedenden dolayı Montreux Boğazlar Sözleşmesinin yeniden gözden geçirme girişimi, pek çok maddesi günün gerçekleri ile uyuşmayan 1936 tarihli rejimin çökmesine neden olacaktır.

Böylesi bir gelişme Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin serbest geçişine açılmasına sebep olabilir. Bundan, başta Rusya olmak üzere Karadeniz'e sahili olan devletlerin ve Türkiye'nin zararlı çıkması kaçınılmazdır. Nitekim Amerika'nın; Karadeniz'e donanmasını

sokmak için Gürcistan Romanya ve Bulgaristan ile Montreux Boğazlar Sözleşmesini delmeye çalışma girişimi olarak da adlandırılan 'Black Sea for' adlı, Karadeniz'e sahildar olan devletler arasındaki ortaklığı hedefleyen bir proje, son yıllarda gündeme getirilmiştir. Amerikanın donanmasının giremediği tek deniz Karadeniz'dir ve buraya donanmasını sokması 20 sene sonra yerleşmeyi düşündüğü yer altı kaynakları zengin Kazakistan ve Afganistan'ın ulaşımı ve irtibatı için stratejik önem arzetmektedir. Amerika'nın Karadeniz'de donanması bulunmasına nötr davranan ve çıkar işbirliği yapan Karadeniz'e sahili olan üç devlet karşısında Türkiye ise, stratejik çıkar ortaklığı mevcut olan Rusya ve yanına çekmeye çalıştığı Gürcistan ile işbirliği yaparak Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin delinmesini önlemeyi plânlamalıdır. Nitekim Gürcistan'la yapılması muhtemel bir işbirliği 2005'de Yuşçenko'nun Türkiye'yi ziyareti sırasında mevzubahis edilmiştir.

Şu anki tabloya baktığımızda Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin devamının sağlanması son derece mantıklı gözükmektedir. Bununla birlikte Boğazlar bölgesinde gerçekleşebilecek bir problemin çözümünü ne Montreux ne de Montreux Boğazlar Sözleşmesi sağlamayacaktır. Bu coğrafyada çıkacak herhangi bir problemde işin hukuki değil pratik yönü önem kazanacak ve muhtemel bir Boğazlar Meselesi'nin çözümünde ne yapılıp ne yapılmamasını belirleyecek tek faktör "güç" olacaktır. Zira 21. yüzyılda bu coğrafyada çözümü tarih, bilim ve hukuk değil "güç ve siyaset" belirleyecektir. Tarih hiçbir zaman büyük zannedilen olayların aslında çok küçük; küçük sanılan olayların da aslında çok büyük olduğunu şimdiki kadar tanıklık etmemiştir. 21. yüzyıl coğrafi sınırların önem kaybettiği, ittifakların, global sermayenin ve büyük şirketlerin dünyanın kaderine hükmedeceği bir yüzyıl olacaktır. Bir gecede bile çok büyük değişimlere tanıklık eden dünya coğrafyasında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin muhtemel bir Türk-Sovyet ittifakı ile çözümlenebilmesi zor görünmektedir.

Boğazların Türkiye'nin kontrolünden çıkıp uluslar arası bir komisyona devredilme ihtimalini de ne Rusya ne de Amerika isteyeceklerdir.

Böyle bir durum Türkiye'nin üniter yapısına ve bölünmez bütünlüğüne direk saldırı anlamını taşıyacağından savaş halinin gerçekleşmesi kuvvetle vuku bulacaktır. Bu coğrafyada savaş ise ne Karadeniz'e sahili olan devletlerin ne de diğer dünya devletlerinin çıkarına olacaktır. Bu yüzden özellikle Amerika ve Rusya Boğazlarda Türkiye'nin hâkimiyetini öncelikli olarak tercih etmek mecburiyetindedirler. Çünkü başta Amerika ve gelişmiş devletler güçlerini ve savaş kabiliyetlerini teknoloji faktörüne ve teknik kabiliyete sahiptirler. Türkiye ise gücünü ve savaş kabiliyetini teknolojiyle değil insan faktörüne endeksleyerek geliştirmiştir. Ülkemizin tarihi, kültürü, geçmişi değerlendirildiğinde açık ve net bir şek ilde bu coğrafyada gelişmiş devletlerin savaş gücünün yetersiz kalacağı kuvvetle muhtemeldir. Sonuç olarak Boğazlar coğrafyasında istikrârın devamı Türkiye'nin elindedir ve bu bölgedeki istikrâra tüm dünya devletlerinin ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

1-ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

BOA, **DUİT**, Dosya No:71-1, Gömlek Sıra No: 1.

BOA, DUİT, Dosya No:71-1, Gömlek Sıra No:3.

BOA, **DUİT**, Dosya No: 71-1, Gömlek Sıra No: 34.

BOA, DUİT, Dosya No: 71-1, Gömlek Sıra No: 4.

BOA, DUİT, Dosya No: 71-1, Gömlek Sıra No:6.

BOA, DUİT, Dosya No:71-1, Gömlek Sıra No: 37.

BOA, DUİT, Dosya: 71-1, Gömlek:34.

BOA, **DUİT**, Dosya:71-1, Gömlek:6.

BOA, DUİT, Gömlek Sıra No: 2.

BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri, Nr., 83, s.139-149.

BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri, Nr.: 83, s. 8-9.

BOA, **Düvel-i Ecnebiye Defteri**, Nr.83, s. 85.

BOA, **Düvel-i Ecnebiye Defteri,** Nr., 83, s. 175-190.

BOA, HR.SYS, Dosya No: 59, Gömlek No: 6.

BOA, HR.SYS., Dosya No: 184, Gömlek No:5.

BOA, HR.SYS., Dosya No: 184, Gömlek No:7.

BOA, HR.SYS., Dosya No: 205, Gömlek No: 66.

BOA, HR.SYS., Dosya No: 206, Gömlek No: 30.

BOA, HR.SYS., Dosya No:205, Gömlek No:66.

BOA, HRSYS, Dosya No: 27, Gömlek No: 4.

BOA, HRSYS, Dosya No: 28, Varak: 54.

BOA, HRSYS, Dosya No: 28, Varak:42.

BOA, HRSYS, Dosya No: 29, Varak: 53.

BOA, HRSYS, Dosya No: 31, Varak: 50.

BOA, HRSYS, Dosya No:28, Varak:42.

BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, No.: 10, s. 26-32.;

BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, No.: 10, s. 360-365

BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, No.: 10, s. 82-84.

BOA, Nâme-i Hümayûn Defteri, Nr., 1, s. 18.

BOA, Name-i Hümayun Defteri, Nr., 9, s. 37vd.

BOA, Nâme-i Hümâyun Defteri, Nr.: 1, s. 8-9.;

BOA, Düvel-i Ecnebiye Defteri, Nr.: 83, s. 8.

BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, Nr.: 10, s. 409-414.

BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, Nr.: 6, s. 37

BOA, Nâme-i Hümayûn Defteri, Nr.1, s. 17-19.

BOA, Düvel-i Ecnebiye, Nr., 83, s.155.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 218.472..24.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 218.472..8.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.476..5.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 231.557..7.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 234.576..2.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 238.607..33.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 238.608..5.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 256.720..20.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 266.798..15.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 5.29..13.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 54.354..20.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..1.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..16.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..22.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 63.424..4.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 64.427..38.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No:218.472..8.

BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No:228.534..13.

BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1., Yer No: 28.23..11.

BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 66.51..13

BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 68.71..13.

FOREIGN OFFICE

N.A. in UK F.O., 371/2767-64361.

N.A. in UK F.O., 371/3041-323.

N.A. in UK F.O., 371/3041-324.

N.A. in UK, F.O., 371/3041-325.

N.A. in UK, F.O., 371/3400-8070.

N.A. in UK, FO, 954/ 8A

N.A. in UK, FO., 954 28/A.

N.A. in UK, F.O., 371/2489.

N.A. in UK, F.O. 800/185A.

N.A. in UK, **ADM**-116-3656A.

N.A. in UK, D.O. 35/167/4.

N.A. in UK, F.O., 371-160804.

N.A. in U.K., **ADM** 1/10757.

Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), (Editör: Yusuf Sarınay), T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın Nr: 84, Ankara 2006.

2 -RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi, C.:1, S.:1, s.5.

Ayın Tarihi, Ekim 1940, s. 163.

Ayın Tarihi, Nisan 1945, s. 273.

Ayın Tarihi, Ağustos 1946, s. 74.

Ayın Tarihi, Nisan 1945, s. 63–64.

Ayın Tarihi, Temmuz 1947, s. 16–17.

Ayın Tarihi, Ağustos 1946, s. 68-71, 118-121.

Ayın Tarihi, Ağustos 1946, s. 76-83.

Ayın Tarihi, Eylül 1946, s. 46-51.

Ayın Tarihi, Ekim 1946, s. 58-70.

Ayın Tarihi, Temmuz 1947, s. 16–17.

Ayın Tarihi, Nisan 1945, s. 63–64.

Ayın Tarihi, Kasım 1945, s. 71.

Ayın Tarihi, Aralık 1945, s. 146-149.

Ayın Tarihi, Ağustos 1946, s. 72-74.

Ayın Tarihi, Ekim 1940, s. 163.

Ayın Tarihi, Nisan 1945, s. 273.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 20, s. 531-532.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 21, s. 15-18.

Düstur, İkinci Tertip, C.:II, s.72-78.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 15, s. 118-119.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 17, s.1455.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 19, s. 297-303.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 5, s. 16 vd.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 5, s. 53-63.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 5, s. 7.

Düstur, Üçüncü Tertip, C.: 7, s. 224-226.

Düstur, Üçüncü Tertip,C.: 2, s. 102.

Meclis-i Mebusan, Zabıt Ceridesi, D.: IV, (İçtima-î Fevkalâde, 17 Şubat 1336), s. 115).

Muahedat Mecmuası, C.: III, s. 254-273.

Muahedat Mecmuası, C.: IV, s. 44-45.

Muahedat Mecmuası, C.: IV, s.35-41,41-48.

Muahedat Mecmuası, C.:IV, s. 14-19.

Muahedat Mecmuası, C.:IV, s. 49-51.

Muahedat Mecmuası, C.:IV, s. 70-80.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.: 3, s. 826-827

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C.: III, s. 117:142, 24 Mart 1922;

TBMM Zabıt Cerideleri, D.: 5, C.: 12, s.308-322.;

TBMM Zabıt Cerideleri, D: 1, C.:23, s. 350.;

TBMM Zabıt Ceridesi, D.: 5, C.: 10, s. 536-543.

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, (18 Eylül 1922 tarihli toplantı).

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, D.: I, C.: 3, , s. 826-827.

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, D.: I, C.: 3, s. 812.

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, D.: I, C.: 3, s. 924.

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, D.: I, C.: 4, (25 Aralık 1922 gizli birleşim).

TBMM, **Kavanin Mecmuası**, C.I, s.157-160.;

3. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam,

Cumhuriyet ,

Hâkimiyet-i Milliye,

Son Posta,

Takvim-i Vakayi, **Tan**, 15 Nisan 1936.

Tan

Ulus ,

Yeni Asır ,

Zaman.

4. TELİF VE TETKİK ESERLER

A. BİLGE, Suat; "Milletlerarası Adalet Divanının Korfu Boğazı Davası", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.: X, S.: 1, Ankara 1955.

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ; **Tarih Musahabeleri**, (Yay. Haz.: Enver Koray), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

ADAMOF, E. E. **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı**, (Çev.: Hüseyin Rahmi), Belge Yayınları, İstanbul 1972.

AHMET CEVDET PAŞA; **Tarih-i Cevdet**, (Yay. Haz.: Dündar Günday, Mümin Çevik), C.:III, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983.

AKGÜN, Seçil, "Mudanya Silah Bırakışmasında Yabancı Temsilciler", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve uygulama Merkezi Yayın no:1, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993.

AKŞİN, Abdülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi (İkinci Kısım)**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1966.

AKŞİN, Abtülahat; **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, TTK Yayınlar, Ankara 1991.

AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922),** TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1975.

ALİYARLI, Süleyman; "Rusya'nın Boğazlar Politikasında Petrol Faktörü Üzerine", **XIII. TTK Ankara, 4–8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.:, I. Kısım III. 2002.

ALTINAY, Ahmet Refik; **Baltacı Mehmet Paşa ve Büyük Petro**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1327.

ALTUĞ, Yılmaz; “İsmet İnönü ve Lozan”, **Lozan’ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul 1978.

ALTUNDAĞ, Şinasi; **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi (1831-1841)**, I. Kısım, TTK yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1945.

ARALOV, S.İ.; **Bir Sovyet Rusya Diplomatın Türkiye Hatıraları**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.

ARAS, Tevfik Rüştü; **Atatürk’ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2003.

ARMAOĞLU, F ahir; “İkinci Cihan Harbinde Türkiye”, **SBF Dergisi**, C: XIII, No: 2.

ARMAOĞLU, Fahir, “Sovyet-Amerika Münasebetlerinin Üç Yılı (1945–1948)”, **SBF Dergisi**, C: IV, No: 3–4, 1949.

ARMAOĞLU, Fahir; “Amerikan Belgelerinde Lozan Barış Konferansı ve Amerika”, **Belleten**, C.: LV, Sayı: 213.

ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1789-1914)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1997.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980**, İkinci Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası, Ankara 1984.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. yy. Siyasi Tarihi, 1914-1980**, Birinci Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası Ankara 1983.

ARMAOĞLU, Fahir; **Siyasi Tarih (1789-1960)**, İkinci Baskı, AÜSBF Yayınları No: 362, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

ATAK, M. Sadık; **Türkiye’nin Kapısı Boğazlar**, Ankara 1947.

ATAÖV, Türkkaya; **Turkish Foreign Policy (1939-1945),** AÜSBF Yayınları No: 197-179, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (1919-1923), C.:1, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 1, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (Yay. Haz.: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural)**,** AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Semih Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara 2006.

AYBARS, Ergün; "Milli Mücadele'de İngiliz Basını", **ATAM Dergisi**, S.: 12, Ankara 1988.

AYBAY, GÜNDÜZ; Nilüfer, Oral; **"Turkey's Authority to Regulate Passage of Vessels through the Turkish Straits",** Perceptions, Vol. 3, No. 2, (June-August 1998).

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)**, C.: 1, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul 1963.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, C.: 3, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul 1965.

BALTALI, Kemal; **1856-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu**, Elif Matbaacılık, Ankara 1973.

BALTALI, Kemal; **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959.

BAŞYURT, Erhan; **Ateş Yolu –Boğazlarda Bitmeyen Kavga-,** Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

BAŞYURT, Erhan; **Ateş Yolu, Boğazlarda Bitmeyen Kavga**, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.

BAYKAL, Sıtkı; “93 Harbinde Tavassut ve Sulh Şayiaları”, **Belleten**, C.: 5, S.: 17-20, Ankara 1941.kmb

BAYKARA, Tuncer; **Millî Mücadele (1918-1923),** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

BAYTOK, Taner; **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

BAYUR, Yusuf Hikmet; “Boğazlar Sorununun Bir Evresi (1906-1914)”, **Belleten,** C.:7, S.: 28.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, C.: II, Kısım III, Üçüncü Baskı, TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.: III, Kısım IV, İkinci Baskı, TTK Yay., Ankara 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyasası**, TTK Yayınları TTK Basımevi, Ankara 1973.

BELEN, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.

Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri, (Yay. Haz., Fahir Armaoğlu), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991.

BELİK, Mahmut R.; **Türk Boğazlarının Boğazların Hukukî Statüsü**, Sermet Matbaası, İstanbul 1962.

BEYDİLLİ, Kemal; “Karadeniz’in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri Ve “Mîrî Ticaret” Teşebbüsü, **Belleten**, C.: 55, S.: 214.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; “Birinci Dünya Harbinde Boğazlar Problemi”, **Belleten,** C.:25, S.: 97.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; **Atatürk Anadolu'da 1919-1922**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1959.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; **Trakya'da Millî Mücadele**, C.: I, İkinci Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987.

BİLGE, A. Suat; **Türkiye Sovyet Rusya İlişkileri (1920-1964) Güç Komşuluk**, Birinci Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.

BİLSEL, Cemil; **Lozan**, C.: I-2, Birinci Baskı, Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul 1933.

BİLSEL, Cemil; **Türk Boğazları**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi, (Çev.: M. Aydoğan Özman), İstanbul Deniz Ticaret Odası, Yayın No: 5, İstanbul 1984.

Boğazlar Meselesi Lozan ve Montreux, Komünist Erternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi-1, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1977.

Boğazlar Meselesi, Bâbıâli Hariciye Nezareti, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1334.

BOLSOVER, G. H.; "1815-1914 Arasında Rus Dış Politikasına Bir Bakış", **Belleten**, C.: 30, S.: 118.

BOSTAN, İdris; "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Belleten,** C.: LIX, S.: 225, Ağustos 1995.

BOZKURT, Deniz; **Karşılaştırmalı Lozan ve Sevrès Barış Antlaşmaları**, Umay Kültür Sanat Merkezi Bilim, Kültür ve Sanat Yayınları Serisi 1, Kasım 1988.

BROWN, James; **Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı (1828 Osmanlı-Rus Seferleri)**, (Çev.: A.R. Seyfi), Kanaat Kitaphanesi, İstanbul 1940.

BULUT, M. Ali; "Montrö Antlaşması ve Boğazlar", **Ortadoğu**, 19.03.1994.

BURÇAK, Rıfkı Salim; " İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", **SBF Dergisi**, C: II, No: 1-4, (1947), s.198-199.

BURÇAK, Rıfkı Salim; **Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 19393-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları No:22, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1983.

CAŞIN, Mesut Hakkı; "Dünya Deniz Ulaşımında Marmara Denizi ve Türk Boğazlarının XXI. Yüzyılda Değişen Stratejik Vizyonu", **Türk Dış Politikası**, (Editör: İdris Bal), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

CEBESOY, Ali Fuat; **Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hâtıraları**, Vatan Neşriyatı, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1957.

CEBESOY, Ali Fuat; **Millî Mücâdele Hatıraları**, İstanbul, 1953.

CEBESOY, Ali Fuat; **Moskova Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1955.

CEMAL PAŞA; **Hatıralar**, (Yay. Haz.: Behçet Cemal), Çağdaş Yayınları, Kitap-Basın ve Yayın Anonim Şirketi, İstanbul 1977.

CEVDET PAŞA; **Tezakir (1-12),** (Yay. Haz.: Cavid Baysun)**,** İkinci Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, II. Baskı, Ankara 1986.

CEVDET PAŞA; **Tezâkir (13-20),** (Yay. Haz.: Cavid Baysun), İkinci Baskı, TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1986.

CÖMERT, Servet; **Jeoloji, Jeostrateji ve Strateji**, Hak Yayını, İstanbul 2000.

ÇAYCI, Abdurrahman, "Mudanya Mütarekesine Giden Yol", **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Sonuçları**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve uygulama Merkezi Yayın no:1, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1993.

ÇAYCI, Abdurrahman; **Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),** Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:73, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970.

ÇELİK, Edip F.; **Milletlerarası Hukuk**, Cilt II, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1977.

ÇELİK, Edip; **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Birinci Baskı, Gerçek Yayınevi, Fono Matbaası, İstanbul 1969.

DAVİSON, Roderic H.; **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, (Çev.: Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 2004.

DENNİS, Alfred L.P.; **Eighteenth Century**, Cambridge University Press, England 1901.

DERİNGİL, Selim; Denge Oyunu, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Türkiye Araştırmaları: 7, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Numune Matbaacılık, İstanbul 1994.

DERMOTT, Mercia Mac; **A History of Bulgaria 1393-1885**, Fredericha Praeger Publisher, New York, 1962.

DRİAULT, Edouard; **Napolyon'un Şark Siyaseti Selim-i Salis ve Napolyon, (Çev.: M. Fuat) Kanaat Kitabhanesi, İstanbul 1329**.

DRİAULT, Edouard; **Şark Meselesi**, (Çev.:Nâfiz), Muhtar Halit Kitabhanesi, İstanbul 1912.

ERİM, Nihat; **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri***,* C.: 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, TTK Basımevi, Ankara 1953.

ERKİN Feridun Cemal; **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

ERKİN, Feridun Cemal; **Dışişlerinde 34 Yıl (Anılar-Yorumlar)**, C.:1, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara1980.

EROĞLU, Hamza; **Devletler Umumî Hukuku**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1984.

ERTAŞ Sadık, "Türk Boğazlarının Kısa Tarihi", **Türk Yurdu**, S.:34

ESMER, SANDER Ahmet Şükrü, Oral; "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1973)**, C:I, Ankara 1982.

FALKUS, M.E.; **Rusya'nın Endüstrileşmesi (1700-1914)**, (Çev.: Alâeddin Şenel), V Yayınları.

FREELY, John; **Evliya Çelebi'nin İstanbulu**, (Çev.: Müfit Günay), II. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

GİRİTLİ, İsmet; "Lozan Kahramanı: İnönü", **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Münasebetler Enstitüsü, İstanbul 1978.

GORYANOF, Sergey; **Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi**, (Çev: Macar İskender-Ali Reşat) (Yay. Haz.: Ali Ahmetbeyoğlu-İshak Keskin), Ötüken yayınları, İstanbul 2006.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; **Yeni Belgeler Işığı Altında Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı-Venedik Münasebetleri**, Kanunî Armağanı !970'den Ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara 1970.

GÖNLÜBOL, KÜRKÇÜOĞLU; Mehmet, Ömer; "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, (Yay. Haz.: Berna Türkdoğan)**,** AAM Yayını, Ankara 2000.

GÖNLÜBOL, Sar; Mehmet, Cem; **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938),** MEB Yayınları, MEB Basımevi, İstanbul 1963.

GÖNLÜBOL, Sar; Mehmet, Cem; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, C.:1, Dördüncü Baskı, AÜSBF Yayınları No.:407, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974.

GRAVES, P. Philip; **İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)**, (Çev.: Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 1999.IGÜRÜN, Kâmuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)**, AÜSBF ve Basın Yayın Yüksekokulu, AÜSBF Yayınları, Ankara 1983.

GÜRÜN, Kamuran; **Türk-Sovyet Rusya İlişkileri 1920-1953**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991.

HARRINGTON, Charles; **Tim Harrington Looks Back**, London 1940.

HASGÜLER, ULUDAĞ; Mehmet, Mehmet B.; "Boğazlar Sorunu ve Türk Dış Politikası Yazı Serisi 1- Boğazlar'ın Tarihteki Önemi", **Siyah Beyaz**, 22.09.1997.

HASGÜLER, ULUDAĞ; Mehmet, Mehmet B.; **Devletlerarası ve Hükümetler-Dışı Uluslararası Örgütler**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

HATİPOĞLU, M. Murat; **Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 85, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988.

HELMREICH, Paul C.; **Sevr Entrikaları**, (Çev.:Şerif Erol), Birinci Baskı, Sabah Kitapları, Birleşik Basım Dağıtım, İstanbul 1996.

HOWARD, Harry N.; **The Partititon of Turkey, A Diplomatic History**, 1913-1923, Howard Fertig, New York, 1966.

HOWARD; Harry N.; "The Entry of Turkey Into World War II", **Belleten**, C.:31, S.:121-124.

HUREWITZ, J.C.; “The Background of Russian’s Claims to the Turkish Straits”, **Belleten**, C.: 28, S.: 109-112.

HUREWITZ, J.C.; **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1914-1956**, C.: II, D. Van Nostrand Co., New York, 1958.

IŞINGÖR, Ali, “Dünyanın Yeni Enerji Koridoru Türkiye”, **Savunma ve Strateji**, S.: 15, Ocak 2003, s. 15.

İNALCIK, Halil; “İmtiyâzât”, **Encyclopedia of İslam**, Leiden-Londra 1971, s. 1179-1189.;A. İhsan Bağış, **Osmanlı Ticâretinde Gayr-ı Müslimler, Kapitulasyonlar-Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları, 1750-1839**, Ankara 1983.

İNALCIK, Halil; “The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans”, **Arkheinon Pontou**, Athens 1979.

İNAN, Afet; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1977.

İNAN, Yüksel; **Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi**, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No:40, Ankara 1986.

İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, (Yay. Haz.: Erol Ulubelen), Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967.

İNÖNÜ, İsmet; **Hatıralar**, (Yay. Haz.: Sabahattin Selek), C.:1,2, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

İRTEM, Süleyman Kâni; **Boğazlar Meselesi**, İstanbul Akşam Matbaası, İstanbul 1936.

İSMAİL, Fehmi; “Bükreş Andlaşması’nın Müzakeresi (1811-1812)”, **Belleten**, C.: 46, S.: 181-184.

İZBIRAK, Reşat; **Coğrafya Terimleri Sözlüğü**, Mat. ve Tic. Ltd., Ankara 1964

JACOBSEN, Hans-Adolf; **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Basımevi Ankara 1989

JACOBSEN, Hans-Adolf; **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.

JAESCHKE, Gotthard; **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), İkinci Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

JAESCHKE, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1989.

JELAVICH, Barbara; **The Ottoman Empire the Great Powers and the Straits Question 1870-1887**, Indiano U.P, Blooming and London, 1960.

JIVKOVA, Ludmila; **İngiliz-Türk İlişkileri**, (Çev: F. Muharrem, F. Erdinç), Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978.

KARABEKİR, Kâzım; **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik**, C.: I, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

KARABEKİR, Kâzım; "Rusların Bir Dünya Harbi Çıkartarak İstanbul ve Boğazlar'ı İşgal Plânı (II)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Haziran 2002, S.: 65.

KARABEKİR, Kâzım; **İstiklâl Harbimiz,** Türkiye Yayınevi, Türkiye Matbaası, İstanbul 1960.

KARACAN, Ali Naci; **Lozan Barış Konferansı ve İsmet Paşa**, TİTE Yayınları: 3, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

KARAL, Enver Ziya; **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1792-1802)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 63, İstanbul Millî Mecmua Basımevi, İstanbul 1938.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.: 4,6, Üçüncü Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1983.

KAYMAZ, Nejat; "Misak-ı Millî Üzerinde Yapılan Tartışmalar Hakkında", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.: 3, TTK Yayınları, TTK BASımevi, Ankara 1983, s. 1941.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler", **Türkler**, C.: XIII, Yeni Türkiye Yayını, Ankara, 2002.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; "Çanakkale Muharebeleri Hakkında Bir Rapor ve bir Değerlendirme", **ATAM**, C.: XV, S.: 43, Mart 1999.

KOCABAŞ, Süleyman; **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar Türkiye ve İngiltere**, Vatan Yayınları, Bayrak Yayıncılık ve Matbaacılık Koll. Şti., , İstanbul 1985.

KOCABAŞ, Süleyman; **Türkiye'nin Canı Boğazlar**, Birinci Baskı, Vatan Yayınları, İstanbul 1994.

KOÇAK Cemil; **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991.

KOÇAK, Cemil; **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945),** Yurt Yayınevi, Maya Matbaacılık, Ankara1986.

KOHN, Hans; **Panislavizm ve Rus Milliyetçiliği**, (Çeviren. Agah Oktay Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayını, 3. Baskı. Ankara, 1991.

KÖPRÜLÜ, Orhan; "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C.: LI, S.: 200, Ağustos 1987.

KUNERALP, Zeki, **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığından On Bir Telgrafı,** İstanbul Matbaası, İstanbul, 1982.

KUNERALP, Zeki; **İkinci Dünya Harbinde Türk Dış Siyaseti, Dışişleri Bakanlığından On Bir Telgrafı,** İstanbul Matbaası, İstanbul 1982.

KURAT, A.Nimet; **Türkiye ve Rusya**, Birinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1990.

KURAT, Akdes Nimet; "Panslavizm", **DTCF Dergisi**, C.: 11, S.: 2-4, Ankara 1953.

KURAT, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası: 1923–1975**",** **Belleten,** Cilt 39, No 154, Nisan 1975.

KURAT, Yuluğ Tekin; "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası: 1923–1975**",** **Belleten,** Cilt 39, No 154, Nisan 1975.

KURAT, Yuluğ Tekin; "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", **Belleten**, C.: 26, S.: 100-104.

KURAT, Yuluğ Tekin; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Kalite Matbaası, Ankara 1976.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** AÜSBF Yayınları, No.: 412, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1978.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat; **Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1) (1538-1838),** Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 42, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974.

LATIMER, Elizabeth Wormeley; **Russia and Turkey in the Nineteenth Century**, A.C. MacClirg and Co., Chicago, 1897.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev.: Metin Kıratlı),TTK Basımevi, TTK Yayınları, Ankara 1988.

LÜTEM, İlhan; **Deniz Hukukunda Gelişmeler,** BM Deniz Hukuku Konferansı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No:137, Ankara 1959.

MADARIAGA, Isabel de.; **Russia in the Age of Catherine the Great**, Yale University Press, New Haven and London, 1981.

MANGO, Andrew; **Atatürk,** London,1999.

MANSEL, Arif Müfid; **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara 1971.

MANSEL, Philip; **Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir (1453-1924)**, (Çev.:Şerif Erol), Birinci Basım, Everest Yayınları, Melisa Matbaacılık, İstanbul 2007.

MARKS-ENGELS, Karl, Friedrich; **Doğu Sorunu: Türkiye**, (Çev.: Yurdakul Fincancı), Sol Yayınları, Ankara 1977.

MEMİŞ, Ekrem; "Eskiçağ'ın Birinci Savaşı ile Yakınçağ'ın Birinci Dünya Savaşı'nda Boğazların Oynadığı Rol ve Türkiye", **Askeri Tarih Bülteni**, C.: 12, S.: 22, Şubat 1987.

MERAM, Ali Kemal; **Türk – Rus İlişkileri Tarihi**, Tarih Boyunca Türkler ve Dünya Dizisi No: 3, Kitaş Yayınları, İstanbul 1969.

MERAY, Osman; Seha L., Olcay; **Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, AÜSBF Yayınları No:390, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1976.

MERAY, Osman; Seha L., Olcay; **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri**, AÜSBF Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.

MERAY, Seha L.; **Devletler Hukukuna Giriş,** C.:I, 3. Baskı, AÜSBF Yayınları No.: 237, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968.

MERAY, Seha L.; **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, C.: 1-8, 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul 2001.

MEVLÂNZADE RIFAT; **Türkiye İnkılâbının İçyüzü**, (Yay. Haz.: Metin Hasırcı), Pınar Yayınları, İstanbul 1993.

MILLER, A.F.; "Türkiye ve Boğazlar Sorunu", (Çev.: Azer Yaran), **Ülke**, S..1, 1977.

MİRLİVA SEDAT; **Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi**, (Yay. Haz.: Mehmet Köçer), Phoenix Yayınevi, I. Basım, Ankara 2007.

Misak-ı Millî ve Lozan Sulh Muahedenamesi, Dışişleri Bakanlığı K.T.Y.M. Bürosu Yunan İşleri Şubesi, Ankara 1966.

MOZGFESKY; **Rus Karadeniz Filosu Tarihi (337 sayılı Deniz Mecmuasının Tarihi İlavesidir),** (Der.: Fevzi Kurtoğlu), İstanbul 1935.

NUTUK, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

OKYAR, Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, (Yay. Haz.: Cemal Kutay), Tercüman Tarih Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul 1980.

OKYAR, Osman; **Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Tarih Dizisi: 28, Bellek Tanıtım Ltd Şti, Ankara 1998.

OLCAY, Osman; **Sevres Antlaşması Doğru**, AÜSBF Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımı, Ankara 1980.

ORAN, Baskın; “Lozan’ın Öncülü Bir Onur Anıtı”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz.: İsmail Soysal), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1999.

ORBAY, Rauf; **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C.: I, İstanbul, 1993

ORTAYLI, İlber; **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, AÜSBF Yayınları No: 479, 100. Doğum Yılında Atatürk’e Armağan Dizisi: 24, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.

ORTAYLI, İlber; **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, 21. Baskı, İstanbul 2005.

OSMANCZYK, Edmund Jan; **Encyplopedia of the United Nations. and International Agreements**, New York, 1990.

OSTEN, Necmi; “Boğazlar Meselesi”, **Aksu**, Cilt 4, Sayı 40, Giresun 1946.

ÖKE, M. Kemal; **İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, İstanbul 1983, Belge No: 38.

ÖNSOY, Rifat; “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayiinin Çıkarı (1871-1914)”, **IX. Türk Tarih Kongresi**, C.: 2, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ÖZDALGA, Numan; **Türk Boğazlarının Tarih İçindeki Önemi**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, İstanbul 1965.

ÖZERSAY, Kudret; **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

ÖZEY, Ramazan; **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi 1999.

ÖZKAN, İ. Reşat; **Dış Kapının Dış Mandalı Dış Politika**, Çınar Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZTOPRAK, İzzet; **Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1989.

PITON, Rene; **Karadeniz ve Boğazlar Meselesi**, (Çev.: Hüseyin Nuri), İ. Hilmi Kitabevi, İstanbul 1325.

POTYEMKİN, Vladimir; **Uluslar arası İlişkiler Tarihi**, (Çev.: Atilla Tokatlı), C.:1, May Yayıncılık, İstanbul 1977.

PURYEAR, Vernör John; **Napoleon and the Dardanalle**, The University of California, California 1951.

RIZA NUR; **Dr. Rıza Nur'un Lozan Hatıraları**, II. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.

RIZA NUR; **Hayat ve Hatıratım**, C.:1,3, Altındağ Yayınları, Garanti Matbaası, İstanbul 1968.

ROZAKIS, STAGOS; Christos L., Petros N.; **International Straits of the World**, (Edited: Grard J. Mangone), USA, 1987.

SABİS, Ali İhsan; **Harp Hatıralarım: Birinci Cihan Harbi**, C. II, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.

SAİD HALİM PAŞA; **Buhranlarımız ve Son Eserleri**, (Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1991.

SANDER, Oral; **Türk-Amerikan İlişkileri**, **1947-64,** Sevinç Matbaası, Ankara 1979.

SARICA, Murat; **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919-1925),** İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Gür-Ay Matbaası, İstanbul 1982.

SARIİBRAHİMOĞLU, Lale; **Kurt Kapanında Kısır Siyaset, Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu**, imge kitabevi,Ankara 1997.

SARINAY, Yusuf; **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 859, Kültür Eserleri Dizisi: 107, Birinci Baskı, Nüve Matbaası, Ankara 1988.

SHAW, KURAL SHAW; Stanford, J. Ezel; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev.: Mehmet Harmancı), C.:2, Birinci Baskı, E Yayınları Tarih Dizisi, Doğuş Matbaası, İstanbul 1982.

SHAW, Stanford; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (Çev., Mehmet Harmancı), C.:1, Birinci Baskı, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul 1982.

SLADE, Adolp; **Kaptan Paşa**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1976.

SONYEL, Salahi; "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", **Belleten**, C.: 14, S.: 164, Ankara 1977.

SONYEL, Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, 2. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1987.

SONYEL, Salahi; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, 2. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı, (Der.: E.E. ADAMOF), 4. Basım, Kaynak Yayınları, Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama ltd.Şti., İstanbul 2001.

SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk'ten Hatıralar**, C.:2, Yapı Kredi Bankası A. Ş. Yayınları, Binbirdirek Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul 1973.

SOYSAL, İsmail; "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten**, C.: XLVI, (Ocak 1982), S.: 181-184.

SOYSAL, İsmail; “Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi”, **Belleten**, C.: XLV, (Ocak 1981)’den ayrı basım, S.: 177.

SOYSAL, İsmail; “1936 Montreux Sözleşmesi ve Sonradan Ortaya Çıkan Sorunlar”, **Çağdaş Türk Diplomasisi İki Yüz Yıllık Süreç**, Ankara 1999.

SOYSAL, İsmail; **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802),** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1964.

SOYSAL, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** C.:1**,** TTK Yayınları, TTK Basımevi, Birinci Basım, Ankara 1983.

States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924, The John Hopkins Press, Baltimore, 1965.

STEEL, NIGEL; Hart, Peter; **Gelibolu Yenilginin Destanı**, (Çev.: Mehmet Harmancı), Üçüncü Baskı, Epsilon Yayıncılık hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti, İstanbul 1984.

SUPHİ, Hamdullah; **Dağ Yolu**, Yeni Matbaa, İstanbul 1929.

SÜSLÜ, Azmi; “Atatürk ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Lozan Antlaşması Hakkındaki Görüşleri”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü tarafından 23 Temmuz 1986’da düzenlenen; **Meşrutiyet’in Önemi ve Lozan Günü Açık Oturumu**.

SÜSLÜ, Azmi; “Çanakkale Savaşları ve Önemi”, **ATAM Dergisi**, C.: VII, S.:20, (Mart 1991).

SÜSLÜ, Azmi; “Osmanlı- Fransız Diplomatik İlişkileri (1798-1807)”, **Belleten**, C.:47, S.: 185.

ŞAHİNGÖZ, Gülcan; **Milli Mücadele Sonlarına Kadar Boğazlar Meselesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara 1994.

ŞAMİLOGLU, Ali Rasilzade; “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları**”, Belleten**,(Çev.: M. Ahmedov), C.: LV, S.: 212.

ŞAMİLOĞLU, Ali Rasizade, “Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları**”, Belleten**,(Çev.: M. Ahmedov), C.: LV, S.: 212..

ŞAMSUTDİNOV, A. M.; **Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923),** (Çev.: Ataol Behramoğlu), Doğan Kitapçılık A.Ş., Birinci Baskı, İstanbul 1999.

ŞİMŞİR, Bilâl N.; **İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e “1921-1922**”, İkinci Basım, Bilgi Yayınları, İstanbul 1989.

ŞİMŞİR, Bilâl N.; **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, C.:1, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1990.

Talât Paşa’nın Anıları, (Yay. Haz.: Alpay Kabacanlı), Dördüncü Baskı , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yaylacık Matbaacılık, İstanbul 2007.

TANSEL, Selahattin; **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.: I, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 6/1, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.

TENGİRŞENK, Yusuf Kemal; **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

TEREK, Ahmet Bekir; “Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.: V, S.: 29, (Şubat, 1970).

TEXIER, Charles; **Küçük Asya Coğrafyası**, **Tarihi ve Arkeolojisi,** C.:, (Çeviren: Ali Suat), Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı,

THEMSON, Gladys Scott; **Catherina the Great and Expansion of Russia**, Paper Ed., New York, 1962.

TOKAY**,** Muharrem Feyzi; “Boğazlar Konferansı”, **SBF Dergisi,** C.:6, S.: 58.

TOLUNER, Sevin; **Milletlerarası Hukuk Dersleri-Devletin Yetkisi**, Beta Basımevi, İstanbul 1996, s. 158.

TONUNER, Sevim; **Milletlerarası Hukuk Açısından Türkiye'nin Bazı Dış Politika Sorunları**, İstanbul 2000, s. 327.

TOYNBEE, Arnold J.; **Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev.: Kasım Yargıcı), Birinci Baskı, Milliyet Ltd. Şti. Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1971.

TUGAY, Esad Fuad; "Rusların İstanbul ve Boğazlar Hakkındaki Gayeleri", **Belleten**, C.: 33, S.: 130.

TUKİN, Cemal; 1798-1833 Osmanlı-Rus Antlaşmaları Arasında Benzerlik", **Atatürk Konferansları**, C.:2, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1970.

TUKİN, Cemal; **Boğazlar Meselesi,** (Yay. Haz.: Bülent Aksoy**)**, Birinci Basım, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1999.

TURAN, Mustafa; "Türk Davası: Misak-ı Milli", **60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Kopraman'a Armağan**, (Yay. Haz.: E. Semih Yalçın), Berikan Yayınları, Ankara 2003.

TURAN, Mustafa; "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklâl Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara 1998.

TURAN, Mustafa; "Osmanlı Devleti'nin Çöküşü", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.

TURAN, Ömer; "Meşrutiyet ve Balkan Savaşları," **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, (Yay. Haz.: İsmail Soysal), TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

TURAN, Şerafettin; "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Belleten**, C.: 29, S.: 113.

Türk Dış Politikası (1919-1980), (Editör: Baskın Oran), C.: 1, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Antantı (1923-1934), C.:III, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922), C.: 1, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl Lozan (1922-1923), C.: II, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), C.: IV, Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat; **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayınları, Seri No:15, TTK Basımevi, Ankara 1949.

TÜRKGELDİ, Ali; **Mondros ve Mudanya Mütârekelerinin Tarihi**, Ankara 1948.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (Yay. Haz.: Durmuş Yalçın, Azmi Süslü, Refik Turan, vd.), C: 1, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Can Reklamevi Basın Yayın Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, Birinci Baskı, Ankara 2000,

Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Tüsiad Yayınları, İstanbul 1999.

TÜRKKAYA, Ataöv; **Amerika NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, İstanbul 1969.

UÇAROL, Rıfat; **Siyasi Tarih 1789-1994**,4. baskı, filiz kitabevi, İstanbul 1995.

UÇAROL, Rıfat; **Siyasi Tarih1789-1994,** Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

ULUKSAR, Gündüz; "İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk –Rus İlişkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara 1999.

ULUKSAR, Gündüz; "İkinci Dünya Savaşı Öncesi ve Savaşın Devamında Türk –Rus İlişkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara 1999.

URAN, Hilmi; **Hâtıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.

US, Asım; **1930-1950 Atatürk, İnönü İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, Vakit Matbaası, İstanbul 1966.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Âmedî Galip Efendinin Murahhaslığı", **Belleten**, C.: 1, S.: 2.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Arşiv Vesikalarına Göre Yedi Ada Cumhuriyeti", **Belleten**, C.: 1, S.: 3-4.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Kaynarca Muahedesinden Sonraki Durum İcabı Karadeniz Boğazının Tahkimi", **Belleten**, C.: 44, S.:173-176.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.: 2, 5. Baskı, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ÜLMAN, A. Halûk; **Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol**, AÜSBF Yayınları, No: 333, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

ÜLMAN, A. Halûk; **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1942),** Sevinç Matbaası, Ankara 1961, s. 77-78.

ÜLMAN, A. Halûk; **İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1942),** Sevinç Matbaası, Ankara 1961.

ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt 23, Sayı II (1968), s.262.

ÜLMAN, Halûk; "Tanzimat'tan Cumhuriyete Dış Politika ve Doğu Sorunu", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.:1, İletişim Yayınları, Ayhan Ofset, İstanbul 1985.

VANK, M. Deniz; **Boğazların Hukukî Rejimi ve Türk Boğazları**, US-A Yayıncılık, Ankara 1998.

WEISBAND, Edward; **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev: A. Kayabal), Temmuz 2000.

WEISBAND, Edward; **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev: A. Kayabal), Örgün Kitabevi, Temmuz 2000.

YALÇIN, E. Semih; "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonunun Faaliyetleri", **A. Çay Armağanı**, C.II, Ankara 1998.

YALÇIN, E. Semih; **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Berikan Yayınları, Ankara 2000.

YALÇIN, E. Semih; **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, İkinci Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara 2007.

ÖZET

Türk Boğazları Meselesi(1833-1936), Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinde cazibesini yitirmeyen, siyasi ve stratejik açıdan önem arz etmiş bir konudur. Öyle ki, Türk Boğazlarındaki hakimiyet ile ülkenin bağımsızlığı birbirine paralellik arz etmiştir. “Tarihî Açıdan Türk Boğazları Meselesi ” isimli çalışmamız, tarihi ve siyasi açıdan konunun incelenmesi, dünün, günün incelenip alternatif bir bakış açısıyla geleceğin yorumlanmasından ibarettir.

Tezimizin birinci bölümünde öncelikle boğaz kelimesinin coğrafi-siyasi tanımı yapılarak, boğazların uluslararası hukuka dahil edilme nedenleri, süreci ve uluslar arası hukuktaki genel geçer prensiple ışığında Türk Boğazları’nın konumu irdelenmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise boğazların Türk Boğazları adı ile adlandırıldığı dönem olan boğazların Osmanlı Devleti’nin hakimiyeti altına girme süreci incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türk Boğazları hakkında yapılan çalışmalar da değerlendirilmiş; özellikle konu üzerindeki ihtilaflı meseleler, farklı bir bakış açısıyla ve döneme ait arşiv vesikalarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Türk Boğazlarındaki tarihî sürecin bir kırılma noktası olan Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na girişi ve yıkılma süreci içerisindeki kritik yılları ve geçirdiği evreler süreli yayınlar ve döneme ait kaynaklarla desteklenerek anlatılmış ve detaylandırılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin dördüncü ve son bölümünde ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren yakın tarihimizde Türk Boğazları’ndaki önemli evreler anlatılarak, bu meselenin halen Türkiye’nin gündeminde yer tutan bir konu olası sebebiyle güne bakışla Türk Boğazları tarihî açıdan değerlendirilmeye ve hali hazırdaki problemler ele alınarak tarih perspektifinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Tukish Straits Problem (1833-1936) is a very critical and strategically important subject in both period, Ottoman State and Turkish Republic. In both periods, sovereignity in Turkis Straits means soveregnity for these states too. The thesis named as “Turkish Straits Problem in Historical Perspective”, contains historical and political analysis of the subject and criticising of past, present and future in the light of alternative solutions..

In the first part of our thesis, first of all geographical and political meanings of strait are explained. Causes and results of becoming as a part of international law, Turkish Straits have been tried to perform historically.

In the second part of our thesis, straits in Ottoman period that straits started to call Turkish Straits is investigated. Addition to these facts, some studies about straits are criticising and some problems about this subject are studied. Moreover in the light of archieves, this era is evaluated.

In the third part, entering and the end of Ottoman State that could be evaluated one of the turning points of the thesis in to WWI have been studied in detail using with periodicals and archieves.

In the fourth and final part of our thesis, from the establishing of Republic of Turkey to the present, eras about Turkish Straits could be evaluated. Although Turkish Straits is very important for sovereignty of and Turkish foreign policy especially in present, some alternative solutions and future of the straits have been analysed historically.

YERASİMOS, Stefanos; **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, II. Baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.

YILMAZ, Mustafa; "İngiliz Kamuoyu ve Türk Dış Politikası", **Askeri Tarih Bülteni**, S.: 49, 25 Ağustos 2000.

YILMAZ, Mustafa; **İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi,** Birinci Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2002.

YURDUSEV, Esin; "Osmanlı İmparatorluğu Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", **Belleten**, C.: LXIII, S.:237.